

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ
В УМОВАХ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ

МОНОГРАФІЯ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ ДОКТОРА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА
Л.В. КУЗНЕЦОВОЇ

Одеса 2015

УДК 336.717.061
ББК 65.262.10

Рецензенти:

Л.О. Примостка, д.е.н., професор
(Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана)

О.Д. Вовчак, д.е.н., професор
(Університет банківської справи, м. Київ);

В.В. Мароховський
Голова правління ПАТ «БАНК ВОСТОК».

*Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського
національного економічного університету (протокол
№2 від 23 жовтня 2015 р.)*

Діяльність банків на кредитному ринку в умовах асиметрії інформації:
монографія/[Л.В. Кузнєцова, Я.С. Андрєєва, Л.В. Жердецька та ін.]; за ред.
д-ра екон. наук, проф. Л.В. Кузнєцовой. – Одеса. : ОНЕУ, 2015. – с.____

ISBN _____

У монографії висвітлено теоретико-методологічні та прикладні аспекти управління кредитною діяльністю банків в умовах асиметрії інформації. Систематизовано й узагальнено теоретичні положення щодо визначення сутності асиметрії інформації на кредитному ринку. Досліджено методологічні основи організації процесів нівелювання негативного впливу асиметрії інформації на взаємовідносини між банками України та їх позичальниками. У монографії особливу увагу приділено проблемам підвищення якості фінансової грамотності населення. Розглянуто проблеми впливу кредитних деривативів на прозорість кредитного ринку. Проаналізовано ефективність використання інструментів мотивації персоналу банків у вирішенні завдань їх інноваційного розвитку. Обґрунтовано основні напрями удосконалення методів управління процесами впливу асиметрії інформації на кредитну діяльність банків.

Розраховано на наукових працівників, фахівців банківських установ, аспірантів та студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів..

© Л.В.Кузнєцова, Я.С. Андрєєва,
Л.В. Жердецька та ін., 2015
© ОНЕУ, 2015

ISBN _____

ВСТУП	
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
1.1. Вплив глобалізації та інтеграції на розвиток кредитної діяльності банків	
1.2. Вплив фінансової глобалізації на розвиток банківської системи України	
1.3. Кредитні інструменти стимулювання процесів економічного зростання в Україні	
1.4. Проблеми функціонування кредитного механізму банків у системі фінансування соціального розвитку України	
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ В УМОВАХ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ	
2.1. Теоретичні основи кредитної діяльності банків як фінансових посередників в умовах недосконалої інформації на кредитному ринку	
2.2. Визначення ролі банків на сучасному кредитному ринку в умовах впливу асиметрії інформації	
2.3. Вплив кредитного ризику на фінансову стійкість банків в умовах асиметрії інформації	
2.4. Методологічні засади транспарентності інформації щодо функціонування банків на кредитному ринку	
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА НАПРЯМІВ ВПЛИВУ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ НА КРЕДИТНИЙ РИНОК	
3.1. Аналіз фінансової стійкості банківського сектору України в умовах інформаційної асиметрії	
3.2. Роль банків у забезпеченні транспарентності інформації на кредитному ринку	
3.3. Вплив асиметрії інформації на процеси залучення кредитних ресурсів банку	
3.4. Вплив системного ризику на розвиток кредитної діяльності банків в умовах асиметрії інформації	
РОЗДІЛ 4. НАПРЯМИ НІВЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ	
4.1. Методика оцінки інформаційної прозорості діяльності банків: взаємозв'язок отриманих результатів з оцінкою фінансової стійкості	
4.2. Моделювання процесів впливу асиметрії інформації на основні сегменти кредитного ринку	
4.3. Фінансова грамотність та інформованість клієнтів на ринку банківських послуг в Україні	
4.4. Фінансова грамотність населення як метод нівелювання негативного впливу асиметрії інформації на кредитному ринку	

4.5. Методичні підходи до визначення змін кредитування банків в умовах асиметрії інформації	
РОЗДІЛ 5. ІННОВАЦІЙНІ БАНКІВСЬКІ ПРОДУКТИ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ	
5.1.Кредитні деривативи як інноваційний банківський інструмент захисту від ризиків	
5.2.Сутність та види кредитних деривативів	
5.3. Роль кредитних деривативів в умовах асиметрії інформації на фінансовому ринку	
5.4. Методичні підходи до реалізації завдань інноваційного розвитку банку на засадах ключових показників ефективності	
5.5 Науково-методичні підходи до удосконалення методів планування кадрового забезпечення банків на засадах трудової мотивації	
ЛІТЕРАТУРА	

ДОДАТКИ

Вступ

У умовах глобалізації, стрімкого розвитку інноваційних технологій та необхідності подолання вітчизняних кризових явищ у функціонуванні банківської системи України винятково важливого значення набуває потреба у достовірній та прозорій фінансовій інформації, доступній усім учасникам ринку банківських послуг. Зацікавленість у такій інформації обумовлена тим, що вона формує стратегію та напрямки розвитку банківських установ і фінансової системи в цілому. Це дозволяє запровадити уніфікацію підходів до оцінки фінансового стану і рівня розвитку банків, і, тим самим, сприяє зміцненню надійності та стабільності банків України.

На сучасному етапі розвитку світової економіки, враховуючи негативний вплив нещодавньої фінансової кризи, кредитні ринки знаходяться у важкому становищі через взаємну недовіру позичальників та кредиторів, яка виникає внаслідок асиметрії інформації та її прояву – несприятливого відбору та морального ризику. На кредитних ринках партнери звичайно мають недостатньо інформації один про одного, що не дозволяє прийняти зважене рішення про видачу позички або інвестування.

Зазначене обумовлює актуальність та необхідність дослідження реального впливу асиметрії інформації на кредитну діяльність банківських установ.

Відаючи належне науковим напрацюванням вчених з питань впливу асиметрії на діяльність банків, варто зазначити, що до сих пір залишаються дискусійними та недостатньо дослідженими теоретичні, методологічні та практичні аспекти кредитної діяльності банків в умовах асиметрії інформації. Зокрема, пріоритетність діяльності банку на кредитному ринку вимагає більш глибокого вивчення ролі сучасних банків у подоланні негативного впливу асиметрії, формування сучасних стратегій транспарентності результатів кредитної діяльності банків та організації фінансової освіти. Саме тому виникає потреба у дослідженні процесів розвитку кредитної діяльності сучасних банків України в умовах асиметрії інформації на кредитному ринку.

У монографії досліджено особливості кредитної діяльності банків в умовах розвитку фінансової глобалізації та циклічності економіки, доведено, що банківський сектор економіки розширює кредитування на фазі економічного бума, та стискає їх на протязі економічного спаду, тим самим посилюючи коливання кредитного циклу. За рахунок прискорення коливань у банківській системі, а саме кредитних циклів, провокується циклічність в реальному секторі економіки. Кредитний цикл – це сукупність фаз розвитку кредитного ринку, які характеризуються зростанням та зменшенням обсягу пропонованих кредитних ресурсів, попиту на них, а також швидкості їх руху та норми позичкового відсотку протягом відповідного періоду, що є чинником для зміни показників в реальному секторі економіки.

Розвиток світової та національних економік залежить від кредитної активності банків, тому необхідність посилення впливу кредитної діяльності банківського сектора на процеси функціонування економічних систем з метою задоволення виробничих потреб розвитку реального сектора обумовлює більш детальне дослідження місця і ролі банків на кредитному ринку.

Дослідження розвитку економіки України та її регіонів доводить до висновків, що існуючі диспропорції поглиблюються нерівномірністю їх забезпеченням банківськими послугами, нерозвиненістю фінансово-кредитного механізму. Роль банківського кредиту в економічному зростанні визначається його можливістю налагодити канал безперебійного переливу тимчасово вільних коштів у реальний сектор економіки, що потребує істотних капіталовкладень для модернізації основних фондів відповідно до вимог інноваційного розвитку. Державі необхідно ініціювати розвиток кластерів нових технологічних укладів та створити таким чином передумови для випереджуючого розвитку економіки та її регіонів. Для вирішення завдань стимулювання економічного зростання необхідно реформувати структуру сучасної банківської системи, для чого необхідно створити умови для виникнення потужних регіональних банків, які б стимулювали своїми кредитними програмами пропорційний розвиток всіх регіонів України.

Сучасна економічна роль та базові функції банків реалізуються через кредитний ринок, важливим компонентом якого є раціональна кредитна політика та ефективне застосування ринку економічної інформації. Названа взаємозалежність визначає перспективи формування та розвитку кредитного ринку й водночас зумовлює необхідність досягнення транспарентності кредитної діяльності банків.

На кредитному ринку асиметрія інформації виникає при організації взаємовідносин кредитора та позичальника, власника (акціонера) та менеджера

банку, нарешті, власника ресурсів та кредитора тощо. Асиметрична інформація, перш за все, проявляється у тому, що ніхто не може визначити якість банківських кредитних продуктів. Однак банки, що пропонують неякісний кредитний продукт, активно просувають його за допомогою реклами та інших засобів, змушуючи більшість позичальників купувати саме їх позички.

У сучасних умовах розвитку кредитних відносин інформаційна асиметрія існує на кредитному ринку у формі високих ризиків несумлінності та несприятливого відбору. Наявність інформаційної асиметрії при збільшенні обсягів наданих банками позичок підприємствам реального сектора загрожує підвищити кредитні ризики і тим самим погіршити якість кредитних портфелів.

Відповідно до традиційної теорії фінансового ринку вважається, що на кредитному ринку (як сегменті фінансового) всі його суб'єкти раціональні і мають рівний доступ до інформації. Однак дана теорія в умовах розвитку фінансової глобалізації та інформаційних технологій не може пояснити багато процесів, що відбуваються на кредитному ринку. Наприклад, на кредитному ринку одночасно присутні два види ефектів асиметрії – «ефект несприятливого вибору» – для кредитора і «ефект морального ризику» – для позичальника. Зазначене вимагає введення певних законів, правил і норм, що регулюють сучасні інформаційно-поведінкові проблеми учасників кредитного ринку, а кредитна діяльність банків, як відомо, контролюється механізмами нагляду та контролю більш ніж інші фінансові посередники, що теж підтверджує їх провідну роль на кредитному ринку.

У разі відсутності адекватних норм регулювання взаємовідносин кредиторів та позичальників на кредитному ринку може формуватися мультиплікаційний ефект інформаційної неспроможності банків, що виявляється в недовірі до суб'єктів кредитного ринку та зменшенні обсягів запозичених кредитних ресурсів. Взаємна недовіра суб'єктів кредитного ринку з урахуванням великої кількості його взаємозв'язків і взаємозалежностей призводить до банківської паніки, неможливості здійснювати кредитну діяльність, а як наслідок – збитковості банків та їх банкрутства.

Прозорість кредитного ринку, або його транспарентність – це одна з головних характеристик, яка впливає на вибір позичальником видів позичок, що пропонуються на ринку. Засобом забезпечення транспарентності інформації на кредитному ринку є система розкриття інформації, яка формується відповідно до нормативних вимог центральних банків та інших регуляторів кредитного ринку, а також згідно з рекомендаціями міжнародних фінансових організацій.

Забезпечується транспарентність інформації щодо діяльності учасників кредитного ринку виконанням принципів та взаємодії, до основних з яких слід

віднести: гармонізацію вимог до розкриття інформації; протидію використанню інсайдерської інформації; гармонізацію вимог і діяльності рейтингових агентств; гармонізацію підходів до регулювання кредитних ризиків на фінансовому ринку.

У монографії за результатами проведеного дослідження діяльності на кредитному ринку фінансових посередників в Україні доведено провідну роль банків: по-перше, обсяги діяльності банків значно перевищують аналогічні показники інших учасників ринку; по-друге, негативний вплив асиметрії інформації на учасників нерегульованих сегментів кредитного ринку продемонстровано на прикладі кредитних спілок, які виявилися найбільш уразливими до циклічності у розвитку економічних процесів та ломбардів, діяльність яких демонструє ознаки спекулятивної; рівень ставок кредитних спілок та ломбардів свідчить про відсутність раціонування наданих позичок.

Указане доводить необхідність більш виваженого державного регулювання кредитних спілок та ломбардів з метою захисту інтересів суб'єктів кредитного ринку. Нині лише банки можна вважати ефективними учасниками ринку з точки зору забезпечення соціальної та економічної складової розвитку держави й виконання функцій (інформаційної, делегування контролю та ін.). Для більш виваженої оцінки ролі банків на кредитному ринку в умовах асиметрії інформації додаткового дослідження потребують ринкова дисципліна та оцінка кредитного раціонування.

За результатами проведеного у монографічному дослідженні економіко-математичного моделювання встановлено існування значущого негативного впливу показника фінансової стабільності на процентну ставку залучення кредитних ресурсів: чим менш стабільним є банківський сектор, тим вищою буде ставка залучення ресурсів. Тобто вкладники приймають підвищений ризик за умови більшої дохідності. Отже, відсутність ринкового дисциплінування банківських установ на кредитному ринку з боку клієнтів-фізичних осіб дозволяє дійти висновку щодо необхідності розроблення програми/концепції підвищення рівня фінансової грамотності населення України. Надійність банківської системи, в свою чергу, зміцнюється розкриттям інформації про реальний стан банку. Таким чином, у таких умовах особливого значення набувають механізми самодисциплінування банку, що припускають розкриття банком докладної інформації про свій фінансовий стан. Необхідно зазначити, що органи банківського нагляду також у високому ступені зацікавлені в підвищенні публічної прозорості банківських установ перед учасниками кредитного ринку.

Аналіз поведінки вітчизняних клієнтів на кредитному ринку, фінансова грамотність яких знаходиться ще на досить низькому рівні, а тому критичний аналіз рейтингів надійності (фінансової стійкості) банків є неможливим, свідчить,

що споживачі банківських послуг приймають необґрунтовані, інтуїтивні рішення, які базуються на некоректній інформації і, як наслідок, з високим ступенем ймовірності призводять до негативного результату. Тобто неpubлічність вітчизняних банківських установ, надання ними неповної і не завжди достовірної інформації, обтяжене при цьому її некоректним трактуванням рейтинговими агентствами та оцінювачами, посилює інформаційну асиметрію на ринку банківських продуктів та послуг і практично зводить нанівець якісну обізнаність вкладників.

Вирішення сучасних завдань зростання ролі кредитного ринку в економіці України, зменшення обсягів проблемних позичок та резервів за ними, обумовлюють необхідність впровадження інновацій для формування оптимальної стратегії управління кредитними ризиками як важливого засобу впливу банківської системи на реальний сектор. У монографії обґрунтована необхідність дослідження особливостей кредитних деривативів як інноваційних банківських інструментів захисту від кредитних ризиків, так як забезпечення результативності використання нових для вітчизняних банків фінансових інструментів потребує розроблення певної законодавчої бази і норм регулювання та є необхідною умовою для підтримки банківськими кредитами динамічного й збалансованого зростання економіки.

Впровадження інноваційних банківських продуктів буде сприяти економічному розвитку банку у тому випадку, якщо буде побудоване на основі використання ефективних інструментів мотивації, вирішення зазначених завдань важливим є раціональні дії та зацікавленість у розвитку банку його персоналу. Відтак виникає необхідність активізації впливу мотивації персоналу на результати виконання завдань інноваційного розвитку банку.

Монографічне дослідження здійснено авторським колективом кафедри банківської справи Одеського національного економічного університету за загальною редакцією д-ра екон. наук, професора, завідувача кафедри Л.В. Кузнєцовою. Авторами окремих розділів монографії є: д-р економ. наук, проф. Л.В.Кузнєцова (вступ,1.3, 1.4, 2.2, 5.1), канд. екон. наук, доц. Арутюнян Р.Р.(1.1), канд. екон. наук, доц. Жердецька Л.В.(3.3, 3.4, 4.2), канд. екон. наук, доц. Няньчук Н.Ю.(2.3, 3.1, 4.1, 4.3), канд. екон. наук, ст.викладач Кузнєцов А.М. (5.4,5.5), канд. екон. наук,викладач Андрєєва Я.С.(2.1, 2.4, 3.2, 4.4, 4.5), викладач Кретов Д.Ю.(1.1, 1.2), викладач Шмуратко Я. А.(5.2, 5,3).

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ НА РОЗВИТОК ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

В умовах невизначеності та зростання рівня волатильності на ринках банківських послуг вирішення проблем впливу глобалізації на діяльність банків є нагальною потребою та умовою їх функціонування у довгостроковій перспективі. Результатом ігнорування необхідності своєчасного вирішення зазначених проблем в Україні є поступове погіршення фінансового стану банків, що супроводжується введенням режиму тимчасової адміністрації або призводить до їх ліквідації (на початок вересня 2015 року в 44 банках здійснювалися ліквідаційні процедури, а 9 банків були об'єктами посиленого нагляду шляхом запровадження режиму тимчасової адміністрації). Це вимагає використання нових концепцій, розробки та застосування у практичній діяльності сучасних методичних підходів до побудови та функціонування систем управління банківською діяльністю з урахуванням завдань подолання глобальних економічних диспропорцій.

Необхідно зауважити, що для активізації сучасних процесів розвитку банківського сектору України та вирішення проблем усунення диспропорцій в економіці необхідно визначити вплив загальносвітових процесів глобалізації на національний фінансовий ринок, та такий його важливий сектор, як кредитний, а також виявити зворотній зв'язок їх впливу на економічне зростання країни в цілому.

Актуальність дослідження особливостей процесів подальшого розвитку фінансової глобалізації і наслідків їх впливу на діяльність банків України посилюється в сучасних умовах, коли, по-перше, безальтернативним шляхом розвитку нашої держави є її інтеграція до Європейського союзу; по-друге, зростає вплив нестабільності функціонування світових фінансових ринків на діяльність вітчизняних банків; по-третє, виникає необхідність у розробленні нових підходів до регулювання та нагляду за діяльністю банків з метою підвищення їх ролі у системі економічного зростання.

Проблемам впливу фінансової глобалізації та розвитку інтеграційних процесів у банківському секторі України присвячені праці таких вітчизняних науковців, як О. Барановський, З. Васильченко, С. Козьменко, В. Козюк, З. Луцишин, В. Міщенко, С. Науменкова, Б. Одягайло, Н. Шелудько тощо.

У дослідженнях вони розглядають теоретичні й практичні аспекти проблем впливу глобалізації світової економіки на фінансовий ринок, але у вітчизняній літературі в цілому, на наш погляд, приділено недостатньо уваги детальному дослідженню наслідків розвитку інтеграційних процесів та впливу глобалізації на діяльність вітчизняної банківської системи. Крім того, відсутнє у сучасних наукових працях однозначне визначення термінів та понять стосовно інтернаціоналізації, глобалізації та інтеграції банківського бізнесу. Серед науковців не вироблено єдиної думки щодо економічного змісту цих категорій.

Варто зазначити, що генеральною тенденцією розвитку нашої цивілізації є інтернаціоналізація господарської, політичної, культурної, економічної, у тому числі й банківської діяльності.

Поняття «інтернаціоналізація» характеризує зростаючу взаємодію між країнами світу. Інтернаціоналізація (від *лат.* *inter* – між і *nation* – народ) господарського життя – об'єктивний економічний процес виникнення і розвитку економічних зв'язків та відносин між національними господарствами країн, що охоплює всі сфери суспільного відтворення і конкретизується в процесі інтернаціоналізації всіх складових економічної системи: продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних відносин та відносин економічної власності, а також базисних елементів господарського механізму [1, с.26].

Інтернаціоналізація банківництва є основою розвитку міжнародної банківської глобалізації та інтеграції. Інтернаціоналізацію (набуття міжнародного характеру) банківської системи необхідно розглядати в різних аспектах: її можна розуміти і як процес виходу банків за рамки (межі) вітчизняного ринку, і як входження закордонних інвесторів та банків до вітчизняного фінансового ринку. Відповідно можна виділити зовнішню та внутрішню інтернаціоналізацію.

Рівень зовнішньої інтернаціоналізації вимірюють кількістю відділів та філій, які відкрили за кордоном вітчизняні банки, а також сумою активів, накопичених цими філіями, віднесеною до загальних активів банківського балансу, що консолідується. Найперспективнішими ринками для створення

банківських відділень є країни, з якими Україну пов'язують тривалі економіко-торговельні стосунки. Українські банки, як і банки інших країн, що розвиваються, не мають ресурсів, достатніх для створення конкурентоспроможних мереж за межами своїх країн, і не здатні, особливо в сучасних умовах, надати своїм клієнтам певні види послуг міжнародного рівня.

Варто відмітити, що серед вітчизняних науковців нема єдиної думки щодо відмінностей і зв'язку між такими поняттями, як фінансова глобалізація, інтернаціоналізація та інтеграція. На нашу думку, сутність взаємовідносин між поняттями «фінансова глобалізація», «інтернаціоналізація» й «інтеграція» та умов їх розвитку можна відобразити схематично (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Умови і взаємозв'язок між поняттями «фінансова глобалізація», «інтернаціоналізація» та «інтеграція» [2, с.213]

Ми погоджуємося з твердженням В. Козюка, котрий визначив, що глобалізацію не можна вважати наступним етапом розвитку інтернаціоналізації світової економіки, бо вона є якісно іншим феноменом, який демонструє новий інтегративний стан функціонування міжнародної та національної економік. До ознак цього стану необхідно віднести тенденцію до формування цілісності світу

на основі інтеграції ринків; як наслідок – виникнення взаємозалежності між країнами й окремими сегментами глобального ринку, що в підсумку приводить до конвергенції національних макроекономічних та інституціональних систем.

Зовнішнім виявом цього процесу є зростання відкритості економіки в каналах міжнародної торгівлі та руху капіталу, експансія міжнародного бізнесу на економічному мікрорівні тощо [3, с.7]. Отже, глобалізація виникає як результат розвитку інтеграційних процесів на світових фінансових ринках.

Виникненню поняття «фінансової глобалізації» наприкінці минулого століття сприяло, те, що фінансовий ринок почав відігравати роль, незалежну від ринку товарів та послуг. Гроші перетворилися на товар, тому в сучасних умовах не товарні ринки формують фінансову систему, а навпаки, фінансові ринки визначають рівень розвитку країн світу. Перетворенню фінансової сфери у самостійну частину світового господарства та відриву її від виробництва й торгівлі сприяв розвиток інтернаціональних технологій і виникнення в 1970–1980-ті рр. нових фінансових інструментів і операцій із ними.

Банки активно використовують ті інструменти, що є для них позабалансовими операціями (ф'ючерси, опціони, форварди, непокриті акредитиви, кредитні лінії, зобов'язання з надання кредитів). Позабалансові операції дуже вигідні банкам, оскільки дають їм змогу збільшити прибуток за рахунок комісійних, а також уникнути вимог збільшення власного капіталу за рахунок виведення частини активів поза баланс.

Найпопулярнішою формою позабалансової діяльності банків була сек'юритизація активів, яка є продажем боргових зобов'язань, переоформлених у цінні папери. Активне використання банками зазначеного інструменту сприяло подальшому відриву фінансових потоків не тільки від товарних ринків, а й від реальних банківських операцій, що відображаються на рахунках та регулюються відповідним законодавством. Зазначимо, що саме методика бухгалтерського обліку ризикових операцій банків на позабалансових рахунках посилила асиметрію інформації на фінансовому ринку та стала одною з головних причин світової банківської кризи.

Розвиток процесів глобалізації фінансових ринків, виникнення системи електронних розрахунків й активна діяльність банків та бірж як основних фінансових інститутів дали змогу використовувати специфічні (похідні) банківські інструменти, укладати угоди, практично миттєво передавати фінансову інформацію, переказувати кошти й здійснювати інші операції незалежно від державних кордонів та відстаней [4, с.175].

Згадане сприяло подальшому розвитку процесів глобалізації, а це призводило до того, що на засадах створених глобальних інформаційних мереж частина фінансових потоків почала формуватися у віртуальному просторі без їхнього відображення на банківських рахунках, що значно погіршувало прозорість діяльності банків на фінансовому ринку. Унаслідок цього відбувається дерегуляція фінансової сфери, що дала змогу уникнути наявних раніше правил і обмежень, наприклад, у 1999 році в США було скасовано Закон Гласса-Стіголла, який обмежував діяльність комерційних банків на ринку цінних паперів. Це призвело до прискорення процесів виникнення «бульбашок» на фінансових ринках за рахунок збільшення кількості гравців. А як результат – крах іпотечного пухиря, початок світової економічної кризи.

Отже, фінансова глобалізація – це складний та суперечливий процес. Із одного боку, вона сприяє вдосконаленню економічного розвитку, з іншого – збільшує ризик міжнародних фінансових операцій, що значно розширює сферу впливу локальних фінансових криз на світових фінансових ринках.

Варто зазначити, що складні взаємовідносини у глобальній системі сприяли приховуванню механізмів її функціонування. Це призвело до того, що протягом тривалого часу існувало колективне нерозуміння теоретиками та практиками глибини зв'язків між глобальними платіжними дисбалансами та новими фінансовими інструментами.

Інтеграція банківського бізнесу є об'єктивним процесом поступового розвитку взаємодії банківських установ на основі вимог конкуренції та концентрації банківського капіталу.

Інтеграційні процеси в банківській сфері України, починаючи з 2000 р., активно розвиваються та характеризують дві суперечливі тенденції:

- перша – це інтернаціоналізація національних банків, інтеграція їх у світову банківську систему;

- друга – прагнення зберегти незалежність, внутрішню цілісність та економічний потенціал вітчизняних банків для самостійного фінансування розвитку національної економіки. Згадане дало змогу класифікувати основні види й напрямки інтеграції вітчизняної банківської системи [5, с.297] (рис.1.2).

Як видно з рис. 1.2, інтеграція є комплексним явищем, що відображає специфіку діяльності банку як фінансового посередника. Основною метою банківської системи є формування й управління фінансовими потоками як на міжнародних фінансових ринках, так і на регіональних та національних.

Це обумовлює необхідність виділення таких класифікаційних ознак банківської інтеграції, як: міжнародна – на рівні центральних банків і банківських установ другого рівня; регіональна й національна, інтеграція з іншими фінансовим посередниками. Для визначення ступеня участі вітчизняної банківської системи у світовому фінансовому просторі необхідно, на нашу думку, виділити окремі стадії розвитку процесів інтеграції у банківській діяльності.

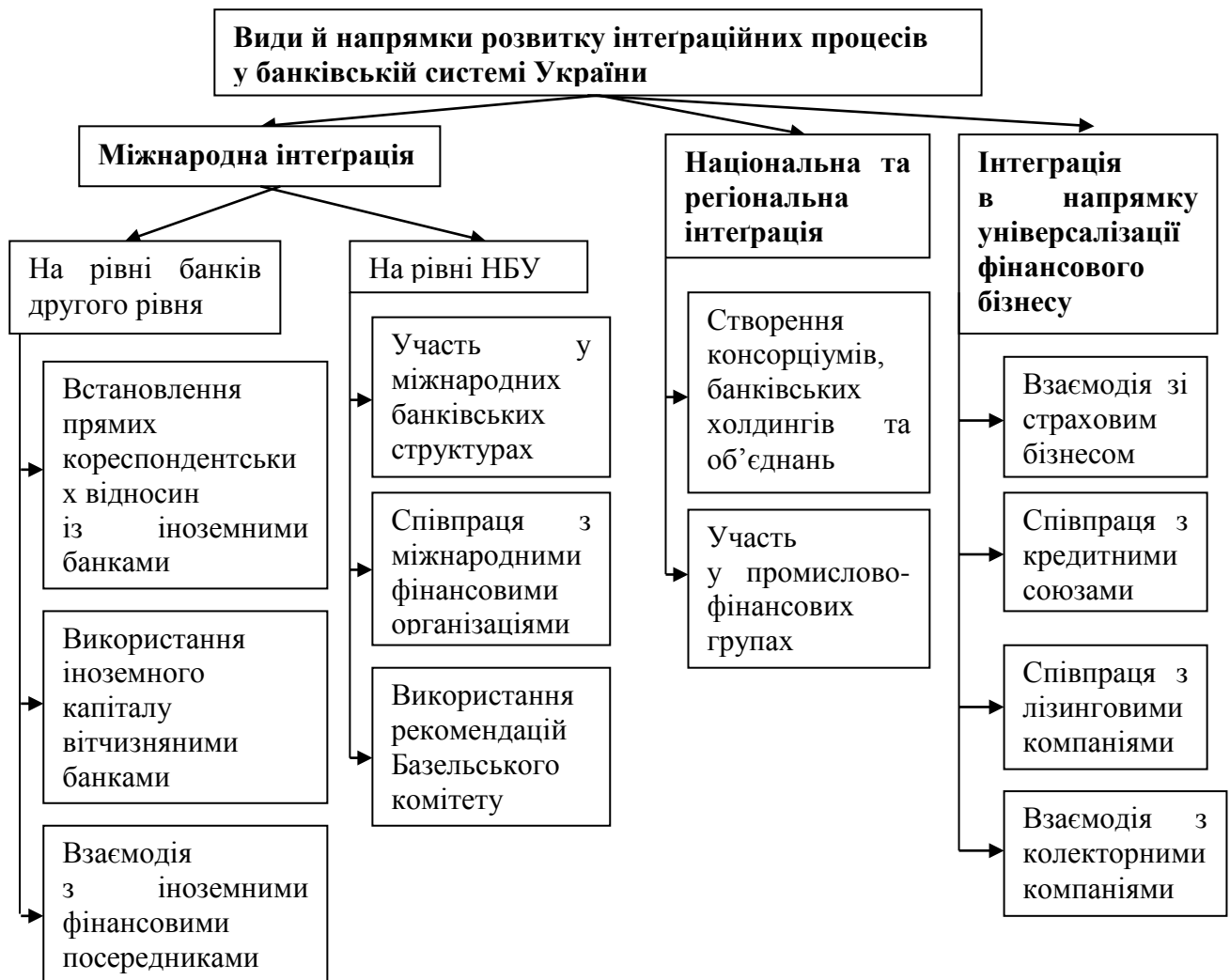

Рис. 1.2. Класифікація видів та ознак інтеграції банківської системи України

Інтеграція банківського капіталу розпочалась у середині минулого сторіччя і відбулася в кілька етапів, кожний із яких має свої особливості.

За ступенем розвитку інтеграційні процеси в банківській діяльності можна поділити на такі чотири стадії: наступальна кредитна інтеграція; захисна фінансова інтеграція; підготовча (передінтеграція); дезінтеграція [6, с.298].

Лідером країн, банківські системи яких належать до першої стадії інтеграції (наступальної кредитної), є США. На цій самій стадії розвитку

інтеграції, що сприяє розквіту фінансової глобалізації, перебувають банківські системи країн Європейського Союзу, Канади, Японії, Австралії.

Основними особливостями діяльності національних банківських систем згаданих держав є використання іноземного капіталу і розвиток інституційної інтеграції банківської інфраструктури. Головне завдання найбільших банківських об'єднань, які розвивають наступальну кредитну інтеграцію, – концентрація банківського капіталу до рівня, що забезпечує вихід на ринки країн, які розвиваються, на низьких стадіях інтеграції, і покриття відповідних ризиків.

Варто зазначити, що саме банки першої стадії інтеграції акумулювали значні обсяги світових фінансових ресурсів та формували підґрунтя для розвитку фінансової глобалізації та одні з перших постраждали від світової кризи

До країн, що за ступенем розвитку міжнародної банківської інтеграції належать до другої стадії, необхідно віднести країни Південно-Східної Азії і Латиноамериканського Регіну. Ці держави, будучи основними імпортерами нових технологій, розвивали свої фінансові ринки, зміцнюючи національні банківські системи. Варто зазначити, що для активізації процесів інтеграції національних банківських систем у світові було послаблено жорсткі протекціоністські обмеження на проникнення іноземного банківського капіталу і на підставі принципу взаємності розширені межі його допуску на національні фінансові ринки.

Третя, передінтеграційна, стадія властива банківським системам країн Центрально-Східної Європи (Болгарія, Чехія, Угорщина) і багатьом державам, що виникли в пострадянському просторі (Казахстан, Російська Федерація, Україна). Основою для розвитку інтеграційних процесів у національних банківських системах згаданих країн стала реорганізація державних спеціалізованих банків, які почали виконувати роль системоутворюючих кредитних інститутів [7, с.15-23].

Варто зазначити, що системоутворюючу роль відіграють банки майже у всіх країнах, які формують та розвивають фінансові ринки.

Четверта стадія – дезінтеграція (конфліктна лібералізація), характерна тим, що держави використовують подвійну політику стосовно процесів проникнення іноземного банківського капіталу. Ця стадія характерна для новобалканських держав, Албанії, багатьох пострадянських країн.

Процеси дезінтеграції на світових фінансових ринках, як міра захисту фінансових посередників від системних ризиків, почали розвиватися після останньої світової економічної кризи.

Вплив інтернаціоналізації та фінансової глобалізації на розвиток діяльності вітчизняної банківської системи має певні особливості, основними з яких є активне проникнення іноземних банків на перших етапах і позитивний вплив міжнародних фінансових ринків на діяльність вітчизняних банків та негативні наслідки у подальшому – с початку світової економічної кризи та після, при виконання завдань подолання її негативного впливу.

Перша особливість проявляється у високих темпах зростання кількості іноземних банків та збільшенні питомої ваги іноземного капіталу в сукупному капіталі банківських установ України з початку 2005 року. Залучення іноземних банків в українську банківську систему мало спочатку позитивні наслідки та стимулювало нарощування активних операцій, упровадження новітніх інформаційних технологій та нових банківських продуктів, що сприяло збільшенню капіталізації банківської системи.

Але, крім позитивних наслідків, діяльність іноземних банків, їх присутність у 2008-2009рр. створювала умови для зниження ліквідності й платоспроможності вітчизняних банків унаслідок різкого відпливу іноземного капіталу та змінювали напрямки кредитних вкладень у сферу економічно вигідних іноземним інвесторам, а не стратегічно важливих для розвитку національної економіки.

Друга особливість впливу фінансової глобалізації на банківську систему країни має негативні наслідки. Це стосується регіональної та глобальної нестабільності, яку фінансова глобалізація посилює через взаємозалежність національних економік на світовому рівні. Локальні економічні коливання або кризи в одній країні можуть мати регіональні чи навіть глобальні наслідки. Така можливість підтверджується фінансовою кризою в Азії 1997р., кризою в Російській Федерації у 1998р. та останньою світовою економічною кризою. Світова фінансова криза, спровокована сек'юритизацією іпотечних позичок у США, які із властивими їм ризиками було продано чи не в усьому світові, вплинула і на банківську систему України.

Це пояснюється тим, що бурхливий розвиток іпотечного кредитування в Україні постійно збільшував потребу у довготермінових кредитних ресурсах. Вітчизняні банки позичали їх в іноземних інвесторів. Унаслідок світової кризи вартість кредитних ресурсів протягом липня–вересня 2008 р. постійно зростала,

і це призвело до зміни процентної політики українських банків. А з початку 2009р. вітчизняні банки та по теперішній час розв'язують проблеми зниження якості кредитного портфелю, збільшення резервів за неякісними позичками та збитковості результатів діяльності банків.

Недоліки у системі регулювання кредитних ризиків призвели до збитків як у світовій банківській системі, так і у національних системах, про що свідчать від'ємні фінансові результати (збитки). З цього варто зробити висновок: фінансова глобалізація може призвести до рушійних процесів, позаяк сучасні інформаційні технології зумовлюють миттєвий перехід кризи з однієї країни у великі регіони світу і можуть негативно позначитися навіть на всій світовій економіці.

Необхідність переорієнтації світової економіки в умовах завершення швидкого розвитку процесів глобалізації відмічають у своєму дослідженні Жан Пісані-Феррі та Індіра Сантос. Ними виділено основні негативні особливості прояву глобалізації у більшості країн світу: глобальним макроекономічним причинам не приділялося уваги; світова торгівля стала не тільки передаточним механізмом наслідків кризи, але й чинником її поширення; участь держави у фінансовому секторі економіки, особливо у банківському, значно збільшилась; кризові явища створюють ускладнення для подальшого розвитку глобальних інтегрованих компаній та банків; національні заходи з подолання кризи призводять до економічного та фінансового поділу, так як орієнтовані на збереження внутрішніх ринків [8, с. 10-12].

Проте в найближчому майбутньому фінансова глобалізація не має реальної альтернативи. Вона може змінювати свої форми, механізми реалізації та прояву, але при цьому як була, так і є постійною складовою світових економічних процесів.

Майбутнє фінансової глобалізації пов'язане з розширенням форм, методів та інструментів регулювання глобального фінансового ринку. Основними учасниками цього процесу є національні держави, міжнародні фінансові організації, транснаціональні банки й компанії [9, с.32].

Фінансова глобалізація викликала загострення міжнародної банківської конкуренції. Саме з ефектом конкуренції пов'язаний позитивний вплив глобалізації, оскільки поглиблення спеціалізації у наданні банківських послуг приводить до скорочення витрат і зниження процентних ставок та тарифів на банківські продукти та послуги. У той самий час глобальна нестабільність,

тобто глобальні фінансові кризи, провокують кризи на регіональних та національних банківських ринках як складових фінансових ринків [10, с.17].

Резюмуючи розгляд проблеми, зазначимо, що поруч із перевагами фінансова глобалізація містить непередбачувану для фінансової стабільності країн та регіонів, а також їхніх банківських систем небезпеку. Майже всі країни, що постраждали від фінансової кризи, розробляли та використовували різні антикризові заходи.

Банківська система України пов'язана з міжнародними процесами кредитних взаємовідносин, перехресними потоками грошового капіталу, купівлею іноземних активів і продажем своїх активів нерезидентам, тому дослідження впливу процесів фінансової глобалізації на розвиток вітчизняної економіки і банківської системи набуває особливої актуальності [11, с.153-154]. Варто зазначити, що в останні десятиріччя у розвитку світової економіки чітко простежувалися дві внутрішньо пов'язані тенденції: глобалізація та зростання нестабільності. Особливо вони проявляються в банківському секторі економіки як найчутливішому до всіх змін, особливо зовнішнім, в економіці, політиці, соціальній сфері [12, с.78-80].

Криза окремих кредитних організацій, деяких їхніх інститутів, наприклад банків, що працюють із великими (корпоративними) позичальниками, і роздрібних банків (ощадних, кооперативних та ін.), які працюють із більшими масами індивідуальних споживачів банківських послуг, однаковою мірою можуть стати джерелами таких кризових явищ, як неплатежі, що в подальшому сприяють переростанню локальної кризи в системну.

У ситуації системної кризи банків втручання держави стає неминучим. Однак у цьому випадку розв'язання проблем банківського сектора виходить за рамки (межі) професійної корпоративності. Ці процеси піднімаються до рівня політичних рішень, реалізація яких можлива лише за рахунок платників податків. Тому втручання держави надзвичайно незручно тим, що воно, незважаючи на нібито простоту, є дуже дорогим заходом, оплачуваним за рахунок платників податків.

З метою визначення негативного впливу кризових явищ для своєчасного виявлення загроз та прийняття превентивних заходів, здійснюється аналіз системних криз у наступних напрямках: визначається розмір шоку, який уражує банківську систему (декілька або більшість банків постраждалих від шоку) та масштаб розповсюдження шоку (охоплення шоком інших фінансових посередників).

Для розроблення антикризових заходів важливе значення має використання теоретичних основ та рекомендацій теорій економічних циклів.

Економічні цикли визначають як періодичне зростання та зниження рівня економічної активності. Під ними розуміють також циклічні коливання навколо головного напрямку розвитку – циклу зростання, який є сприятливішим у випадку, коли темпи зростання високі, а спади відбуваються порівняно рідко. Перша фундаментальна праця з теорії економічних циклів з'явилася наприкінці ХІХ століття зусиллями українського вченого-економіста Михайла Івановича Туган-Барановського.

Цикл складається з піднесення одночасно в багатьох видах економічної діяльності, за яким ідуть загальний спад і скорочення економічної активності, що поступово перетворюються на стадію відродження, яка, своєю чергою, переростає в економічне піднесення наступного циклу. Така послідовність є постійною, але не періодичною.

Циклічність – це загальна форма руху національних господарств та світового господарства як єдиного цілого. Вона відображає нерівномірність функціонування різних елементів національного господарства, зміну революційних та еволюційних стадій його розвитку, економічного прогресу. Крім того, циклічність є важливим фактором економічної динаміки, однією з детермінант макроекономічної рівноваги. Кожен цикл має свої фази, свою тривалість. Циклічність – це рух від однієї макроекономічної рівноваги до іншої в масштабах порівняно відокремлених економічних систем.

Економічні цикли класифікують за: функціональним критерієм – тим сектором економіки, який вони охоплюють (кон'юнктурні, структурні, фінансові, банківські, інвестиційні, цінові тощо); часовим фактором – тривалістю кожної фази та всього циклу (сезонні, річні, короткотермінові, середньотермінові, довготермінові, наддовготермінові тощо); територіальним принципом – простором, що охоплює цикл (мікроцикли одного підприємства чи виробу, галузеві, регіональні, національні, глобальні) [12, с.169].

Для визначення рівня впливу зазначених причин на фінансові результати діяльності банків використовуються різні математико-статистичні моделі, найбільш важливими з яких для сучасних умов аналізу є моделі діагностики банкрутства банків.

Зростаючий інтерес до використання статистичних моделей раннього попередження кризових явищ із боку наглядових органів обумовлений тим, що ці, на відміну від інших методів, котрі описують поточний стан банків,

спрямовані на виявлення ризиків, які в майбутньому здатні викликати у них проблеми.

Статистичні моделі використовують математичний апарат для завчасного визначення банків із високим ризиком, імовірності зниження їхнього рейтингу, прогнозування банкрутства й можливих втрат та ін.

Під впливом фінансової глобалізації починає активно проявлятися циклічність економіки та фінансової системи. За рахунок прискорення коливань у банківській системі, а саме кредитних циклів, провокується циклічність в реальному секторі економіки.

Банківський сектор розширює кредитування та інвестування на фазі економічного буму, та стискає їх на протязі економічного спаду. Тим самим банки посилюють коливання кредитного циклу, посилюючи при цьому амплітуду економічного.

Кредитний цикл – це сукупність фаз розвитку кредитного ринку, які характеризуються зростанням та зменшенням обсягу пропонованих кредитних ресурсів, попиту на них, а також швидкості їх руху та норми позичкового відсотку протягом відповідного періоду, що є чинником для зміни показників в реальному секторі економіки. Для більш детального аналізу впливу кредитних циклів на циклічність економіки, розглянемо рис. 1.3, котрий відображує взаємозв'язок основних фаз економічного циклу та кредитного ринку.

Дані наведеного рисунку 1.3 свідчать, що цей рух відбувається хоча й нерівномірно, але безперервно (останні фази попереднього циклу накладаються на перші фази наступного), динаміка макроекономічних показників має хвилеподібний вигляд.

У кінці попереднього і при народженні нового циклу (криза) відбувається погіршення показників; на нижньому рівні (депресія) встановлюється короткочасна рівновага; під час поширення нового економічного циклу (пожвавлення) показники різко зростають; на верхньому рівні піднесення (процвітання, бум) - досягнення рівноваги; потім знову спад (криза) тощо.

Початковою фазою економічного циклу є криза. Вона порушує нормальний хід економічного розвитку, а всі наступні фази — відновлюють його. При цьому кожна попередня фаза утворює умови для її власного відмирання та виникнення наступної фази.

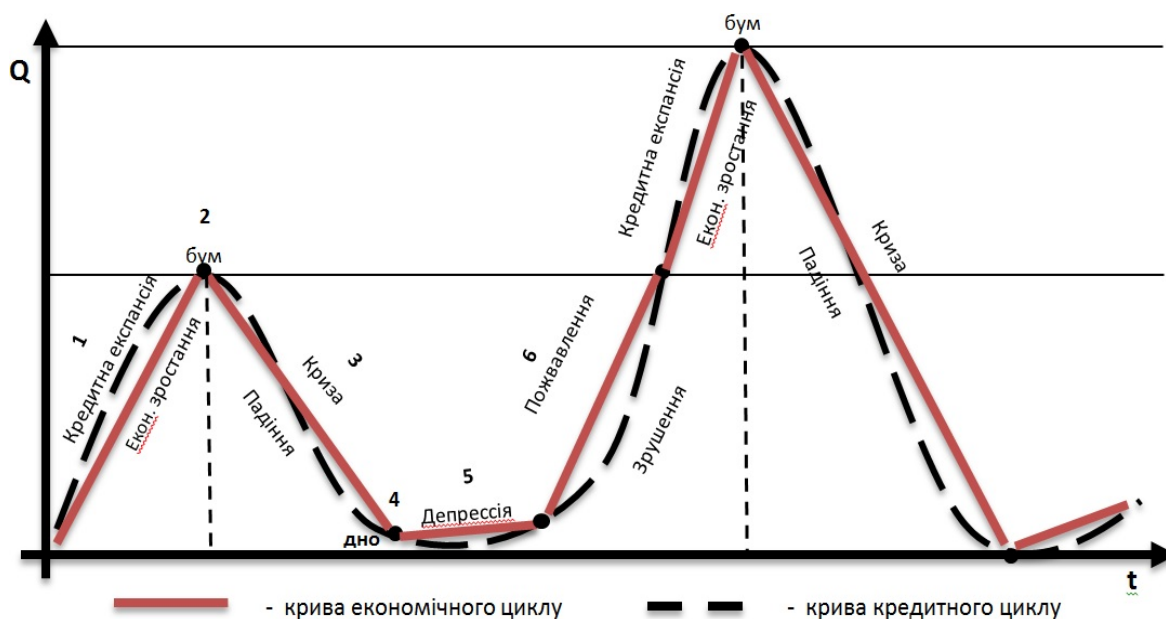

Рис 1.3 Динаміка коливань економічного та кредитного циклів

Перша стадія економічного зростання (1), відповідає стадії кредитної експансії у кредитному циклі. У цей період прискорюється рух капіталу, збільшується його пропозиція, а також розширюється попит на позики та підвищується норма процента.

Все це призводить до збільшення обсягів виробництва, підвищення продуктивності праці, зростання добробуту, при цьому економіка виходить на рівень, який перевершує всі попередні. Норма відсотка резервування є практично нульовою. Відбувається зростання обсягів проблемних банківських позичок, цін на активи, обсягів операцій фінансування спекулятивного характеру, і в результаті формування фінансових «бульбашок».

Підприємства та домогосподарства прагнуть одержати швидкий прибуток, перепродаючи спекулятивні активи, що призводить до зменшення обсягів інвестицій у реальний сектор економіки та збільшення відсотку непродуктивних інвестицій.

У результаті цього збільшується кількість економічних агентів, які вже не можуть отримувати дохід від обслуговування боргу підприємств та домогосподарств, що спонукає їх шукати нові джерела фінансування та прибутку, призводячи до збільшення кількості деривативів у значному обсязі. При цьому центральні банки починають втрачати можливості контролю випуску такої кількості похідних цінних паперів.

Поступово економіка переходить на незабезпечене та непідкріплене фінансування, що робить її вразливою до можливих кризових явищ. У

найвищій точці економічного зростання (2), реальний сектор економіки досягає свого виробничого максимуму, як і ціни на активи [13, с.45].

При цьому економічні агенти починають прискорювати реалізацію спекулятивні активи, щоб отримати прибуток ще деякий час, що призводить до лупання «бульбашки».

Наступною є стадія кризи (3), при якій відбувається зростання попиту на позичковий капітал, пропозиція його різко скорочується. Знецінюється й заставне майно, підвищується норма позичкового процента та резервування, так як банки повинні нараховувати резерви, а вони практично є нульовими.

У цей період капітал стає дефіцитом і банки скорочують обсяги активів, що посилює проблеми реального сектору: зменшується попит на вироблену продукцію, зростають запаси нереалізованої продукції, масштаби товарообміну різко скорочуються, що призводить до спаду виробництва, поступово охоплюючи всі сфери економіки.

На наступному етапі криза та темпи падіння економіки досягають своєї нижчої точки – дна (4), після якої переходить до наступної стадії – депресії (5). В період цієї стадії банківська система та економіка у цілому знаходяться в після шоківому стані, виробництво не розширюється, причиною тому є призупинене кредитування та надлишок товарних запасів, вироблених в період економічного підйому, які поступово зменшуються.

Починають формуватися умови для пожвавлення господарської активності. Цьому сприяють поступове кредитування, переливання капіталу до перспективніших сфер застосування, відновлення виробничих зв'язків, а також оновлення основного капіталу.

Починається стадія пожвавлення (6) в економічному циклі, або зміни в кредитному. Відбувається різке зниження відсоткових ставок, впровадження у виробництво інноваційних технологій. Поступово починає зростати попит на капітал.

Проведене вище дослідження доводить те, що економічний та кредитний цикли є взаємопов'язаними, а циклічність реального та банківського сектору триває синхронно, з прямо пропорційною динамікою коливань.

Отже, у сучасних умовах необхідність своєчасного визначення особливостей впливу глобалізації на розвиток національних банківських систем надзвичайно важливими. Сприятимуть активізації процесів превентивного антикризового управління використання таких інструментів економічного прогнозування як сучасні економіко-математичні моделі, які дозволяють у

короткий термін здійснювати багатоваріантні розрахунки щодо оцінки перспективного розвитку банківських установ, а також поглиблювати всебічний аналіз наслідків впливу фінансової глобалізації на кредитну діяльність банківського сектору економіки.

1.2. ВПЛИВ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Глобалізація є всеохоплюючим та всеосяжним явищем сучасної економічної світової системи. Процеси глобалізації постійно змінюють умови розвитку світових економічних, соціальних та політичних відносин, вони є підґрунтям виникнення фінансової глобалізації, яка значним чином впливає на розвиток національних фінансових та банківських систем. Впливають зазначені процеси і на розвиток економіки України, а також на такий її важливий сектор, як банківський.

Глобалізація економіки являє собою процес інтеграції та уніфікації економік країн з метою формування єдиної світової господарської системи та її гармонізації з єдиними економічними законами та нормами функціонування. Також глобалізацію можна визначити як взаємозалежний розвиток економік різних держав та якісно новий рівень інтернаціоналізації фінансових ринків, ринків праці, інформаційних ринків у загальний світовий ринок [14, с.3].

Важливим етапом розвитку економічної глобалізації є глобалізація фінансової сфери, яка є історичним процесом лібералізації та інтеграції ринків грошей та капіталу, що раніше функціонували в певній мірі ізольовано, в єдиний світовий ринок.

На перших етапах свого розвитку вона відкрила можливість формування глобального фінансового капіталу, здатного діяти у світових масштабах та надала йому нові ефективні інформаційні та організаційні можливості. Проведений аналіз особливостей прояву фінансової глобалізації на ринку банківських послуг України призвів до можливості здійснити періодизацію основних етапів розвитку процесів глобалізації (рис.1.4).

Дані наведеного рисунку свідчать, що на першому етапі розвитку глобалізації відбувалося підсилення всесвітнього економічного зростання саме за рахунок вільної торгівлі, відбувався більш ефективний та прогресуючий розподіл праці в світовому масштабі.

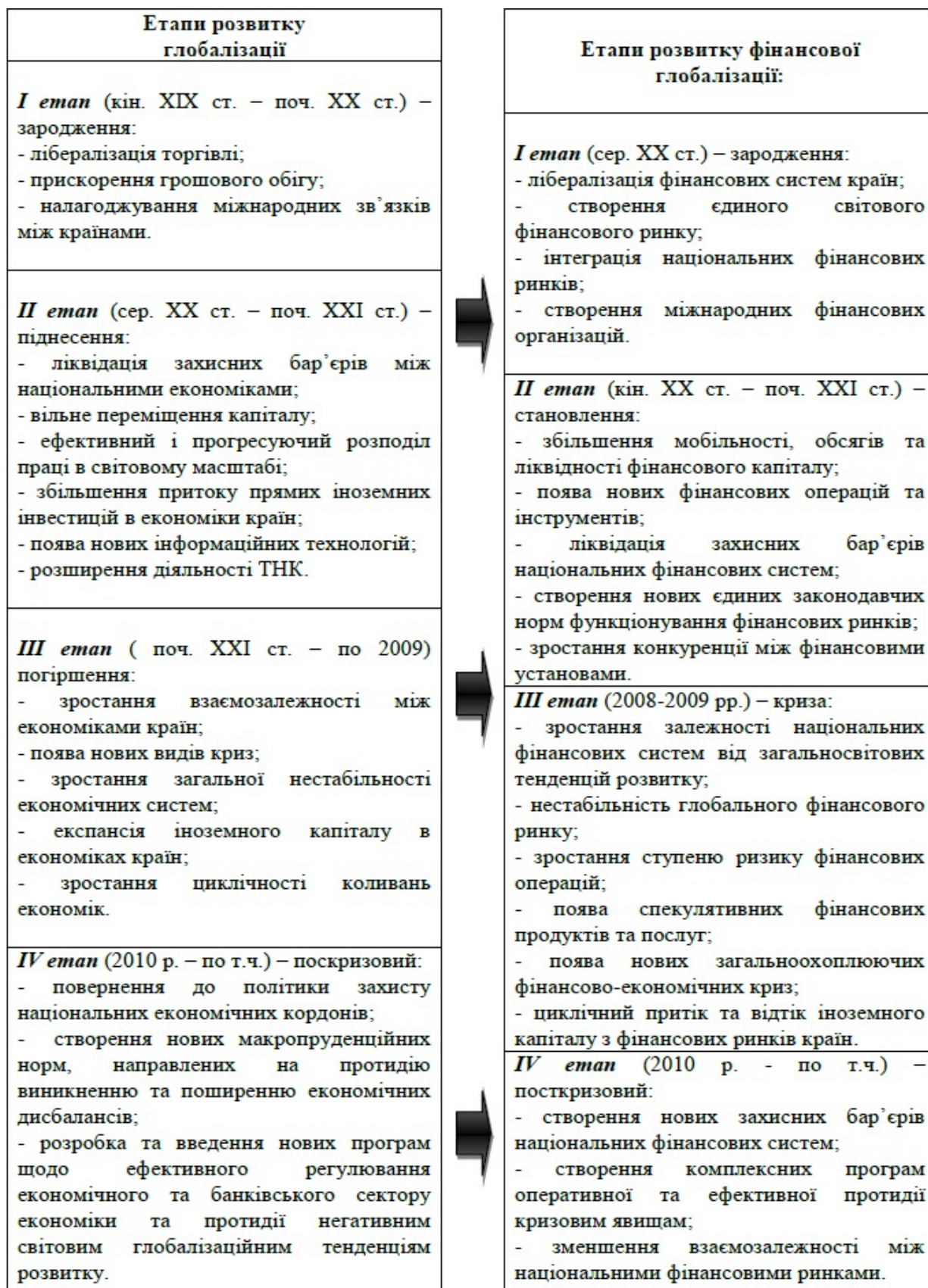

Рис. 1.4. Схема взаємодії етапів розвитку глобалізації та фінансової глобалізації

При цьому посилилася конкуренція на товарних ринках пропорційно зростанню міжнародного товарного обміну за рахунок лібералізації торгівлі.

Другий етап глобалізації виник на засадах інформаційної та телекомунікаційної революцій, які сприяли розвитку міждержавних фінансових відносин, виходу банків за кордони своїх країн та утворенню транснаціональних корпорацій, що почали активно впливати на розвиток економічних систем менш розвинених країн.

Процеси глобалізації охопили практично всі країни світу, створивши при цьому певні правила та нові економічні норми функціонування економік країн. Завдяки цьому почали укладатися нові міжнародні угоди співробітництва в економічній сфері, відбувався обмін технологіями та інформацією, поширилася діяльність транснаціональних корпорацій.

Це, в свою чергу, сприяло перерозподілу прямих іноземних інвестицій розвинених країн у ті країни, яким були необхідні відповідні фінансові ресурси. Отже, особливості процесів розвитку глобалізації другого етапу призвели до виникнення фінансової глобалізації. Зазначимо, що перший етап розвитку фінансової глобалізації сформувався в процесі відповідних перетворень фінансової системи на другому етапі глобалізації, сприяла таким змінам лібералізація методів регулювання діяльності національних фінансових ринків.

На третьому етапі розвитку глобалізації при всіх зазначених вище позитивних наслідках глобалізації, які простежувалися на I та II етапах, почали проявлятися негативні наслідки цих процесів. Активно зростала взаємозалежність економік у глобальному вимірі, підвищилася їх вразливість до різного виду криз та виникла загальна нестабільність. Зазначене було викликано нестійким процесом економічного розвитку країн, який має відповідний хвилеподібний характер та призводить до коливання основних макроекономічних показників.

Активізація процесів глобалізації на фінансовому ринку призвела до порушення його стабільності, а відмова від режиму фіксованих валютних курсів призвела до ліквідації державних захисних бар'єрів, що посилювало притоки іноземного капіталу на національні фінансові ринки. Все це призвело до того, що економічні та фінансові системи країн стали ще більш залежними від загальносвітових тенденцій розвитку та незахищеними від появи нових фінансово-економічних криз, основним об'єктом яких, в першу чергу став банківський сектор країн.

У національних банківських системах зростає рівень ризиків фінансових операцій, з'являються нові, незабезпечені фінансовими ресурсами, спекулятивні продукти та послуги, що сприяє виникненню системних ризиків.

Зростання невизначеності подальшої економічної ситуації призведе до відтоку іноземного капіталу з національних фінансових ринків та зменшенню ресурсів фінансування розвитку національних економічних систем у цілому.

Наступним, четвертим етапом є сучасний період розвитку глобалізації. Цей етап розвитку фінансової глобалізації є посткризовим. Невдалі припущення та теорії, щодо виключно позитивного впливу процесів фінансової глобалізації були спростовані, в результаті чого національними фінансовими системами формуються нові захисні бар'єри, відбувається перехід від лібералізації до більш жорстких норм регулювання фінансового ринку та його банківського сектору. Наприклад, США у 2010 році приймають закон Додда-Франка, який містить жорсткі правила регулювання процесів функціонування фінансового ринку та його банківського сектору.

Отже, особливістю четвертого етапу глобалізації є сприяння процесів її подальшого розвитку формуванню раціональної інтеграції країн світу та визначенню міжнародного партнерства як основного з чинників розвитку національних економік. Саме тому зараз відбувається повернення до колись існуючих та розробка нових економічних законодавчих та економічних норм регулювання економік, які б гарантували захист національних економік та адекватно реагували на зміну загальносвітових тенденцій розвитку глобалізації.

Глобалізація фінансової сфери, транснаціоналізація банківського бізнесу, активність спекулятивного капіталу змінили параметри функціонування національної сфери фінансових послуг.

Як на національному так і на міжнародних рівнях банківська система будь-якої країни відчуває на собі вплив загальносвітових процесів, а саме економічних, політичних, соціальних. Сучасні дисбаланси у валютно-фінансовій сфері примушують банківські системи активніше працювати в окремих регіонах, в тому числі найбільших – Європі, США тощо [14]. Основні внутрішні та зовнішні макроекономічні чинники, які визначають можливість участі національних банківських систем на міжнародному фінансовому ринку наведені в таблиці 1.1.

Необхідно відмітити, що крім визначених у наведеної таблиці макроекономічних чинників, існують і геополітичні чинники впливу на можливість участі національних банківських систем у міжнародному фінансовому просторі, а саме: зацікавленість країни в інтеграції у світову економіку, місце країни в світовій економіці, характер розвитку міжнародних господарських зв'язків тощо.

Таблиця 1.1

Класифікація чинників, що впливають на діяльність національних банківських систем на міжнародного фінансового ринку

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ	
Внутрішні	Зовнішні
1. Економічне становище країни: - розвиненість ринку; - показники внутрішнього боргу; - грошова маса та золотовалютні резерви; - інвестиційний потенціал. 2. Ступінь розвитку національної грошово-кредитної системи 3. Рівень організації національного грошово-кредитного ринку та його сегментів 4. Розвиненість інституту фінансових посередників 5. Рівень лібералізації оподаткування 6. Ступінь лібералізації руху капіталів 7. Стабільність політичної ситуації 8. Періодичність перегляду міжнародного кредитного рейтингу 9. Якість міжнародного рейтингу платоспроможності країни	1. Положення країни в світовій економіці: - показники платіжного балансу; - зовнішній борг; - іноземні інвестиції; - валютний курс. 2. Рівень розвитку міжнародної валютно-фінансової системи 3. Організація міжнародного фінансового ринку 4. Рівень розвитку міжнародних фінансових посередників 5. Стан світової економіки та світового фінансового ринку 6. Методи регулювання глобального фінансового ринку

Побудовано за даними: [15, 16]

Також до основних геополітичних чинників можна віднести рівень інтегрованості країни в міжнародну фінансову та господарську системи, стабільність світової геополітичної ситуації та рівень регіоналізації національної економіки країни та її банківського сектору.

Зазначимо, що як на національному так і на міжнародних рівнях банківська система будь-якої країни відчуває на собі вплив загальносвітових процесів, а саме: економічних, політичних, соціальних. В процесі дії зазначених процесів поступово ліквідуються бар'єри між державними та міжнародними фінансовими ринками та розвиваються міждержавні зв'язки між ними.

Одним з основних складових процесів фінансової глобалізації є входження іноземного капіталу в національні банківські системи та зростання його впливу на їх розвиток у цілому. При цьому відбувається додатковий притік капіталу в банківський сектор економіки країни, що стимулює розвиток банківської системи та економіки країни, але й призводить до накопичення відповідних структурних ризиків, адже розвиток економіки країни та її банківського сектору стає залежним від зовнішнього фінансування.

Аналіз процесів розгортання світової кризи 2007- 2009 рр. свідчить, що поглибленню кризових явищ сприяв стрімкий та неконтрольований відтік капіталу з країн, що призвів до занепаду відповідних галузей, а також до проблем у економічній, соціальній та політичній сферах.

Таким чином, запозичивши дешеві кредитні ресурси в іноземній валюті національні банки створюють додаткові ризики як для себе та банківської системи, так і для економіки в цілому, адже у разі економічних та циклічних коливань та погіршення економічної ситуації в країні, яка призведе до девальвації національної валюти, борги банків перед іноземними кредиторами зростуть на відповідний відсоток інфляції.

Як було зазначене вище, результатом негативного впливу глобалізації на розвиток економіки Україні стала світова економічна криза 2007-2009 рр., яка призвела до зупинення темпів зростання кількості банків, а також банкрутства значної їх кількості (рис.1.5)

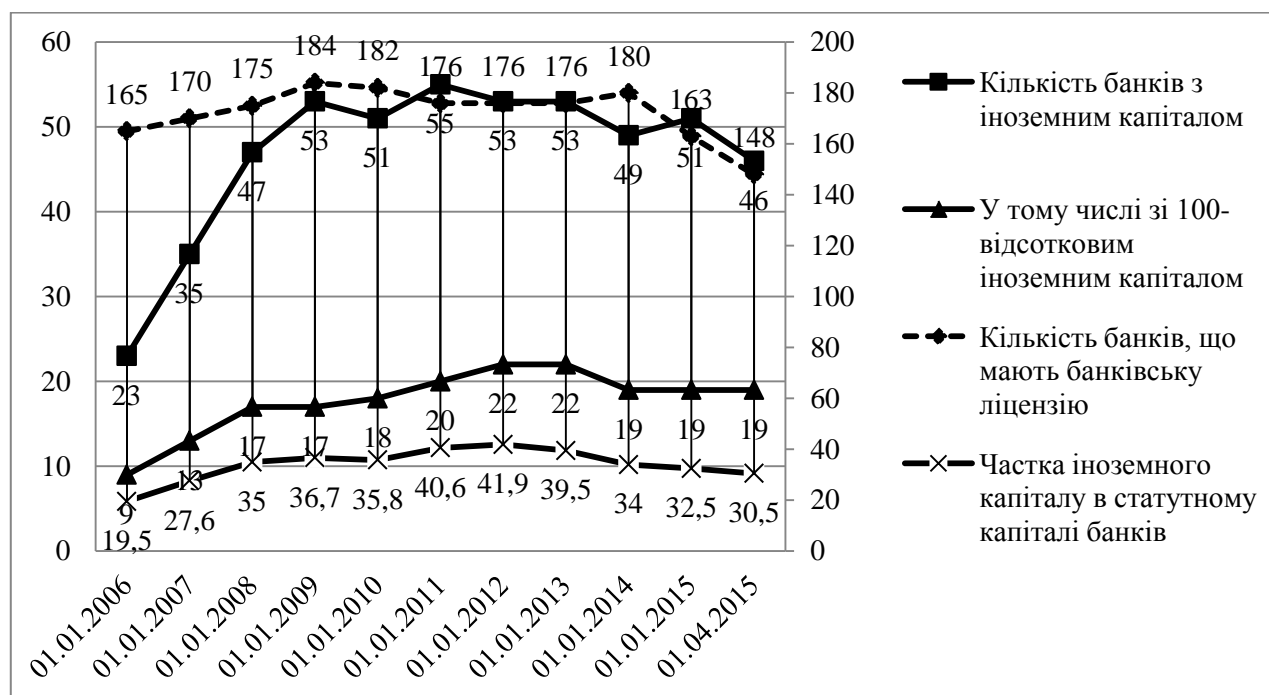

Рис. 1.5. Динаміка кількості банків України, що мають банківську ліцензію та банків з іноземним капіталом у 2006-2015 рр.[17]

Як видно з рис. 1.5, внаслідок впливу кризи, під час якої відбувся рекордний рівень девальвації національної валюти, скоротилася кількість банків з іноземним капіталом зі 184 (на 1.01.2009 р.) до 148 одиниць(на 1.04.2015 р.), а також зменшилась частка іноземних коштів у статутному

капіталі з 2012р.на 11,4%. Кількість банків зі 100-им іноземним капіталом зменшилась з 22 (2012 р.) до 19 на 1 квітня 2015 р.

Варто відмітити, що для аналізу впливу глобалізаційних процесів на різні країни розраховують індекси економічної глобалізації.

Виділяють дві основні методики розрахунку індексів економічної глобалізації, а саме: методику швейцарського інституту економічних досліджень КОФ та міжнародну методику The Global Economy[18, 19].

Проаналізуємо індекси економічної глобалізації розвитку країн за методикою швейцарського інституту економічних досліджень – КОФ (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Динаміка індексу економічної глобалізації країн за 1991-2013 рр. за методикою КОФ

Країни	1991	1996	2001	2006	2011	2012	2013
Білорусь	25,67	34,66	43,87	39,75	53,94	60,70	54,98
Казахстан	52,99	53,00	67,88	71,82	64,24	60,06	58,04
Молдова	41,70	56,31	67,82	65,89	64,81	62,45	63,49
Польща	43,46	46,23	53,50	71,77	72,44	73,79	79,11
Румунія	36,33	43,23	53,47	60,52	64,08	72,27	72,53
Росія	24,06	34,14	49,90	52,99	51,56	65,90	67,75
Україна	31,36	43,05	49,95	56,49	65,70	69,50	67,78

Побудовано за даними: [18]

Як видно з даних, наведених у табл.1.2, індекс економічної глобалізації України у 2013 р. склав 67,78% та був більшим, ніж в таких країнах, як Білорусь, Казахстан та Молдова.

Майже однакового рівня даного показника з нашою країною досягла Росія, а рівень економічної глобалізації країн сусідів – членів ЄС, Польщі та Румунії склав 79,11% та 72,53% відповідно [19].

Зростання індексу економічної глобалізації нашої країни відбувалося з 1991 по 2012 рр., однак у 2013-ому році зростання цього показника було призупинено та скоротилося на 1,72 п.п.

Зазначене пов'язано з проведенням неефективних економічних реформ щодо подолання негативного впливу фінансової глобалізації на економіку

упродовж 2012-2013 рр., а також невизначеністю вектору економічного розвитку країни.

Порівняльний аналіз індексів економічної, соціальної та політичної глобалізації України за 1995-2014 рр. за методикою The Global Economy наведено на рис.1.6.

Рис. 1.6. Динаміка індексів економічної, соціальної та політичної глобалізації України за 1995-2014 рр. за методикою The Global Economy [19]

З рисунку видно, що найменшого впливу глобалізації зазнала соціальна сфера, індекс глобалізації якої склав 60,06% у 2014 р., що свідчить про те, що рівень соціального добробуту населення країни зазнає мінімальних позитивних змін, щодо його покращення. Темпи зростання рівня соціальної глобалізації в нашій країні за останні 10 років є незначними.

За період з 2005-2014 рр. рівень цього показника зріс всього на 5,36%, у порівнянні з рівнем показників економічної та політичної глобалізації, які зросли на 14,46% та 9,03% відповідно. Такий низький рівень зростання індексу соціальної глобалізації свідчить про те, що соціально-економічна програма розвитку нашої країни за останні 10 років досягла дуже незначних результатів, та є неефективною, а отже й потребує кардинальних змін.

Рівень економічної глобалізації за останні 10 років зріс майже на 15%, що свідчить про досить сталий але повільний розвиток економіки, адже щорічні темпи зростання були досить незначними.

Процеси глобалізації за останні роки охопили практично усі економіки світу, створивши при цьому нові можливості для їх існування та функціонування. Відкриття національних кордонів для вільного руху капіталу та тим самим прискорення процесів його обігу, призвело до значного зростання впливу на вже незахищені державами фінансові системи.

Фінансова глобалізація почала випереджати глобалізацію в реальному секторі економіки та перетворилася в вирішальний фактор трансформаційних процесів у національних банківських системах.

Поступові коливання притоку та відтоку іноземного капіталу з національних фінансових систем почали провокувати збільшення коливань в економічному розвитку країн, та призводити в кінцевому результаті до виникнення фінансово-економічних криз, які поширилися дуже швидко, та охопили економіку не одної окремої держави, а досягли загально світового масштабу.

Не оминув цей процес і Україну, економіка та банківська система якої здійснює процес інтеграції до світового фінансового середовища і за темпами зростання індексу економічної глобалізації посідає 44 місце серед країн світу. Щороку відбувається поступове зростання цього показника, але воно є досить незначним, що є результатом неефективної державної економічної політики, зокрема у банківському секторі країни.

На сьогодні нашій країні потрібно розробити та впровадити чіткий комплекс методів поступового реформування фінансової системи та її банківського сектору, котра б забезпечувала її відповідний захист від негативних проявів процесів глобалізації та сприяла б розвитку національної економіки.

Одним з основних напрямків розвитку методів підвищення ефективності аналізу та регулювання діяльності банків повинно стати застосування Національним банком України кластерного аналізу, який дозволить групувати банки не тільки за показником величини активів, а й за відносними показниками результатів їх діяльності. Крім того, це дозволить розробляти методи регулювання для кожної окремої групи кластеру. Застосування такого підходу дасть можливість оптимізувати процеси нагляду та визначити найактуальніші напрями для аналізу операцій банку, а також скоординувати активність наглядових підрозділів, фінансового моніторингу, валютного контролю тощо.

1.3. КРЕДИТНІ ІНСТРУМЕНТИ СТИМУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

Трансформація системи господарських відносин в умовах впливу глобалізації та внутрішніх кризових явищ в Україні обумовлює необхідність зростання ролі банків у процесах акумуляції та перерозподілу фінансових ресурсів між економічними суб'єктами з метою забезпечення необхідних темпів економічного зростання та підвищення рівня конкурентоспроможності нашої держави.

У зв'язку з цим, питання активізації стимулювання процесів кредитування розвитку вітчизняної економіки є надзвичайно важливим та актуальним, оскільки від ефективності виконання зазначених завдань залежить не лише стабільність функціонування банківської системи, результативність діяльності конкретного банку, а й економіки в цілому. Зазначене свідчить про необхідність подальшого вдосконалення теоретичних положень та методичних рекомендацій щодо раціоналізації кредитної діяльності вітчизняних банків.

Сучасний кредитний ринок характеризується недостатнім інституційним розвитком, відсутністю ефективних правових механізмів, що гарантують реалізацію майнових інтересів учасників кредитних операцій, обмеженим набором використовуваних фінансових інструментів.

Необхідно підкреслити, що у сучасних дослідників відсутня єдина думка щодо сутності кредитних інструментів, які є предметом купівлі-продажу на кредитному ринку та визначають його особливості й сегменти.

В залежності від характеру юридичного оформлення кредитних угод та фінансових інструментів, кредитний ринок розподіляється на три сегменти:

- на першому обертаються позички, які оформляються прямою кредитною угодою;
- на другому обертаються позички, які оформляються через випуск та розміщення боргових інструментів (векселя, облігації, закладні тощо);
- третій сегмент – це ринок кредитних деривативів (структуровані фінансові інструменти, відділяють кредитний ризик від позички для його передачі іншій стороні).

Як було зазначено вище, не існує єдиних підходів до визначення фінансових інструментів. Згідно із МСФО під фінансовим інструментом розуміють будь який договір, в результаті якого одночасно виникають

фінансовий актив у однієї компанії та фінансове зобов'язання або пайове зобов'язання у іншої [17 с. 57].

Професор Л.Примостка пропонує розглядати поняття фінансовий інструмент як будь який контракт із чітко визначеними економічними наслідками предметом якого є грошові кошти (або чинне право на одержання грошових коштів чи їх еквівалентів) [18 с. 248].

Отже, кредитні угоди, що укладаються банками та позичальниками є у широкому розумінні фінансовими інструментами, а у вузькому – кредитними. До кредитних інструментів відносять: позики, позички, векселі, облігації, заставні, кредитні деривативи тощо. Ефективне використання зазначених інструментів призведе до позитивної ролі банківського кредиту.

Аналіз теоретичних засад кредитних відносин та особливостей їх функціонування в сучасній економіці України свідчить, що роль банківського кредиту не позитивна, як це повинно бути при якісному виконанні його функцій, принципів та механізмів, а негативна.

Банківська система на засадах використання різних фінансових інструментів організує грошовий обіг, кредитування й розрахунки в суспільстві та є одним з найважливіших сегментів економіки, без якого її розвиток неможливий. Але сучасні умови розвитку економіки та її банківського сектору не сприяють подоланню негативних явищ.

Необхідно зазначити, що кризові явища в Україні накопичуються, зовнішній та внутрішній борг держави досягнув станом на 1.10.2015 р. 70,6 млрд. дол., у т.ч. внутрішній – 24,1 млрд. дол., але ці грошові кошти не сприяли поживленню процесів виходу з кризи [19]. Результати діяльності вітчизняної економіки та банківської системи свідчать про катастрофічне положення як банків, так і економіки в цілому (табл.1.3).

Таблиця 1.3

Основні показники діяльності банків України, млрд

Показники	01.07.2014		01.07.2015		Темп зростання, %	
	UAH	USD	UAH	USD	UAH	USD
Активи	1 305,0	111,2	1 302,1	62,3	-0,2	-44,1
Капітал	178,4	15,2	139,0	6,97	-21,9	-56,2
Кредити	862,0	73,1	818,2	39,1	-5,1	-46,8
Депозити	691,1	59,2	744,0	35,2	7,7	-39,6
ВВП ном.	689,0	58,1	817,1	39,0	18,6	-33,5
курс НБУ UAH/USD	11,78		21,01		78,0	

Розраховано за даними [19]

Дані наведеної таблиці свідчать, що у гривневому еквіваленті основні показники діяльності банків за останній рік (з 01.07.2014 по 01.07.2015 рр.) зменшились, а депозити збільшились. Але, якщо представити ці показники у доларах, враховуючи їх наявність у складі банківських продуктів та вплив на зміну їх вартості, то по всім наведеним показникам темпи зростання є від'ємними, що підтверджує висновок щодо катастрофічного положення банківського сектору та економіки України у цілому.

Сучасні проблеми на світових фінансових ринках, а також скорочення фінансових ресурсів вітчизняної економіки не сприяють вирішенню стратегічних завдань сталого економічного зростання. Тому виникає необхідність розробки та впровадження дієвої стратегії довгострокового розвитку економіки. Необхідно відмітити, що «Стратегія сталого розвитку України – 2020» є, в ній задекларовано 62 реформи, але, по-перше, у документі відсутні механізми конкретного економічного зростання, цільові орієнтири, вона, на наш погляд, є декларацією намірів, а не завданням стратегічного розвитку, а по-друге, в ній відсутні стратегії реформування банківського сектору [20].

У розрізі зазначеної стратегії розвитку України, представниками регуляторів фінансового та банківського ринків була розроблена «Комплексна програма розвитку фінансового ринку України на 2015-2020 роки».

Для досягнення головної мети – забезпечення сталого розвитку фінансового ринку, у тому числі шляхом досягнення рівня та вимог Європейського Союзу за розвитком фінансового ринку у проекті запропоновано основні 4 напрями та блоки завдань, які конкретизовано у додатках 1 та 2. Але аналіз змісту пропозицій щодо напрямів реформ фінансового ринку свідчить, що вони теж мають декларативний характер: в основному кожен з них складається зі складових: «проаналізувати» та «налагодити діалог», «розробити план», тобто, на наш погляд, це не концепція, а напрямки розвитку ринку, крім того, у запропонованій концепції не визначено конкретні дії щодо сучасного етапу – виходу є кризи [21].

Варто відмітити, що у заявленому в концепції стратегічному розвитку фінансового сектору відсутні конкретні завдання, цільові орієнтири. Відсутні конкретні механізми реалізації зазначених напрямків розвитку фінансового сектору.

Концепція, на наш погляд, у найголовніших напрямках мала б визначити першочергові проблеми, а конкретні програми Уряд та НБУ мали б розробити

та прописати у вигляді діючих програм правового захисту та організації, фінансового забезпечення, дієвих механізмів тощо.

При цьому, необхідно обов'язково поділити ці програми та їх заходи на два етапи: на першому – вихід з кризи з обов'язковим терміном завершення та цільовими орієнтирами, на другому – досягнення запланованих задекларованих показників сталого розвитку економіки через 5 років.

Необхідно відмітити, що в стратегічному контексті вихід з кризи та істотне підвищення конкурентоспроможності економіки України можливе лише за рахунок інноваційно-структурних механізмів модернізації економіки держави та розширення її участі в міжнародному поділі праці на основі формування технологічних конкурентних переваг.

Зазначимо, що формування нових технологічних укладів в Україні відбувається повільними темпами, причинами цього є не лише внутрішні нестабільні процеси, а й світова економічна ситуація. В Україні через недостатній і безсистемний державний підхід до технологічної модернізації інноваційний розвиток фактично призупинено, а в економіці продовжують панувати третій і четвертий технологічні уклади, в той час як у розвинених країнах відбувається активний перехід економіки на п'ятий і шостий технологічні уклади (табл. 1.4).

Як свідчать дані наведеної табл.1.4, економіка України перевантажена виробництвами низьких укладів, домінування третього технологічного укладу унеможливорює стрімкий інноваційний розвиток у найближчій перспективі. Крім того, з урахуванням проблем сучасного стану високотехнологічних галузей Донецької та Луганської областей, на наш погляд, ситуація ще більше погіршилась. Концентрація капіталу в низько технологічних виробництвах не дає можливості Україні не тільки посісти гідне місце у випуску конкурентної продукції, але також сформувати необхідний інвестиційний ресурс для виходу з кризи та переходу в найближчій перспективі на більш високий рівень технологічного розвитку.

В економіці наростає моральне і фізичне зношення основних фондів, для порівняння: ступінь їх зношення складає в Україні – 77,3% (найвищий у транспорті та складському господарстві – 96.7%), у Польщі – 47,3%, у Російській Федерації – 48,2%, у Франції – 30,23%.

Отже, структура промислового виробництва в Україні є деформованою, умови діяльності підприємств постійно погіршуються та призводять до їх

збиткової діяльності: у 2014 році сума збитків становила 854 млрд. грн., що у 2,5 рази перевищило суму прибутків усіх підприємств країни – 337 млрд. грн.

Таблиця 1.4

Структура галузей промислового комплексу України за технологічними укладами виробництва у розрізі регіонів

Технологічний уклад	Характеристика	Питома вага у структурі виробництва	Основні представники
III	Низькотехнологічні галузі промисловості: виробництво та переробка	49–53%	Донецька, Луганська, Полтавська, Запорізька, Львівська
IV	Середньо- низькотехнологічні галузі: гумові та пластмасові вироби, інші неметалічні мінеральні продукти, суднобудування, базові метали, машинобудування	40%	Майже всі області (крім Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Херсонської, Чернівецької, Чернігівської)
V	Середньо-високотехнологічні галузі промисловості: електричне та електронне устаткування, машино-будування, фармацевтична	6–8%	Київська, Харківська, Львівська
VI	Високотехнологічні галузі промисловості: біотехнології, системи штучного інтелекту, глобальні інформаційні мережі, інтегровані високошвидкісні транспортні системи	1–3%	Київська, Харківська, Львівська

З теорії кредитних відносин ми знаємо, що джерелом процента за кредит є прибуток позичальника. Виникають питання: по-перше, за рахунок яких коштів позичальник буде сплачувати банку проценти; по-друге, чи буде вигравати в таких умовах кредит стимулюючу роль?

Отже, сучасний рівень процентних ставок за кредитами в умовах збитковості більшої кількості вітчизняних підприємств не створює стимулів для їх кредитування та сприятливих умов для інноваційного і технологічного розвитку.

Таким чином, проведений аналіз можливостей розвитку вітчизняної економіки свідчить про скорочення грошових потоків та погіршення умов банківського кредитування. Це підтверджується даними аналізу обсягів банківських позичок, що надані різним галузям економіки України (табл.1.5).

Дані наведеної таблиці свідчать, що особливих змін тенденцій у наданні позичок різним галузям економіки не спостерігається (якщо не враховувати вплив інфляції та зміни валютного курсу).

Таблиця 1.5

Банківське кредитування галузей економіки України за 2011-2014 рр.

Галузь	2011р.		2012р.		2013р.		2014р.	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Кредити, надані суб'єктам господарської діяльності, усього:	575,5	100	605,4	100	691,9	100	778,8	100
<i>а) у тому числі за галузями</i>								
- промисловість	135,8	23,6	141,6	23,4	153,5	22,2	204,0	26,2
- торгівля та громадське харчування	213,9	37,2	224,5	37,1	273,3	39,5	276,3	35,5
- транспорт, зв'язок і будівництво	73,0	12,7	67,1	11,1	75,1	10,8	88,6	11,4
- сільське господарство	34,5	6	36,8	6,1	43,5	6,3	55,4	7,1
- інші галузі	118,3	20,5	135,4	22,3	146,5	22	154,5	19,8
<i>б) з них кредити малим підприємствам</i>	72,5	12,6	82,9	13,7	97,6	14,1	115,3	14,8

Розраховано за даними [19]

Найбільші обсяги кредитних ресурсів вкладаються у торгівлю, громадське харчування та промисловість, найменші – у сільське господарство. Незначна питома вага позичок, що надані малим підприємствам – від 12.6% у 2011 р. до 14.8% у 2014р..

Необхідно відмітити, що темпи приросту позичок не свідчать про стимулювання банківським кредитом розвитку економіки: 5% у 2012, 14% у 2013 та 13% у 2014 роках. У міжнародній практиці оптимальним темпом зростанням вважається 25%.

Значно зменшують можливості стимулювання банками процесів розвитку економіки України великі обсяги проблемних позичок, та, як наслідок – виникає збитковість більшої кількості банків (табл. 1.6).

Отже, вслід за підприємствами збитковими стають і вітчизняні банки, які у своїх портфелях накопичили велику кількість позичок неплатоспроможних позичальників, формують за неякісними кредитами резерви, що збільшують витрати та призводять до від'ємного фінансового результату. Без раціональної реструктуризації проблемних позичок виконувати завдання стимулювання кредитами процеси відновлення економіки України та вирішувати проблеми кризи банки не зможуть.

Така послідовність поширення процесів банкрутства підприємств всіх галузей економіки, у тому числі – її банківського сектору, підтверджує

системний характер кризи та неможливість її подолання санаційними процедурами в окремому секторі або в окремих банках

Таблиця 1.6

Основні показники кредитної діяльності банків України за 2009-2014 рр.

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кредити надані, млрд грн.	747	758	825	815	911	1006
Резерви за кредитними операціями банків, млрд грн.	122	149	158	141	131	205
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	9,4	11,2	9,6	8,9	7,7	13,5
Коефіцієнт захищеності позичок від втрат за сумою створеного резерву, %	16,38	19,71	19,13	17,33	14,40	20,36
Результат діяльності	-38450	-13027	-7708	4899	1436	-52966

Розраховано за даними [19]

В умовах кризи, в яких опинилася Україна, концентрація ризиків може обернутися критичними втратами найбільших учасників ринку, що в довгостроковій перспективі може порушити фінансову стабільність всієї держави.

Необхідно зауважити, що для активізації сучасних процесів розвитку банківського сектору України та вирішення проблем усунення диспропорцій в економіці необхідно враховувати вплив загальносвітових процесів глобалізації на національний фінансовий ринок, а також виявити зворотній зв'язок їх впливу на економічне зростання країни в цілому.

Сучасні дії НБУ повинні відповідати рекомендаціям Ради з фінансової стабільності при Групі двадцяти, в яких наголошується, що саме великі фінансові інститути, в силу свого масштабу є системоутворюючими не тільки для національних економік, а й для глобального ринку. Тому вони повинні перебувати під більш суворим наглядом, так як вони приймають на себе підвищені ризики та, в свою чергу, в кризові періоди перекладають їх на клієнтів і платників податків.

Зазначимо, що одним з найважливіших напрямків грошово-кредитної політики НБУ має стати формування справедливого порядку доступу банків до його ресурсів. Сьогодні доступу до програм рефінансування не має більшість

середніх і малих банків. Це змушує їх підтримувати високу достатність капіталу за рахунок скорочення рентабельності бізнесу. При наданні їм доступу до ресурсів НБУ вони могли б значно збільшити економічну ефективність.

Роль банківського кредиту в економічному зростанні визначається його можливістю налагодити канал безперебійного переливу тимчасово вільних коштів у реальний сектор економіки, що потребує істотних капіталовкладень для модернізації основних фондів відповідно до вимог інноваційного розвитку. Державі необхідно ініціювати розвиток кластерів нових технологічних укладів та створити таким чином передумови для випереджуючого розвитку економіки та її регіонів.

Необхідно відмітити, що існуючі диспропорції в економічному становищі регіонів поглиблюються нерівномірністю їх забезпечення банківськими послугами, нерозвиненістю фінансово-кредитного механізму.

Метою створення та використання фінансово-кредитних механізмів є накопичення і максимально ефективного використання внутрішніх фінансових ресурсів регіону для забезпечення його економічного розвитку та підвищення рівня життя його мешканців.

Для вирішення завдань стимулювання економічного зростання необхідно реформувати структуру сучасної банківської системи, для чого необхідно створити умови для виникнення потужних регіональних банків, які б стимулювали своїми кредитними програмами пропорційний розвиток всіх регіонів України.

Банківська система повинна мати стійку, багаторівневу архітектуру, та передбачати тісну взаємодію декількох рівнів (сегментів): сегмент державних і великих приватних банків, які повинні володіти потужними кредитними ресурсами для того, щоб бути провідниками промислової політики держави, стимулювати кредитами інноваційне зростання, а також здійснювати підтримку соціально значущих державних проектів; сегмент сильних регіональних банків (регіональних лідерів), які стануть основою розвитку регіональних економік, сприятимуть формуванню регіональних промислових кластерів, розвитку малого та середнього бізнесу і підвищенню соціальної стабільності на рівні регіону; сегмент невеликих і середніх спеціалізованих банків, які за рахунок ефектів спеціалізації і доступу до рефінансування забезпечать доступність фінансових послуг для населення та суб'єктів малого та середнього підприємництва в Україні.

При розробці дієвої стратегії, на наш погляд, необхідно визначити перспективи можливостей інноваційного розвитку, для чого спочатку проаналізувати сучасну технологічну структуру економіки та визначити необхідні першочергові зміни, а потім реорганізувати під її потреби вітчизняну банківську систему.

Варто зауважити, що ряд заходів, які забезпечують поточне прискорення економіки, одночасно сприяє довгостроковому економічному зростанню. До них відносяться, насамперед, витрати на науку та освіту. Підвищуючи доходи зайнятих у цих галузях фахівців, держава сприяє пожвавленню поточного споживчого попиту, а інвестиції в ці сектори економіки стимулюють зростання інших галузей. Одночасно ці вкладення формують передумови для економічного зростання в довгостроковому плані, оскільки забезпечують підвищення кваліфікації робочої сили і сприяють розвитку нових технологій.

Також має значення перехід до політики стимулювання економічного зростання та здійснення технологічної революції, що передбачає форсоване зростання інвестицій. З цією метою необхідно створити умови для доступу підприємств до дешевих інвестиційних позичок, знизивши процентні ставки.

Тільки після цих заходів створюються умови для організації раціональних кредитних відносин в економіці, та, як наслідок, реалізації можливостей підвищення ролі банківського кредиту у вирішенні завдань стимулювання скорішого подолання кризи, а потім – стратегічних завдань інноваційного розвитку економіки держави.

1.4. ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ БАНКІВ У СИСТЕМІ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Сучасні проблеми стійкого соціально-економічного розвитку суспільства потребують дослідження теоретичних та практичних засад формування та використання ресурсів для фінансування соціальних потреб. Важливе значення для вирішення проблем такого розвитку має ефективна система фінансового забезпечення соціального розвитку.

Для вирішення зазначених вище завдань необхідно проаналізувати методологічні засади формування системи фінансового забезпечення розвитку суспільства та ролі банківського кредитування у цій системі.

Першим етапом дослідження є визначення системи фінансового забезпечення соціального розвитку.

Аналіз напрацювань сучасних вчених дозволив дійти висновку, що на сьогоднішній день не існує загальноприйнятого визначення поняття система. Система, згідно з найпростішим визначенням, є комплексом елементів, що взаємодіють.

В економічному словнику наводиться наступне визначення даного поняття: система (system, syst.; система) – 1) множина закономірно пов'язаних між собою елементів (предметів, явищ, знань тощо), яка представляє собою певне цілісне утворення; 2) порядок, зумовлений планомірним, правильним розташуванням складових у певному зв'язку, чіткій послідовності дій тощо [22, с. 189].

Критичний аналіз існуючих теоретичних засад до визначення сутності та особливостей категорії «система» дав можливість розробити та запропонувати таке визначення дефініції: система – це сукупність взаємодіючих елементів, що складають цілісне об'єднання, яке створює підґрунтя для виконання та досягнення кінцевої мети.

Подальший аналіз дозволив виділити загальні методологічні положення, які можуть використовуватися при формуванні системи фінансування соціального розвитку України:

- по-перше, система – це будь-яка сукупність елементів, що обирається дослідником, тому при побудові системи необхідно визначити найбільш раціональні для рішення завдань дослідження її основні складові – «елементи», «відносини», «зв'язки»;
- по-друге – система вимагає цілеспрямованої діяльності при організації взаємозв'язків між її складовими, тому систему необхідно будувати з позиції теорії регулювання через поняття «вхід», «вихід», «переробка інформації», «закон поведінки», «управління»;
- по-третє, розвиток сучасних наукових методів досліджень на засадах математичного моделювання базується на розумінні системи як певного набору математичних моделей, що розкривають взаємозв'язки між її елементами.

За кількістю компонент фінансове забезпечення соціального розвитку являє собою багатокомпонентну систему; за складом компонент – це динамічна система, що розвивається, за структурою компонент – складна детермінована система з елементами випадковості.

Ця система включає більш прості статичні детерміновані підсистеми: за рівнем забезпечення: мікрорівнева та макрорівнева; за складовими фінансового забезпечення: суб'єкти (держава, суб'єкти господарювання, банки, фонди, населення та інші); ресурси (інструменти) – кредитні та фінансові; процеси (механізми фінансування або кредитування, умови взаємодії учасників).

Наступним етапом дослідження є аналіз наукових підходів до визначення кредитного механізму.

Механізм [від гр. *mechanē* - знаряддя, машина] - 1. послідовність станів, процесів, що визначають собою яку-небудь дію, явище; 2. система, пристрій, що визначає порядок якого-небудь виду діяльності; 3. внутрішній устрій (система ланок) машини, приладу, апарату, що приводить їх у дію [23, с. 492].

Основним елементом системи фінансового забезпечення соціального розвитку суспільства є фінансовий механізм, який визначає всю сукупність фінансових відносин елементів системи та їх взаємозалежність та взаємозв'язки.

Ми згодні з думкою В.Видяпиної, яка стверджує, що фінансовий механізм – це п'ять взаємопов'язаних елементів, що сприяють організації, плануванню та стимулюванню використання фінансових ресурсів: фінансові методи, фінансові важелі, правове, нормативне та інформаційне забезпечення [24].

До сукупності елементів фінансового механізму, на наш погляд, слід додати фінансові інструменти, а також фінансові стимули.

Зауважимо, що, як було зазначено вище, при виконанні завдань фінансування стимулювання соціального розвитку суспільства банки використовують специфічні кредитні механізми.

Аналіз наукових підходів до визначення сутності кредитного механізму дозволяє дійти висновку, що не існує єдиної думки щодо його тлумачення.

Так, Н. Радченко пропонує сутність кредитного механізму визначити на теоретичних засадах кредиту як категорії, тобто підкреслює необхідність використання механізму для регулювання чи/та управління економічними відносинами щодо розподілу та перерозподілу доданої вартості між економічними суб'єктами у часі на засадах зворотності та строковості. Крім того, вчений кредитний механізм пропонує визначати через розуміння кредиту як фінансової послуги. З цього погляду, кредитний механізм – це система методів, важелів, інструментів та способів управління процесом передання у

тимчасове користування капіталу у грошовій, грошово-натуральній, натуральній формі на умовах зворотності та строковості [25].

Кредитний механізм П. Саблук пропонує визначати як сукупність правил взаємовідносин кредитора й позичальника з приводу одержання позики для тимчасового користування та із системою гарантій своєчасного її повернення [26, с. 5].

З урахуванням впливу законів та правових норм на процеси організації та функціонування кредитних відносин, на наш погляд, більш точним є визначення кредитного механізму як директивно урегульованої взаємодії елементів банківського кредитування, яка забезпечує здійснення системи розподільчих відносин, формування та використання кредитних ресурсів через сукупність фінансово-економічних методів, інструментів, важелів і стимулів з урахуванням нормативно-правового та інформаційного забезпечення, результатом якого є ефективне кредитування [27, с. 98].

Необхідно зазначити, що банківські кредити впливають на розвиток економіки, соціальної сфери, тому, якщо цей вплив сприяє розвитку соціальної сфери, тобто банки виграють позитивну роль, а кредит як джерело фінансового забезпечення соціального розвитку країни має позитивний синергетичний ефект (сприяє підвищенню якості життя людини). І навпаки – неузгодженість у взаємодії економічної сфери (та її складової – банківської системи) з соціальною, призводить до негативного синергетичного ефекту (рис. 1.7).

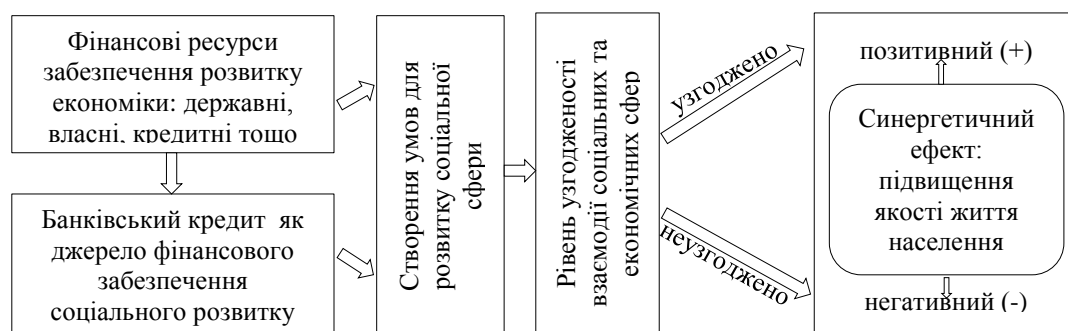

Рис. 1.7 Взаємодія економічної, банківської та соціальної сфер розвитку суспільства

Наявність постійної взаємодії між економічною та соціальною сферами свідчать про формування певного синергетичного ефекту, а саме про певний рівень соціально-економічного розвитку суспільства, а у кінцевому підсумку – про певний рівень та якість життя людини.

Але варто зазначити, що цей синергетичний ефект може мати як позитивне, так і негативне значення. Все залежить від того, який характер взаємодії сформовано.

Якщо економічна сфера розвивається без урахування потреб соціальної сфери, якість життя населення погіршиться, і фактично виникне замкнуте коло, адже людина, якість життя якої має низький рівень, не представляє ніякої цінності з точки зору людського капіталу для подальшого розвитку економіки. Кінцевий результат такої взаємодії – це відсутність умов для подальшого розвитку економіки, які є результатом неузгодженої взаємодії соціальної та економічної сфер [28, с. 19].

Зауважимо, що необхідність активізації соціальної спрямованості кредитної діяльності банків викликана сучасним зниженням ролі фінансових ресурсів держави у соціальному розвитку, відсутністю умов для відновлення довіри населення до банків, зменшенням можливостей державної підтримки розвитку системи соціального страхування та соціального забезпечення.

Соціальна спрямованість діяльності банку та її роль у розвитку відносин із державою і населенням мають важливе значення й потребують аналізу соціальної складової його фінансової діяльності.

Соціальна спрямованість фінансової діяльності банку передбачає розроблення для захисту інтересів населення програм, що стосуються як забезпечення своєчасного виконання фінансових обов'язків перед вкладниками й збереження довіри, так і використання різних пільг та стимулів для населення при здійсненні кредитних операцій; спрощення умов сплати послуг за рахунок пенсійних карточних програм.

Ряд соціальних питань може бути вирішений за умов активної участі банку, а саме: розширення платоспроможного попиту населення через розвиток системи споживчого кредитування; створення підґрунтя для розвитку малого бізнесу як засобу збільшення зайнятості та боротьби з бідністю; реформи пенсійної системи; створення ринку доступного житла для більшості населення.

Соціальний характер діяльності банку полягає в тому, що банк має підтримувати соціальну справедливість стосовно клієнтів при визначенні умов надання продуктів та послуг, повинен гарантувати своєчасне виконання власних фінансових зобов'язань та обов'язків перед вкладниками, забезпечувати соціальний захист своїх працівників.

Механізмами реалізації зазначених вище завдань слугують: банківські продукти та послуги на споживчому ринку; мікрофінансування; кредитування

малого бізнесу; іпотечне кредитування; участь банків у реалізації пріоритетних національних проектів (освіта, житло, розвиток агропромислового комплексу).

Варто підкреслити, що у період стабільного зростання ринку банківських послуг, які мають соціальне значення, банки сприяли збільшенню обсягів валового продукту і забезпеченню реалізації різноманітних потреб населення, тим самим поліпшуючи якість його життя.

Необхідно зазначити, що важливість соціальної діяльності банку проявляється і в періоди нестабільності на фінансовому ринку та в економіці. Наприклад, допущені недоліки у процедурах надання банками споживчих та іпотечних позичок призвели до негативних наслідків у період останньої світової кризи як для населення, так і для банків.

А у сучасних умовах взаємодія між банками та населенням ускладнюється з одного боку, відсутністю у багатьох позичальників коштів для погашення довгострокових позичок, а з іншого – знеціненням національної валюти. Тобто значно погіршуються можливості виконання фінансових зобов'язань населення перед банками у зв'язку з девальвацією гривні, яка призвела не лише до номінального перерахунку обсягів валютних проблемних кредитів, а й до реального зниження фінансового стану багатьох позичальників. Тому виникла така форма виразу протесту клієнтів вітчизняних банків як «кредитний майдан».

Соціальна напруженість у стосунках між банками і населенням в Україні значно зростає при введенні обмежень на своєчасне повернення вкладав населення. Наприклад, паніка вкладників спостерігалася при введенні мораторію на своєчасне повернення депозитів в кінці 2008р., а у 2014 р. значна кількість банків теж обмежувала можливості повернення коштів з депозитних рахунків лімітами.

А з урахуванням обвалу гривні, по відношенню до якої долар подорожчав на 257% з початку року, розмір відтоку вкладів із банків стає ще збільшується [29].

Одною з головних проблем кредитної діяльності банків є великі обсяги проблемної заборгованості (до 40% кредитного портфелю банків). Варто зазначити, що адекватно оцінити структуру і динаміку проблемних позичок в Україні на основі офіційних даних є не простим завданням через фрагментованість інформації та плутанину в термінології.

Структуру прострочених позичок Національний банк України розкриває лише у розрізі галузей не фінансових корпорацій (80,4 млрд. гривень), тоді як

обсяги прострочених іпотечних та споживчих позичок регулятором не оприлюднюються [30].

У відповідь на виклики несприятливого зовнішнього середовища більшість банків країни обмежують кредитування нових позичальників, посилюють моніторинг фінансового стану, вимагаючи від клієнтів ліквідне забезпечення і позитивну кредитну історію.

Необхідно відмітити, що значна частина проблемних позичок у сучасних банків-лідерів роздрібно-кредитного ринку пов'язана з наданням високо-маржинальних беззаставних кредитів, а також із цілеспрямованою політикою скуповування проблемних портфельів інших банків.

Придбаний із високим дисконтом портфель недіючих кредитів перетворюється банками на джерело генерування прибутку шляхом укладання угод, реструктуризації боргу або інших колекторських методів, які теж поглиблюють соціальну напруженість у стосунках між державою, банківською системою і населенням в Україні.

Для подолання сучасних негативних явищ в Україні необхідно сформувати єдиний механізм управління економікою країни, складові якого будуть сприяти створенню умов, як для ефективного функціонування фінансової сфери, так і інтенсифікації виробництва, сільського господарства, торгівлі та інших галузей. Вирішення цих завдань буде позитивно впливати на соціальний розвиток суспільства.

Важливу роль у вирішенні проблем активізації впливу банків на розвиток соціальної сфери виграє дієвий кредитний механізм, що дозволяє найбільш швидко сконцентрувати тимчасово вільні грошові кошти і направляти їх у стратегічно важливі економічні та соціальні сфери. Правильна організація цього процесу забезпечить ефективний перерозподіл кредитних ресурсів для вирішення сучасних завдань соціального розвитку. В даний час існує потреба формування кредитного ринку, що відповідає таким критеріям, як ефективність (забезпечення успішного розвитку як кредиторам, так і позичальникам), якість, відкритість, прозорість.

Прозорість банківської кредитної діяльності повинна створити умови для виникнення сприятливого навколишнього середовища, в якому всі учасники кредитного ринку отримають вільний доступ до інформації про продукти та специфічні ризики кредитної організації. Прозорість банківських звітів – одна з умов дотримання ринкової дисципліни та соціальної справедливості для клієнтів банків.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ В УМОВАХ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ

2.1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ ЯК ФІНАНСОВИХ ПОСЕРЕДНИКІВ В УМОВАХ НЕДОСКОНАЛОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ

Протягом останніх десятиліть світові фінансові ринки в умовах стрімкого розвитку інформаційної економіки стали досить складними та вимагають все більшої уваги для підтримки їх у стабільному стані. Безперечно, при цьому суттєвих змін зазнають і ринки банківських послуг, які розвиваються високими темпами під впливом процесів фінансової глобалізації, передових інформаційних та комп'ютерних технологій. Стрімкий розвиток зазначених процесів в умовах лібералізації норм регулювання призвів до того, що операції банків на кредитних ринках стали здійснюватися у короткі терміни часу, що значно збільшує обсяги потоків кредитних ресурсів. Крім того, з'являються на фінансових ринках нові фінансові інструменти, що призводить до виникнення ринку похідних кредитних інструментів та сприяє накопиченню ризиків.

Зазначені зміни потребують розробки міжнародними фінансовими інституціями та центральними банками нормативно-правової бази для організації та запровадження нових дієвих методів регулювання фінансовими і інформаційними потоками, адекватних сучасним умовам діяльності банківських установ. Пріоритетним напрямом діяльності банків є кредитна: у світовій банківській практиці позички становлять більш ніж половину всіх банківських активів. Розвиток світової та національних економік залежить від кредитної активності банків, тому необхідність посилення впливу кредитної діяльності банківського сектора на процеси функціонування економічних систем з метою задоволення виробничих потреб розвитку реального сектора обумовлює більш детальне дослідження місця і ролі банків на кредитному ринку.

Сучасні проблеми функціонування кредитних ринків посилюються з активізацією процесів інституціонального формування, які характеризуються системними ризиками, асиметрією інформації, відсутністю довгострокових кредитних ресурсів та стимулів для інвестиційної діяльності з метою

забезпечення сталого розвитку економіки. Саме тому дослідження сучасного кредитного ринку України, чинників, що впливають на підвищення ролі банків на ньому в умовах недосконалої інформації, визначають актуальність, теоретичну та практичну значущість даного дослідження.

Розробка та запровадження новітніх підходів до управління і регулювання процесів кредитування банків в умовах недосконалої інформації на кредитному ринку та необхідність підтримки стабільності банківської системи в цілому вимагає, перш за все, розвитку теоретичних засад діяльності банків як фінансових посередників на кредитному ринку, з урахуванням особливостей їх кредитної діяльності.

Завданням дослідження цього підрозділу є розкриття сутності та теоретичних основ понять «кредитний ринок», «кредитна діяльність банків» та визначення особливостей кредитної діяльності банків як фінансових посередників в умовах асиметрії інформації.

Концептуальні положення теорії кредитного ринку та діяльності банків на ньому висвітлені у роботах таких іноземних авторів, як: І. Блекуелл, Д. Ван-Хус, Х. Дерік, Е. Долан, Д. Кідуелл, Ф. Мишкін, Е. Роде, Дж. Сінкі, та вітчизняних авторів: О. Барановського, О. Вовчак, О. Дзюблюка, М. Зверькова, Л. Кузнецової, В. Міщенко, І. Лагутіна, Л. Рябініної.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі не існує єдиної точки зору щодо сутності термінів «кредитний ринок», «кредитна діяльність банків», «кредитний менеджмент», тобто теоретичні питання функціонування банків на кредитному ринку мають дискусійний характер, зокрема, серед дослідників немає єдиного підходу до визначення поняття кредитного ринку.

Зауважимо, що науковці по-різному визначають його роль, місце і структуру. Крім того, у різних джерелах терміни «ринок позичкових капіталів» і «грошовий ринок» ототожнюються з поняттям кредитного ринку.

Отже, першим етапом нашого дослідження є визначення сутності поняття кредитного ринку. Для вирішення цього завдання проаналізуємо наукові підходи до визначення сутності ринку взагалі, а потім, з урахуванням специфіки кредитної діяльності банків – кредитного.

Проведений аналіз досліджень міжнародних організацій, наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених свідчить про наявність двох основних концепцій визначення сутності ринку.

Відповідно до першої концепції ринок визначається як особлива економічна система, здатна відтворюватися і вдосконалюватися в процесі взаємодії виробників і споживачів товарів і послуг. Представниками зазначеної концепції є Е. Долан, Ф. Котлер, А. Маршалл, Д. Ліндсей, Р. Пиндайк, Д. Рабінфельд тощо. Наприклад, дослідники Р. Пиндайк і Д. Рабінфельд визначають ринок як набір продавців і покупців, які через реальну або потенційну взаємодію визначають ціну товару або набору товарів [1, с. 338]. А. Маршалл визначає ринок як групу людей, що вступають у тісні ділові відносини і укладають угоди з приводу будь-якого товару [2, с. 338]. Ринок – це будь-яка взаємодія, у яку люди вступають для торгівлі один з одним [3, с. 215], як стверджують Е. Долан і Д. Ліндсей. З цим співпадає багато в чому трактування ринку, яке пропонує Ф. Котлер, відомий дослідник ринкових відносин. Він доводить, що ринок – це сукупність наявних і потенційних покупців товару або послуги [4, с. 84].

Зауважимо, що у розглянутих вище трактуваннях ринку відображена мотивація взаємодії людей, оскільки в них передбачається, що відносини виникають задля задоволення потреби у активі, що пропонується на ринку. Даний підхід визначає вид активу, що реалізується, основною ознакою для виокремлення ринку, тому цілісна ринкова система може бути представлена товарними ринками, фінансовими ринками, ринком цінних паперів, валютним ринком, кредитним ринком тощо.

Друга концепція заснована на визначенні функціональної ролі ринку в економіці, що полягає у забезпеченні процесів реалізації необхідних товарів і послуг, а також підтримці зворотного зв'язку між виробником і споживачем. Представниками цієї концепції є К. Макконнелл і С. Л. Брю. Ми приєднуємося до думки вчених, які пропонують роль та функції ринку окреслювати фазами розподілу та обміну, що поєднують виробництво і споживання продукції.

Сучасне розуміння ролі ринку, на наш погляд, міститься у трактуванні ринку, запропонованому К. Макконнеллом і С. Л. Брю, які вважають, що ринок – це механізм, що зводить разом продавців (постачальників) і покупців (пред'явників попиту) окремих товарів і послуг [5, с. 61]. Дана характеристика ринку відображає його функціональну роль, що виявляється в об'єднанні виробництва та споживання, а також доводить необхідність формування механізму регулювання ринку та ринкових відносин на засадах дії економічних законів.

Зазначимо, що економічні закони не можуть здійснюватися без учасників ринкових відносин, тому вважаємо справедливим твердження вчених про те, що ринок – це сукупність конкретних економічних відносин і зв'язків між покупцями і продавцями, а також торговельними посередниками з приводу руху товарів і грошей, що відображають економічні інтереси суб'єктів ринкових відносин і забезпечують обмін продуктами праці [6, с. 28].

Теоретичні підходи до визначення сутності ринку є підґрунтям для трактування сутності кредитного ринку. Проведене дослідження свідчить, що у науковій літературі підходи до розгляду поняття «кредитний ринок» відрізняються. Наприклад, А. Симановский та С. Кандалова під кредитним ринком розуміють систему відносин між кредитором і позичальниками з приводу запозичення, як правило, за плату та обов'язкового повернення в товарній або безпосередньо грошовій формах [7, с. 122]. Необхідно підкреслити, що у даному трактуванні кредитний ринок розглядається в широкому сенсі, тому до кредитних відносин належать також трансакції між підприємствами, фізичними особами та установами небанківського типу, що виникають при наданні комерційного кредиту в товарній формі. Таке розуміння кредитного ринку має право на існування, оскільки не суперечить категорії кредиту у широкому сенсі [8, с. 128].

Автори вітчизняного наукового видання «Банківська енциклопедія» визначають кредитний ринок як систему економічних відносин з приводу накопичення, руху, розподілу та перерозподілу позичкового капіталу між сферами економіки і окремими позичальниками та складову грошового ринку [9, с. 246]. Зазначимо, що дане трактування характеризує кредитний ринок з позицій теоретичних засад кредиту, а специфіку ринкових відносин не висвітлює.

Ми погоджуємося з думкою Л. Кузнєцової, яка вважає, що для визначення сутності, місця і меж кредитного ринку необхідно враховувати: по-перше, особливості кредиту як економічної категорії, бо саме його закони діють на ринку; по-друге, специфіку сфери ринкових відносин – кредитні ресурси є предметом купівлі-продажу, тобто товаром.

Але запропоноване Л. Кузнєцовою визначення кредитного ринку теж не дає повної характеристики його сутності: вона визначає кредитний ринок як економічну сферу, де формується, розподіляється та перерозподіляється попит і пропозиція на різноманітні кредитні продукти та послуги в інтересах учасників ринку [10, с. 96]. Дане трактування не характеризує вплив на сучасну кредитну

діяльність банків факторів зовнішнього середовища, а саме: глобалізації, інформаційних технологій, комунікацій та асиметрії інформації.

Отже, аналізуючи особливості наукових підходів до визначення сутності понять ринку, кредитного ринку, а також узагальнення різних трактувань цих термінів дослідниками, ми можемо зробити висновок, що кредитний ринок – це сфера ринкових відносин, в якій кредитор і позичальник продають і купують кредитні ресурси з метою їх використання в інтересах задоволення суспільних потреб. При великій кількості інтерпретацій поняття кредитного ринку вони мають однаковий сенс, відповідно до якого під кредитним ринком розуміється зустріч кредитора та позичальника, або з'єднання попиту і пропозиції, що приводить до купівлі-продажу кредитних ресурсів.

Для більш повного розкриття поняття кредитного ринку необхідно визначити правомірність підміни досліджуваної дефініції іншими термінами. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що одні вчені обмежують кредитний ринок тільки банківськими позичками, інші поділяють його на дві складові: ринок грошей (ринок короткострокових позичкових капіталів) та ринок капіталів (ринок середньо- та довгострокових позичкових капіталів).

Зауважимо, що пропозиція на кредитному ринку визначається схильністю до заощадження в одержувачів доходів. Попит визначається, по-перше, прагненням до придбання більшої кількості споживчих благ, по-друге, рішенням виробників щодо збільшення випуску продукції за рахунок додаткових капіталовкладень [11, с. 396].

Отже, під впливом попиту і пропозиції на кредитному ринку відбувається рух специфічного товару – позичкового капіталу. У зв'язку з цим виникає питання щодо правомірності заміни поняття «кредитний ринок» терміном «ринок позичкового капіталу». На нашу думку, кредитний ринок є синонімом ринку позичкового капіталу.

Суб'єктами кредитного ринку є банки, небанківські фінансово-кредитні установи, фізичні та юридичні особи, держава, міжнародні інституції. А об'єктом виступає позичковий капітал (кредитні ресурси), який для потреб суб'єктів ринку набуває форми різноманітних кредитних продуктів та послуг.

Таким чином, кредитний ринок є складним економічним явищем, яке може бути розкрито з різних позицій. Кредитний ринок пов'язує між собою протилежні елементи підсистеми, об'єднуючи, з одного боку, кредиторів, які виступають в ролі продавців позичкового капіталу, з іншого боку, позичальників, що потребують додаткових кредитних ресурсів. Крім того

кредитний ринок виконує важливу роль в економіці, оскільки є чинником цілісності всієї ринкової системи, а розвиненість його основних елементів і, в першу чергу, інституту кредитування, впливає на економічне зростання та ефективність функціонування економіки.

Наступним етапом дослідження є визначення сутності поняття «кредитна діяльність». Критичний аналіз існуючих визначень даного поняття дозволив дійти висновку, що у сучасній економічній літературі кредитна діяльність пов'язується лише з безпосереднім виконанням банками кредитних операцій (О. Вовчак [12], О. Колодізєв [13], Р. Слав'юк [14], В. Міщенко [15], Л. Рябініна [16], Г. Табачук [17] тощо).

Проведений аналіз різних думок вчених щодо визначення сутності кредитної діяльності банків дозволив виділити основні два підходи до її характеристики з урахуванням особливостей визначення кредитної діяльності банків у широкому і вузькому розумінні цього поняття.

Кредитна діяльність банків у широкому розумінні – це здійснення кредитних операцій (пасивних та активних) з метою одержання прибутку: при здійсненні пасивних кредитних операцій банк виступає позичальником, а при здійсненні активних – кредитором.

У вузькому розумінні кредитна діяльність – це організація банком процесів надання позичальникам різних видів позичок на умовах платності, строковості та повернення, тобто при здійсненні такого виду діяльності банк виступає тільки кредитором.

Одним з найбільш обґрунтованих трактувань кредитної діяльності є визначення, запропоноване О. Дзюблюком та О. Малаховою. На їх думку, під кредитною діяльністю слід розуміти спрямування кредитних ресурсів передусім на кредитне забезпечення підприємницької діяльності та механізм його практичної реалізації. При цьому вчені підкреслюють, що банк здійснює трансформаційну (перетворюючу) діяльність, яка ув'язує депозитні і кредитні кошти за обсягами, вартісною структурою та відповідно до терміну (зіставлення депозитних та кредитних ставок процента, термінів та обсягів депозитних позичок і кредитних вкладень, ймовірності неповернення коштів і дострокового вилучення депозитів, дотримання обов'язкових нормативів, облік інфляційного ризику тощо) [18, с. 52].

Варто зазначити, що сучасна кредитна діяльність банку носить організаційно-регулятивний характер, тобто припускає наявність складної системи внутрішніх і зовнішніх зв'язків, більша частка з яких створюється в

процесі здійснення бізнес-процесів та відображається у кредитній політиці банку. А результатом діяльності банку в сфері кредитування є певна впорядкованість економічних відносин, процесів і явищ у даній сфері, що є впливом дії законів кредиту, ринку та норм регулювання кредитних операцій.

Одночасно сучасна кредитна діяльність може характеризуватися як комунікативно-управлінська, тобто така, що встановлює необхідні зв'язки між суб'єктами ринку з метою їхньої активної взаємодії та виконує функції управління зв'язками, що вже встановлені.

Такий підхід до визначення змісту кредитної діяльності обґрунтовується активним впливом зовнішнього середовища, що динамічно змінюється та призводить до необхідності включення в поняття кредитної діяльності не тільки самого процесу кредитування, але й сполучених з ним банківських процесів і напрямків діяльності.

З огляду на зазначене вище можна виділити наступні види кредитної діяльності: формування ресурсної бази для здійснення кредитних операцій; формування та реалізація оптимальної кредитної політики, що регулює процедури й регламенти організації кредитного процесу; визначення банком параметрів кредитування з урахуванням величини власного капіталу та запозичених фінансових ресурсів; аналіз та оцінка ризику кредитування як по окремо видаваній позичці, так і у рамках кредитного портфеля банку в цілому; організація внутрішнього контролю за здійсненням кредитних операцій; аналіз власної конкурентної позиції на ринку; проведення комунікативної політики з метою впливу на процес формування попиту та пропозиції активних та пасивних кредитних послуг на банківському ринку.

Таким чином, кредитна діяльність банку – це комплекс дій останнього, спрямований на здійснення процесу кредитування, досягнення високої ефективності кредитних вкладень, задоволення споживчого попиту на кредитні послуги, мінімізацію кредитного ризику та формування стійких конкурентних переваг на кредитному ринку в умовах недосконалої інформації.

Проведений аналіз сучасних підходів науковців до визначення сутності кредитної діяльності банку дозволив сформулювати та запропонувати авторське трактування: в умовах асиметрії інформації сучасну кредитну діяльність банків слід визначати як відкриту, динамічну параметричну, економічно-інформаційну систему, що постійно змінюється та віддзеркалює процеси залучення, розміщення та повернення кредитних ресурсів, а також захисту цих ресурсів від ризиків.

Запропоноване визначення, на відміну від існуючих, підкреслює, що в сучасних умовах розвитку глобалізації інформаційної економіки та недосконалої інформації кредитна діяльність банку вимагає більш широкого трактування, оскільки за своєю економічною природою даний вид банківської діяльності є складним і багатоплановим процесом, на якість якого впливає асиметрія інформації.

Далі проаналізуємо теоретичні засади діяльності банків на кредитному ринку як фінансових посередників в умовах асиметрії інформації. Зауважимо, що в останні роки і науковці, і банкіри-аналітики відзначають головними чинниками суттєвого зростання темпів розвитку кредитних ринків в світі такі, як: значне зростання обсягів та швидкості переміщення потоків економічної інформації та фінансових потоків; жорстка конкуренція на фінансовому ринку за преференційне обслуговування зазначених потоків; різноманітність нових банківських кредитних продуктів та послуг, що розробляються на засадах використання можливостей сучасних комунікаційних та інформаційних технологій.

Зазначимо, що в цих умовах посилюються процеси невизначеності (асиметрія інформації), що потребують відповідної модернізації норм регулювання та обумовлюють необхідність вдосконалення методів управління кредитною діяльністю банків. Асиметрія інформації характеризує ситуацію, коли одні учасники ринку інформовані більше, ніж інші.

Посилення негативного впливу фінансової глобалізації на функціонування кредитних ринків спричинило необхідність перегляду концептуальних основ регулювання кредитної діяльності фінансових посередників. Необхідно зауважити, що основою кредитної діяльності посередників є теорія фінансового посередництва, предметом якої є функції, цілі та механізми функціонування фінансових посередників, з яких домінуючими на кредитному ринку є банки.

Історично інститут фінансового посередництва виникає з моменту поділу праці у сфері обслуговування кругообігу фінансових активів, поступово виокремлюючись у самостійний вид діяльності. Послуги фінансових посередників об'єктивно зумовлені потребами фінансового ринку, а кредитний ринок, як його сектор, за своєю суттю є функціональною системою, що визначає механізми розподілу ресурсів, у нашому аспекті – кредитних.

В умовах впливу інтеграційних процесів на розвиток економічної науки розширюється сфера дослідження фінансового посередництва, що призвело до

появи різних наукових підходів до визначення ролі та особливостей функціонування фінансових посередників в економіці. Дослідниками виділяються два підходи: перший заснований на концепції ефективного розміщення ресурсів в економічній системі; другий – на концепції стимулювання економічного зростання за допомогою змін у грошовій базі.

Прихильники першого підходу стверджують, що суспільна роль фінансових інститутів полягає у посередництві між економічними агентами з метою подолання диспропорцій, які часто виникають при розміщенні фінансових ресурсів на кредитному ринку. Тому важливим є створення механізму перерозподілу фінансових ресурсів, з одного боку, та інструментів подолання асиметрії інформації на кредитному ринку – з іншого.

Ідея ефективного розподілу ресурсів в економіці на основі подолання невизначеності результату інвестування (кредитування), зменшення ризику вкладень і збільшення числа альтернативних видів фінансових активів була закладена А. Пігу [19] і розвинута в працях Р. Голдсмита [20], Дж. Герлі [21] та інших.

Проте А. Сміт у своїй праці, визначаючи роль кредитної системи в економіці, наголошував на основній, на його думку, функції комерційних банків: перетворення запасів дорогих металів (мертвого капіталу) у «капітал активний і продуктивний», а також на оптимальному розміщенні суспільного позичкового фонду [22, с. 236]. Посередницьку роль банків виділяв і Д. Рікардо, який вважав, що вони повинні переносити капітал від однієї особи до іншої для використання фактично існуючого капіталу [23].

Другий підхід до ролі фінансових посередників в економіці базується на концепції стимулювання економічного зростання шляхом змін у грошовій базі. Найбільший внесок у розвиток цієї концепції зробили такі відомі науковці, як М. Туган-Барановський [24], Й. Шумпетер [25], А. Гершенкрон [26] та інші.

Зауважимо, що українська економічна думка має значні доробки у дослідженні ролі фінансових посередників в економічній системі, які служать підґрунтям для сучасних досліджень. Яскравим прикладом цього є праці видатного українського економіста М. Туган-Барановського. Він наголошував на важливій ролі банків, значення яких в загальному устрої капіталізму швидко зростає [24, с. 135], бо вони є головними постачальниками кредиту, крім того, скуповуючи паї підприємств, вони стають їхніми власниками, заснують нові фабрики, заводи, торговельні підприємства, оскільки володіють значним

грошовим капіталом. Банки стають могутніми знаряддями концентрації капіталу і об'єднання суспільного господарства.

Основними факторами, що визначають вибір учасників кредитного ринку (перевага ліквідності або участь в інвестиційному процесі), є величина доходу та рівень ризику від інвестиційної діяльності. Так, унаслідок ризику втрати капіталу, пов'язаного із падінням процентних ставок, ризику асиметричної інформації, ризику невиконання позичальником своїх зобов'язань серед економічних агентів може простежуватись тенденція підвищення попиту на ліквідні активи до того моменту, коли попит стане необмеженим [6, с. 152]. Дану ситуацію Дж. М. Кейнс називає «пасткою ліквідності». Однак, щоб раціонально оцінити всю сукупність економічних факторів та спрогнозувати динаміку їхньої зміни, необхідно проаналізувати чималий обсяг інформації, значна кількість якої є для більшості учасників ринку недоступною (завдяки своїй конфіденційності або через брак фахових знань у потенційного інвестора) [27, с. 486].

Зазначимо, що банки, як домінуючі фінансові посередники на кредитному ринку, покликані розв'язати цю проблему. Згідно зі специфікою своєї діяльності вони володіють широким спектром важливої інформації. На основі аналізу наявної інформації кваліфіковані менеджери банків розробляють напрямки найефективнішого розміщення кредитних ресурсів. Тому вони пропонують перенести на себе «тягар невпевненості» в обмін на надання власниками заощаджень переваги інвестуванню над ліквідністю. Таким чином, відбувається перерозподіл ризику між постачальниками заощаджень та банками, що приносить вигоду як економічним суб'єктам, так і суспільству в цілому.

Теоретичною основою вирішення зазначених вище проблем функціонування кредитного ринку в умовах невизначеності є інформаційний підхід у теорії фінансового посередництва, що почав розвиватися у 1970-ті роки та найбільш плідно формувався з 2000 р.

Концептуальні засади інформаційної теорії, які обґрунтовують універсальність феномена асиметричності ринкової інформації, її присутність на багатьох ринках, були сформовані під впливом робіт провідних теоретиків «інформаційної економіки», лауреатів Нобелівської премії з економіки 2001 р. Джорджа А. Акерлофа [28], Майкла А. Спенса [29] і Джозефа Е. Стігліца [30].

Важливий внесок у розвиток інформаційного підходу також внесли роботи Дугласа В. Даймонда [31]. На початку 1980-х років він розробив

концепцію фінансового посередництва як делегованого моніторингу, в основі якої лежить мінімізація витрат виробництва інформації (витрат на моніторинг позичальника), необхідної для вирішення проблеми стимулювання поведінки позичальника (посередника) в інтересах кредитора. Ця концепція пояснює діяльність кредиторів і позичальників на кредитному ринку в ситуації морального ризику (moral hazard). Д. Даймонд розглянув діяльність фінансових посередників як агентів багатьох інвесторів (вкладників), які передають посередникам свої грошові кошти для кредитування підприємств і делегують їм повноваження по дорогому моніторингу кредитних контрактів.

Така діяльність посередників по делегованому моніторингу має істотні переваги для кредиторів, оскільки інакше вони були б вимушені дублювати свої зусилля і витрати на моніторинг. Тому кредиторам вигідно звернутися до допомоги посередників, які досягають значної переваги у витратах на моніторинг в порівнянні з прямим фінансуванням. Проте діяльність посередника по моніторингу і кредитуванню також породжує проблему стимулювання, але, що вже стосується надійної діяльності самого посередника. Вказана проблема є типовою агентською проблемою, пов'язаною з ситуацією морального ризику. Ця ситуація означає неможливість для вкладника спостереження реальних зусиль агента по моніторингу і доступу до отриманої їм інформації, а головне – наявність загрози прихованої дії агента-посередника зі штучного заниження виплат від проектів, що отримуються вкладниками. Агентська проблема означає необхідність «моніторингу монітора» і викликає появу у вкладників-принципалів особливих агентських витрат, або, точніше, – витрат делегування.

Разом з тим згідно з концепцією Даймонда діяльність посередників може бути побудована так, щоб рішуче скоротити витрати делегування і досягти чистої переваги по витратах для їх вкладників. Вирішальну роль у цьому відіграють боргові контракти посередників і диверсифікація їх портфелів.

Суть справи в тому, що випуск фінансовими посередниками боргових (депозитних) контрактів з фіксованою ставкою відсотка не вимагає моніторингу з боку численних кредиторів (вкладників). Це пов'язано з банківською практикою широкої диверсифікації кредитного портфеля. Дійсно, у разі диверсифікації ймовірність отримання банком платежів по виданих позичках в обсязі, достатньому для погашення його фіксованих боргових зобов'язань перед вкладниками, значно збільшується і, відповідно, зростає надійність таких вкладів.

Тому диверсифікація є саме такою фінансовою технологією, яка дозволяє відмовитися від дорогого моніторингу депозитних контрактів за ситуації, коли моніторинг кредитних контрактів залишається необхідною умовою діяльності банків. У результаті боргові контракти, моніторинг і диверсифікація є ключовими моментами для розуміння зв'язку між фінансовим посередництвом і делегованим моніторингом. Цікаву інтерпретацію інформаційного підходу запропонували в 1985 р. американські вчені Джон Х. Бойд і Едвард К. Прескотт [32].

Слідом за Д. Даймондом вони розробили модель фінансового посередника, який взаємодіє з великою кількістю позичальників і вкладників. Головною відмінністю цієї моделі є те, що посередник стикається з інформаційною асиметрією до укладення контракту (ситуація негативного відбору) і одночасно – з необхідністю виробництва додаткової інформації (проведення оцінки інвестиційних проектів) після його укладення.

Варто зазначити, що особливістю усіх розглянутих вище теоретичних досліджень фінансового посередництва є те, що при поясненні необхідності існування банків та інших фінансових посередників основна увага приділяється їх активним операціям. Але кредитні операції фінансових посередників, як вже зазначалось, можуть бути активними (фінансовий посередник – кредитор) та пасивними (фінансовий посередник – позичальник). Тому, на наш погляд, при формуванні теоретичних засад врахування впливу асиметрії інформації на кредитну діяльність банків необхідно розглядати і пасивні кредитні операції.

Зазначене підтверджується науковими доробками Даймонда Дибвиги [33]. Для дослідження проблем недосконалої інформації на ринку запозичених ресурсів він запропонував у 1983 р. модель, використання якої банками дозволяє їм управляти процесами забезпечення страхування ліквідності для клієнтів за допомогою використання безстрокових (поточних) вкладів.

Модель описує поведінку двох категорій економічних одиниць (інвесторів і підприємців). Інвестори вкладають кошти в проекти підприємців, які гарантовано приносять високий дохід лише після закінчення усього інвестиційного періоду. Тому дострокове вилучення грошових коштів може негативно вплинути на ефективність проекту і не дозволить збільшити майбутній дохід інвестора. Проте інвестори у ряді випадків можуть бути вимушені піти на це задля збільшення свого поточного споживання.

В результаті виникає ситуація інформаційної асиметрії, коли тільки інвестор може знати про можливі зміни в інвестуванні проекту. Зазначені

проблеми в моделі Даймонда Дибвиги вирішуються послугами фінансових посередників на кредитному ринку.

Їх роль полягає в тому, що вони пропонують вкладникам депозити до запитання і фінансують з отриманих коштів інвестиційні проекти, тобто трансформують неліквідні активи в ліквідні зобов'язання. В цій ролі посередники (банки) виступають як економічні агенти, що забезпечують або страхують ліквідність, що дозволяє інвесторам (вкладникам) отримувати кошти саме тоді, коли у них виникає така необхідність. Тепер інвестори не «замкнуті» в неліквідних довгострокових проектах, що забезпечують високий дохід тільки для тих, хто зможе відкласти своє споживання до кінця реалізації проектів. У таких умовах виникає попит на ліквідність, яка виступає ще однією з форм прояву феномена інформаційної асиметрії на кредитному ринку.

Необхідність забезпечення ліквідності робить банки вразливими відносно можливої банківської паніки і виникнення ситуації, що отримала назву «набіги на банки». Проблема банківських набігів вирішується за рахунок розробки банками спеціальних депозитних угод, що мають обмеження щодо довгострокового вилучення кредитних ресурсів, діяльності державної системи страхування вкладів і доступу банків до рефінансування кредитів центральними банками та резервними системами.

Зауважимо, що сучасна економічна роль та базові функції банків реалізуються через кредитний ринок, важливим компонентом якого є раціональна кредитна політика та ефективне застосування ринку економічної інформації. Названа взаємозалежність визначає перспективи формування та розвитку кредитного ринку й водночас зумовлює необхідність досягнення транспарентності кредитної діяльності банків.

Отже, критичний аналіз наукових праць, присвячених проблемам сучасного розвитку кредитної діяльності фінансових посередників (у тому числі і банків), в умовах інформаційної економіки та недосконалої інформації на кредитному ринку дозволив дійти висновку, що дослідники різними шляхами намагалися розширити розуміння того, як саме недосконалість функціонування фінансового ринку та його кредитного сегмента може впливати на реальну економіку.

2.2 ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ БАНКІВ НА СУЧАСНОМУ КРЕДИТНОМУ РИНКУ В УМОВАХ ВПЛИВУ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ

Фінансова глобалізація, як свідчать наслідки останньої світової економічної кризи, створює умови для розширення кредитних ресурсів, що викликає надмірне кредитування ризикованих інвестицій та призводить до зростання ризику недобросовісності та загострення проблеми несприятливого відбору на кредитному ринку і, таким чином, погіршує баланси банків, підвищуючи частку проблемних й недіючих кредитів [34].

Отже, сучасний стан банків на кредитних ринках та проблеми їх функціонування, з урахуванням впливу асиметрії інформації, актуалізує напрямок дослідження цього підрозділу.

Проведений критичний аналіз наукових праць, присвячених проблемам прояву асиметрії інформації на кредитному ринку, дозволив дійти висновку, що зарубіжні вчені почали досліджувати ці проблеми ще наприкінці двадцятого сторіччя.

Поняття асиметрії інформації першочергово виникло у теорії невизначеності та ризику у роботах У. Вікрі [35]. Потім проблема асиметрії інформації у ринковій економіці досліджувалась у роботах зарубіжних економістів Дж. Акерлофа, С. Гроссмана, М. Спенса, Дж. Стігліца, К. Дж. Ерроу [36], а проблеми нівелювання негативного впливу асиметрії інформації на діяльність банків висвітлені у наукових працях Дж. Стігліца та О. Вейса [37], М. Пагано, А. Паділла [38] та інших.

Вітчизняні вчені почали вивчати зазначені проблеми тільки в останні десять років, при цьому їх дослідження присвячуються проблемам асиметрії інформації на фінансовому ринку в цілому, у міжнародних відносинах, на біржовому ринку. У вітчизняній економічній літературі зазначеній проблемі були присвячені наукові праці С. Авдашевої [39], О. Барановського [40], І. Івасіва [41], З. Луцишиної [42], Р. Нерієва [43], О. Пластуна [44], Н. Шульги [45, 46] тощо.

Варто зауважити, що нерівномірність поширення інформації на кредитному ринку та різна можливість її отримання, а зовсім не свобода і повнота інформації, як вважалося в традиційній економічній теорії ринку, виявилися особливістю сучасних кредитних відносин. У зв'язку зі швидким поширенням явища асиметрії інформації на сучасних кредитних ринках,

пов'язаним зі зростанням різноманіття кредитних продуктів і послуг в умовах глобалізації, асиметрія стала іманентною властивістю кредитного ринку.

Отже, теоретичними засадами дослідження сутності та визначення особливостей прояву асиметрії інформації та ролі банків на кредитному ринку слугуватимуть наукові доробки іноземних вчених. Як зазначалося вище, у 1970 р. американський економіст Джорж А. Акерлоф визначив вплив асиметрії інформації на якість та ціну товарів. Він стверджував, що дефіцит інформації про якість товару, що реалізується, приводить до істотного падіння цін на цей товар. У тому випадку, якщо покупець не володіє повною інформацією щодо якості, вона починає визначатися як певна усереднена величина, що сприймається як деяка константа. Усе, що вище від цієї константи, оцінюється як більш якісний товар і коштує набагато дорожче [28].

Якщо використовувати зазначений підхід до аналізу впливу інформаційної асиметрії на кредитний ринок, то слід визначити, що наявність асиметрії інформації між кредиторами та позичальниками призводить до того, що ціна кредиту на ринку (процентна ставка) перестає бути рівноважною, тобто вирівнює попит та пропозицію. Це обумовлено тим, що банк при формуванні процентної ставки орієнтується на середню ймовірність повернення позички, знаючи, що перед ним позичальники різних типів, але не маючи можливості їх розрізняти.

Американський економіст М. Спенс довів, яким чином більш інформовані учасники ринку своєю поведінкою сприяють поширенню інформації про ринкову ситуацію і як працює механізм, коли учасник ринку, краще інформований, ніж інші, робить спроби просунути на ринок свій товар, передаючи інформацію про нього тим, хто інформований гірше [29].

У 1981 році дослідники Дж. Стігліц та О. Вейс у роботі «Раціонанування кредитів» доводять, що більш висока процентна ставка робить більш ризиковані проекти привабливими для позичальника, тому банк не повинен позичати гроші, навіть якщо при дефіциті ресурсів на кредитному ринку позичальники будуть готові заплатити більше [37].

Зауважимо, що асиметрія інформації розповсюджена достатньо широко. Не буде перебільшенням стверджувати, що всі ринки характеризуються тим чи іншим рівнем недосконалості інформації. В одних випадках цей рівень малий, а в інших – навпаки, значний. Умови, в яких приймаються економічні рішення, дуже рідко відповідають допущенню щодо повноти і симетричності розподілу наявної інформації. Навпаки, загальним правилом є недостача та недоступність

ринкової інформації, що перешкоджає прийняттю оптимальних рішень. Інша проблема – це нерівномірний розподіл наявної інформації серед учасників ринку, в результаті чого можливі серйозні деформації в поведінці продавців та покупців.

На кредитному ринку асиметрія інформації виникає при організації взаємовідносин кредитора та позичальника, власника (акціонера) та менеджера банку, нарешті, власника ресурсів та кредитора тощо.

Асиметрична інформація, перш за все, проявляється у тому, що ніхто не може визначити якість банківських кредитних продуктів. Однак банки, що пропонують неякісний кредитний продукт, активно просувають його за допомогою реклами та інших засобів, змушуючи більшість позичальників купувати саме їх позички.

У сучасних умовах розвитку кредитних відносин інформаційна асиметрія існує на кредитному ринку у формі високих ризиків несумлінності та несприятливого відбору. Наявність інформаційної асиметрії при збільшенні обсягів наданих банками позичок підприємствам реального сектора загрожує підвищити кредитні ризики і тим самим погіршити якість кредитних портфелів.

Один із важливих джерел ризиків недобросовісності полягає в тому, що у позичальника з'являються стимули інвестувати кошти у проекти з високим ризиком, оскільки в разі успіху він може отримати великий виграш, а в разі невдачі більшість втрат понесе кредитор. І дійсно, в останні посткризові роки майже у всіх країнах світу спостерігалось збільшення обсягів прострочених позичок, в той час як обсяги резервів на покриття збитків по кредитним операціям трималися на дуже низькому рівні [47].

Оскільки досвід управління ризиками в умовах негативного впливу глобалізації в учасників кредитного ринку, що надають позички, дуже обмежений, кредитори можуть і не зуміти відрізнити надійного позичальника від проблемного, що призведе до вкладень ресурсів у ризиковані і неякісні активи. Зазначене у подальшому може привести до збитків від кредитної діяльності та погіршення платоспроможності банків.

Дослідженню інформаційного обміну як інструмента, що дозволяє вирішити проблему інформаційної асиметрії на ринку банківського кредитування, вперше було приділено увагу в роботах Т. Джапелли, М. Пагано [48] та А. Паділла, М. Пагано [49; 50]. Вчені доводять, що в умовах існування інформаційного обміну знижуються процентні ставки та понижується ймовірність неповернення позичок. Однак у період «кредитного буму», при

збільшенні обсягів виданих позичок у короткий термін без врахування реальної кредитоспроможності позичальників однозначно стверджувати про такий вплив інформаційного обміну не зовсім коректно.

Зростання кількості відмов банків у наданні позичок через високий рівень ризику може бути компенсоване збільшенням обсягів кредитування надійних позичальників [48].

У той же час у банків можуть виникнути стимули відмовитися від інформаційного обміну. Інформація про вже існуючих позичальників є їх конкурентною перевагою, лишатися цієї переваги банку буде вигідно в тому випадку, якщо підприємці, знаючи про те, що після розкриття інформації їм будуть запропоновані процентні ставки нижче базових, докладуть більше зусиль для успіху в реалізації своїх проектів.

З іншого боку, у банку з'являється стимул оголосити про те, що інформація буде розкрита, і не зробити цього. У своїй науковій праці А. Паділла та М. Пагано доводять, що запобігти подібній опортуністичній поведінці у разі, якщо комунікація між позичальниками відсутня або пов'язана з витратами, може тільки організація кредитного бюро [49].

Проблемам наявності наведеного вище дисциплінуючого ефекту, що коригує поведінку позичальника при обміні даними щодо обсягів наданої банками інформації, присвячена наукова праця А. Паділла та М. Пагано [50–54]. У роботі автори доводять, що обмін позитивною інформацією, так само як і відсутність обміну, не дозволяє досягти певного рівня ефекту (у випадку відсутності інформаційної асиметрії). Дисциплінуючий ефект з'являється тільки у разі обміну негативною інформацією і виражається у тому, що позичальникові вигідно докласти більше зусиль, тому що подібні дії стануть причиною зниження процентної ставки по позичках, які він отримає в подальшому.

Оскільки інформація поширюється серед суб'єктів кредитного ринку нерівномірно, то одні фінансові посередники, володіючи більшою інформацією, отримують переваги перед іншими. Пошук і отримання інформації на кредитному ринку почали створювати значні економічні ефекти, а приносячи вигоду, перетворилися на інформаційну ренту.

Зазначимо, що ряд економістів визнають наявність в економіці специфічного поняття «інформаційна рента», під якою розуміють присвоєння власником інформаційного капіталу надприбутку, що одержується у результаті

накопичення, розробки, впровадження та реалізації нововведень в інформаційному секторі економіки [6, с. 55].

Відносно наявності інформаційної ренти у банків, як посередників на кредитному ринку, слід відзначити, що банки її отримують в результаті накопичення великих масивів інформації щодо потенційних і постійних клієнтів, у тому числі позичальників. Зазначене дозволяє дійти висновку, що в цьому проявляється провідна роль банків на кредитному ринку, оскільки у них існує більше можливостей, ніж інших посередників на ринку.

При цьому слід відмітити, що інформаційна рента банків виступає як у матеріальному вигляді (доходи від економії затрат на пошук інформації та на формування клієнтської бази) так і в нематеріальному (використання соціальних можливостей клієнтів).

Однак при збільшенні кількості функціонуючих фінансових посередників на кредитному ринку зникає інформаційна рента, що обумовлена, перш за все, монопольним знанням банку про надійність позичальника. Це стимулює конкуренцію і веде до загального зниження процентних ставок, що є додатковим стимулом для позичальників.

Банки можуть отримати перевагу від асиметрії інформації, використовуючи цю асиметрію з метою більш ефективного розміщення кредитних ресурсів на ринку. Як відзначає І. Стігліц, витрати на інформацію можуть розглядатися як постійні витрати: зі збільшенням обсягів кредитування одного й того ж позичальника збільшення витрат на інформацію про його діяльність вже не відбувається [30].

Для обґрунтування можливостей отримання банками інформаційної ренти на кредитному ринку використаємо таке поняття, як «рівень інформаційної спроможності кредитного ринку». Дане поняття визначається як такий стан кредитного ринку, при якому його інституціональна організація може ускладнювати отримання банками ренти від асиметричності інформації, оскільки втрати від формування необхідних інформаційних баз для організації раціональної кредитної діяльності, що спрямовані на отримання цієї ренти, значно перевищують останню. Це досягається як за рахунок прямих дій позичальника (використання схем оптимізації для зменшення грошових потоків на поточних рахунках, приховування реальної кредитоспроможності та ефективності об'єкта, що кредитується, або реалізація майна, що є забезпеченням гарантії повернення позички тощо), так і без таких, коли

позичальник набуває негативної репутації, позбавляється клієнтури або джерел доходів.

Обов'язковою умовою інформаційної спроможності кредитного ринку є не тільки порівнянність наслідків від дій з можливими вигодами для позичальника, отриманими за рахунок цілеспрямованого створення і(або) використання асиметричності інформації, але і його обізнаність про можливість і реальність таких дій.

В умовах інформаційної неспроможності кредитного ринку потенційний позичальник банку вільно чи мимоволі прагне використовувати асиметричність інформації таким чином, щоб теж отримати ренту. Банк, природно, повинен оборонятися, для чого використовує жорсткі підходи до визначення кредитоспроможності, оцінки забезпечення або раціонування позичок. В умовах же інформаційно спроможного кредитного ринку банк змушений долати інформаційну невизначеність, посилаючи сигнали. Для досягнення того, щоб сигнал був достовірним та позитивно реалізованим, банк сплачує своєрідну премію (бонус) тому менеджеру, якому це вдається в більшій мірі. Важливо підкреслити, що якщо в першому випадку дія ефектів асиметрії інформації є деструктивною, то в другому вона носить позитивний характер.

Якщо кредитний ринок є інформаційно спроможним, тоді дія ефектів асиметрії інформації полягає в наступному. Банки встановлюють процентні ставки на рівні нижче рівноважних, розуміючи, що високі ставки найбільшою мірою відштовхують саме надійних позичальників (і не особливо бентежать схильних до ризикової або недобросовісної поведінки). В результаті ефективні ставки нижче рівноважних, надійні позичальники отримують ресурси за помірною ціною, якість кредитних угод висока. Незважаючи на те, що зворотною стороною відносно низьких ставок є деякий дефіцит кредитних ресурсів, раціонування в даному випадку як би вдруге стосовно зниження ставок, тому ринок працює на економіку та інновації. Спекулятивні операції носять підлеглий характер і сприяють стабільності ринку за рахунок арбітражу, широких можливостей хеджування ризику. Існуючий же помірний дефіцит кредитних ресурсів є фактором, що дозволяє банкам здійснювати більш ретельний аналіз проектів, і, по суті, виконує конструктивну функцію.

Інформаційно неспроможному кредитному ринку властиві інші характеристики. Масштаби раціонування позичок істотні, оскільки банкам важко визначити реальну кредитоспроможність клієнтів, оцінити надійність і

ефективність проектів, пропонованих до фінансування. Сумарна пропозиція кредитних ресурсів зменшується.

Домінуючу роль банки відіграють при формуванні кредитних ресурсів. Як відомо, велика частка банківських пасивів розміщується у короткострокові спекулятивні активні операції. При цьому якщо в якості кредиторів на кредитному ринку домінують банки, для яких різниця між прибутком і збитком має не тільки бухгалтерське значення, то у них розрив між потенційним і фактичним обсягом наданих позичок тим більше, чим нижче ступінь інформаційної прозорості ринку. Цей розрив тисне на ринкові процентні ставки та призводить до їх підвищення.

Відповідно до традиційної теорії фінансового ринку вважається, що на кредитному ринку (як сегменті фінансового) всі його суб'єкти раціональні і мають рівний доступ до інформації. Однак дана теорія в умовах розвитку фінансової глобалізації та інформаційних технологій не може пояснити багато процесів, що відбуваються на кредитному ринку. Наприклад, на кредитному ринку одночасно присутні два види ефектів асиметрії – «ефект несприятливого вибору» – для кредитора і «ефект морального ризику» – для позичальника. Зазначене вимагає введення певних законів, правил і норм, що регулюють сучасні інформаційно-поведінкові проблеми учасників кредитного ринку, а кредитна діяльність банків, як відомо, контролюється механізмами нагляду та контролю більш ніж інші фінансові посередники, що теж підтверджує їх провідну роль на кредитному ринку.

У разі відсутності адекватних норм регулювання взаємовідносин кредиторів та позичальників на кредитному ринку може формуватися мультиплікаційний ефект інформаційної неспроможності банків, що виявляється в недовірі до суб'єктів кредитного ринку та зменшенні обсягів запозичених кредитних ресурсів. Взаємна недовіра суб'єктів кредитного ринку з урахуванням великої кількості його взаємозв'язків і взаємозалежностей призводить до банківської паніки, неможливості здійснювати кредитну діяльність, а як наслідок – збитковості банків та їх банкрутства. Як вже зазначалось, ефекти асиметрії інформації діляться на два види:

перший – ефекти, що виникають до укладання кредитної угоди, їх прийнято називати ризиком несприятливого вибору, або ризиком негативного відбору; такі ризики пов'язані з помилками у визначенні кредитоспроможності позичальника та ліквідності і достатності забезпечення позички;

другий – ефекти, що виникають у період дії кредитної угоди, їх прийнято називати моральним ризиком; вони пов'язані з тим, що сам факт укладання угоди може привести до зміни поведінки однієї зі сторін.

Можливість таких небезпечних ситуацій необхідно мінімізувати, а можливо це тільки лише при формуванні ефективних норм регулювання кредитної діяльності суб'єктів ринку, а також підвищенні довіри банків і клієнтів.

Зазначимо, що зростання кількості фінансових посередників на кредитному ринку, асиметричність інформації, недостатня прозорість кредитних ринків, недосконалість законодавства та методів регулювання обумовлюють необхідність створення системи довіри, яка полегшить виконання провідної ролі банків на кредитному ринку.

За відсутності надійних взаємовідносин банків з клієнтами може формуватися мультиплікаційний ефект інформаційної неспроможності.

При цьому на формування асиметрії першого ступеня за відсутності обмежень і контролю накладається асиметрія другого ступеня і так далі, примножуючи загальну неможливість визначення розміру необхідної інформації та інформаційну неспроможність.

Наприклад, асиметрія інформації при визначенні реальної кредитоспроможності позичальника призводить до виникнення проблемних позичок; відсутність жорстких методик та контролю за визначенням реальних розмірів таких позичок викликає зменшення (збільшення) страхових резервів під можливі збитки за кредитними операціями; сформовані резерви, зменшують (збільшують) фінансовий результат діяльності банку; в результаті збільшується загальна неможливість визначення розміру необхідної інформації і виникає інформаційна неспроможність банку, а потім і фінансова.

Погіршує негативні ефекти асиметрії інформації відсутність можливостей у клієнтів (позичальників) отримувати достовірну інформацію про діяльність кредитних установ. У цих умовах обгрунтована та ефективна система регулювання кредитної діяльності стає необхідним і важливим чинником фінансової стійкості кредитних установ, в тому числі й банків в умовах асиметрії інформації.

Необхідно зазначити, що на кредитному ринку здійснює діяльність велика кількість фінансових посередників: банки, кредитні союзи, ломбарди, страхові та лізингові компанії тощо. Але еволюційно сформованим інститутом, який дозволяє найбільш ефективно подолати інформаційну асиметрію та

проблеми ефективного управління кредитними ресурсами, на думку багатьох зарубіжних (Дж. Стігліц, О. Вейс, Даймонд) та вітчизняних (О. Носова, В. Міщенко, З. Луцишин) економістів, слід вважати банк.

Банк, виконуючи свої сучасні функції на кредитному ринку, наприклад, функцію делегованого моніторингу, яка довірена банку його вкладниками та акціонерами, може досягати певного економічного ефекту (інформаційної ренти) завдяки системі стимулів. Стимули у банку виникають при реалізації можливості економити трансакційні джерела щодо збору та обробки інформації про своїх постійних клієнтів, які, з одного боку, отримують позичку за пільговою ставкою, але стають інституційно прив'язаними до свого банку. Отже, провідна роль банків в зниженні інформаційної асиметрії досягається за допомогою виконання ними інформаційної функції та функції делегованого моніторингу, заснованих на здатності банків одночасно виступати як кредиторами, так і позичальниками на кредитному ринку.

Банк, виступаючи від імені інвесторів і вкладників, більш раціонально вирішує проблему пошуку напрямків розміщення тимчасово вільних грошових коштів, пов'язану з відбором та моніторингом позичальників та проектів кредитування.

Домінуючу роль банк відіграє і при вирішенні проблем колективної дії окремих розрізнених інвесторів і вкладників до збору й обробки необхідної інформації, так як банк вирішує ці проблеми більш ефективно, ніж інші фінансово-кредитні організації, завдяки постійним зв'язкам зі своїми клієнтами (потенційними і реальними, постійними позичальниками). Крім того, оскільки він обслуговує їх грошовий оборот, то точніше може визначити можливий термін і величину майбутньої позички. Тобто специфіка діяльності банку дозволяє більш обґрунтовано приймати управлінські рішення щодо мінімізації проблеми несприятливого вибору на кредитному ринку.

Зміст і структура кредитного договору стимулюють залучення позичальника до процесів моніторингу за виконанням умов кредитного договору. В результаті у позичальників знижуються стимули до ухилення від раціонального і дисциплінованого використання кредитних ресурсів, оскільки їм не вигідно псувати відносини зі своїм банком. Банк має можливість створити негативну інформацію про такого клієнта і йому складно буде в майбутньому залучити будь-які фінансові ресурси на ринку взагалі.

З точки зору теорії фінансового посередництва, провідна роль банків виправдана тим, що, здійснюючи спочатку відбір, а потім і нагляд за

позичальниками, вони тим самим сприяють розвитку процесів зменшення асиметрії інформації між економічними суб'єктами, які володіють капіталом, і тими, хто потребує грошових коштів для фінансування.

Таким чином, специфіка діяльності банків на кредитному ринку сприяє його більш ефективному функціонуванню. Банки отримують на ринку конкурентні переваги в результаті економії транзакційних витрат, більшу здатність та стимули до збору інформації, а отже, здатність уникати або зменшувати проблеми несприятливого вибору і морального ризику. Крім того, банки управляють своїми активами і пасивами, захищають їх різними видами страхових резервів, що дозволяє більш ефективно подолати проблему колективної дії розрізнених інвесторів (власників тимчасово вільних грошових коштів), на відміну від інших кредитних установ.

Асиметрія інформації на кредитному ринку може проявлятися як на етапі укладання кредитного договору, так і на етапі реалізації умов договору (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Прояви асиметрії інформації на кредитному ринку

Використання асиметрії інформації	Перед укладанням кредитної угоди	Період дії кредитної угоди	
	Несприятливий вибір	Моральний ризик	Вимагання
Кредитором (банками та небанківськими кредитними установами)	Приховування реальної вартості позички (процентної ставки + комісії). Недобросовісна реклама	Навмисний характер значної кількості банкрутства кредитних установ	Вимоги кредитора купувати супутні банківські продукти (комплексне обслуговування)
Позичальниками (юридичними та фізичними особами)	Представлення позичальником свідомо спотвореної інформації про можливість отримати позичку. Неадекватна оцінка позичальником рівня кредитного ризику об'єктів, що кредитуються	Нецільове використання кредитних ресурсів позичальником; неповернення позичок позичальником	Прохання позичальника: переглянути умови договору; кредитування позичальників за пільговими процентними ставками

На етапі укладання кредитної угоди у банку виникає проблема несприятливого вибору. Відсутність у банку достовірної інформації про позичальників призводить до встановлення високих процентних ставок. У свою

чергу, висока вартість позик виключає з портфеля потенційних позичальників найбільш надійних клієнтів.

Отже, банк при наданні кредиту в завершальний момент підписання угоди має неповну інформацію про позичальника. Банки шляхом ретельного вивчення кредитної історії клієнта, довідок про зарплатню та інших документів прагнуть ліквідувати цю інформаційну асиметрію. Проте позичальники схильні прикрашати свою спроможність до погашення кредиту, оскільки, чим вища ймовірність в нього щодо своєчасного повернення кредиту, тим нижчу відсоткову ставку запропонує банк. Банки намагаються точніше визначити не тільки кількісні, але і якісні характеристики майбутніх позичальників.

Як захід запобігання несприятливому відбору банку слід використовувати інструмент раціонування, запропонований І. Стігліцем і А. Вайсом в 1981 р. [37, с. 402]. Сутність цього інструмента полягає у можливості зниження рівня процентних ставок за рахунок більш точного визначення кредитоспроможності позичальника (якість позички, фінансові показники, кредитна історія, досвід, ділова репутація, ступінь ризику, середовище діяльності).

Для позичальників несприятливий відбір проявляється в отриманні «дорогих» позичок у зв'язку зі складністю оцінки ефективної ставки позички, що включає саму процентну ставку та велику кількість додаткових комісій і платежів. Відзначимо, що фінансова та юридична грамотність позичальників є необхідною умовою розвитку сучасного кредитного ринку.

На етапі реалізації умов кредитного договору виникає загроза виникнення морального ризику та вимагання. Кредитний договір характеризується неможливістю врахування всіх майбутніх обставин, тому одна зі сторін може отримувати вигоду на збиток іншій.

Вимагання виникає в кредитних відносинах тоді, коли одна зі сторін вимагає перегляду умов договору (зниження процентної ставки, пролонгація позики, надання безпроцентної відстрочки виплати тощо).

Варто зазначити, що позитивний вплив ефективного функціонування кредитних ринків на економічне зростання країни обґрунтований теоретично і підтверджений практично. Однак дуже часто виникають ситуації, коли кредитні ринки відхиляються від рівноважного стану, у їх функціонуванні виникають серйозні збої, що призводять до значних втрат як для учасників ринків, так і для інших економічних суб'єктів. Такі випадки можуть траплятись з різних причин, але однією з головних є недосконалість механізмів ринкового саморегулювання, так звані фіаско, провали, недоліки або неспроможності

ринку, до найбільш типових прикладів яких належить несиметричний розподіл інформації. При цьому актуальності набуває наявність прозорої інформації про кредитну діяльність банківських установ.

2.3. ВПЛИВ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ НА ФІНАНСОВУ СТІЙКІСТЬ БАНКІВ В УМОВАХ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ

Важливим чинником для розвитку економіки та банківського сектора є фінансова стабільність. Низка регіональних криз та світова криза 2007-2008 років засвідчили, що сьогодні основною функцією банків має бути забезпечення їх фінансової стабільності.

Фінансова стабільність є найважливішою характеристикою фінансової діяльності комерційного банку в умовах ринкової економіки. Її забезпечення є однією з найбільш гострих проблем у діяльності банків. Якщо банк фінансово стабільний, то він має конкурентні переваги перед іншими комерційними банками, що знаходить вираз у залученні додаткових ресурсів, домінуванні на тому чи іншому сегменті ринку, збільшенні вкладів населення як основного джерела банківських ресурсів і, відповідно, в розширенні сфери інвестиційних вкладень та ін. Крім цього, фінансово стабільний банк створює сприятливе зовнішнє середовище, тобто не вступає в конфліктні відносини з державою і суспільством, так як своєчасно і в повному обсязі сплачує податки до бюджету і позабюджетні фонди, заробітну плату робітникам та службовцям, дивіденди акціонерам, повертає позичені кошти своїм кредиторам.

Вказаний напрям дослідження розглядається в працях багатьох науковців, наприклад, таких як Г. Азаренкова, О. Васюренко, М. Зверяков, О.Зверяков, В. Коваленко, О.Христофорова. З точки зору вчених фінансова стабільність банку розглядається як можливість зберігання рівноважного стану протягом визначеного часу у розрізі окремих напрямів фінансових відносин банку, проявом чого слід вважати припустиме відхилення від лінії тренду обраного показника у часі, за яким і визначається збалансований стан банку та узагальнюються кількісні значення такої стабільності. Банк здійснює свою діяльність під впливом різних факторів зовнішнього й внутрішнього середовища. Істотний вплив на діяльність банку також здійснюють кризові явища, які є супутнім атрибутом недосконалого ведення господарської діяльності й механізмів його регулювання в ринкових умовах.

На сучасному етапі розвитку банківської системи України, який характеризується загостренням внутрішньої економічної кризи, зростання кількості неплатоспроможних банків, одним із пріоритетних завдань для вітчизняних банків є забезпечення умов для їхнього розвитку і стабільного функціонування. Діяльність банку відбувається за умов постійної зміни як загальноекономічної так і соціально-політичної ситуацій, які по-різному впливають на стабільність банківської установи та ефективність виконання нею своїх функцій. Таким чином, діяльність банку та управління стабільністю не може зводитися до простого реагування на зміни, що відбуваються на основі попередньо набутого досвіду. Тому необхідність дослідження законів банківської стійкості та шляхів її досягнення набуває особливої актуальності.

Фінансова стабільність банку – це його здатність у часі безперерійно працювати – надавати послуги і задовольняти вимоги, підтримуючи оптимальну ліквідність, прибутковість і платоспроможність за допустимого рівня ризиків, і витримувати при цьому негативний вплив зовнішніх і внутрішніх чинників. Ця економічна категорія ототожнюється з категорією «фінансова стійкість».

Значення терміна «стійкість», як правило, досить часто трактується залежно від контексту, використання аналітичних методів та рівня систем, що розглядаються. Такий підхід характеризується відсутністю строгої обґрунтованості та чіткості визначень і досить часто стає причиною змішання понять й невизначеності категорій.

В «Большом экономическом словаре» стійкість трактується як сталість, постійність, непідвладність ризику втрат і збитків.[9, с.770] «Большой энциклопедический словарь» містить таке визначення: «Стійкість системи — спроможність системи відновлювати попередній (або близький до нього) стан після деякого збурення, яке виявляється у відхиленні параметрів системи від номінального значення» [10, с. 257]. «Словник української мови» пояснює стійкість як здатність довго зберігати і проявляти свої властивості, не піддаватись руйнуванню і псуванню.[46, с. 710]

Таким чином, етимологія терміна «стійкість» базується на постійності і стабільності стану, сталості певних параметрів, тому «стабільність» як категорія може вважатися його синонімом. У більш широкому розумінні цей термін означає здатність системи виконувати свої функції всупереч дії ендогенних та екзогенних факторів.

В економічній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття фінансової стійкості комерційного банку. Нерідко його ототожнюють з такими економічними поняттями, як надійність, платоспроможність, ліквідність. Так, деякі автори стверджують, що фінансова стійкість банку визначається рівнем його ліквідності та платоспроможності. Слід зауважити, що ліквідність комерційного банку характеризує механізм перетворення фінансових чи матеріальних активів у грошові кошти з метою своєчасного виконання зобов'язань, а платоспроможність визначається здатністю банку своєчасно і повністю виконати свої платіжні зобов'язання. Це дуже важливі складові, але врахування тільки їх під час визначення фінансової стійкості банку є, на нашу думку, недостатнім.

Інші фахівці стверджують, що стійкість банку залежить від збалансованості його активів і пасивів, якості кредитно-інвестиційного портфеля і кількості клієнтів. Цей підхід викликає певні зауваження: по-перше, в ньому не враховуються такі важливі складові фінансової стійкості, як прибутковість, платоспроможність та ліквідність банку; по-друге, твердження, що фінансова стійкість банку залежить від кількості клієнтів, є недостатнім для пояснення цієї взаємозалежності (не враховується їх фінансовий стан).

В. Пантелеєв і С. Халява визначають фінансову стійкість як своєрідне перевищення доходів над витратами. [36, с. 64 – 69] Твердження, що фінансова стійкість банку визначається рівнем його прибутку і сумою сплачених дивідендів, видаються дуже спірними. Безумовно, рівень прибутку є важливим узагальнюючим показником банківської діяльності, але для визначення фінансової стійкості потрібно знати за рахунок яких джерел його отримано і як він був розподілений. Ознакою фінансової стійкості насамперед є стабільність джерел доходу банку. Рівень дивідендів, що сплачуються, також не може бути показником високоефективної діяльності банку, незважаючи на його привабливість для акціонерів.

Ю. Масленченков ставить фінансову стійкість у залежність від відповідності діяльності банку нормативним узагальнюючим показникам, які синтезують характеристики економічних складових стійкості: обсяг і структура власних коштів, рівень доходів і прибутку, достатність капіталу, мультиплікативна ефективність власного капіталу, норма прибутку на власний капітал, ліквідність, створення доданої вартості банком. [25, с. 214 – 215] До прихильників такого розуміння фінансової стійкості належить Р. Шіллер, автор книги «Фінансова стійкість комерційного банку та шляхи її зміцнення». [56, с.

32]. Фінансова стійкість не може визначатись тільки відповідністю діяльності банку нормативним узагальнюючим показникам, тому що останні слугують лише орієнтиром і нерідко неправильно розраховуються. Урахування обмеженої групи показників фінансової стійкості банку також є недостатнім і потребує розширення.

Н. Шелудько пропонує таке визначення фінансової стійкості: «Це динамічна інтегральна характеристика спроможності банку як системи трансформування ресурсів та ризиків повноцінно (з максимальною ефективністю та мінімальним ризиком) виконувати свої функції, витримуючи вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища» [55, с. 43]. Таке твердження непереконливе. По-перше, у ньому пропонується дуже вузьке визначення комерційного банку як системи. По-друге, незрозумілим є ставлення автора до показників платоспроможності та ліквідності і важливості їх для визначення фінансової стійкості.

Деякі автори роблять спробу визначити фінансову стійкість у межах певних показників. Вони формують групу коефіцієнтів для оцінки фінансової стійкості комерційного банку на основі аналізу джерел його коштів, залежності від кредитів, розміру власних коштів відносно залучених та ін. Зазначений підхід викликає кілька зауважень. По-перше, вибір показників обмежується показниками, що характеризують переважно пасиви балансу банку без урахувань змін в активі. По-друге, автори на свій розсуд формують перелік показників та їх пріоритетність за відсутності єдиних нормативних критеріїв, які характеризують фінансову стійкість комерційного банку.

Можна виділити низку суттєвих, на наш погляд, недоліків, притаманних розглянутим визначенням фінансової стійкості комерційного банку.

По-перше, методологія і практика визначення фінансової стійкості ще не повною мірою охоплюють основні аспекти цього процесу у взаємозв'язку і взаємообумовленості, а система показників, які використовуються, являє собою зведення особистих відокремлених характеристик, часто не пов'язаних між собою, що суттєво ускладнює визначення і забезпечення фінансової стійкості комерційного банку.

По-друге, недостатньо повно враховуються фактори, що формують стійкість комерційного банку.

По-третє, недостатньо розроблені методологічні аспекти формування фінансової стійкості комерційного банку і відсутні методичні підходи до

прогнозування фінансової стійкості шляхом розроблення бізнес-плану комерційного банку.

Таким чином, ринкова категорія «фінансова стійкість комерційного банку» відображає фінансовий стан банківської установи в існуючому середовищі. Звідси можливо виділити основні параметри фінансової стійкості комерційного банку. До них належать: соціально-політична ситуація в країні, її загальноекономічний стан, ситуація на фінансовому ринку, внутрішня фінансова стійкість банківської установи.

Соціально-політична ситуація в країні визначається рівнем соціальної стабільності в суспільстві, впливом опозиції, фінансово-економічною і соціальною політикою, політичною орієнтацією існуючого уряду. Загальноекономічний стан виражається такими параметрами, як стан платіжного балансу країни, інвестиційний клімат, стан реального сектору економіки, масштаби тіньової економіки, рівень оновлення виробничих потужностей.

Стан фінансового ринку визначається попитом і пропозицією грошової маси, темпами інфляції та інфляційними очікуваннями, вартістю і графіком обслуговування державного боргу, рівнем дохідності ринку цінних паперів, валютнообмінним курсом національної валюти, грошовою емісією, спрямованістю грошово-кредитної політики Національного банку України.

Внутрішня стійкість банківської установи включає в себе такі параметри: рівень банківського менеджменту, якість банківської стратегії, достатність капіталу, рівень професійної кваліфікації персоналу.

На цей час систематизоване вивчення факторів, що визначають фінансову стійкість банку, проводиться недостатньо. Разом з тим, нам видається можливим використовувати досвід, який є в економічній літературі, для систематизації факторів, що впливають на стійкість і надійність комерційного банку.

Як справедливо відзначає Р. Шіллер, на сьогодні ще не вироблені чіткі критерії, за якими окремі фактори слід відносити до тієї чи іншої групи, ознаки диференціації цих груп, не існує чітких показників оцінки значущості цих факторів. [56, с. 32 – 34] Класифікація факторів, що впливають на стійкість, повинна будуватись за різними напрямками і з урахуванням різних ознак.

Особливу увагу при цьому слід приділити виявленню екзогенних (зовнішніх) та ендогенних факторів (які залежать від функціонування самого банку) і визначити ступінь їх впливу на діяльність та стан комерційного банку.

Одним з важливих факторів, що впливають на фінансову стійкість банку, є ситуація в економіці країни. При цьому важливо проаналізувати фактори макроекономічного і мікроекономічного рівнів. Так, необхідно враховувати інвестиційний клімат, стан платіжного балансу країни і рівень дефіциту державного бюджету. Податкова політика також істотно впливає на забезпечення фінансової стійкості банку. Потребують вивчення загальноекономічні фактори, до яких слід віднести такі, як зростання чи падіння виробництва, рівень зайнятості, криза платежів.

Важливе значення мають соціальні і політичні фактори. Причому в умовах подальшої соціальної і політичної стабілізації суспільства більш повне і послідовне врахування цих чинників повинно, з нашого погляду, відігравати зростаючу роль. Необхідно брати до уваги політику органів управління всіх рівнів, рівень життя, а також рівень довіри до банківського сектору.

Також важливо враховувати групу фінансових факторів, до яких входять: кредитна, процентна і валютна політика Національного банку України, стан грошового ринку. Особливий вплив на стан грошового ринку чинить інфляція.

Зазначене вище стосується обґрунтування необхідності вивчення екзогенних факторів, що впливають на досягнення комерційним банком фінансової стійкості. Разом з тим слід враховувати також і ендогенні фактори, які залежать від функціонування самого банку.

Таким чином, залежно від характеру впливу факторів на стан фінансової стійкості комерційного банку їх можна підрозділити передусім на дві групи: ендогенні та екзогенні. До останніх, у свою чергу, слід віднести: економічні, соціально-політичні та фінансові.

До економічних факторів можуть бути віднесені: стан економіки, інвестиційний клімат, стан платіжного балансу країни, рівень дефіциту державного бюджету, податкова політика. До соціально-політичних факторів слід віднести такі: соціальну стабільність, стійкість уряду, політичну стабільність. Фінансові фактори — це стан грошового ринку, кредитна, процентна і валютна політика НБУ, величина його валютних резервів. До ендогенних факторів належать: адекватність капіталу банку, якість активів банку, рівень менеджменту, рівень рентабельності, ліквідність балансу банку, платоспроможність банку. Наведені фактори є загальними для всіх комерційних банків й істотно впливають на досягнення ними стану фінансової стійкості.

Варто зауважити, що поза увагою залишається, на нашу думку, не менш важливий фактор, який впливає на створення відповідних умов для управління фінансовою стійкістю банків, а саме ступінь поширення інформації, розвиток інформаційного середовища, вміння реагувати на зміни в інформаційному просторі з урахуванням дій інших учасників ринку. На сьогодні невід'ємною рисою фінансового ринку є таке явище як інформаційна асиметрія, яка є ознакою розвитку ринку і чинить вплив на його рівновагу. Зважаючи на важливість інформації для забезпечення фінансової стійкості банківських установ, дослідження її асиметрії у процесі управління окремими бізнес-процесами набуває особливої актуальності.

Банківська система України, як і в інших країнах, що розвиваються, є основним компонентом внутрішнього фінансового ринку і єдиним джерелом зовнішнього фінансування для низки важливих секторів економіки. Для розуміння природи дисбалансів у сфері фінансів необхідно зважати на існування на фінансових ринках асиметрії інформації між кредиторами та позичальниками. Дисбаланси на фінансових ринках, як наслідок асиметрії інформації, можуть призводити до скорочення обсягів наданих позичок кредитів позичальникам — кредитному стисненню і тим самим призвести до зменшення інвестицій та економічної активності. У цьому разі банки виявляються неспроможними повністю виконувати свою роль фінансових посередників, значно погіршується їх фінансова стійкість.

У ряді фундаментальних досліджень поведінка агентів ринку аналізується, виходячи з припущення про те, що вони володіють повною інформацією, яка необхідна для прийняття ними рішень.

Приклад повної та симетричної інформації — ринок досконалої конкуренції, де ринкові ціни, що визначаються через взаємодію попиту та пропозиції, дають агентам ринку вичерпну інформацію про можливі альтернативні рішення. Насправді ж умови, в яких приймаються економічні рішення, дуже рідко відповідають припущенню про повноту та симетричність розподілу інформації. Навпаки, загальним правилом є недостатність та недоступність ринкової інформації, що перешкоджає прийняттю оптимальних рішень.

Інша проблема — нерівномірний розподіл інформації, що є серед учасників ринку, внаслідок чого можливі серйозні деформації в поведінці продавців та покупців. Тому виникає необхідність аналізу впливу неповноти та асиметрії інформації на прийняття рішень та функціонування ринку.

Вперше ця властивість ринку була відмічена Кеннетом Ерроу в статті 1963 р. під назвою «Невизначеність та економіка добробуту в охороні здоров'я» в журналі «Американський економічний огляд».

Джордж Акерлоф у своїй праці у 1970 році побудував математичну модель ринку с недосконалою інформацією. Він відмітив, що на такому ринку середня ціна товару має тенденцію знижуватись, навіть для товарів з ідеальною якістю. Можливо навіть, що ринок увійде в стан колапсу до зникнення.[58]

Поняття інформаційної асиметрії пов'язане з відмінностями в інформації, що знаходиться у розпорядженні обох сторін фінансового контракту. У цьому разі позичальник має інформаційні переваги перед кредитором, оскільки більше знає про свій проект. Ця інформаційна перевага призводить до так званої проблеми "лимонів" ("лимон" — автомобіль низької якості, що пропонується на ринку і видається за добрий). Проблема "лимонів" виникає і на кредитному ринку, тому що кредитору важко оцінити наскільки якісними є інвестиційні можливості позичальника та ризики йому притаманні. Якщо кредитор не має можливості відокремити якісного позичальника від поганого ("лимона"), він наражається на проблему несприятливого відбору та буде надавати всі кредити за більш високою відсотковою ставкою, за якою їх надають ненадійним позичальникам.

Як наслідок кредитоспроможні позичальники сплачуватимуть відсотки за більш високою ставкою, ніж їм слід. Через цю проблему деякі з якісних позичальників можуть піти або від окремих банків, або навіть з кредитного ринку. Як свідчить аналіз проблеми "лимонів", несприятливий відбір призведе до скорочення надання кредитів і, відповідно, до скорочення інвестицій в економіку та зниженню сукупної економічної активності, що, у свою чергу, обов'язково позначиться на фінансовій стійкості деяких банків, так і банківської системи в цілому.

Асиметрія інформації може приводити до кредитного стиснення в економіці через те, що більш високі процентні ставки призведуть до подальшого посилення несприятливого відбору. Банкам складно відрізнити кредитоспроможних позичальників від ризикованих, і, в цьому разі в якості інструмента відбору позичальників їм доводиться використовувати величину відсоткової ставки. У ході підвищення відсоткової ставки зростає і рівень ризику позичальників, що, в свою чергу, знижує прибуток банку. Так, в ситуації, якщо попит на кредити перевищує пропозицію банку, йому може стати не вигідним підвищувати відсоткову ставку. Замість цього банки

скорочують надання кредитів. Навіть, якщо на ринку існує надлишковий попит, підвищення ставки не призведе ринок до рівноваги, тому що її додаткове зростання тільки зменшить пропозицію кредитів і, таким чином, ще більше посилить перевищення попиту над пропозицією.

Асиметрія інформації між позичальниками та кредиторами створює також проблему "ризик несумлінності", що позначається на ефективності фінансових ринків. Ризик несумлінності з'являється після укладання кредитної угоди, так як у позичальника можуть виникнути спонукальні мотиви до небажаних, з точки зору кредитора, дій. Підвищення процентних ставок може призвести до зниження номінальної вартості фірм і тим самим знизити вартість заставних активів та послабити балансові звіти позичальників. Високі процентні ставки за кредитами призводять до особливо значного ризику несумлінності: як тільки позичальники, номінальна вартість активів яких зменшилась, отримують можливість взяти позику, у них з'являється стимул приймати участь у більш ризикових інвестиційних проектах. На практиці зниження чистої вартості активів позичальників збільшує проблеми ризику несумлінності та несприятливого вибору. Отже це призводить до скорочення надання позик, і відповідно до падіння інвестицій та зниження сукупної економічної активності.

Вплив інформаційної асиметрії породжує ще один механізм зниження економічної активності під впливом фінансових криз. Розлад на фінансових ринках зменшує кількість банків, що призводить до скорочення надання кредитів позичальникам, а це, в свою чергу, — до падіння економічної активності. У разі банківської паніки банки втрачають здатність у повному обсязі виконувати свою роль посередників. Під час паніки вкладники, побоюючись за збереження своїх вкладів, вилучають їх із банківської системи, що викликає скорочення позичок, що надаються, і у багато разів більше скорочення обсягів депозитів. У такому випадку асиметричність інформації виявляється безпосереднім джерелом фінансової кризи, тому що вкладники вилучають кошти як із платоспроможних банків, так і з неплатоспроможних, так як не в змозі розрізнити їх.

Таким чином, банківська паніка здатна викликати ефект епідемії в фінансовій системі: недостатність інформації про платоспроможність банку вкладника призводить до значних вилучень із всіх банків. Крім того, банки можуть намагатись підстрахуватись на випадок можливого відтоку вкладів, збільшуючи для цього частку резервів у загальному обсязі депозитів, що також

призводить до скорочення позичок, що надаються і, як наслідок, перетворюється у кризу ліквідності.

Один із засобів послабити несприятливий вибір та зменшити проблему ризику несумлінності на кредитних ринках полягає у наданні позичальником майнової застави у забезпечення позики. Якщо активи, які надані в заставу, досить високоякісні, то вже не так важливо знати, наскільки висока або низька кредитоспроможність позичальника. Тому при наявності майнової застави інформаційна асиметрія позичальника та кредитора вже не виступає настільки важливим фактором на ринку.

Інший спосіб послабити на кредитних ринках несприятливий вибір полягає у зниженні процентних ставок за рахунок експансіоністської грошово-кредитної політики центрального банку. Низькі процентні ставки залучають на ринок високоякісних позичальників з прибутковими інвестиційними проектами, підвищуючи чисту вартість активів фірм.

Отже, експансіоністська грошово-кредитна політика, що призводить до зниження рівня процентних ставок на кредитних ринках, забезпечує зростання інвестицій та економічну активність, тим самим послаблюючи на фінансових ринках несприятливий вибір.

З іншого боку непередбачена інфляція, що не впливає на реальну вартість активів, зменшує реальну вартість боргових зобов'язань в балансах фірм та підвищує чисту вартість активів у позичальників, що послаблює несприятливий вибір, та призводить до зростання інвестиційної та економічної активності.

Необґрунтовано швидке зростання обсягів кредитування реального сектору може призвести до загострення проблем ризику несумлінності та несприятливого вибору на кредитному ринку, що може викликати погіршення в балансах банків, збільшивши обсяги ризикованих та прострочених позичок.

Варто зазначити, що показник повноти та достовірності інформації є обов'язковим при аналізі всіх основних мікроекономічних моделей ринку. Між тим, інформаційне забезпечення досить складна проблема. По-перше, однією з основних проблем є складність доступу до інформації. Принаймні, отримання практично будь-якої інформації пов'язане з витратами. Так що прагнення до її отримання передбачає порівняння витрат, пов'язаних з отриманням інформації, і додаткових вигод від її отримання.

Надійність інформації, зважаючи на її мінливість та старіння є ще однією істотною проблемою.

Крім того, навіть та інформація, що надходить не може бути повністю засвоєна, якась її частина буде безперечно відхилена.

Існують і когнітивні обмеження щодо сприйняття інформації, в її правильному розумінні та оцінці, що пов'язано з особливостями людського мислення.

Зазначене дає підстави вважати що неповнота інформації є об'єктивно існуючою даниною. Неповнота інформації є однією із причин ринкової невизначеності.

Ринкова невизначеність є умовою прийняття економічних рішень. Змістовна складова ринкової невизначеності полягає в тому, що економічні суб'єкти змушені приймати рішення в умовах, зміни яких складно передбачити, а ймовірність неможна оцінити. Оскільки неповнота інформації існує завжди, то ринкову невизначеність в принципі не усунути. Її можна лише зменшити, але не виключити.

Наявність ринкової невизначеності має декілька наслідків: по-перше, вона перешкоджає прийняттю оптимальних рішень; по-друге, вона породжує додаткові транзакційні витрати; по-третє, через ринкову невизначеність економічні суб'єкти опиняються в нерівних умовах при прийнятті рішень; по-четверте, вона впливає на характер поведінки учасників ринку.

Отже, асиметрія інформації - це нерівномірний розподіл між учасниками ринку інформації про умови здійснення ринкових угод та намірах один одного.

Асиметрія інформації є внутрішньо притаманною ринку ознакою. Від рівня асиметрії інформації залежить її вплив на функціонування ринку в цілому. Вона модифікує поведінку клієнтів та стратегію банків, впливає на конкуренцію та на ефективність функціонування ринку.

Виділяють два типи асиметрії інформації: приховані характеристики (одна із сторін угоди володіє більш повною інформацією ніж інша) та приховані дії (учасник ринкової угоди, який володіє більш повною інформацією, може вчиняти дії, які не спостерігаються більш інформованим учасником).

Приховані характеристики є наслідком властивостей самого об'єкта ринкової угоди, тобто благ. Якість одних благ може бути виявлено до споживання, тобто на момент придбання, однак якість банківських послуг, як правило, проявляється тільки під час споживання. Такі типи благ самі по собі породжують асиметрію інформації. Зазначене стосується і банків та їх клієнтів,

як учасників ринкових угод, в рамках яких наміри протилежної сторони завжди лишаються прихованими характеристиками.

Форми прояву впливу асиметрії інформації на ринок різноманітні. В деяких випадках асиметрія інформації може стати причиною формування ринкової влади банків. Оскільки отримання інформації пов'язане для клієнтів з додатковими витратами, то воно має для нього значення тільки в тому випадку, якщо вигоди, що очікуються будуть більшими за витрати на пошук інформації. Коли клієнт не має уяви про розмір витрат, пов'язаних з пошуком інформації, та розмір вигод у разі її отримання, цим може скористатися банк, встановлюючи ціну на свої продукти вище за рівноважну.

Асиметрія інформації може розглядатися як фактор, що знижує ефективність цінової конкуренції. Наприклад, через відсутність єдиного джерела, де клієнтам можна було б отримати повну інформацію про умови, які пропонуються всіма банками, дуже часто клієнти можуть скористатися більш дорогими послугами такої ж, або навіть нижчої якості.

Асиметрія інформації є також джерелом цінової дискримінації. Часто клієнт не здатен визначити якісні характеристики блага. Це дає можливість банкам диференціювати продукти, виходячи не з реальної зміни їх параметрів, а шляхом їх імітації, яку називають фантомною диференціацією.

Таким чином, асиметрія інформації чинить істотний вплив як на поведінку учасників банківського ринку, так і на механізм його функціонування. Залежно від ступеня асиметрії інформації обумовлені нею негативні наслідки можуть проявитися як у неоптимальному розподілі ресурсів, неможливості встановлення ринкової рівноваги, так і у погіршенні фінансової стійкості учасників ринку.

2.4 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ

У сучасних умовах функціонування банківської системи України винятково важливого значення набуває потреба у достовірній та прозорій фінансовій інформації, доступній усім учасникам ринку банківських послуг. Зацікавленість у такій інформації обумовлена тим, що вона формує стратегію та напрямки розвитку банківських установ і фінансової системи в цілому, дозволяє запровадити уніфікацію підходів до оцінки фінансового стану банків,

рівня їх розвитку і тим самим забезпечує перспективи для досягнення завдань надійності та стабільності банків.

Слід зазначити, що існує широкий спектр якісних і кількісних ознак стабільного і міцного банку: тривалість роботи на ринку банківських послуг, фінансові показники, прибутковість, постійне виконання фінансових зобов'язань перед клієнтами, членство у Фонді гарантування вкладів фізичних осіб, якість кредитного портфеля, наявність рейтингів міжнародних агентств тощо. Але в період нестабільності зазначені вище показники стають другорядними, оскільки в різні проміжки часу, залежно від циклу розвитку економіки та її важливого сектора – банківської системи, критерії оцінки надійності банку міняються. У період економічної нестабільності зростає роль прозорості інформації як чинника довіри до банку.

Аналіз публікацій вчених та практиків дозволив дійти висновку, що проблемам прозорості інформації банків на фінансовому ринку присвячено велика кількість наукових праць. В той же час необхідно відмітити, що існує недостатній рівень систематизації та єдності в теоретичних і методичних аспектах формування прозорої інформації щодо діяльності банків на кредитному ринку.

Прозорість інформації (*транспарентність*) – це середовище, в якому банківська установа надає всім зацікавленим сторонам необхідну їм для прийняття раціональних рішень інформацію у відкритій, повній, своєчасній і зрозумілій формі [51].

У широкому розумінні транспарентність означає наявність ефективних комунікацій та взаємодії між керівництвом банку, з одного боку, та акціонерами, кредиторами, позичальниками, засобами масової інформації, іншими ринковими агентами і навіть суспільством у цілому – з іншого.

Термін «прозорість» є близьким до поняття «відкритість» (англ. *disclosure*). Прозорість банківського бізнесу є більш широким поняттям ніж відкритість, оскільки передбачає не тільки розкриття інформації, але і її повноту, достовірність і зрозумілість для користувачів. Тобто відкритість базується на кількості інформації, що надається банком, а транспарентність інформації – на її якісних характеристиках, таких як зрозумілість, доречність, достовірність, порівнянність, суттєвість.

Аналіз світового рівня транспарентності інформації на кредитних ринках дозволив дійти висновку, що подання банками неякісної інформації щодо кредитної діяльності, особливо в умовах світової фінансової кризи, призводить

до неадекватних та несвоєчасних дій наглядових органів щодо недопущення погіршення фінансового стану та банкрутства банків.

Комплексність проблеми забезпечення належного рівня транспарентності інформації на кредитному ринку потребує розробки науково-методичних підходів до її вирішення, а саме запровадження дієвих механізмів впливу на процеси формування та публікації прозорої інформації щодо кредитної діяльності банків, оскільки саме банки, на відміну від інших суб'єктів кредитного ринку, містять у собі підвищену загрозу для дестабілізації економіки і провокування кризи в країні. Саме цим зумовлена актуальність проведеного дослідження.

Варто зазначити, що проблема прозорості (транспарентності) бізнесу почала аналізуватися з 70-х років ХХ століття в контексті розвитку теорії та практики корпоративного управління. Основоположником концепції транспарентності інформації вважають Роберта Лукаса, котрий у 1976 році у своїй праці «Економічна оцінка політики: критика» розглянув взаємозв'язок економічних рішень та очікувань ринкових агентів [52].

Вагомий внесок в розроблення теоретичних і прикладних засад у сфері аналізу якості інформації та ранньої діагностики банків внесли роботи вітчизняних дослідників О. Барановського [40], С. Науменкової [53], І. Школьник [54] та інших. Актуальні проблеми розкриття інформації у фінансовій звітності банків знайшли відображення в наукових працях таких українських дослідників як: В. Ричаківська [55], Л. Снігурська [56], М. Лапішко [57], С. Міщенко [15], Г. Табачук [17] та інші.

Впродовж останніх років проблеми забезпечення належного рівня транспарентності інформації на ринку банківських послуг стали об'єктом дослідження таких вчених, як Т. Болгар [58], Ж. Довгань [59], Н. Дудченко та І. Мігус [60], В. Івасів [41], К. Мельник [61], О. Чуб [62], Н. Шульга [63] тощо.

Оцінюючи накопичені наукові здобутки вітчизняних дослідників, слід відмітити, що переважна більшість праць присвячена проблемам розкриття кількісних показників у фінансовій звітності банківських установ. Втім формування банками України якісної та прозорої інформації щодо їх кредитної діяльності все ще залишається остаточно невирішеним питанням ні в теоретичному, ні в організаційно-прикладному аспектах.

Аналіз стану наукової розробки досліджуваного питання дозволяє дійти висновку, що всі вчені визначають необхідність поглибленого дослідження проблем прозорості інформації банків щодо різних напрямків їх діяльності [64].

Так, І. Мігус та Н. Дудченко стверджують, що важливе значення для діагностики транспарентності банку має публічне розкриття інформації (*public disclosure*), крім того, вчені підкреслюють, що низький рівень транспарентності структури власності банків, активне необґрунтоване кредитування суб'єктів господарювання призвели до накопичення у банківській системі «неякісних» фінансових активів на десятки мільярдів гривень і стали причиною банкрутств та ліквідації ряду установ банківського сектора [60, с. 325].

В. Івасів та Р. Корнилюк визначають, що забезпечення належного рівня транспарентності банківського сектора необхідне у зв'язку з тим, що декларовані стратегічні цілі замінюються індивідуальними цілями держав та корпоративних зацікавлених сторін внаслідок асиметрії інформації, низького рівня знань клієнтів банків [65, с. 87].

Серед дослідників, що визначають необхідність вирішення проблем прозорості інформації центральних банків, можна виділити таких, як: Т. Болгар, Ж. Довгань, О. Чуб [58, 59, 62].

Крім того, на наш погляд, аналіз рівня показників розкриття інформації в Україні також підтверджує необхідність розробки нових методів та стандартів визначення транспарентності банку. Так, за даними міжнародного рейтингового агентства Standard & Poor's, середній показник розкриття інформації провідними світовими банками становить 70–75 %, в Україні такого рівня транспарентності в 2013 році зміг досягти тільки Укргазбанк (71,2 %) [66].

Отримані оцінки рівнів прозорості банків України за 2006–2013 рр. свідчать, що мінімальний рівень даний показник мав у 2007 р., максимальний – у 2012 р. У 2013 р. інформаційна прозорість банків України знизилася до 50 %, тобто за останній рік рівень транспарентності зменшився на 6,58 % [67] (рис. 2.1)

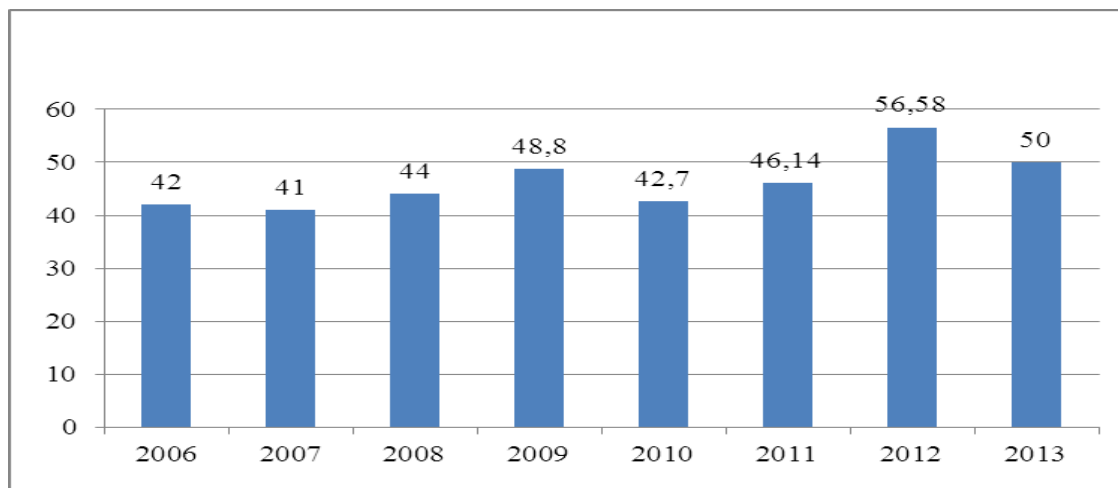

Рис. 2.1. Динаміка рівня інформаційної прозорості банків України, %

Необхідно відмітити, що діяльність сучасних банків характеризується показниками надійності роботи банків, на які можна орієнтуватися, і таких індикаторів досить багато. Це, в першу чергу, пов'язано з відсутністю на сьогоднішній день однозначного визначення «надійний», який можна було б застосувати до банку.

Наявність ефективної системи контролю щодо розкриття банками достовірної інформації є актуальним питанням для будь-якої країни. Наприклад, у липні 2003 року у США прийнято закон Сарбейнса-Окслі, вимоги якого обумовлюють встановлення певних вимог до інформації, яку комерційні та інвестиційні банки повинні оприлюднювати як емітенти цінних паперів. Законом передбачається розкриття банками інформації в режимі реального часу, що призвело до необхідності вносити зміни до національних систем звітності і аудиту [51, с. 32].

Головною метою банківського нагляду за прозорістю інформації щодо результатів діяльності банків України, який відповідно до законодавства здійснюється НБУ, є безпека і стабільність банківської системи, захист інтересів інвесторів, вкладників і кредиторів. Розв'язання цих завдань дасть змогу посилити надійність банківської системи та забезпечити динамічний розвиток національної економіки.

Прозорість у сучасних умовах кредитної діяльності банків визначається як одна з теоретичних умов ефективності фінансового ринку, зокрема кредитного. У сучасній економіці прозорість виступає провідним елементом кредитної стратегії банківської установи з її зв'язків із зацікавленими сторонами – позичальниками та їх гарантами.

Таким чином, прозорість кредитного ринку, або його транспарентність – це одна з головних характеристик, яка впливає на вибір позичальником видів позик, що пропонуються на ринку. Засобом забезпечення транспарентності інформації на кредитному ринку є система розкриття інформації, яка формується відповідно до нормативних вимог центральних банків та інших регуляторів кредитного ринку, а також згідно з рекомендаціями міжнародних фінансових організацій.

Забезпечується транспарентність інформації щодо діяльності учасників кредитного ринку виконанням принципів та взаємодії, до основних з яких слід віднести: гармонізацію вимог до розкриття інформації; протидію використанню інсайдерської інформації; гармонізацію вимог і діяльності рейтингових

агентств; гармонізацію підходів до регулювання кредитних ризиків на фінансовому ринку (рис. 2.2).

Як було зазначено вище, прозорість є якісною характеристикою діяльності банку на кредитному ринку, яка включає: фінансову, технологічну, управлінську, інформаційну та соціальну відкритість [69, с. 27].

Фінансова прозорість інформації – це головний структурний елемент прозорості. Основу фінансової прозорості інформації складає звітність. Перехід національних банків на єдині стандарти міжнародного бухгалтерського обліку та фінансової звітності створюють умови для визначення реального рівня кредитного ризику та ступеня його захисту страховими резервами, крім того, є обов'язковою умовою виходу банків на зовнішні ринки запозичень [70, с. 24].

Рис. 2.2. Основні принципи взаємодії учасників кредитного ринку
Складено автором

Технологічна прозорість інформації. Особливості цього напрямку прозорості інформації щодо кредитної діяльності банків недостатньо висвітлені в економічній літературі, але мають, на наш погляд, важливе значення, оскільки технологічні ресурси банків, якість кредитних бізнес-процесів визначають конкурентні переваги і впливають на фінансову стійкість банку. Особливо актуальними є питання технологічної прозорості інформації

при здійсненні процесів злиття і поглинання банків, бо своєчасне та якісне використання наявних технологічних переваг кредитних операцій одного з консолідуючих банків дозволить збільшити позитивний синергетичний ефект (або мати негативний, якщо були недооцінені чи приховані кредитні ризики).

Управлінська відкритість інформації характеризує якість кредитного менеджменту, який можна визначити як систему управлінських дій, що здійснюються менеджерами відповідних кредитних структур та підрозділів, для забезпечення неперервності і своєчасності руху кредитних ресурсів. Якісний кредитний менеджмент є основною умовою фінансової стійкості і гарантією надійності банку. Тому виникає необхідність оцінки якості кредитного менеджменту.

Неякісний кредитний менеджмент часто відіграє роль головного генератора банківських криз та призводить до збитків банку, неефективного розміщення ресурсів, підвищеного кредитного ризику, підвищення процентних ставок. Для визначення такого менеджменту використовується термін «місменеджмент», що означає неякісний менеджмент, сутність якого характеризується як ненавмисними помилками, так і навмисними протизаконними діями кредитних менеджерів банку, відсутністю належного контролю [10].

Інформаційна прозорість. Зростаюче значення інформації на кредитному ринку та інформаційні технології дозволяють стверджувати, що інформація є одним із факторів транспарентності. Якість інформації впливає на можливість формування запозичених кредитних ресурсів банку, його кредитну політику, види позик, технологію бізнес-процесів, компетенцію персоналу кредитних підрозділів. Інформація – це форма, в якій зазначені вище характеристики кредитної діяльності отримують учасники кредитного ринку (інвестори, конкуренти, позичальники).

Соціальна прозорість інформації на кредитному ринку. Її, на нашу думку, необхідно розглядати на двох рівнях: зовнішньому (відносини з позичальниками, вкладниками) і внутрішньому (відносини з персоналом банку).

Слід зазначити, що транспарентність інформації володіє суперечливими властивостями, які відзначають у своїх дослідженнях російські вчені [71, с. 158]:

- фінансова прозорість підвищує конкурентоспроможність і граничний дохід від кредитних операцій в довгостроковому періоді, але посилює фінансове навантаження і зростання витрат у короткостроковому періоді;

- технологічна прозорість відкриває можливості для розвитку банку у довгостроковому періоді, але призводить до втрат переважно при здійсненні кредитних бізнес-процесів в короткостроковому періоді;

- прозорість кредитного менеджменту підсилює внутрішній фактор конкурентоспроможності та зовнішню привабливість для інвесторів і вкладників, але загострює відносини з інсайдерами;

- соціальна транспарентність (соціальні програми кредитування для молоді, в тому числі студентів, пенсіонерів, соціальні пакети для співробітників і благодійна діяльність) є позитивним фактором розвитку взаємовідносин з клієнтами та персоналом банку, але зменшує прибутковність банку.

Зазначене вище дозволило розробити схему впливу різних учасників кредитного ринку на процеси формування транспарентності кредитної діяльності банків (рис. 2.3.)

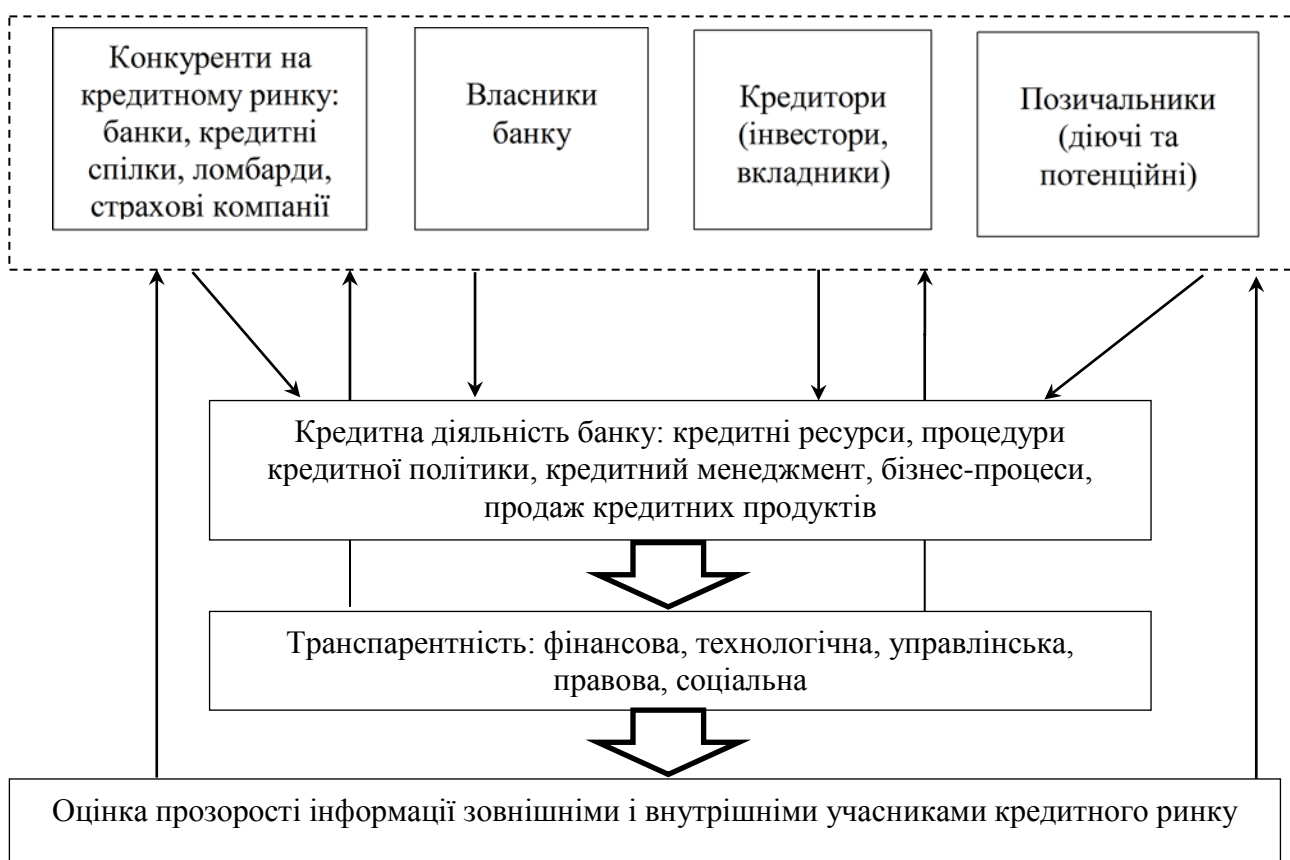

Рис. 2.3. Вплив учасників кредитного ринку на ступінь прозорості кредитної діяльності банків [72]

Дані рис. 2.3 дозволяють зробити висновок, що транспарентність на кредитному ринку – це комплексний (інтегральний показник) відкритості діяльності банку, що відображає адекватну вимогам користувачів кредитних і депозитних продуктів ступеня повноти розкриття та доступності звітної інформації про його поточну та перспективну кредитну діяльність.

До якісних характеристик транспарентності інформації на кредитному ринку слід віднести: доступність (відкритість) – банк на сайті або за першим запитом надає інформацію про кредитну діяльність, якщо вона не носить конфіденційний характер; повноту охоплення – банку необхідно представити достатньо повний обсяг інформації про обсяги, види, забезпеченні позик, їх вартість, якість та резерви під можливі збитки, щоб забезпечити користувача інформацією як щодо поточного стану кредитної діяльності, так і про прогнозовані тенденції; своєчасність – інформація, що публікується про якість кредитного портфеля, обсяги сформованих резервів, повинна публікуватися з мінімальним запізненням; сумісність – форми і зміст регулярної звітності повинні бути сумісні один з одним та інформувати щодо якості кредитної діяльності [40].

Аналіз періодичної літератури дозволив автору на основі системного підходу запропонувати основні складові транспарентності кредитної діяльності банків та сформувати систему транспарентності інформації на кредитному ринку.

Метою системи транспарентності інформації є забезпечення повноти і своєчасної інформації про процеси розвитку кредитного ринку.

Необхідність використання запропонованої системи транспарентності інформації визначається нестійкістю економічних і політичних процесів, циклічністю розвитку економіки, асиметричністю інформації між банком, позичальниками і кредиторами, ірраціональними очікуваннями більшості учасників кредитного ринку.

Основними передумовами впровадження системи транспарентності інформації є фінансова глобалізація, розширення сфери конкурентної боротьби, накопичений досвід в ідентифікації та прогнозуванні кредитних ризиків, збільшення кількості активного населення, і як наслідок – підвищення фінансової грамотності.

Завданнями системи транспарентності інформації є підвищення конкурентоспроможності вітчизняних банків на кредитному ринку, зниження рівня монополізації кредитного ринку, запобігання і подолання кризових явищ.

Основними функціями транспарентності є інформаційна, стабілізуюча, інтегруюча, ініціююча; а принципами організації системи – доступність, добровільна зацікавленість, системність, оперативність, раціональність, взаємна довіра, порівнянність, надійність, актуальність.

До основних інструментів та методів досягнення прозорості інформації на кредитному ринку віднесено надання у відкритих джерелах (канали трансляції) інформації про кредитну діяльність банків та рейтинги прозорості (рис. 2.4).

Як визначають С. Науменкова та С. Міщенко, основними методами розкриття інформації про банки є: обов'язкове надання банками необхідної інформації наглядовим органам та іншим державним установам, відкрита публікація своїх фінансових звітів, звітів аудиторських компаній, проспектів емісії цінних паперів чи аналогічних документів; добровільне надання у відкритих джерелах нестандартизованої інформації про будь-які напрями діяльності банку, включаючи звітність, рекламні матеріали, інформацію про благодійну діяльність тощо [64]. Використання запропонованої системи сприятиме досягненню стратегічної мети транспарентності інформації: формування довіри всіх учасників кредитного ринку до діяльності банків.

В сучасних умовах глобалізації та інтеграції банківського капіталу, загострення конкуренції на кредитному ринку діяльність банків супроводжується збільшенням спектра банківських ризиків, структура та прояви яких мають тенденцію до ускладнення. З огляду на це вирішення проблем діяльності банків в умовах асиметрії інформації на кредитному ринку є надзвичайно актуальними для усіх його суб'єктів та потребує системних наукових досліджень, зокрема спрямованих на вдосконалення теоретичних положень, розроблення методичних підходів та практичних рекомендацій щодо підвищення рівня прозорості інформації, враховуючи особливості функціонування вітчизняної банківської системи.

Впровадження науково обґрунтованих підходів до вдосконалення засад прозорості результатів банківської діяльності сприятиме підвищенню ефективності банківської системи, поліпшить процеси управління ризиками, сприятиме зміцненню конкурентних позицій банків, їх фінансовій стійкості.

Рішення завдань підвищення ефективності кредитної діяльності банків на кредитному ринку, зниження ризиків та обсягів резервів під можливі збитки, неможливі без підвищення інформаційної відкритості всієї економіки, суб'єктів кредитного ринку, формування процесів відкритості при укладанні угод між кредитором та позичальником.

Рис. 2.4. Основні складові системи транспарентності на кредитному ринку

Складено на основі [75–77]

Більше того, ступінь транспарентності інформації, що включає в себе її достовірність, своєчасність і повноту, яка стає складовою діяльності банків, свідчить про рівень розвитку фінансового сектора економіки держави та, як наслідок, інвестиційної привабливості банківського сектора.

Необхідно відмітити, що транспарентність інформації щодо діяльності банків на кредитному ринку відіграє позитивну та негативну роль.

З одного боку, транспарентність інформації на кредитному ринку дійсно забезпечує:

- ефективний розподіл кредитних ресурсів на ринку завдяки нівелюванню негативного впливу інформаційної асиметрії;

- зменшення обсягів проблемних позичок та зниження частоти банківських криз і витрат, пов'язаних з їх подоланням;

- швидке відновлення проблемних банків у посткризовий період, отримання позитивного синергетичного ефекту від їх консолідації;

- підтримання високої ринкової дисципліни та ефективність процесів раціонування кредитів.

- У той же час у транспарентності інформації щодо діяльності банків на кредитному ринку існує і певна кількість негативних аспектів, а саме:

- ризик дестабілізації банку після розкриття інформації щодо якості кредитного портфеля;

- транспарентні банки у порівнянні з закритими можуть бути більш зараженими щодо паніки (набігів) вкладників;

- курси акцій транспарентних банків більш волатильні;

- транспарентність інформації на кредитному ринку стимулює процеси дезінтермедіації, тобто виникає можливість «прямого» виходу позичальника до первинних інвесторів на ринку та ігнорування послуг банків.

Транспарентність банківської кредитної діяльності повинна сприяти виникненню сприятливого навколишнього середовища, в умовах якої всі учасники кредитного ринку отримують вільний доступ до інформації про специфічні ризики кредитної організації. Прозорість банківських звітів – одна з умов дотримання ринкової дисципліни. Великі й дрібні акціонери, вкладники і кредитори повинні мати можливість отримати об'єктивну оцінку фінансового стану банку, його прибутку і збитків, характеру кредитного ризику, а також практики управління і контролю ризиків. Якщо банк розкриває необхідну звітність на сайті НБУ, він показує учасникам кредитного ринку, що йому нема чого приховувати, тим самим підвищуючи свою привабливість [73].

Більш високі вимоги до розкриття банками інформації щодо якості їх кредитної діяльності дозволять завчасно обмежити надмірні ризики і зменшити ймовірність виникнення локальних банківських криз, здатних привести до нестабільності фінансової системи у цілому.

Ще одним елементом «відкритості» кредитної діяльності банків є інформація, яку вони надають звичайному позичальникові, наприклад, при укладенні кредитних угод. Сучасні умови надання позичок та визначення їх ціни в Україні свідчать, що виникає необхідність визначення НБУ видів комісій, які банк має право вимагати від позичальника. Вимоги до розкриття інформації повинні бути закріплені в законі про споживче кредитування. До сьогодні законодавчого регулювання у цій сфері не сформовано. Це призводить до того, що людині, не досвідченій в кредитних операціях, не завжди ясно (найчастіше банки складають досить заплутані умови угоди), за що ж з нього беруть гроші, і яка реальна вартість кредиту.

Для банків у сучасних умовах актуальним є завдання подолання негативного ставлення до них клієнтів, що зросло в період кризи, і може перейти в банкофобію [74, с. 11]. При цьому важливою є проблема підвищення фінансової грамотності населення, вирішення якої мінімізувало б можливі конфлікти між банками та їх клієнтами.

З точки зору теоретичних підходів, забезпечення прозорості та підзвітності операцій у сфері кредитної діяльності банків переслідує двояку мету: підвищити ефективність розподілу кредитних ресурсів, і дозволити суб'єктам кредитного ринку приймати рішення на базі повної і точної інформації, вірно оцінювати очікування і ділові ризики, а також фактичну ефективність кредитної угоди. В остаточному підсумку, це дозволить створити засади підвищення ефективності кредитної діяльності банків на ринку та своєчасного реагування на зміни на макро- та макрорівні.

Отже, у сучасних умовах роль транспарентності інформації щодо діяльності суб'єктів кредитного ринку, як чинника зміцнення ринкової дисципліни та розвитку добросовісної конкуренції, ще більше підвищується.

Для захисту інтересів кредиторів і вкладників, на вимогу Базельського комітету з банківського нагляду, у нашій країні активно впроваджуються принципи корпоративного управління банками та нагляду на консолідованій основі. Розвиток нормативних положень Національного банку України свідчить про пріоритетність вирішення завдань забезпечення прозорості структури

власності та достатньої для клієнтів оприлюдненої інформації про кредитну діяльність та фінансовий стан банків.

Сучасні проблеми функціонування кредитних ринків посилюються активізацією процесів інституціонального формування, які характеризуються системними ризиками, асиметрією інформації, відсутністю довгострокових кредитних ресурсів та стимулів для інвестиційної діяльності з метою забезпечення сталого розвитку економіки.

Кредитний ринок є складним економічним явищем, яке може бути розкрито з різних позицій, він пов'язує між собою протилежні елементи підсистеми, об'єднуючи, з одного боку, кредиторів, які виступають в ролі продавців позичкового капіталу, з іншого боку, позичальників, що потребують додаткових ресурсів. Крім того, кредитний ринок виконує важливу роль в економіці, оскільки є чинником цілісності всієї ринкової системи, а також розвиненості її основних елементів, і в першу чергу, інституту кредитування, впливає на економічне зростання та ефективність функціонування економіки.

Сучасна кредитна діяльність банку носить організаційно-регулятивний характер, тобто припускає наявність складної системи внутрішніх і зовнішніх зв'язків, більша частка з яких створюється в процесі здійснення бізнес-процесів та відображається у кредитній політиці банку. Одночасно кредитна діяльність є комунікативно-управлінською, оскільки встановлює необхідні зв'язки між суб'єктами ринку з метою їхньої активної взаємодії та виконує функції управління зв'язками, що вже встановлені. З урахуванням напрямку дослідження кредитна діяльність банку – це відкрита, динамічна, параметрична, економічно-інформаційна система, яка постійно змінюється та віддзеркалює процеси залучення, розміщення та повернення кредитних ресурсів, а також процеси захисту цих ресурсів від ризиків.

Банки, як посередники на кредитному ринку отримують інформаційну ренту у результаті накопичення великих масивів інформації щодо потенційних і постійних клієнтів, у тому числі позичальників. Інформаційна рента банків виступає як у матеріальному вигляді (доходи від економії затрат на пошук інформації та на формування клієнтської бази), так і в нематеріальному (використання соціальних можливостей клієнтів).

Зростання кількості фінансових посередників на кредитному ринку, асиметричність інформації, недостатня прозорість кредитних ринків, недосконалість законодавства та методів регулювання обумовлюють

необхідність створення системи довіри, яка полегшить виконання провідної ролі банків на кредитному ринку.

Провідна роль банків у зниженні інформаційної асиметрії досягається за допомогою виконання ними інформаційної функції та функції делегованого моніторингу, заснованих на здатності банків одночасно виступати як кредиторами, так і позичальниками на кредитному ринку.

Провідна роль банків на кредитному ринку визначається специфікою діяльності, що призводить до більш ефективного функціонування, ніж інші посередники. Банки отримують на ринку конкурентні переваги в результаті економії транзакційних витрат, мають більшу здатність та стимули до збору інформації, а отже, здатність уникати або зменшувати проблеми несприятливого вибору і морального ризику. Крім того, банки управляють своїми активами і пасивами, захищають їх різними видами страхових резервів, що дозволяє більш ефективно долати проблему колективної дії розрізнених інвесторів (власників тимчасово вільних грошових коштів), на відміну від інших кредитних установ.

Для підвищення ролі банків на кредитному ринку в умовах асиметрії інформації необхідно:

- для мінімізації негативного впливу асиметрії інформації на ринку кредитних деривативів необхідно удосконалити облік таких операцій банків, впровадити дієві норми їх регулювання та нагляду, створити методичне забезпечення;
- розробити нормативну і методичну базу організації регулювання кредитної діяльності банків, а також моніторингу та контролю за виконанням рекомендованих норм;
- сформувати інститут взаємної довіри між суб'єктами кредитного ринку; передбачати в кредитних угодах санкції, що запобігатимуть порушенню взаємних зобов'язань;
- створити інформаційну інфраструктуру кредитного ринку (професійні оцінювачі заставного забезпечення банківських позичок, кредитні агенції тощо);
- сформувати інформаційну систему на державному рівні для обміну кредитною інформацією для зниження проблеми негативного відбору та сприяння конкуренції у банківській системі.

Транспарентність банківської кредитної діяльності повинна сприяти виникненню сприятливого навколишнього середовища, в умовах якого всі

учасники кредитного ринку отримують вільний доступ до інформації про специфічні ризики кредитної організації. Прозорість банківських звітів – одна з умов дотримання ринкової дисципліни. Великі й дрібні акціонери, вкладники і кредитори повинні мати можливість отримати об'єктивну оцінку фінансового стану банку, його прибутку і збитків, характеру ризику, а також практики управління і контролю ризиків. Коли банк розкриває необхідну звітність на сайті НБУ, він показує ринку, що йому нема чого приховувати, тим самим підвищуючи довіру до себе.

Більш високі вимоги до розкриття банками інформації дозволять завчасно обмежити надмірні ризики і зменшити ймовірність локальних банківських криз, здатних привести до нестабільності фінансової системи у цілому.

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА НАПРЯМІВ ВПЛИВУ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ НА
КРЕДИТНИЙ РИНОК3.1. АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АСИМЕТРІЇ

Основна економічна функція банків це посередництво між власниками вільних грошових коштів та тими, хто їх потребує задля забезпечення розвитку економіки і суспільства. Кошти, що акумулюються у вигляді кредитів та інвестицій розподіляються серед різних економічних суб'єктів, формуючи довгострокові та короткострокові активи. Можливості виконання банками цієї функції залежать від якості та достатності інформації, яка є у розпорядженні банків та їх клієнтів. Інформаційна асиметрія призводить до дисбалансів та створення додаткових факторів ризику, що ускладнює процес ефективного функціонування на ринку кредитних ресурсів.

На сьогодні проблема інформаційного забезпечення для банків України та їх клієнтів є особливо актуальною. Тенденції розвитку вітчизняного банківського сектору пов'язані зі: скороченням кількості банків через визнання їх неплатоспроможними; панічними настроями на ринку серед вкладників банку; загостренням політичної та економічної кризи; позбавленням істотної частки ринку через воєнні дії на сході країни (рис. 3.1).

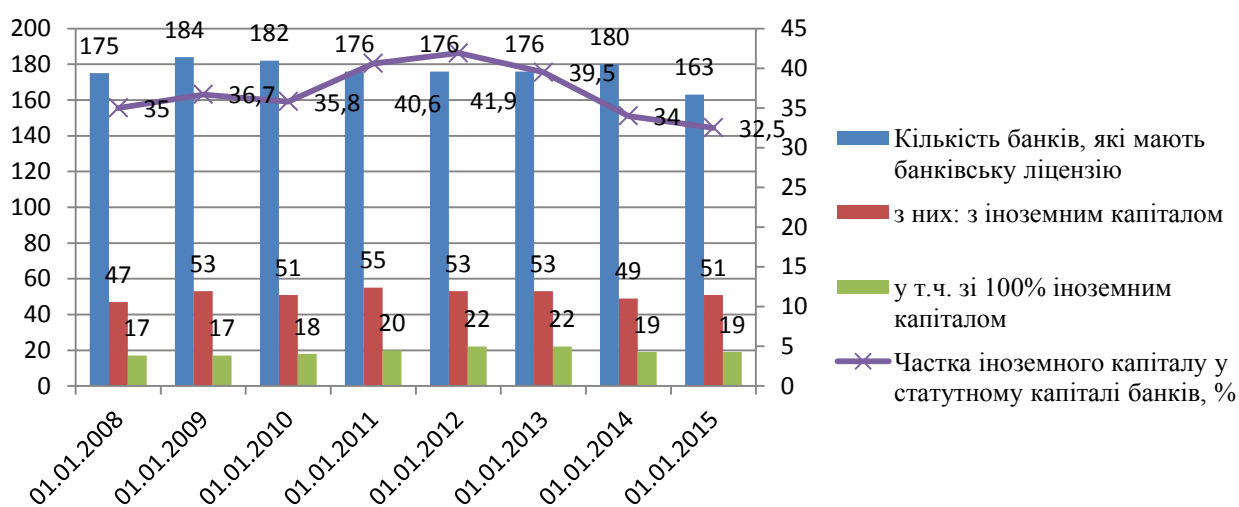

Рис. 3.1. Динаміка кількості банків України за період 01.01.2008-01.01.2015 рр.[1]

Банкрутства банків впливають на ситуацію в економіці більше ніж

банкрутства інших фінансових установ. Варто зауважити, що вже станом на 01.04.2015 року кількість банків в Україні скоротилася до 148 установи [1]. Особливо тяжко банкрутство банку відображається на кредиторів, позичальниках та власниках депозитів. Неповорнення позичок боржниками або вимоги про повернення позичок до позичальників свідчить, що кредитний ринок відчуває проблеми з ліквідністю. Це змушує вкладників вилучати всі свої депозити – не тільки з банків банкрутів, але й з надійних банків, що не мають проблем з ліквідністю. Отже криза ліквідності в банківському секторі призводить до кредитного стиснення в економіці.

Розглянемо динаміку основних показників діяльності банківського сектору України за активами (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Динаміка показників активів банківського сектору України за період
01.01.2008-01.03.2015 рр.[69], млрд. грн.

Показники (умовне позначення)	Станом на початок:								
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	04.2015
A1	599,4	926,1	880,3	942,1	1 054,3	1 127,2	1 278,1	1 316,9	1 440,5
A2	619,0	973,3	1 001,6	1 090,2	1 211,5	1 267,9	1 408,7	1 520,8	1 762,1
A3	18,3	20,7	21,7	26,7	27,0	30,3	36,4	28,3	28,2
A4	19,1	18,8	23,3	26,2	31,3	33,7	47,2	27,6	26,6
A5	26,3	40,4	51,3	67,6	78,4	99,5	78,1	99,8	127,8
A6	485,4	792,2	747,3	755,0	825,3	815,3	911,4	1 006,4	1 155,3
A.6.1	276,2	472,6	475,0	508,3	580,9	609,2	698,8	802,6	922,0
A.6.2	153,6	268,9	222,5	186,5	174,7	161,8	167,8	179,0	204,8
A7	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
A8	28,7	40,6	39,3	83,6	87,7	96,3	138,3	168,9	175,6
A9	20,2	48,4	122,4	148,8	157,9	141,3	131,3	204,9	322,4

Примітка:

A1 – чисті активи банків; A2 – Загальні активи (не скориговані на резерви за активними операціями); A3 – готівкові кошти та банківські метали; A4 – кошти в НБУ; A5 – кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках; A6 – загальна суми наданих кредитів; A6.1 – кредити, що надані суб'єктам господарювання; A6.2 – кредити, надані фізичним особам; A7 – частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів (%); A8 – вкладення в цінні папери; A9 – резерви за активними операціями банків;

Одиниці виміру – млн. грн. за виключенням показника A7 (у %).

Як свідчать дані таблиці 3.1, активи банківської системи України за період,

що аналізується, зросли в 3,2 рази, передусім за рахунок збільшення обсягів кредитування в 2,7 рази та вкладень у цінні папери в 7,4 рази. Наслідки світової економічної кризи, яка розпочалася в Україні наприкінці 2008 року можемо відстежити на показниках 2010 року. Посткризовий період тривав недовго – з 2010 року до середини 2014 року, і вже починаючи з 2015 року можемо відмітити нову хвилю кризи, яку зумовлено передусім впливом воєнних дій на економіку країни.

Незважаючи на зростання показників за активами банківської системи, варто зауважити про зниження її фінансової стійкості. Для обґрунтування основних причин зміни показників, що аналізується розглянемо рис. 3.2–3.4.

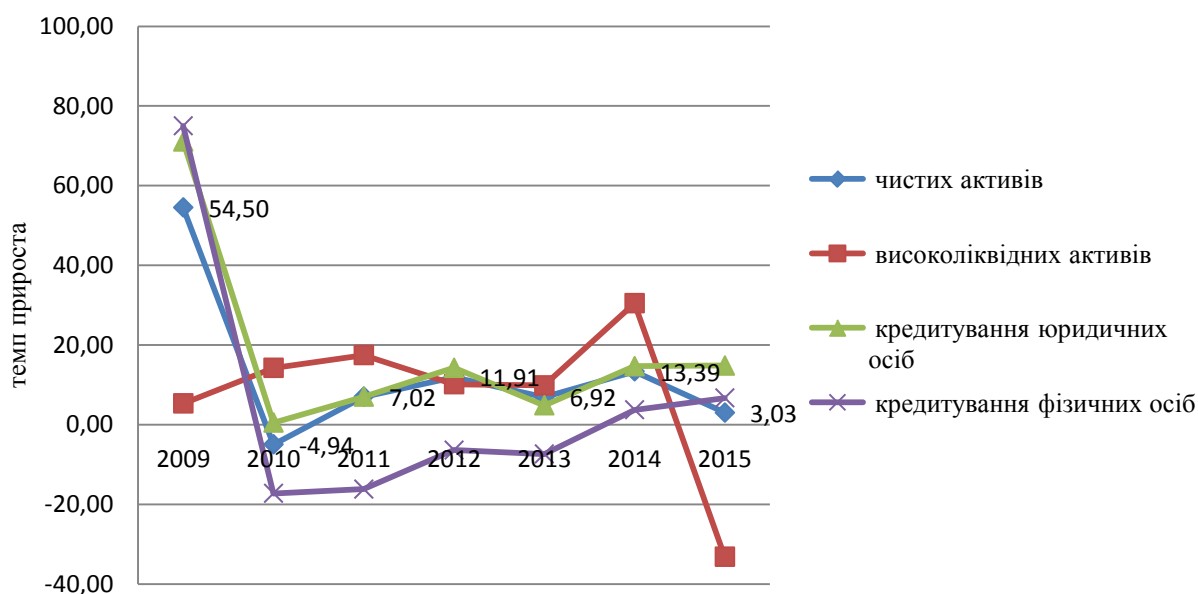

Рис. 3.2. Динаміка основних показників активів банківської системи України за період 2009-2014 рр., у% [1]

З наведеного рис.3.2. видно, що максимальне зростання чистих активів банків України у посткризовий період становило 13,39% станом на кінець 2013 року, однак вже на початок 2015 року темп приросту склав 3,03%. При цьому кредитування юридичних осіб у цей період відбувалося з позитивним приростом у середньому на 11%, а кредитування фізичних осіб, починаючи з 2010 року до початку 2014 року мало негативну динаміку, а приріст станом на 01.01.2015 р. склав 6,72%. Зниження темпів приросту активів банківської системи відбулося передусім через значне скорочення високоліквідних активів на 33,15%, що свідчить про загострення кризи ліквідності та зростанням недовіри до банків з боку вкладників.

Основними причинами зростання активів банків України є девальвація національної валюти, яка почала зростати у 2014 році (рис. 3.3).

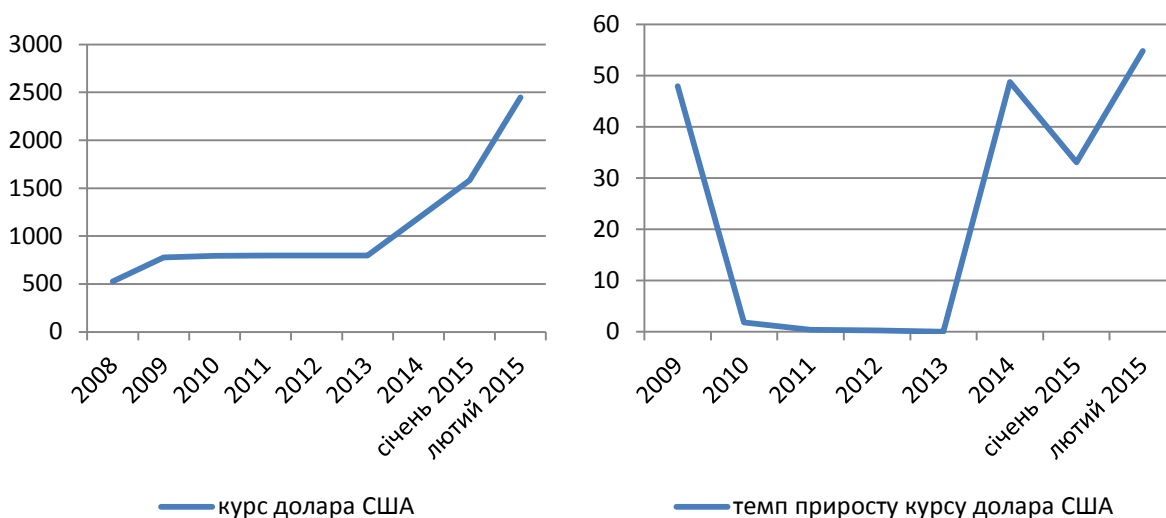

Рис. 3.3. Динаміка валютнообмінного курсу долару США за період 01.01.2008 – 01.02.2015 рр.[1]

Як свідчать дані рис. 3.3. після значного укріплення курсу долара США у 2009 році завдяки політиці НБУ до 2013 року, але з початку до кінця 2014 року національна валюта відносно долара США знецінюється на 48,7%, за 2014 рік – на 33,0 % і лише за січень 2015 року – на 54,8%. Зважаючи на те, що майже половина активів вітчизняних банків номінована в іноземній валюті, ми можемо дійти висновку, що реально активи банків не зросли, а скоротились.

Девальвація національної валюти спричинила розгортання інфляційних процесів, що також має вплив на фінансову стійкість банківського сектору (рис. 3.4).

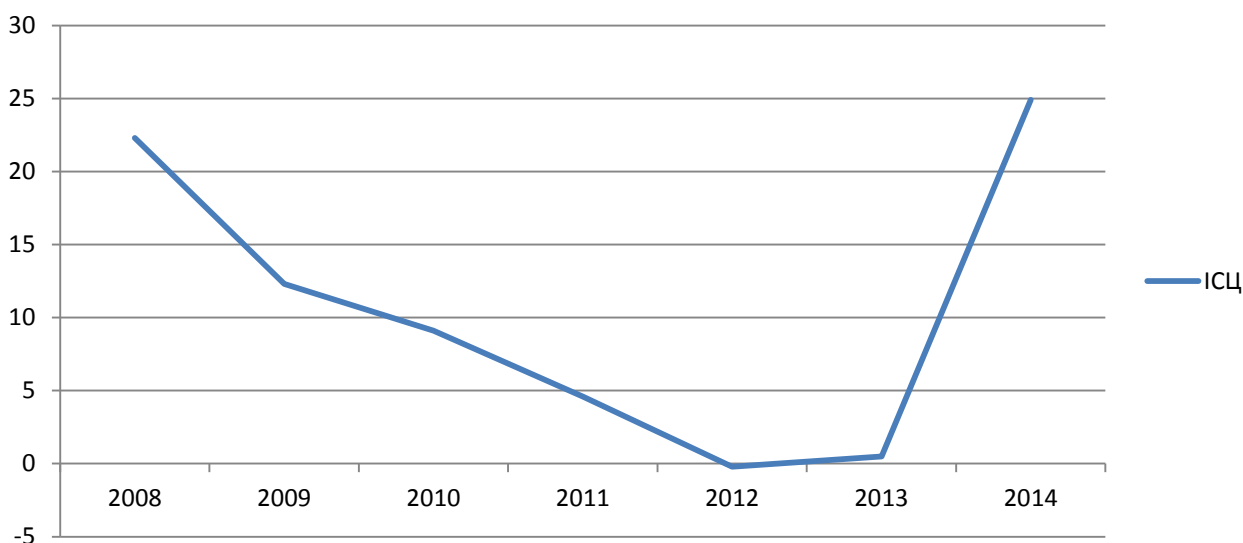

Рис. 3.4. Динаміка індексу споживчих цін (ІСЦ) за період 01.01.2008 – 01.01.2015 рр., у% [1]

Підтримка фінансової стабільності розглядається як одне з найважливіших завдань Національного банку України, яке має здійснюватися через обґрунтоване регулювання банківської сфери. Для центрального банку стає дилемою вибір грошово-кредитної політики в ситуації, коли необхідно стримувати інфляційні процеси шляхом кредитного стиснення з одного банку, і підтримувати ліквідність банків з тимчасовим погіршенням фінансової стійкості.

Вплив грошово-кредитної політики на фінансовий сектор відбувається переважно через кредитний канал грошово-кредитної трансмісії. Поняття «кредитний канал» охоплює безліч різноманітних механізмів. Найбільш важливими з них є – механізм резервних вимог та механізм відповідності балансового звіту. Перший механізм передбачає, що у разі жорсткості грошово-кредитної політики або при зниженні загальних обсягів депозитів через будь-які інші причини банки, яким необхідно виконувати нормативи резервних вимог (мати у розпорядженні достатні резерви ліквідності, щоб здійснювати виплати у разі вилучення депозитів), знижують обсяги надання позичок.

Таким чином, посилення вимог грошово-кредитної політики скорочує інвестиційні витрати фірм, які не мають ніякого іншого зовнішнього фінансування крім банківських кредитів, що відповідно призводить до виникнення проблеми кредитного стиснення в фінансовому секторі економіки.

Механізм відповідності балансового звіту відноситься до балансових звітів позичальників. Для багатьох позичальників найбільш важливий фактор, від якого залежить можливість та умови отримання банківського кредиту, – наявність майнової застави. Зростання процентних ставок за позичками внаслідок більш жорсткої грошово-кредитної політики або за інших причин здатне спричинити падіння номінальної вартості фірми, що призведе до зниження вартості потенційної застави та послабить балансовий звіт позичальника. Отже, зменшиться доступність банківської позички, що чинитиме подальший знижуючий вплив на ціну активів. З розвитком цього циклу в економіці виникає проблема кредитного стиснення.

З іншого боку, якщо процентній ставці дозволять піднятися до занадто високого рівня, це буде відсівати надійних позичальників (яким через обмежену дохідність бізнесу з низьким рівнем ризику важко сплачувати високі проценти за кредитом) та заохочувати більш ризикованих позичальників – явище, яке, як вже відмічалось у другому розділі монографії, називається «несприятливий відбір». Крім того, високі реальні процентні ставки спричиняють «ризик несумлінності» – якщо позики доступні позичальникам, номінальна вартість активів яких впала, вони можуть розмістити позичені кошти в більш ризикові інвестиційні проекти. Все це є

проявом інформаційної асиметрії на фінансовому ринку.

На сьогодні внаслідок розгортання глибокої фінансово-економічної кризи в Україні, яка супроводжується політичною кризою, національна економіка зіткнулася з економічним спадом та фінансовою нестійкістю, зокрема зі зростанням безробіття, девальвацією національної валюти, з визнанням неплатоспроможними значної кількості банківських установ та проблемою кредитного стиснення.

У період фінансової кризи інформаційна асиметрія проявилась у формі банківських панік та викликаного ними процесів краціонування кредитування а банківському секторі. В умовах паніки вкладники, побоюючись за збереження своїх депозитів та не маючи інформації про якість кредитних портфелів банків, вилучають вклади з банківської системи, що призводить до банкрутства банків. В умовах банківської паніки припиняють операції як платоспроможні, так і неплатоспроможні банки. На сьогодні 40 банків в Україні знаходяться на стадії ліквідації, а в 47 введено тимчасову адміністрацію. Крім того, через дефіцит кредитних ресурсів на світових ринках усі банки скоротили програми кредитування, а деякі повністю призупинили надання кредитування фізичних та юридичних осіб.

Останнім часом інформаційна асиметрія дає знати про себе на кредитному ринку у вигляді високих ризиків несумлінності та несприятливого відбору.

В умовах інформаційної асиметрії збільшення обсягів надання позичок підприємствам реального сектору погрожує збільшити кредитні ризики і тим самим погіршити якість кредитних портфелів. Зростання кредитування може призвести до надлишкового кредитування ризикових інвестицій, що приведе до зростання ризику несумлінності та загостренню проблеми несприятливого відбору на кредитному ринку і тим самим погіршить балансі банків, збільшуючи частку ризикових та недіючих кредитів.

Одне з джерел ризику несумлінності полягає тому, що у позичальника з'являються стимули інвестувати кошти в проекти з високим ризиком, так як у разі успіху він може отримати значні прибутки, а у випадку невдачі більша частина втрат ляже на кредитора.

Розглянемо дані щодо формування пасивів банківської системи (табл. 3.2.).

Отже, як свідчать дані табл. 3.2. фінансова діяльність банківського сектору є незадовільною. Передусім це пов'язано зі значним скороченням капіталу до 148 млрд. грн. на початок 2015 року, а за перші три місяці 2015 року до 86 млрд. грн. Наочно динаміку капіталу банківського сектору та статутного капіталу представлено на рис. 3.5.

Таблиця 3.2

Динаміка показників пасивів банківського сектору України за період
01.01.2008-01.03.2015 рр., млрд.грн. [1]

Показники (умовне позначення)	Станом на початок:								
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	04.2015
П1	599,4	926,1	880,3	942,1	1 054,3	1 127,2	1 278,1	1 316,9	1 440,5
П2	69,6	119,3	115,2	137,7	155,5	169,3	192,6	148,0	86,1
П2.1	42,9	82,5	119,2	145,9	171,9	175,2	185,2	180,2	181,6
П3	529,8	806,8	765,1	804,4	898,8	957,9	1 085,5	1 168,8	1 354,4
П3.1	112,0	143,9	115,2	144,0	186,2	202,6	234,9	261,4	310,5
П3.1.1	54,2	73,4	50,5	55,3	74,2	92,8	104,7	102,5	95,1
П3.2	163,5	213,2	210,0	270,7	306,2	364,0	433,7	416,4	453,1
П3.2.1	125,6	175,1	155,2	206,6	237,4	289,1	350,8	319,1	340,3

Примітка: П1 – пасиви, усього; П2 – капітал; П2.1 – з нього: статутний капітал; П3 – зобов'язання банків; П3.1 – кошти суб'єктів господарювання; П3.1.1 – з них: строкові кошти суб'єктів господарювання; П3.2 – кошти фізичних осіб; П3.2.1 – з них: строкові кошти фізичних осіб.

Більш детально розглянемо динаміку змін обсягів власного та статутного капіталів банківського сектору України за період 01.01.2008-01.04.2015рр на рис.3.5.

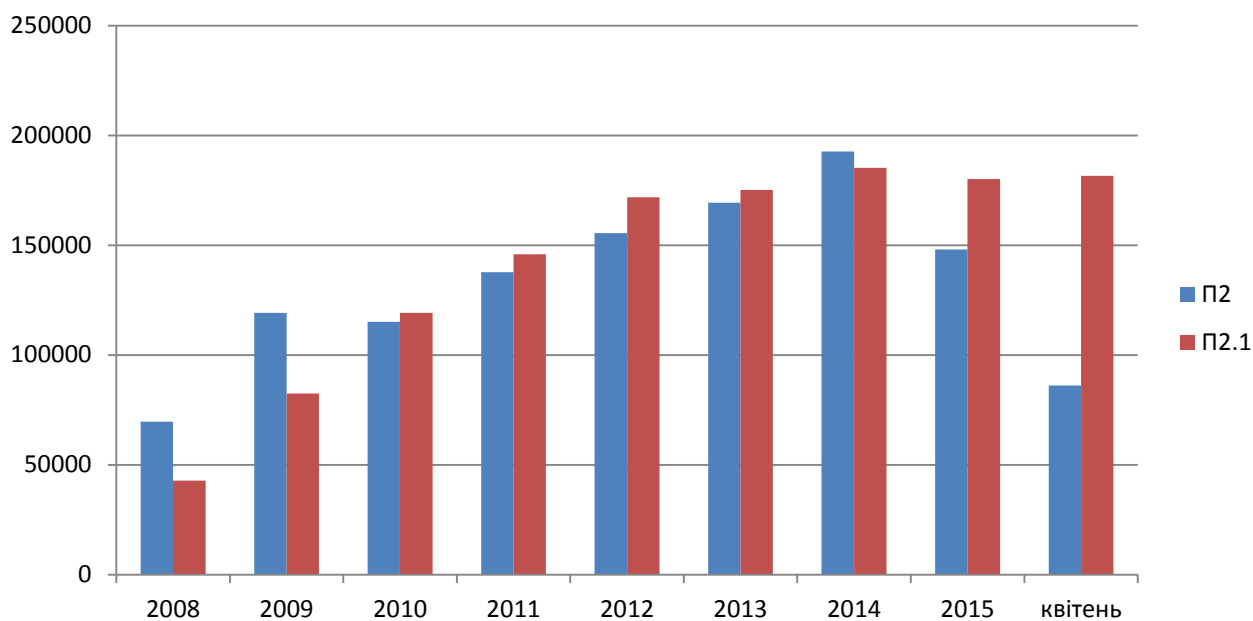

Рис. 3.5. Динаміка власного та статутного капіталу банківського сектору України за період 01.01.2008-01.04.2015 рр., млн.грн.[складено за даними 1]

За даними наведеного вище рисунку можемо відзначити, що на фоні скорочення кількості банківських установ значення статутного капіталу майже не змінилося, і навіть зросло на 1,5 млрд. грн. на початок квітня 2015 року. Це свідчить про прагнення власників банків зберегти свою участь у капіталі банків і підтримати їх фінансову стійкість.

Зниження власного капіталу відповідно позначилося на значенні регулятивного капіталу та його адекватності (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Оцінка змін достатності (адекватності) регулятивного капіталу банків України за період 01.01.2008-01.04.2015 рр. [1]

Отже, як свідчать дані рисунку, рівень достатності капіталу знаходиться на рекордно низькому значенні – близькому до мінімально рекомендованого міжнародними стандартами 8%. Це свідчить про те, що банківський сектор України знаходиться у критичному стані та має низьку фінансову стійкість.

Якщо оцінити зміни, які відбуваються із зобов'язаннями банків, то варто відмітити, що незважаючи на їх приріст в абсолютному значенні (який передусім пояснюється девальвацією національної валюти та впливом інфляції), частка строкових зобов'язань, як за коштами юридичних, так і за коштами фізичних осіб, починаючи з 2014 року, поступово знижується (рис. 3.7).

Отже, це підтверджує тезу про дію чинника інформаційної асиметрії, який у цьому разі проявляється у зростанні недовіри власників коштів до банківської системи через загострення проблеми несприятливого відбору.

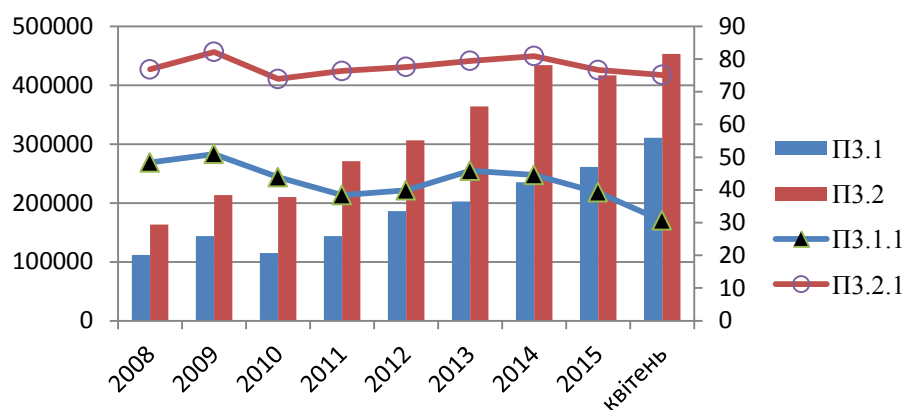

Рис. 3.7. Динаміка коштів клієнтів за видами вкладників та строковістю за період 01.01.2008-01.04.2015 рр. [1]

Управління фінансовою стійкістю банківського сектору України ускладнюється загрозливим зниженням ліквідності банків (рис. 3.8).

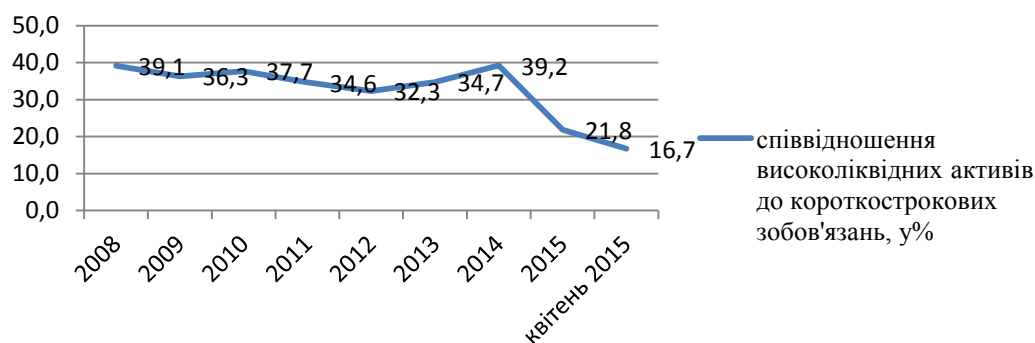

Рис. 3.8. Аналіз змін ліквідності банківського сектору України за період 01.01.2008-01.04.2015 рр. [1]

За даними рис. 3.8. показник ліквідності банківського сектору у посткризовому періоді набув свого максимального значення на початку 2014 року, після чого відмічається тенденція до його постійного зниження. На початок квітня 2015 року ліквідність банківського сектору знизилася до рекордно мінімального значення 16,7%, що значно нижче нормативно рекомендованого 30%.

Зазначене вище свідчить, про зростання проблеми недовіри до банківської системи, яка розгортається на тлі глибокої економічної кризи, а також про вичерпні можливості банків забезпечувати свою фінансову стійкість.

Оцінюючи зміни якості кредитних портфелів вітчизняних банків (рис. 3.9) варто зауважити про стрімке зростання показників простроченої заборгованості та резервів під можливі збитки від кредитних операцій, починаючи з 2010 року.

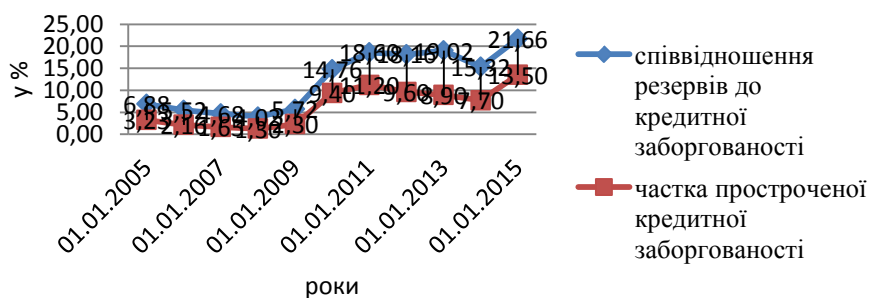

Рис. 3.9. Динаміка показників співвідношення резервів до обсягів кредитного портфелю та частки простроченої заборгованості за період 01.01.2008-01.04.2015 рр. [1]

Це пояснюється тим, що криза породжує негативні очікування в економіці, особливо на фінансових ринках, а проблеми несприятливого відбору та ризику несумлінності на кредитному ринку посилюються.

Збільшення відстані між показниками кредитного ризику та частки простроченої заборгованості свідчить про те, що банки, не маючи можливості адекватно оцінювати кредитоспроможність позичальників та більш точно визначати ймовірність повернення позичок, в умовах зростання невизначеності та поглиблення асиметрії інформації, вимушені формувати надлишкові резерви, що знижує їх загальні можливості більш раціонально та ефективно використовувати свої кредитні ресурси. Крім того, зростання резервів негативно впливає на фінансові результати банків, що в свою чергу, призводить до зменшення їх капіталів, а отже знижує їх фінансову стійкість.

Вплив асиметрії інформації на фінансову стійкість банків можна також оцінити, якщо проаналізувати ситуацію, що склалася на фінансових ринках, розглянувши динаміку спреда між розміром процентної ставки за кредитами та депозитами в національній та іноземній валютах та у розрізі секторів економіки (рис. 3.10 -3.12).

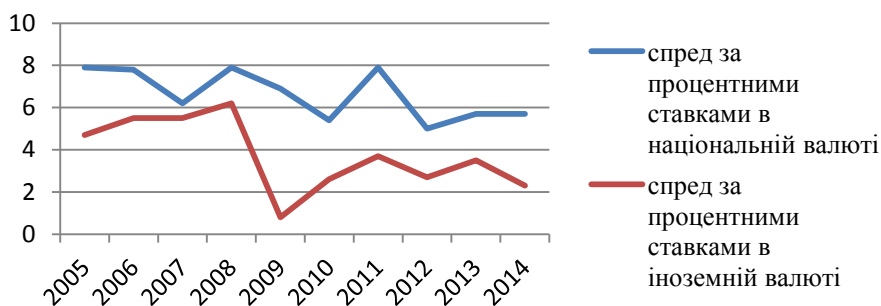

Рис. 3.10. Спред між процентними ставками за позичками та депозитами в національній та іноземній валютах за період 2005-2014 рр (станом на кінець періоду, у в. п.) [1]

Спред між розміром процентних ставок по кредитах та депозитам, з одного боку, може бути показником раціонавання кредитування. Наприклад, зростання спреду може свідчити про обмеження банками кредитування (на рис. 3.10. – період з 2009 по 2011 рр.).

З іншого боку, зростання спреду може бути наслідком підвищеного попиту на кредитування за відносно стабільних умов залучення ресурсів (на рис. 3.10. – зростання спреду за кредитами в іноземній валюті за період 2005-2008 років).

У посткризовому періоді майже синхронну динаміку зниження спреду, як за кредитами у національній, так і в іноземній валютах, можна пояснити зростанням недовіри до банків, що спонукає останніх збільшувати вартість залучення ресурсів. Динаміка спреду між процентними ставками за кредитами та депозитами нефінансових корпорацій (рис. 3.11) майже відповідає загальній динаміці, наведеній на попередньому рис. 3.10.

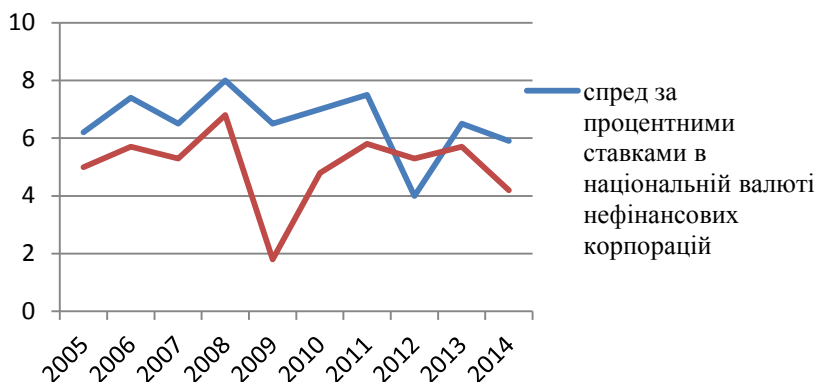

Рис. 3.11. Спред між процентними ставками за позичками та депозитами в національній та іноземній валютах нефінансових корпорацій за період 2005-2014 р. (станом на кінець періоду, у в. п.) [складено за даними 1]

Дані наведеного рисунку свідчать, що як для банків ця категорія клієнтів є більш інформаційно прозорою, так і для фінансових корпорацій, чії взаємовідносини з тією чи іншою установою формуються роками, тому проблема несприятливого відбору, або несумлінної поведінки є не такою гострою.

Якщо проаналізувати динаміку спреду процентних ставок домашніх господарств, то варто відмітити стрімке зростання у період 2009-2011 років за ставками в національній валюті. Це можна пояснити, тим, що для банків ця категорія клієнтів виявилася найбільш проблемною.

У зв'язку з введеними обмеженнями щодо кредитування в іноземній валюті, банки реструктурують заборгованість домашніх господарств, знижуючи власні ризики шляхом підвищення процентної ставки за позичками в національній валюті.

Невизначеність банків на ринку кредитування фізичних осіб зростає, незважаючи на те, що темпи надання цим клієнтами нових позичок значно знижуються (рис. 3.12).

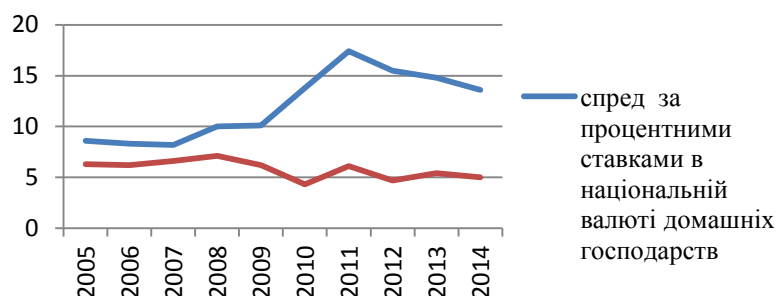

Рис. 3.12. Спред між процентними ставками за позичками та депозитами в національній та іноземній валютах домашніх господарств за період 2005-2014 рр. (станом на кінець періоду, у в. п.) [складено за даними 1]

У період 2011-2014 років динаміка спреду від'ємна, передусім через підвищення вартості залучення фінансових ресурсів. Отже паралельно з проблемою несприятливого вибору для банків, що чинить вплив на зростання рівня кредитних ризиків, з'являється така ж проблема, але вже для клієнтів, що у підсумку вже впливає на ліквідність та платоспроможність банків.

Зростання рівня розглянутих ризиків відповідно негативно вплинуло на фінансові результати діяльності банків та їх капіталізацію (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Показники фінансових результатів та достатності капіталу банків України за період 01.01.2008-01.04.2015 рр. [складено за даними 1]

Показники	Станом на початок:								
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	04. 2015
Регулятивний капітал, млрд. грн.	72,3	123,1	135,8	160,9	178,5	178,9	205,0	188,9	115,3
Достатність (адекватність) регулятивного капіталу (Н2), %	13,92	14,01	18,08	20,83	18,90	18,06	18,26	15,60	8,35
Доходи, млрд. грн.	68,2	122,6	143,0	136,8	142,8	150,4	168,9	210,2	77,5
Витрати, млрд. грн.	61,6	115,3	181,4	149,9	150,5	145,6	167,5	263,2	158,4
Фінансовий результат, млрд. грн.	6,6	7,3	-38,5	-13,0	-7,7	4,9	1,4	-53,0	-80,9
Рентабельність активів, %	1,50	1,03	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12	-4,07	-22,29
Рентабельність капіталу, %	12,67	8,51	-32,52	-10,19	-5,27	3,03	0,81	-30,46	-285,94

Отже, як свідчать дані табл. 3.3, після подолання негативного впливу світової кризи (до 2012р.), починаючи з 2015 року діяльність українських банків в умовах сучасної національної кризи є збитковою. Вплив розглянутих чинників призвів до суттєвого зниження капіталу банківської системи та рівня достатності регулятивного капіталу до значення 8,35%.

Невизначеність, інформаційна непрозорість, панічні настрої на фінансовому ринку, загострення сучасних вітчизняних економічної та політичної криз, призводить до поглиблення асиметрії інформації, що ускладнює можливості банків ефективно управляти власною фінансовою стійкістю.

3.2. РОЛЬ БАНКІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ТРАНСПАРЕНТНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ

Складність фінансових інструментів, нерівні можливості щодо отримання інформації та оцінки їх ризикованості належать до основних причин виникнення та розгортання фінансових криз. В Україні внаслідок недосконалості та недостатнього розвитку фондового ринку «стимулюючими» чинниками поглиблення негативного впливу глобальної кризи та розгортання внутрішньої фінансової кризи стали: необмежена кредитна експансія з боку всіх учасників ринку, що супроводжувалася зростанням розривів ліквідності та накопиченням інших складових ринкового ризику – процентного та валютного; розриви у розвитку фінансового та реального секторів економіки. Варто зауважити, що чутливість економіки в цілому та фінансового ринку зокрема до негативного впливу подібних шоків залежить від наявності та рівня прояву на ринку асиметрії інформації.

Асиметрія інформації присутня на будь-якому ринку, оскільки частина суб'єктів ринку завжди володіє більш повною та достовірною інформацією, ніж інша. Водночас процеси розгортання глобальної фінансової кризи 2007–2009 рр. довели необхідність подолання асиметрії інформації на фінансових ринках, у тому числі й на кредитному.

Дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців присвячені окремим аспектам прояву та шляхів подолання асиметрії інформації. Проте, у сучасних умовах, недостатньо висвітленим залишається питання оцінки ролі банків у забезпеченні транспарентності інформації на кредитному ринку.

Для вирішення поставлених у дослідженні цілей в межах даного підпункту монографії необхідно вирішити наступні завдання: оцінити кількісний вплив діяльності банків на кредитний ринок; визначити можливості раціонування

кредитної діяльності; порівняти рівень прозорості окремих учасників кредитного ринку та визначити роль банків у забезпеченні транспарентності кредитного ринку.

Порівняння окремих показників основних учасників кредитного ринку України наведено на рис. 3.13.

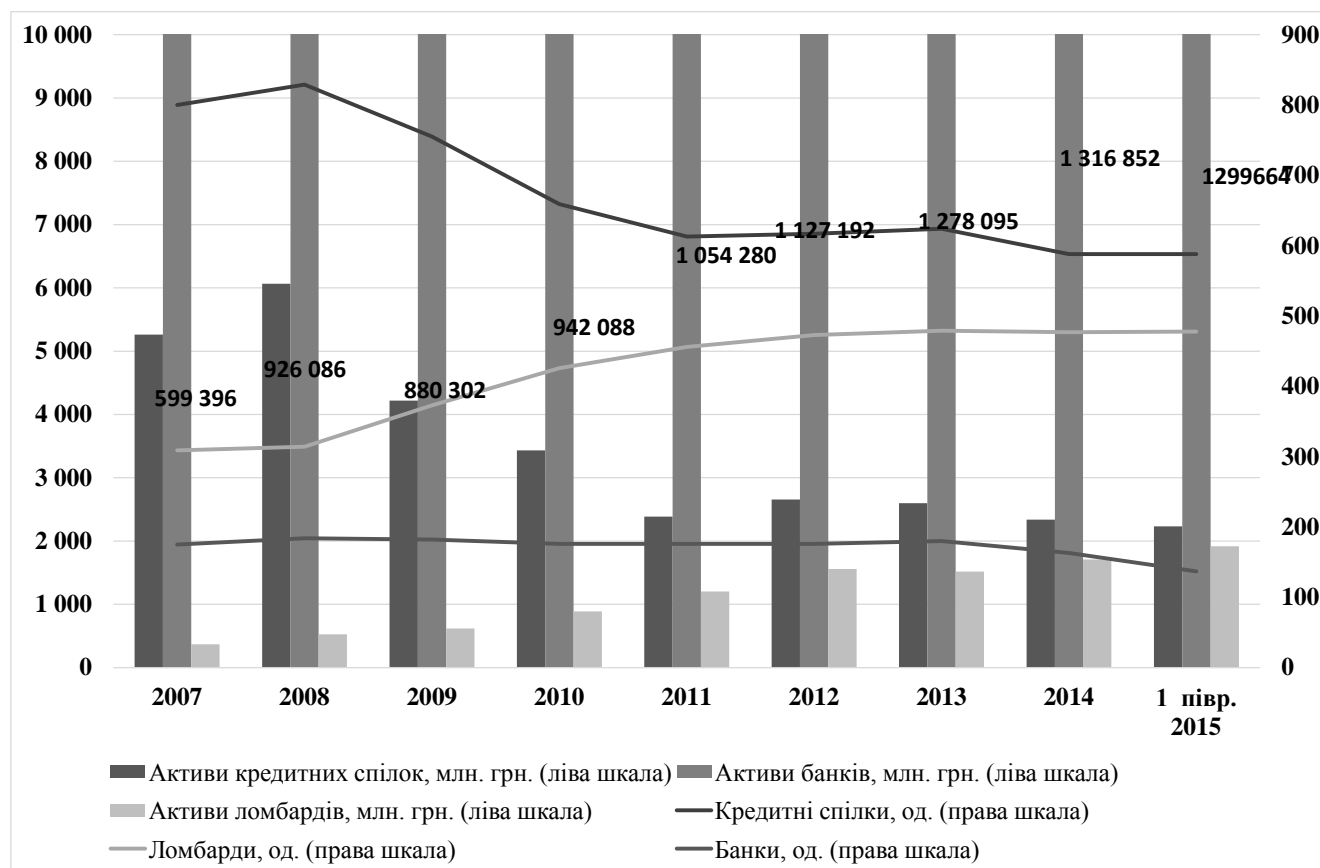

Рис. 3.13. Динаміка кількості основних учасників кредитного ринку України та обсягів їх діяльності в 2007 р. – I півріччі 2015 р.

Джерело: власна розробка, складено за даними [2]

Дані рис. 3.13 дають підстави зробити висновок, що банки є основними учасниками кредитного ринку, оскільки обсяги їх діяльності приблизно у 100 разів перевищують аналогічні показники кредитних спілок.

Наслідки фінансової кризи 2008–2009 рр. найбільшою мірою позначилися на діяльності кредитних союзів – їх кількість скоротилася майже на 25 %, у той час як кількість ломбардів збільшується після 2008 року; обсяги діяльності останніх також зростають, на відміну від кредитних спілок.

Показники, які дозволяють порівняти дохідність, рентабельність, а також ризикованість активів банківських установ, кредитних спілок та ломбардів, представлено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Динаміка показників якості та дохідності фінансової діяльності основних учасників кредитного ринку України в 2007–2015 рр.

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	I півр. 2015
Банківські установи									
Дохідність активів, %	11,38	13,24	16,24	14,53	13,54	13,35	13,21	16	10,5
Віддача активів	1,50	1,30	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12	0,12	-4,07
Резерви за активними операціями банків, у % до активів	3,37	5,23	13,91	15,80	14,98	12,54	10,27	15,56	3,53
Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	1,30	2,30	9,40	11,20	9,60	8,90	7,70	13,50	19,4
Кредитні спілки									
Дохідність активів, % річних	24,5	29,7	25,7	20,6	28,2	28,4	29,4	29,6	13,66
Віддача активів, %	0,1	-1,1	-14,5	-7,2	-0,3	2,5	-0,3	-0,4	-0,7
Співвідношення власного капіталу та активів, %	29,5	28,3	18,2	32,6	39,5	41,0	40,6	44,8	45,5
Частка проблемних позичок, %	6,3	12,1	30,1	40,5	18,4	16,1	17,6	22,8	25,8
Ломбарди									
Дохідність активів, % річних	67,77	40,61	49,78	41,41	38,08	28,59	116,59	116,74	61,21
Віддача активів, %	-0,76	1,20	0,52	0,66	4,88	1,43	7,39	7,96	7,99
Співвідношення власного капіталу та активів, %	26,38	42,30	56,54	70,65	70,00	66,43	65,54	56,74	52,23
Частка непогашених позичок, %	25,51	30,65	27,00	24,09	21,93	20,66	23,31	24,78	35,03

Джерело: складено за даними [1-2]

Дані табл. 3.4 свідчать про існування однакових тенденцій у динаміці показників банків та кредитних спілок, однак кредитні спілки більш чутливо реагують на негативний вплив зовнішніх шоків – їх показники погіршуються швидше та досягають критичного рівня (наприклад, мінімальний рівень збитковості активів спілок склав -14,5 %, а банків -4,38 %); крім того, рівень ставок кредитних

спілок є значно вищим.

Тенденції та результати діяльності ломбардів свідчать про те, що їх діяльність можна розцінювати як спекулятивну, оскільки з огляду на рівень ставок вони не зацікавлені у поверненні позичок, а більшою мірою у погашенні заборгованості за рахунок реалізації заставленого майна. Рівень ставок ломбардів та кредитних спілок не відповідає вимозі кредитного раціонування, суть якого полягає в обмеженні кредитування неціновими методами.

Відсутність кредитного раціонування зовсім не означає, що кредитори просто призначають процентну ставку і кредитують всіх бажаних. Існують невідповідальні позичальники, погоджуються на будь-які умови надання кредиту, який вони не можуть або не збираються повернути. Позичальники такого роду значною мірою відсіваються шляхом висування вимог щодо забезпечення, а також за підсумками перевірки їх платоспроможності. Проте всі існуючі методи перевірки платоспроможності не виключають помилок, тому кредитори вважають за краще раціонувати кредит, а не відновлювати рівновагу між попитом і пропозицією на ринку позикових капіталів шляхом підвищення процентних ставок.

Таблиця 3.5

Порівняльна характеристика основних параметрів транспарентності інформації учасників кредитного ринку України*

Критерії порівняння	Банки	Кредитні спілки	Ломбарди	Лізингові компанії
Контролюючі органи	Національний банк України	Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг		
Закони, що регулюють діяльність	Закон України «Про банки і банківську діяльність» [3]	Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [4] Закон України «Про кредитні спілки» [5]	–	Закон України «Про фінансовий лізинг» [6]
Підзаконні нормативно-правові акти	> 100 од.	Положення про фінансові нормативи діяльності та критерії якості системи управління кредитних спілок та об'єднаних кредитних спілок [10; 11]	Положення про порядок надання фінансових послуг ломбардами [11;12]	Положення про надання окремих фінансових послуг юридичними особами – суб'єктами господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами [11; 13]
Кількість форм публічної звітності [14-16; 20]	5 (щоквартальні) / 30 (річний звіт)	5	5	5
Кількість форм звітності, що надається до контролюючого органу [14-16]	70	8	3	1
Формування спеціальних резервів	Положення НБУ [7-9]	Методики формування та списання небанківськими фінансовими установами резерву [11]		

Кредитне раціонування починає застосовуватися в тих випадках, коли кредитори впевнені, що висока процентна ставка призведе до більш стрімкого зростання безнадійних боргів, ніж низька процентна ставка, що обумовлює існування надлишкового попиту на позичковий капітал [36].

Як свідчать дані табл. 3.5, законодавче регулювання основних учасників кредитного ринку здійснюється на основі відповідних законів України. Однак значно більша кількість підзаконних нормативно-правових актів стосується саме банківської діяльності.

За даними рис. 3.13. та табл. 3.4 –3.5 можна зробити такі висновки щодо визначальної ролі банків на кредитному ринку в умовах асиметрії інформації:

- обсяги діяльності банків приблизно у 100 разів перевищують аналогічні показники діяльності ломбардів та кредитних спілок;
- негативний вплив асиметрії інформації на учасників нерегульованих сегментів кредитного ринку продемонстровано на прикладі кредитних спілок, які виявилися найбільш уразливими до циклічності у розвитку економічних процесів;
- порівнюючи рівень кредитних ставок банків, кредитних спілок та ломбардів можна дійти висновку, що за цим показником лише результати діяльності банків відповідають вимозі раціональної кредитної діяльності;
- банківські установи оприлюднюють значно більшу кількість інформації стосовно своєї діяльності, в тому числі й ризиків, та підпадають під більш жорсткий порядок регулювання, що лише доводить їх провідну роль у забезпеченні транспарентності кредитного ринку.

Отже, діяльність кредитних спілок та ломбардів в умовах асиметрії інформації потребує більш виваженого державного регулювання з метою захисту інтересів суб'єктів кредитного ринку.

Зазначимо, що сучасна роль банків на кредитному ринку є визначальною, оскільки саме банки можна вважати ефективними учасниками ринку з точки зору забезпечення соціальної та економічної складової розвитку держави й виконання обґрунтованих вище функцій (інформаційної, делегування, контролю та ін.). Зазначене потребує додаткової оцінки транспарентності діяльності банківських установ.

Варто зауважити, що транспарентність учасників банківського ринку регулюється нормами вітчизняного законодавства та міжнародного права. Серед міжнародних засад регулювання транспарентності банківських установ необхідно виділити вимоги Базельських угод та Міжнародних стандартів обліку та звітності.

Наприкінці ХХ ст. Конгрес США запровадив необхідні нормативи

регулювання банківської діяльності, що передусім передбачали оцінку достатності власного капіталу. Однак для забезпечення конкурентоспроможності американських банків на світових ринках в умовах інтернаціоналізації банківської діяльності виникла необхідність контролю банківського бізнесу на міжнародному рівні. Зазначене стало основною передумовою створення в 1974 році наддержавного наглядового органу – Базельського комітету з питань банківського нагляду при Банку міжнародних розрахунків. Засновниками Базельського комітету стали центральні банки та органи нагляду 10 провідних країн світу.

Як зазначалося вище, основною метою створення Базельського комітету стала необхідність уніфікації вимог щодо банківського регулювання та нагляду. За період своєї діяльності комітет розробив та запропонував три угоди: Базель I (1992 р.), Базель II (2005 р.), Базель III (2008 р.) [18].

З метою приведення угод до відповідності стану світового фінансового ринку Базельським комітетом у 2005 році була представлена нова версія Угоди про капітал – Базель II, практичне впровадження якої в національне законодавство держав-членів розпочалося з 2007 року. Варто зазначити, що запровадження Базеля II не замінює попередньої редакції, а доповнює її. Принципове значення мають три основні складові (опори, компоненти) Базеля II, жодну з яких не можна розглядати чи дотримуватись окремо:

- мінімальні вимоги щодо достатності капіталу для покриття кредитного, операційного та ринкового ризиків;
- наглядовий процес здійснюється регулюючими органами відносно банків щодо оцінки адекватності капіталу та ґрунтується на оцінці ризиків;
- прозорість та ринкова дисципліна передбачають визначення необхідного обсягу інформації про ризики та капітал, яка підлягає оприлюдненню з метою створення більш прозорої конкуренції на фінансовому ринку.

Отже, третя опора Базеля II встановлює мінімальні вимоги до обсягу та складу інформації, яка підлягає оприлюдненню. Зазначене повинно сприяти усуненню асиметрії інформації на кредитному ринку, оскільки дозволить іншим учасникам ринку оцінити діяльність банку, достатність його капіталу, та дотримання ним ринкової дисципліни.

Однак варто зауважити, що наглядові органи утримуються від широкого оприлюднення своїх висновків відносно окремих банків. Третя складова Базеля II повинна зміцнити та підвищити дієвість ринкової дисципліни з метою підтримання надійної та стійкої банківської системи.

Під час нещодавньої економічної світової кризи, яка почалася в 2007 році,

виникла необхідність в адаптації основних складових банківського регулювання до вимог сучасності. Зазначене зумовило необхідність доповнення до Базельської угоди про капітал та змусило переглянути окремі аспекти концепції ринкової дисципліни та державного регулювання та як результат – ухвалення 3-ї редакції Базельської угоди про капітал (Базель III). Базельський комітет з банківського нагляду (Базельський комітет) ухвалив низку заходів щодо поліпшення стійкості банків і банківські системи. Вони передбачають підвищення необхідної якості та кількості банківського капіталу, підвищення рівня покриття ризиків, введення антициклічного буфера капіталу, а також глобального стандарту для ліквідності.

Заходи щодо підвищення достатності капіталу будуть застосовані до всіх міжнародних банків для того, щоб кожен банк дотримувався відповідного рівня капіталу по відношенню до своїх власних експозицій, що особливо стосуватиметься глобальних системно значущих банків. Підставою для прийняття додаткових заходів для транснаціональних банків стали негативні зовнішні шоки, що створювалися системоутворюючими банками [17; 18].

В Україні забезпечення впровадження 3-ї опори Базеля II та Міжнародних стандартів фінансової звітності регулюється постановою Правління Національного банку України «Про затвердження Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України» № 373 від 24.10.2011. Цим нормативно-правовим документом Національного банку України визначено порядок, періодичність складання, подання та оприлюднення фінансової звітності, форми фінансової звітності та мінімальні вимоги до розкриття інформації [20].

Банк зобов'язаний складати фінансову звітність відповідно до вимог МСФЗ. Фінансова звітність вважається складеною відповідно до МСФЗ тільки тоді, якщо відповідає всім вимогам діючих МСФЗ, які є обов'язковими для виконання на дату складання фінансової звітності.

Відповідно до [20] обов'язковими елементами річного звіту є:

- Звіт про фінансовий стан (Баланс);
- Звіт про прибутки і збитки та інший сукупний дохід (Звіт про фінансові результати);
- Звіт про зміни у власному капіталі (Звіт про власний капітал);
- Звіт про рух грошових коштів;
- примітки.

Варто зауважити, що примітки деталізують кожен складову основних форм звітності, містять інформацію щодо стану звітних сегментів та банківських ризиків. Така інформація характеризується достатнім ступенем деталізації, однак,

враховуючи строки та періодичність її подання, не завжди дає змогу зробити своєчасні висновки щодо фінансового стану банку в сучасних динамічно мінливих умовах. Більш оперативною є інформація проміжних, щоквартальних звітів.

Банк до складу проміжної фінансової звітності включає [20]:

- Звіт про фінансовий стан (Баланс);
- Звіт про прибутки і збитки та інший сукупний дохід (Звіт про фінансові результати);
- окремі примітки (дивіденди; потенційні зобов'язання банку; окремі показники діяльності банку – дані щодо дотримання окремих економічних нормативів та структура кредитного портфеля за категоріями).

Зауважимо, що документи щорічної фінансової звітності, крім оцінки фінансового стану, дають змогу оцінити рівень прозорості банківської діяльності. Оцінкою повноти та достовірності інформації, що надають банки у своїх звітах, займаються рейтингові агентства та складають так званий рейтинг прозорості банківської діяльності. Зокрема такий аналіз проводився «Українським кредитно-рейтинговим агентством» відповідно до методології, розробленої з урахуванням міжнародної практики розкриття інформації [21]. При визначеності рівня прозорості оцінюються такі три основні напрями: структура власності та корпоративне управління; операційна діяльність та фінансова звітність; менеджмент і колегіальні органи. За кожним із напрямів розроблено низку критеріїв та визначено їх вагу. Залежно від якості розкриття інформації по кожному критерію банку надаються бали від 0 до 2. Загальна кількість балів за напрямом визначається як сума зважених балів за окремими критеріями. Підсумковий рейтинг банку визначається як сума зважених балів за кожним напрямом (кожен з трьох напрямів також має певну вагу). Рівень прозорості визначається як відсоток розкриття інформації, що визначається часткою від ділення:

$$P_i = \frac{B_i}{B_{\max}} \times 100, \quad (3.1)$$

де P_i – загальна оцінка прозорості (рівня розкриття інформації), %;

B_i – сума балів окремої банківської установи;

B_{\max} – максимальна сума балів, що відповідає 100 %-му розкриттю інформації.

У разі, якщо показник P_i за 2 та більше банками збігається, з метою проведення ранжирування додатково аналізувалася сума балів кожного банку за

найбільш важливими критеріями. Результати дослідження (ренкінг прозорості банків) наведено на рис. 3.14.

Як свідчать дані рис. 3.14, в 2011 р. середній рівень розкриття інформації досліджуваних банківських установ склав 46,14 %, що свідчить про недостатньо високий рівень прозорості банківської системи України порівняно з міжнародною практикою розкриття інформації [21].

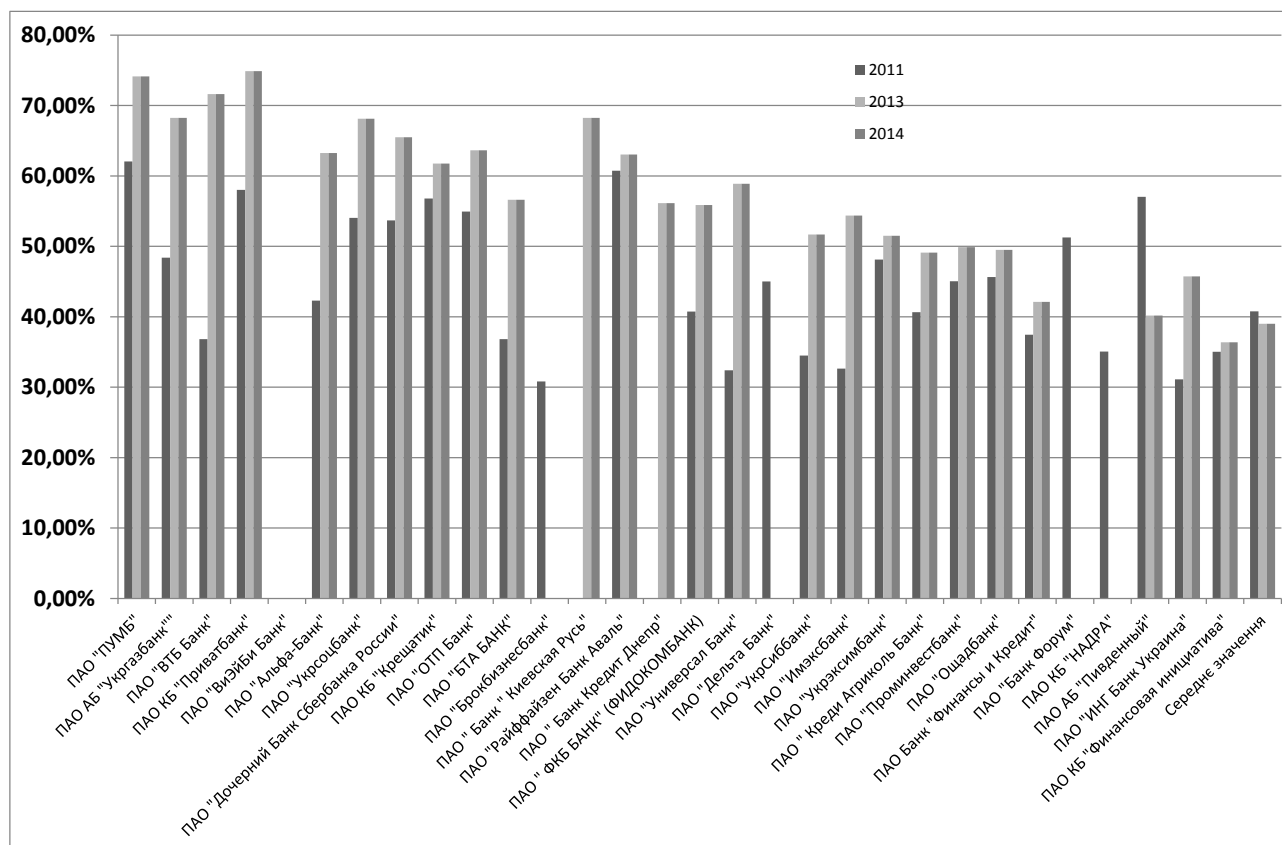

Рис. 3.14. Ренкінг прозорості найбільших вітчизняних банків у 2011 та 2014 рр. Складено за даними [21]

Однак в 2013 році цей показник склав уже 58 %, що свідчить про прагнення вітчизняних банків до відповідності міжнародним стандартам розкриття інформації.

Варто зауважити щодо суттєвого підвищення прозорості діяльності таких банківських установ: ПАТ «ПУМБ», ПАТ АБ «Укргазбанк», ПАТ «ВТБ Банк», ПАТ КБ «Приватбанк», ПАТ «ВіЕйБі Банк», ПАТ «Альфа-Банк», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «Дочірній Банк Сбербанку Росії». Лише один банк погіршив показники прозорості – ПАТ АБ «Південний». Низький рівень прозорості (нижче 50 %) характеризує діяльність таких банківських установ, як ПАТ «Імексбанк», ПАТ «Укрексімбанк», ПАТ «Промінвестбанк», ПАТ Банк «Фінанси і Кредит», ПАТ «Банк Форум», ПАТ КБ «НАДРА», ПАТ «ІНГ Банк Україна», ПАТ КБ

«Фінансова ініціатива».

На інтернет-сайтах банків, що мають рівень показника вище 70 %, можна знайти досить детальну інформацію щодо асоційованих та дочірніх компаній, окремі корпоративні положення (Статут, Корпоративний кодекс, Дивідендна політика, Політика управління ризиками, Стратегія розвитку, Положення про колегіальні органи тощо), а також інформацію про банківські продукти та послуги.

Банки оприлюднюють інформацію відповідно до вимог Національного банку України (фінансова звітність, дані про структуру власності). Інформацію про кредитні рейтинги публікують майже всі банки, проте лише 3 банки надають можливість у вільному доступі ознайомитися з рейтинговими звітами. Варто зауважити, що банки досить детально розкривають інформацію за напрямом «Структура власності та корпоративне управління» (середній рівень прозорості в 2013 році складав 70 % порівняно з 65 % у 2012 році). Середній рівень розкриття за напрямом «Інформація про менеджмент та колегіальні органи» в 2013 році склав 56 %, а в 2012 році – 55 %; за напрямом «Операційна діяльність та фінансова звітність» – 51 % в 2013 році порівняно з 52 % в 2012 році.

Як зазначалося вище, банки детально описують продукти і послуги, що пропонуються клієнтам, проте не всі банки публікують повні умови обслуговування (тарифи, існуючі обмеження тощо). У багатьох банків вже присутня позитивна практика публікації на сайтах зразків різних договорів.

Проведений аналіз якості та повноти інформації, що оприлюднена 30-ма вітчизняними банками, дозволив визначити основні недоліки, які можна систематизувати за такими напрямками:

переважно банки обмежують інформацію щодо пов'язаних компаній лише тією, що вимагає НБУ, а розгорнуту інформацію можна знайти лише на сайтах 10 банків;

дивідендну політику та рівень винагороди топ-менеджерів оприлюднюють лише окремі банки в межах річного звіту:

інформацію щодо зборів акціонерів можна знайти у річних звітах окремих банків, а у деяких – лише в новинах; положення про корпоративне управління у повному обсязі оприлюднюють лише 11 банків;

стратегію та плани розвитку лише 4 банки розміщують повністю окремим документом, ще 4 – у річному звіті, але є й такі банки, які взагалі не розкривають цю інформацію;

лише один банк оприлюднює політику управління ризиками; висновки

аудиторів, що підтверджують достовірність інформації, банки оприлюднюють не повністю.

Середній рівень розкриття інформації по 30 проаналізованим банкам склав 57,94 %, в 2012 році – 56,58 %; в 2011 році – 46,14 %. Зазначену динаміку можна оцінити позитивно, однак рівень прозорості більшості банківських установ України залишається недостатньо високим порівняно з міжнародною практикою розкриття інформації. Максимальний рівень розкриття склав 77,13 % проти 75,88 % за результатами дослідження 2012 року, а мінімальний – 35,75 % (у 2012 році – 34,63 %).

Отже, за результатами проведеного дослідження доведено провідну роль банків на кредитному ринку.

По-перше, обсяги діяльності банків значно перевищують аналогічні показники інших учасників ринку.

По-друге, негативний вплив асиметрії інформації на учасників нерегульованих сегментів кредитного ринку продемонстровано на прикладі кредитних спілок, які виявилися найбільш уразливими до циклічності у розвитку економічних процесів та ломбардів, діяльність яких демонструє ознаки спекулятивної; рівень ставок кредитних спілок та ломбардів свідчить про відсутність раціонування наданих позичок.

Указане доводить необхідність більш виваженого державного регулювання кредитних спілок та ломбардів з метою захисту інтересів суб'єктів кредитного ринку. Нині лише банки можна вважати ефективними учасниками ринку з точки зору забезпечення соціальної та економічної складової розвитку держави й виконання функцій (інформаційної, делегування контролю та ін.).

Для більш виваженої оцінки ролі банків на кредитному ринку в умовах асиметрії інформації додаткового дослідження потребують ринкова дисципліна та оцінка кредитного раціонування.

3.3. ВПЛИВ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ПРОЦЕСИ ЗАЛУЧЕННЯ КРЕДИТНИХ РЕСУРСІВ БАНКУ

Асиметрія інформації на депозитному ринку для банків пов'язана передусім з ризиком відтоку депозитів унаслідок таких причин: панічні настрої на ринку, що викликані соціально-політичними та економічними шоками; розповсюдження неправдивої інформації про банк, що негативно впливає на його ділову репутацію. Для клієнтів-вкладників ризик пов'язаний, по-перше, з відсутністю навичок щодо

оцінки фінансового стану банку, а по-друге, з недостатньою прозорістю інформації щодо власників банку, їх можливостей та бажання здійснювати підтримку банку.

Отже, для досягнення поставлених у дослідженні цілей у даному підрозділі монографічної роботи вирішуються такі завдання:

оцінити визначальні чинники впливу на процеси залучення клієнтської бази, що пов'язані з асиметрією інформації;

проаналізувати залежність ставки залучення коштів клієнтів від фінансової стійкості банку;

визначити можливі причини відтоку депозитів та введення тимчасової адміністрації на практичних прикладах найбільших банків України, а також оцінити роль інформаційного середовища у цих процесах.

Значущість визначальних політичних та економічних подій для процесів залучення коштів клієнтів вітчизняними банками ілюструють дані рис. 3.15.

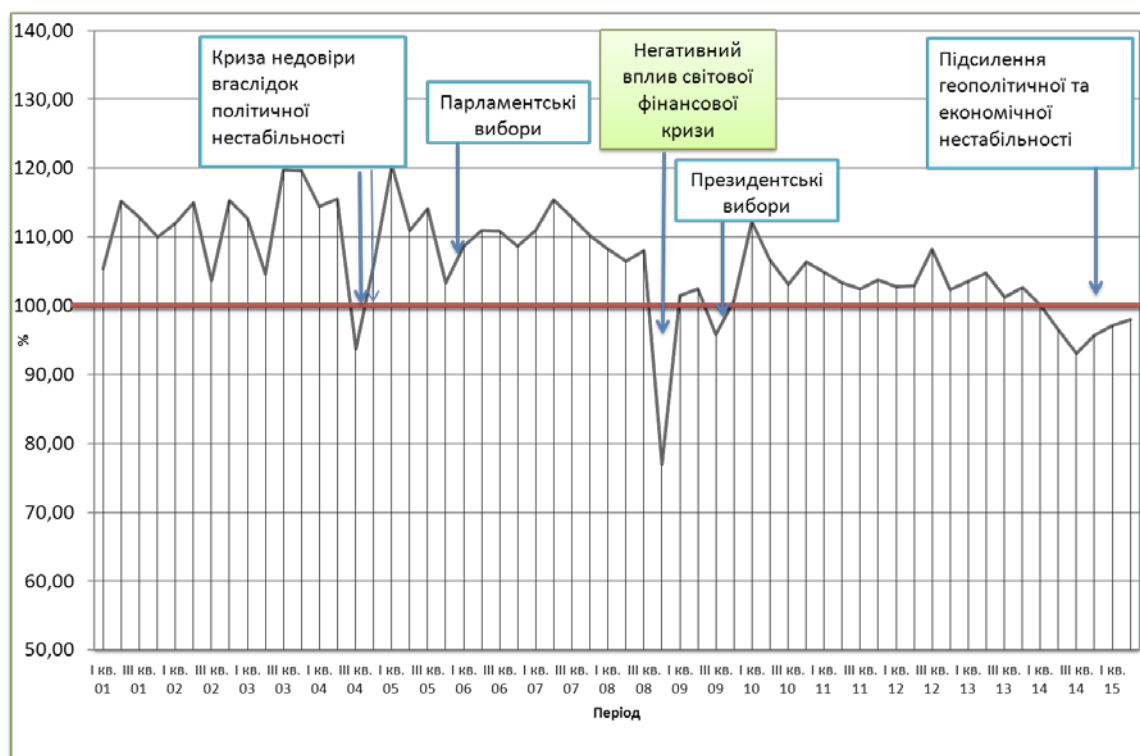

Рис. 3.15. Оцінка впливу зовнішніх чинників, пов'язаних з інформацією щодо нестабільності, на процеси формування депозитних ресурсів банками України в 2001–2013 рр. (динаміку наведено у %). *Складено за даними [22]*

Як свідчать дані наведеного рисунка, починаючи з 2001 року, та до III кварталу 2004 р. темпи змін депозитних ресурсів банківських установ завжди перевищують одиницю.

В Україні за 2004 рік було залучено 82 959 млн грн., в цей період

спостерігався різкий стрибок в бік збільшення частки депозитів у ВВП країни. За рахунок продажу «Криворіжсталі» в 2005 р. цей показник досяг 132 745 млн грн., у 2006 і 2007 роках, відповідно, 184 234 млн грн. і 279 738 млн грн.

Зауважимо, що на обсяги внутрішнього ринку фінансових ресурсів впливають також політичні процеси. Так, в Україні у листопаді 2004 р. проходили вибори Президента України. Цей процес створював додаткові ризики для національної економіки. Українська економіка ледве витримала виборчий тиск події, що відбувся в економічному житті країни в той період.

На це вказує поступове виснаження економічних ресурсів країни, які вилучалися групами й політичними силами, які утримували владу в державі на той час, для задоволення власних політичних інтересів. У той період макроекономічні показники погіршилися.

В 2004 році, напередодні виборів, відбулося і уповільнення темпів промислового зростання. Якщо в січні-березні 2004 року економічне зростання становило 18,8 % порівняно з аналогічним періодом минулого року, то в січні-вересні 2004 р. – тільки 14,4 %, що менше порівняно з більш високими показниками попереднього року.

Як видно з рис. 3.15, в 2004 році, перед виборами Президента України 31 жовтня 2004 року, обсяги депозитів фізичних і юридичних осіб поступово зростали з початку року і до жовтня 2004 року. Після першого туру, 31 жовтня 2004 р. динаміка депозитів фізичних і юридичних осіб почала зменшуватися.

Така ж тенденція зберігалася і під час проведення другого (21 листопада 2004 р.) та третього (26 грудня 2004 р.) турів виборів Президента України. Особливо різко ці зміни відбулися в динаміці депозитів фізичних осіб, обсяги яких різко зменшилися і почали зростати лише на початку 2007 року. Депозити юридичних осіб після першого туру президентських виборів різко зменшилися і знаходилися на такому рівні до лютого 2005 року. Рівень недовіри населення до економічної політики уряду в 2004 році доволі серйозно зростає. Це стимулює і інфляційні процеси, і девальвацію гривні. Протягом останнього тижня перед днем голосування (25–31 жовтня 2004 року) населення викупило готівкової валюти на суму 712 млн дол. [15, с. 25]. Причому різниця між купівлею і продажем готівкової валюти склала рекордні для 2004 р. 565,4 млн дол. (у вересні 2004 р. сальдо купівлі-продажу готівкової валюти хоч і було негативним, але склало лише 135,7 млн дол.). Населення почало масово переводити власні заощадження на банківські депозитні рахунки з гривні в іноземну валюту. Протягом жовтня 2004 р. обсяг гривневих депозитних вкладів зменшився на 1,31 млрд грн. (4,8 %), а валютні депозити зросли

на 1,57 млрд грн. [15, с.27]. У цей період уперше переривається тенденція до постійного зростання коштів клієнтів: у першому кварталі 2005 року депозити клієнтів склали 93,77 % рівня попереднього кварталу. Водночас стабілізація ситуації та значні інвестиційні очікування привели до значного зростання обсягів залучення депозитів в 2005 році.

Парламентські вибори в Верховну Раду України, які відбулися 26 березня 2006 року, не так сильно вплинули на зміни обсягів депозитів населення і суб'єктів господарювання, як вибори Президента України 2004 року. У цей період спостерігалось навіть незначне збільшення депозитів юридичних осіб і вкладів населення. Хоча темпи зростання коштів клієнтів у першому кварталі 2006 року зменшилися порівняно з минулими періодами, позитивна динаміка досить швидко відновилася, як і в ситуації з виборами президента 2004 року.

В 2007 році, знаходячись під потужним впливом чинників тривалої політичної невизначеності та передвиборчої політичної боротьби, вітчизняна економіка продовжувала демонструвати високі темпи економічного зростання та позитивну динаміку показників соціального розвитку. Це підтвердило тезу про досягнення достатнього рівня розвитку ринкових відносин, який надає суб'єктам господарювання спроможність до поточного функціонування без втручань з боку держави. Проаналізувавши динаміку депозитів комерційних банків за період 2004-2008 рр., можна сказати, що вибори 2004 року Президента України і парламентські вибори 2006 року і 2007 року не вплинули негативно на динаміку обсягів залучення депозитів в національній та іноземній валютах.

Вплив зовнішньоекономічних чинників на депозитний ринок українських банків найбільш негативно відобразився на динаміці депозитних ресурсів банків України протягом досліджуваного періоду.

Особливість українського ринку фінансових ресурсів полягає у його вразливості до зовнішніх економічних чи політичних змін через брак упевненості вкладників у надійності власних заощаджень. Сума вкладів фізичних і юридичних осіб у банках недостатня для задоволення потреб кредитного та інвестиційного фінансування економіки, що розвивається. Значна кількість рахунків українських громадян відкрита в іноземних банках, але ці ресурси аж ніяк не працюють на вітчизняну економіку.

У 2005–2007рр. суттєво зросли обсяги зовнішніх джерел ресурсів українських банків, значна частина яких є спекулятивними та короткостроковими. Навіть у III кварталі 2007 р., після початку іпотечної кризи в США, українські банки запозичили ще 4,5 млрд дол., що становило 20 % їх наявного боргу.

Зазначене, на наш погляд, теж є результатом впливу асиметрії інформації на національний ринок фінансових ресурсів.

Відмітимо, що американська іпотечна криза – це класична криза циклічного розвитку економіки (надлишку житла, кредитних ресурсів і механізмів фінансового забезпечення), але не в реальному секторі, а в макроекономічній сфері. А в Україні проблема полягає у незабезпеченому попиті на житло, у нерозвиненості іпотечного ринку (обмаль іпотечних кредитів), нерозвиненості фондового ринку.

Американська іпотечна криза негативно вплинула на іпотечний та фондовий світові ринки, а також на вітчизняну банківську систему. Надмірна лібералізація кредитної діяльності банків США як прямо, так і опосередковано, через європейські банки, – проявилася в економіці України у вигляді надмірної доступності для українських позичальників зовнішніх ресурсів. Тривала недовіра до вітчизняних банків змінилася значним припливом грошових ресурсів до банківської системи країни. Внаслідок цього і стався експорт кризи в Україну. Водночас необхідно відмітити існування позитивної динаміки щодо зростання депозитів клієнтів у банківській системі України, а їх рівень вже складає 99,64 % рівня I кварталу 2008 року. В 2012 р. динаміка депозитів була стабільно низькою – не більше 5 %.

Отже, в цілому динаміка депозитів клієнтів банківських установ України є досить вразливою до таких чинників, як негативні наслідки політичних чи економічних криз. Вказані фактори спричиняють різкий відтік депозитних ресурсів з банківських рахунків із досить швидким відновленням у періоди навіть відносної стабілізації. Саме тому вирішального значення набуває як загальнодержавна, так і корпоративна політика у банківській сфері, спрямована на формування фінансової стабільності та зменшення негативного впливу зовнішніх потрясінь.

Наступним напрямом дослідження є аналіз залежності ставки залучення коштів клієнтів від фінансової стійкості банку. Для цього у роботі оцінено залежність між середньою ставкою залучення ресурсів для банку та показником достатності власного капіталу. Необхідно зазначити, що для оцінки фінансової стійкості використовувався показник співвідношення власного капіталу та очікуваних збитків (резервів за кредитними операціями) [23; 24].

Дослідження виконано за даними 112 банків банківської системи України. Для отримання більш достовірних результатів вибірку, яка на початку включала всі банки системи, було очищено від так званих аномальних спостережень, тобто дані за банками, значення показників яких значно відхиляються від нормальних значень, не враховувались. Максимальна ставка залучення складає 26,95 %, середня – 8,56 %. Значення показника достатності повинно перевищувати 1, значне

перевищення свідчить про значні обсяги власного капіталу банку та незначні активи, та, відповідно – резерви за активними операціями. Банки, показники достатності яких перевищували 50, видалялися із вибірки. У дослідженні тестувалася залежність ставки залучення ресурсів також від показників віддачі активів (найбільш прибуткові банки є найбільш надійними), ризикованості кредитів (найбільший ризик спричиняє фінансову нестабільність) та фінансового левериджу, проте найкращий результат отримали внаслідок моделювання залежності ставки саме від зазначеного вище показника достатності власного капіталу (рис. 3.16).

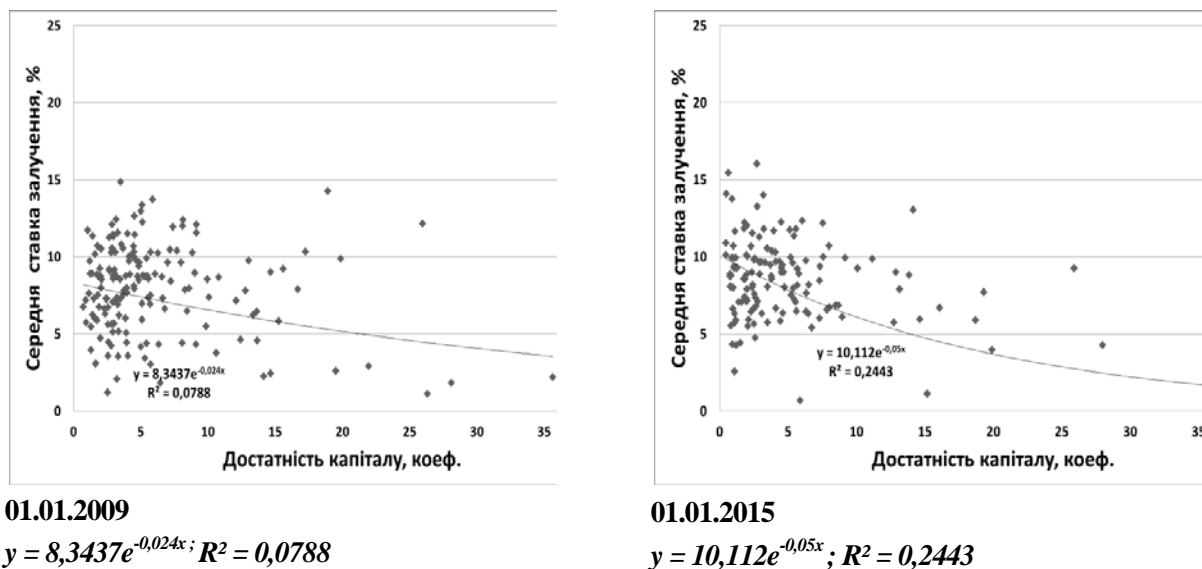

Рис. 3.16. Залежність ставки залучення від достатності власного капіталу банків України. Складено за даними [1]

Отже, за результатами економіко-математичного моделювання, що відображені на рис. 3.16, можна зробити наступні висновки за даними на 01.01.2015 р.:

- значення коефіцієнта кореляції свідчить про незначний зв'язок, тобто показник достатності власного капіталу визначає рівень ставки залучення лише на 22,84 %; враховуючи, що на ставку залучення впливають також інші фактори (структура ресурсів, депозитна політика банку, наявність іноземних інвестицій тощо), такий зв'язок вважаємо достатнім для часткового підтвердження теоретичної гіпотези;

- зв'язок між достатністю власного капіталу та середньою ставкою за депозитами обернений – найменш стійкі банки пропонують найвищі ставки за залученими депозитами;

- найкращі показники має експотенційна модель, отже, процес відбувається з

насиченням: досить великі значення показників достатності свідчать про фінансову стійкість банків, значні обсяги власних коштів та відсутність необхідності залучати значні обсяги ресурсів за високими ставками, однак у будь-якому випадку середня ставка залучення не може бути меншою нуля (мінімальне значення складає 0,07 %).

Проте варто зауважити відсутність такого зв'язку станом на 01.01.2009, тобто банки більше використовують цінові засоби залучення клієнтів у періоди нестабільності.

Таким чином, теоретичне твердження щодо підвищення банками ставки залучення ресурсів в умовах високого ризику активів та зменшення достатності власного капіталу із достовірністю майже 23% може бути підтверджене на практиці роботи сучасних українських банків та потребує подальшого обґрунтування у 3-му розділі роботи. Водночас необхідно проаналізувати зворотний вплив інформаційного середовища на фінансовий стан банків та встановити, чи можна об'єктивно оцінити фінансову стійкість банку до введення тимчасової адміністрації в умовах асиметрії інформації на фінансових ринках.

Для виконання першого із зазначених завдань автором обґрунтовано показники та проаналізовано їх динаміку для банку «Надра» та Промінвестбанку; для виконання другого завдання у роботі проаналізовано діяльність банку «Форум» та «Брокбізнесбанку».

Для досягнення вищевказаних завдань обґрунтовано використання таких показників:

- динаміка коштів клієнтів для оцінки їх чутливості до тієї чи іншої інформації;
- віддача активів дозволяє оцінити ефективність банківської діяльності та відносний розмір збитків банку;
- ризик активів як основний чинник збиткової роботи банку, що може призвести до втрати фінансової стійкості;
- достатність власного капіталу та динаміка статутного дозволяють оцінити ступінь ризику, що перекладається на кредиторів та вкладників банку, та можливості й бажання акціонерів банку підтримувати його стійкість і подальшу діяльність.

Динаміка депозитних ресурсів фізичних та юридичних осіб (коштів клієнтів) та їх чутливість до погіршення фінансового стану банку відображені на рис. 3.17.

Необхідно зазначити, що публічна офіційна інформація стосовно діяльності банку «Надра» протягом тривалого часу була обмеженою – звіти банку містили лише мінімальний набір фінансових показників, а про його реальних власників не знали до 2005 року не тільки його клієнти, а й учасники ринку і журналісти,

оскільки реальні власники ретельно приховувались за юридичними особами та офшорними компаніями.

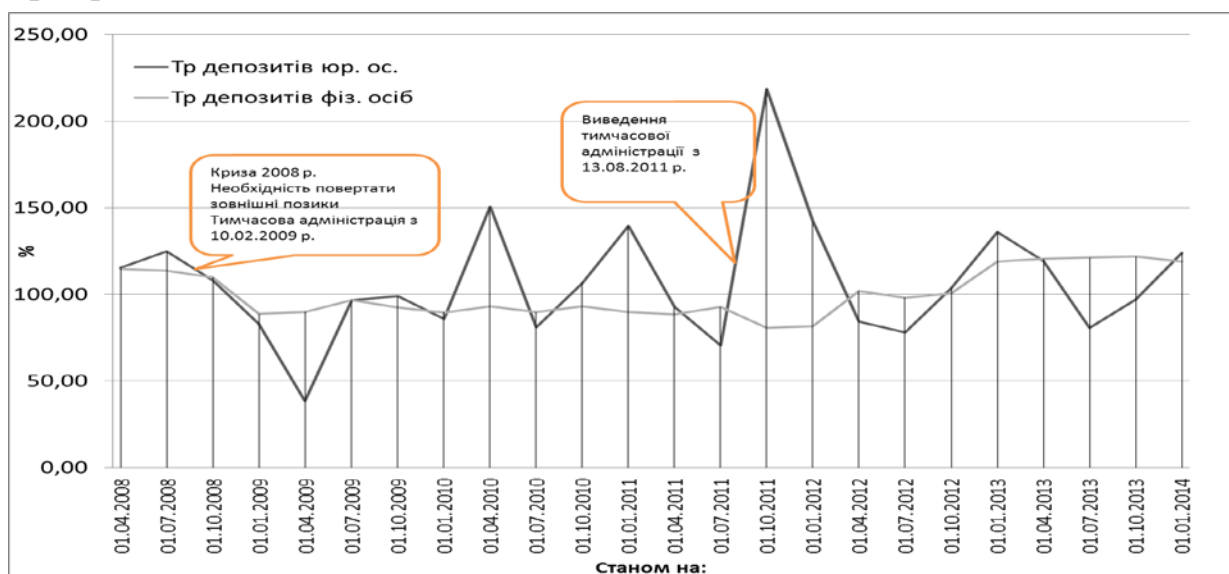

Рис. 3.17. Динаміка коштів клієнтів банку «Надра» в 2008–2013 рр.

Складено за даними [25]

Так, лише у жовтні 2004 року прес-служба банку «Надра» повідомила, що 49,99 % його акцій сконцентрувала кіпрська компанія Manmade Enterprises Limited, у той час як раніше серед власників банку декларувалися такі українські компанії, як «Спектрум Медіамарт Юкрейн Лтд» (20,7 % акцій), «Прогрес» (20,16 %), «Агроком-Україна» (17,72 %), «Раст» (9,96 %), «Старт-К» (+9,85 %), «Глорія» (+9,76 %). Дуже довго власниками банку «Надра» вважали відомих вітчизняних підприємців із західного регіону – Ігоря Єрмеєва (група «Континіум») і Петра Димінського.

Варто додати, що в тексті інвестиційного меморандуму, підготовленого банком для розміщення єврооблігацій в минулому році, підприємство НПК «Галичина», яке раніше належало І. Єрмеєву, вказане як основний корпоративний клієнт.

Лише в 2005 році банк «Надра» оприлюднив офіційну інформацію щодо складу та структури своїх власників. Тепер кожен клієнт цього банку може подивитися, хто його реальні акціонери. Під час оприлюднення цієї інформації до складу власників належали: голова правління банку Ігор Гіленко (31,4 % акцій), а також члени наглядової ради Сергій Лагур і Вадим П'ятов (33,7 і 18,7 % відповідно). Крім того, пакет акцій банку (3,3 %) має Тимотеуш Флейшар, глава правління компанії «Догмат Україна», яка відома на ринку споживчого

кредитування під марками «Єврокредит» та «Євроремонт». Ще 7,7 % акцій банк в серпні 2005 року продав іноземним інвесторам. У ході приватного розміщення найбільш великий пакет акцій (6,74 %) викупила шведська інвестиційна компанія East Capital Group – за 45 млн дол. Решта, 5,1 % акцій банку, згідно з інформацією на сайті, належать його співробітникам [29].

Необхідно зазначити, що підвищення прозорості діяльності банківських установ у цей період часу передусім пов'язане з процесами глобалізації й лібералізації внутрішніх фінансових ринків та вимогами Національного банку України. Підвищення вимог Національного банку України зумовлене необхідністю розвитку вітчизняної банківської системи та її інтеграцією у світовий фінансовий простір. Крім того, 2004–2005 рр. – це період активного входження іноземного капіталу до банківської системи України; і у той час, коли внутрішні депозити залишалися досить дорогим ресурсом, для збереження рівня конкурентоспроможності банки з українським капіталом активізували свою діяльність щодо залучення ресурсів від зовнішніх інвесторів. Саме пошуком джерел відносно дешевих ресурсів можна пояснити підвищення рівня прозорості діяльності банку «Надра». Банк активно залучав зовнішні запозичення, що й підвищило його уразливість до кризових подій 2008 року: необхідність сплати чергового траншу за позикою в умовах обмежених можливостей рефінансування за рахунок залучення як внутрішніх, так і зовнішніх ресурсів призвела до серйозних проблем з ліквідністю банку, а у подальшому й платоспроможністю. З метою створення сприятливих умов для відновлення фінансового стану банку Національним банком України уведено мораторій на задоволення вимог кредиторів строком на шість місяців – з 10 лютого до 10 серпня 2009 року, тимчасовим адміністратором призначено фізичну особу – незалежного експерта Валентину Жуковську [31].

У першому кварталі 2011 р. було проведено додаткову емісію акцій на 3,5 млрд грн. За її результатами компанія Centragas Holding AG (Відень, Австрія), яку контролює український бізнесмен Дмитро Фірташ, придбала 89,9659 % акцій банку. Пакети акцій, які належали кіпрським компаніям, скоротилися: Novartik Trading Limited – з 60,9967 % до 6,1205 %, Manmade Enterprises Limited – з 30,7406 % до 3,0845 %. Головою Правління банку призначено тимчасового адміністратора Валентину Жуковську [131]. Як свідчать дані рис. 2.6, після розкриття повної інформації щодо власників банку та його фінансового оздоровлення банку вдалося відновити довіру вкладників, коли темпи зростання коштів клієнтів стали перевищувати одиницю. Варто зауважити, що довіру

приватних вкладників було важче відновити, однак кошти юридичних осіб є більш чутливими щодо певних чинників (відповідно до даних на рис. 3.17. можна припустити сезонний чинник).

Отже, на прикладі банку «Надра» в умовах асиметрії інформації до додаткових чинників фінансової нестабільності банку можна віднести непрозорість банківської діяльності – недостатність даних у фінансових звітах, неповну інформацію щодо власників та основних клієнтів банку. У цих умовах найбільші клієнти банку – вкладники-юридичні особи – є більш поінформованими щодо діяльності банку, тому їх реакція на можливі погіршення фінансового стану банку є більш швидкою, у той час як фізичні особи є більш уразливими до панічних настроїв на ринку.

Динаміку показників, які дозволяють здійснити експрес-оцінку фінансової стійкості банку «Надра», відображено на рис. 3.18.

Рис. 3.18. Динаміка показників достатності капіталу, ризику та віддачі активів банку «Надра» в 2008–2013 рр. *Складено за даними [25]*

Динаміка показників на рис. 3.18. свідчить передусім про те, що показник достатності власного капіталу банку погіршився внаслідок дії двох чинників: підвищення рівня ризику кредитних операцій та відсутності джерел збільшення власного капіталу банку, в першу чергу за рахунок статутного. Відтак показник ризикованості кредитів значно погіршився у зв'язку з негативним впливом світової фінансової кризи, проте порівнюючи дані банку «Надра» з іншими банками, можна зробити висновок, що ризик активів цього банку знаходився на рівні інших великих банків, а Райффайзен Банк Аваль мав у цей період навіть вищий ризик активів. Саме тому погіршення фінансової стійкості банку також пояснюється відсутністю

підтримки акціонерів на тлі збільшення очікуваних та фактичних збитків. Після виведення тимчасової адміністрації та продажу банку ризик активів залишається на високому рівні, однак унаслідок збільшення власного капіталу показник достатності майже досяг рекомендованого теоретичного рівня. Крім того, збільшення власного капіталу дозволяє банку дотримуватися нормативів НБУ.

Наступним напрямом дослідження буде аналіз діяльності Промінвестбанку для того, щоб оцінити, як асиметрія інформація може стати причиною погіршення фінансового стану банку. Динаміку клієнтської бази банку зображено на рис. 3.19.

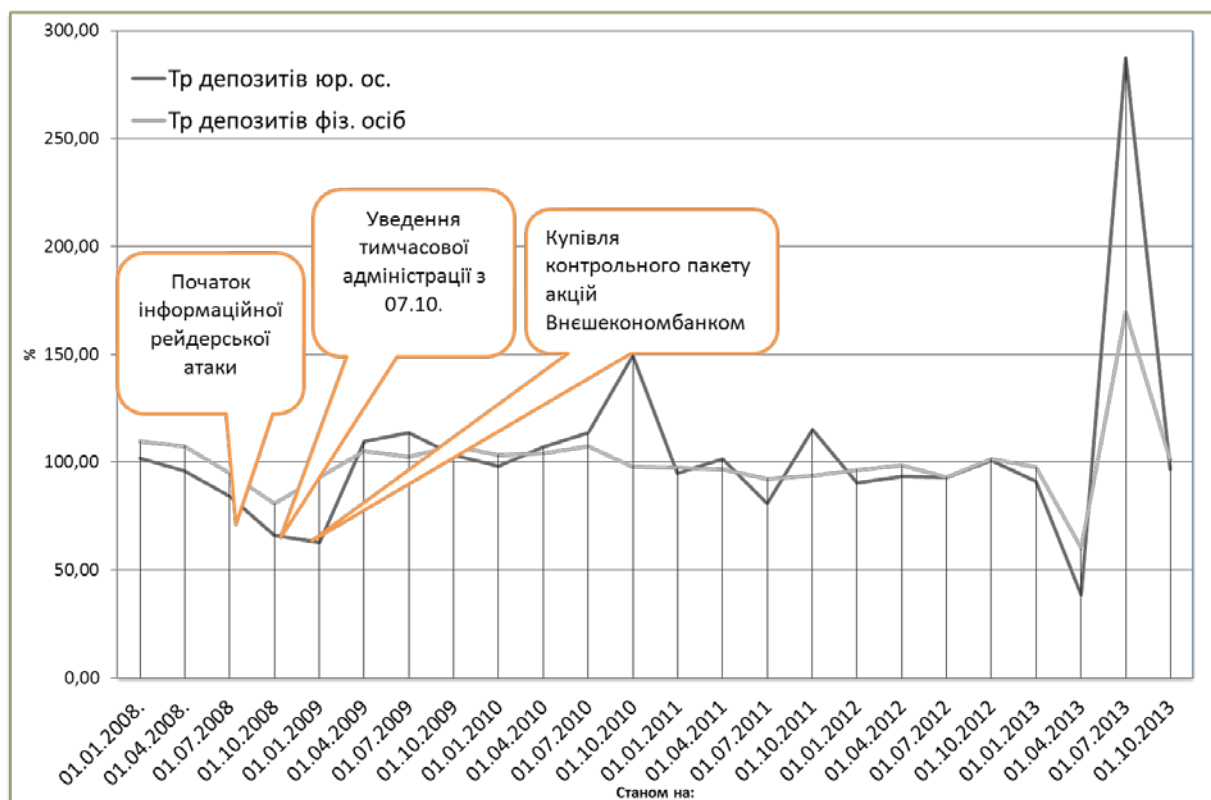

Рис. 3.19. Динаміка коштів клієнтів Промінвестбанку у 2008–2013 рр.

Складено за даними [26]

Український акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк створено 26 серпня 1992 року. У процесі акціонування до держбюджету була спрямована сума, еквівалентна 1 млрд дол. США. Засновник Промінвестбанку – Володимир Матвієнко. Однак з 2009 року основним акціонером, який володіє 94 % акцій, є Державна корпорація «Банк розвитку і зовнішньоекономічної діяльності «Внешнекономбанк»» (Росія) [26].

У серпні 2007 р. українські ЗМІ вже повідомляли про можливе недружнє поглинання Промінвестбанку. Зокрема, йшлося про різке підвищення попиту на акції банку при значному зростанні їх вартості, що, на думку експертів, свідчило

про підготовлювану спробу змінити власника Промінвестбанку [29]. Однак власники не висловлювали бажання продавати банківський бізнес «Промінвестбанк», а наступну спробу змінити власників банку було здійснено вже в 2008 році.

У серпні-вересні 2008 року відбулася активна інформаційна атака на Промінвестбанк, у складі якого на цей час не було іноземних власників. Серед вкладників поширювалася інформація щодо фінансової нестабільності банківської установи, порушення прав міноритарних акціонерів; намірів акціонерів відносно виведення активів. Натомість менеджмент банку вважав це підготовкою до рейдерського захоплення банку на користь деякого іноземного замовника, а фінансовий стан банку стабільним. Однак розповсюдження негативної інформації про банк призвело до виникнення панічних настроїв серед його клієнтів: за IV квартал 2008 року кошти фізичних осіб Промінвестбанку зменшилися на 19,2 % до 9,117 млрд. грн.; проте найбільший відтік депозитів спричинили клієнти-юридичні особи: з 1 жовтня по 31 грудня 2008 року їхні кошти зменшилися на 34,1 %. У підсумку, Національний банк України з метою захисту Промінвестбанку та всієї вітчизняної банківської системи від потрясіння прийняв рішення у грудні 2008 року провести його рефінансування на суму 5,85 млрд грн. Це був другий за розміром обсяг рефінансування (найбільше з усіх тоді одержав банк «Надра»).

В Національному банку України фінансовий стан Промінвестбанку станом на початок інформаційної рейдерської атаки оцінювали як прийнятний і стабільний. Основною причиною виникнення проблем вважалось скорочення депозитів, оскільки банк має надійний кредитний портфель з незначною часткою споживчого кредитування; у банку немає зовнішнього фінансування, яке могло б створити йому ризики втрати ліквідності. Водночас 7 жовтня Національний банк вирішив ввести в Промінвестбанк тимчасову адміністрацію на чолі з заступником голови Національного банку України і заборонити видачу клієнтам вкладів. Крім того, діяльність банку викликала інтерес з боку Генеральної прокуратури та Служби безпеки України. Водночас напередодні рішення Національного банку України щодо введення тимчасової адміністрації основні власники Промінвестбанку отримали кілька пропозицій про купівлю їх бізнесу. Зокрема, серед можливих інвесторів називали главу «Дельта Банку» М. Лагуна та президента російської інвестиційно-фінансової групи «Інтелінкс» Д. Ключова (за даними «Комерсант-Україна»), проте угода не відбулася. Натомість із грудня 2008 року 75 % акцій Промінвестбанку належать російському Внешкекономбанку. Наприкінці 2008 року акціонери банку збільшили його статутний фонд на 1,1 млрд грн, як того вимагав

Національний банк. У грудні 2008 року частка Внешекономбанку у статутному капіталі Промінвестбанку досягла 94 %.

Динаміку окремих фінансових показників, що характеризують, стійкість та прибутковість роботи банку протягом досліджуваного періоду, відображено на рис. 3.20.

Рис. 3.20. Динаміка показників фінансової стійкості, ризику та віддачі активів Промінвестбанку в 2008–2013 рр. *Складено за даними [26]*

Аналіз динаміки показників на рис. 3.20 дозволяє зробити висновок, що ризикованість активів знаходиться на рівні найбільших банків, хоча погіршення якості наданих кредитів здійснило значний негативний вплив на віддачу активів.

Отже, порівнюючи показники та причини погіршення фінансової стійкості банку «Надра» та Промінвестбанку, можна стверджувати, що в обох випадках основним чинником уведення тимчасової адміністрації було погіршення ліквідності банківських установ у зв'язку з відтоком (Промінвестбанк) та неможливістю поновлення (банк «Надра») основних джерел фінансових ресурсів. Варто пояснити, що відтік депозитів Промінвестбанку був зумовлений рейдерською інформаційною атакою, що полягала у розповсюдженні негативної інформації про банк серед його вкладників, а джерела ресурсів банк «Надра» не зміг поповнити внаслідок непролонгованої зовнішньої позики.

Однак варто зауважити, що в обох банках ще до кризи 2008 року існували проблеми прозорості діяльності: акціонери банку «Надра» були зареєстровані на Кіпрі та довгий час реальні власники банку залишалися невідомими, а в пресі неодноразово з'являлася інформація про зловживання Промінвестбанком коштами за державними програмами [29].

Виходячи із зазначеного вище, можна констатувати існування значної асиметрії інформації на кредитному ринку, а при вирішенні питання інвестування коштів необхідно приділяти увагу не лише фінансовим показникам, але й прозорості діяльності банківської установи.

Особливості впливу асиметрії інформації на показники банківських установ на сучасному етапі розвитку банківської системи України (2014 р.) у роботі визначатимуться на прикладі банку «Форум» та «Брокбізнесбанку».

Динаміка клієнтської бази та її чутливість до погіршення фінансового стану банку відображають дані рис. 3.21.

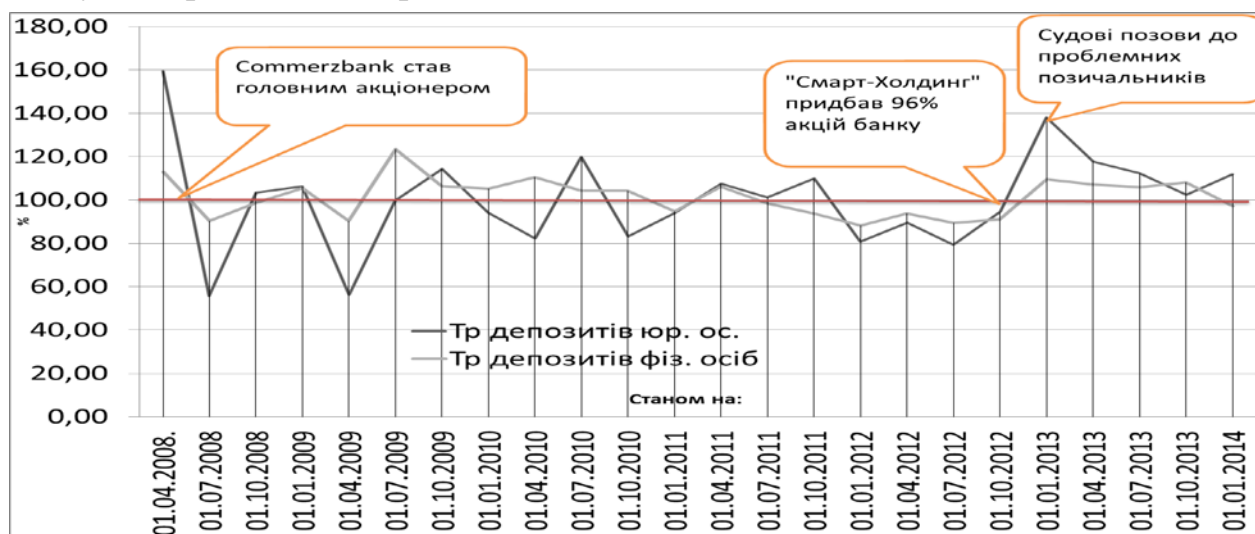

Рис. 3.21. Динаміка клієнтської бази банку «Форум» в 2008–2013 рр.

Складено за даними [27]

Вже на початку світової фінансової кризи в 2008 році у банку «Форум» з'явився іноземний інвестор – німецька група Коммерцбанк, однак у так званий посткризовий період в 2011 році менеджментом Коммерцбанку було прийнято рішення щодо подальшого продажу української інвестиції.

Варто зауважити, що в цей час фінансові показники банку вже почали погіршуватися, а кошти клієнтів – скорочуватися. Не дивлячись на це, підконтрольна бізнесмену Б. Новінському компанія «Смарт-холдинг» у жовтні 2012 року купила у німецького Commerzbank 96 % акцій банку «Форум».

Разом з тим на 1 січня 2013 року банк «Форум» виступав як позивач, в основному до своїх позичальників – у 875 справах на загальну суму 5,3 млрд грн., у той час як весь кредитний портфель банку на початок 2013 року становив всього 5,2 млрд грн.

З приходом у банк нових акціонерів ситуація кардинально не змінилася

навіть у листопаді 2012 року, коли в наглядову раду банку «Форум» ввели навіть колишнього главу Служби безпеки України Ігоря Дріжчаного, який вочевидь курирує і роботу з проблемними боржниками. На 1 липня кількість позовів банку до боржників збільшилася до 1 033 на загальну суму 5,5 млрд грн., а кредитний портфель зріс до 7,7 млрд грн. [27].

На цьому етапі стало зрозуміло, що основною причиною продажу банку німецькими інвесторами була помилково обрана стратегія роботи з проблемними позичальниками: менеджмент банку «Форум» практично не йшов на компроміси з боржниками і не погоджувався на реструктуризацію позик, а проблеми з поверненням кредитів банк вважав за краще вирішувати в судовому порядку. У підсумку на кінець 2012 року непокритий збиток досяг 5,4 млрд грн., а в першому півріччі 2013 року цей показник зменшився до 114 млн. грн. збитку.

В умовах асиметрії інформації на банківському ринку України непрямыми свідченнями можливого погіршення фінансового стану банку стали погіршення/відкликання рейтингів банку: протягом 2012–2013 рр. рейтингові агентства Fitch Ratings та Moody's відкликали всі рейтинги банку «Форум».

Варто зауважити, що у вересні 2012 року агентство Fitch Ratings знизило основні рейтинги банку «Форум», зокрема довгостроковий рейтинг дефолту емітента банку в іноземній і національній валютах був опущений з рівня В до СС (висока ймовірність дефолту).

Відсутність стратегії та інформаційна непрозорість – основні причини зниження рейтингів. В 2013 році «Форум» був єдиним великим банком в країні, який до цих пір не опублікував фінансовий звіт за 2012 рік у повному обсязі. Тільки 19 серпня 2013 року він розмістив на своєму сайті «Відомості про фінансову звітність», підготовлену на основі фінансового звіту банку за 2012 рік по МСФЗ і звіт аудиторської компанії PriceWaterhouseCoopers. Проте оприлюднена звітність 22-го за розміром активів банку «Форум» за 2012 рік вмістилася на восьми сторінках.

Аудитор зазначив, що «Зведена фінансова звітність» не містить всієї інформації, яку вимагають розкривати Міжнародні стандарти фінансової звітності [27]. 7 серпня 2013 банк «Форум» оголосив про збільшення статутного капіталу на 800 млн грн. до 6,7 млрд грн. за рахунок додаткової емісії акцій, однак і цієї суми виявилось недостатньо.

Отже, динаміка клієнтської бази в цілому знаходиться під впливом як макроекономічних, так і специфічних чинників. Варто відмітити, що кошти юридичних осіб банку є більш чутливими до впливу чинників, пов'язаних зі

змiнами власності.

Даних щодо фiнансових показникiв пiсля уведення тимчасової адмiнiстрацiї до банку з 14 березня 2014 року ще немає, тому динамiка клiєнтської бази залишається вiдносно стабiльною наприкинцi 2013 р. – на початку 2014 р., оскiльки основне скорочення коштiв юридичних осiб припало на початок 2013 року.

З початком фiнансової кризи 2008 року значення фiнансових показникiв банку свiдчили про стiйкий фiнансовий стан порiвняно з iншими учасниками банкiвського ринку.

Однак у 2010 році ризикованість кредитів стала стрiмко зростати і вже на початку 2011 року показник ризику зрiс до 30,51 % і з того часу перевищував значення аналогiчних показникiв найбільших банкiв (рис. 3.22).

Рис. 3.22. Динамiка показникiв фiнансової стiйкостi, ризику та вiддачi активiв банку «Форум» в 2008–2013 рр. Складено за даними [27]

Власний капiтал був меншим за очiкуванi збитки вже з 01.04.2010, а динамiка показника достатностi дає пiдстави стверджувати про вiдсутнiсть необхідного збiльшення статутного капiталу банку пiсля кризи 2008 року. Динамiка показникiв дає змогу зробити припущення про неадекватнiсть вiдображення очiкуваних збиткiв банку «Форум» у його фiнансовiй звiтностi. Динамiку клiєнтської бази, показникiв фiнансової стiйкостi, ризику та вiддачi активiв «Брокбiзнесбанку» зображено на рис. 3.23.

За даними, що наведенi на рис. 3.23, Брокбiзнесбанк можна вважати стiйким протягом усього дослiджуваного перiоду. Банк було вiднесено до неплатоспроможних 28 лютого 2014 року, тому ще немає даних фiнансової звiтностi пiсля введення адмiнiстрацiї. Необхiдно зазначити вiдсутнiсть суттєвого погiршення фiнансових показникiв банку у зв'язку з кризовими явищами 2008 року.

Рис. 3.23. Динаміка досліджуваних показників «Брокбізнесбанку» за 2008–2013 рр. Складено за даними [28]

На початку лютого банк отримав 2 млрд грн. рефінансування від НБУ, як зазначалося – для повернення коштів вкладникам [108], проте це не вирішило проблеми банку та на початку березня 2014 р. в його діяльність було запроваджено тимчасову адміністрацію [108], крім того, досудовим розслідуванням встановлено причетність службових осіб АТ «Брокбізнесбанк» до схем діяльності, пов'язаних з мінімізацією податкових зобов'язань та легалізацією коштів, здобутих злочинним шляхом.

Необхідно зазначити, що наміри власників щодо діяльності банку можна непрямым чином оцінити, ґрунтуючись на динаміці його статутного капіталу (рис. 3.24).

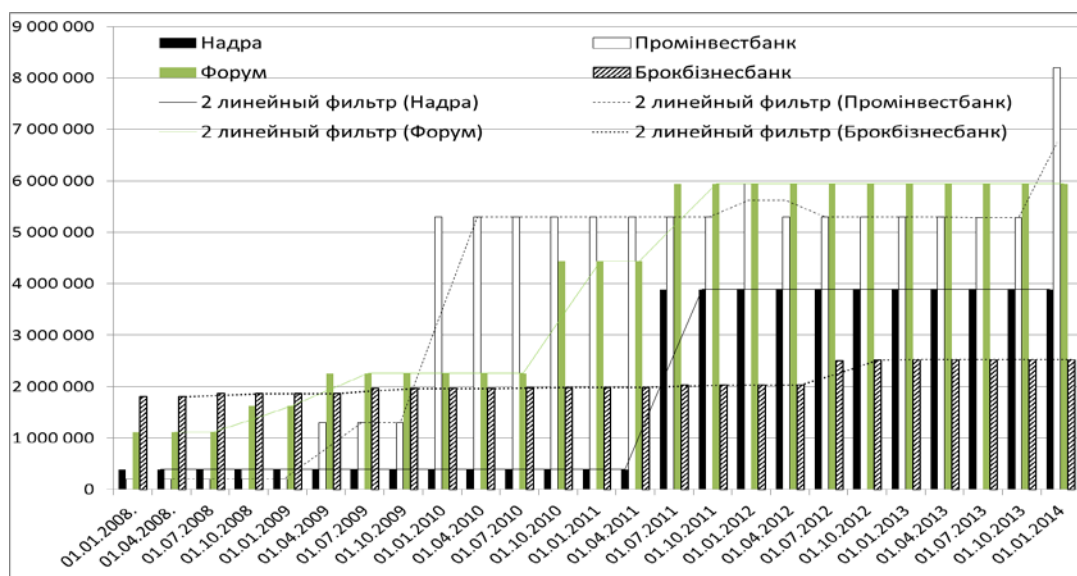

Рис. 3.24. Динаміка статутного капіталу досліджуваних банківських установ в 2007–2013 рр.

Як свідчать дані рис. 3.24, власники банку «Надра» збільшували його

статутний капітал лише один раз – для відновлення роботи банку після виведення тимчасової адміністрації. На нашу думку, в умовах мінімальної рентабельності та значного ризику кредитів власникам для формування позитивного іміджу банку в умовах асиметрії інформації варто принаймні незначними сумами щорічно збільшувати розмір статутного капіталу банківської установи.

Власники Промінвестбанку не збільшували розмір статутного капіталу, значне зростання досліджуваного показника відбулося лише після зміни власника на початку 2009 року. Після цього збільшення власного капіталу банківської установи за рахунок статутного відбувається відповідно до динаміки збитків. Станом на початок 2014 року статутний капітал було збільшено на 55,26 %, а використаний у роботі показник достатності свідчить про перевищення власним капіталом очікуваних збитків більше, ніж у 2 рази. Отже, можна зробити висновок щодо нерівномірної, проте адекватної зростанню збитків, динаміки статутного капіталу Промінвестбанку.

Після купівлі Комерцбанком статутний капітал банку «Форум» збільшувався декілька разів для підтримання достатності капіталу, в 2010 році статутний капітал банку зріс майже удвічі, однак цього виявилось недостатньо для покриття збитків, тому в останній раз капітал було збільшено на 33,82 % вже перед продажем компанії «Смарт-Холдинг». Варто зауважити, що останній власник банку жодного разу не здійснював внесків на збільшення статутного капіталу банку на тлі постійного зменшення розміру власного капіталу внаслідок перманентного зростання збитків. Це можна пояснити орієнтованістю власників на роботу з проблемною заборгованістю, яка не була успішною. Динаміка фінансових показників банку «Форум» свідчить про те, що банк можна було віднести до категорії проблемних ще задовго до введення тимчасової адміністрації. Визначені процеси пояснюють постійне зменшення вкладень юридичних осіб банку «Форум», починаючи з 1 січня 2013 року.

Власники Брокбізнесбанку майже щорічно збільшували обсяги власного капіталу на 3–5 %, а в 2012 році навіть на 23,33 %. Таке збільшення, з одного боку, в сучасних кризових умовах можна вважати незначним, проте, з іншого боку, достатнім з огляду на показники достатності та незначний обсяг збитків. Однак з початку 2014 року планувалося значне, майже в 5 разів, зростання статутного капіталу, що можна пояснити як намірами власників розширювати обсяги діяльності банку, так і прогнозами акціонерів стосовно катастрофічного зростання збитків. На нашу думку, останній варіант є більш ймовірним та являє собою додаткове свідчення можливостей банку приховувати правдиву інформацію

відносно можливих та фактичних збитків.

При проведенні дослідження автором встановлено такі основні напрями, що спричиняють існування асиметрії інформації, та, відповідно, фінансову нестабільність окремих банківських установ:

- недостатність даних стосовно бажання та можливості власників підтримувати банк, оскільки залежно саме від цього чинника діяльність банків з однаковим ризиком активних операцій характеризується різним ступенем стабільності;
- інформаційні атаки та панічні настрої можуть призвести до негативних наслідків для банківської ліквідності та в подальшому впливати на платоспроможність установи;
- непрозорість діяльності може втілюватися у приховуванні збитків, неповній інформації щодо складу акціонерів, фінансових звітів, в участі у корупційних схемах та вимиванні коштів, отриманих злочинним шляхом; тому при здійсненні інвестицій необхідно проаналізувати інформацію стосовно фінансових показників та рейтингів банку, що не завжди може здійснити пересічний вкладник.

Таким чином, в умовах існування асиметрії інформації на банківському ринку України пріоритетними завданнями держави є подолання фінансової неграмотності населення та забезпечення прозорості діяльності банківських установ.

3.4. ВПЛИВ СИСТЕМНОГО РИЗИКУ НА РОЗВИТОК КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УМОВАХ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ

Інформаційне посередництво, представлене на ринку банківського кредитування приватними кредитними бюро і органами державної реєстрації кредитів – один із засобів вирішення проблеми асиметрії інформації між банком і позичальником. Однак обмін даними впливає на стимули банку неоднозначно: з одного боку, він дисциплінує позичальників, знижуючи частку проблемних позичок, з іншого – позбавляє банк такої конкурентної переваги як володіння інформацією, що міститься в кредитних історіях його клієнтів. На практиці важливим є вирішення питання збереження вигід від інформаційного обміну, не втрачаючи конкурентних переваг та клієнтську базу. Один зі способів – надання неправдивої інформації про позичальників. Перспектива додаткового прибутку і можливість запропонувати більш дешевий кредит при формуванні клієнтської бази зумовлюють вибір банками стратегії нечесної поведінки. Варто зазначити, що

асиметрія інформації найчастіше досліджується на товарних ринках. Разом з тим даний феномен властивий і ринкам послуг, у тому числі фінансових. Схематично можливі напрями асиметрії інформації на ринку кредитних послуг, що пропонуються банками, зображено на рис.3.25.

Рис. 3.25. Схема інформаційних потоків між банком та позичальником, які стосуються асиметрії інформації на кредитному ринку

При здійсненні раціонування позички банки занижують процентні ставки щодо рівноважного рівня та вимагають додаткові гарантії її повернення – грошові потоки, забезпечення тощо. Зазначене пояснюється наступним: високі процентні ставки не сприятимуть залученню передусім серйозних клієнтів, що мають помірно рентабельні проекти і не схильні до ризику. З іншого боку, недобросовісний позичальник може погодитися на підвищені процентні ставки, аби отримати кредит. Таким чином, знижується кількість ризикових проектів та частка недобросовісних позичальників. У випадку з іпотечними цінними паперами в США, невірне визначення якості яких відносять до негативних чинників розгортання фінансової кризи 2007 р., проблема асиметрії інформації виявилася в тому, що їх емітент мав більше інформації, ніж інвестор, щодо якості пропонованих цінних паперів та іпотечних кредитів, які формували ці цінні папери.

Наприклад, клієнт, який не має великого досвіду користування кредитами, звертаючись за отриманням кредиту, відразу не отримує інформації про низку чинників, що характеризують якість фінансової послуги, до яких можна віднести наступні:

- чи є повна вартість кредиту (ефективна ставка) нижчою або вищою, ніж в цілому по ринку аналогічних кредитних послуг (мається на увазі не тільки процентна ставка за користування кредитними коштами, а й додаткові витрати, пов'язані з отриманням кредиту);
- кількість витраченого часу на отримання схвалення за угодою порівняно з іншими можливими варіантами;
- можливість отримання більшої суми кредиту в аналогічній ситуації;
- наскільки об'ємний пакет документів, що вимагається для розгляду заявки;
- можливість отримання аналогічного кредиту з меншою кількістю поручителів або застави (якщо скористатися пропозиціями інших провайдерів).

Виходячи з наявної інформації, у дослідженні як можливий результат асиметрії інформації на кредитному ринку проаналізовано показники ризикованості кредитної діяльності банків України (рис. 3.26).

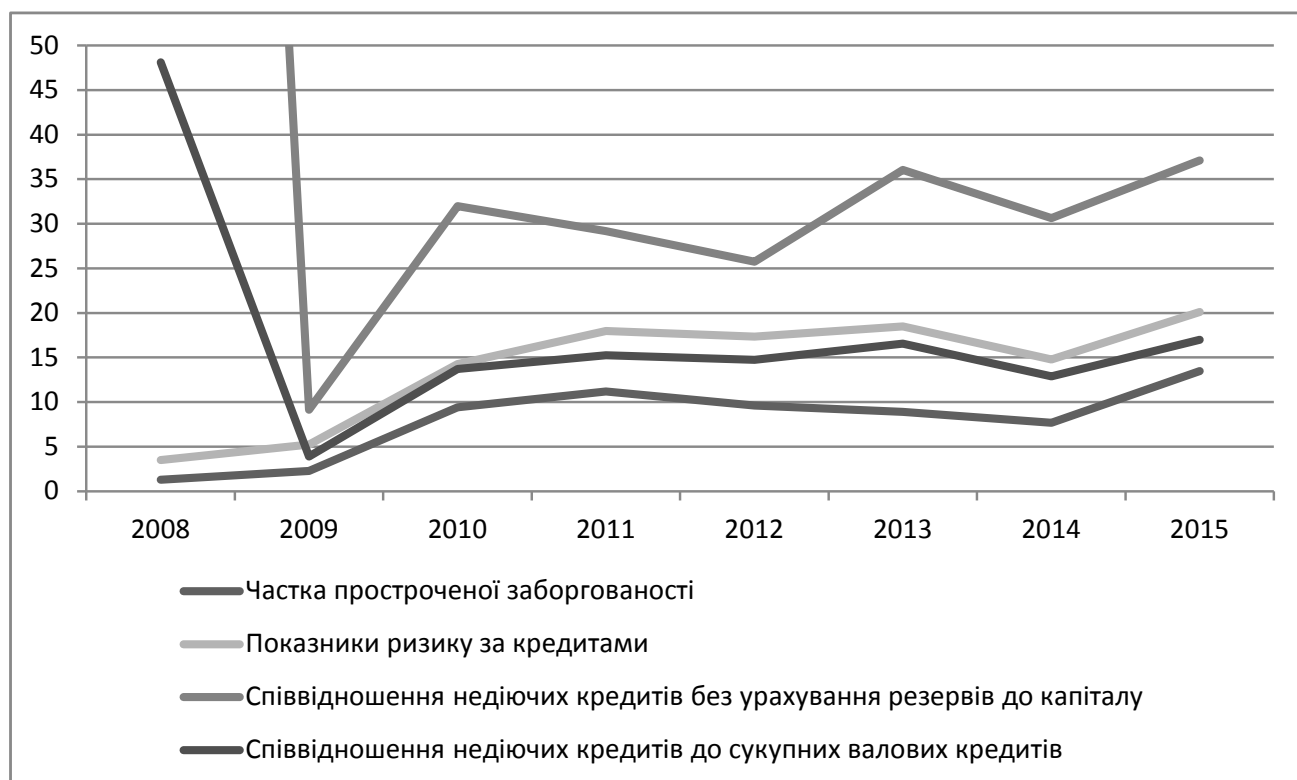

Рис. 3.26. Динаміка показників якості кредитної діяльності банків України в 2007–2014 рр.

У дослідженні для досягнення поставлених цілей використовувалися наступні показники:

частка простроченої заборгованості у кредитному портфелі, що оприлюднюється серед основних показників діяльності банків України [1]; коливання показника може бути спричинене переходом кредитів до інших

категорій – вищої чи нижчої якості;

показник ризику за кредитами, розрахований автором як співвідношення спеціальних резервів за кредитами, що обліковуються на балансових рахунках, до суми наданих позичок; зменшення показника може бути викликане зменшенням суми резервів та/або змінами у порядку їх розрахунку;

показники співвідношення недіючих кредитів до капіталу та валових кредитів належать до індикаторів фінансової стійкості МВФ, дані щодо яких входять до публічної інформації [32].

Перед тим, як безпосередньо перейти до оцінки динаміки досліджуваних показників, варто зауважити, що значні коливання показників співвідношення недіючих кредитів до капіталу та валових кредитів за період 01.0.2008–01.01.2009 зумовлені не змінами якості наданих позичок, а корегуваннями порядку розрахунку показника. Водночас показники частки простроченої заборгованості та ризикованості кредитів зростають до початку 2011 року. Необхідно зазначити, що частка простроченої заборгованості продовжує знижуватися, у той час як динаміка інших показників якості кредитної діяльності є достатньо синхронною.

Як відомо, українська банківська система відчула негативні наслідки світової фінансової кризи восени 2008 року, що було підсилене погіршенням фінансового стану таких великих банків, як «Надра» та Промінвестбанк. Якщо зробити висновки стосовно динаміки показників ризику кредитної діяльності банків України у контексті теми дослідження, то варто підкреслити, що інформація стосовно негативного впливу глобальної кризи на банківський сектор України з'явилася восени 2008 р., проте значне погіршення фінансових показників якості банківських кредитів відбулося протягом 2009 року. З огляду на це можна визначити наявність асиметрії інформації за такими напрямками:

в умовах «кредитного буму» банки не завжди використовували якісні засоби перевірки достовірності інформації стосовно фінансового стану та грошових потоків клієнтів-позичальників, сподіваючись, що реалізація кредитного ризику стосуватиметься окремих клієнтів, тобто не прогнозували реальних наслідків реалізації системних ризиків;

банки намагалися покращити та якнайдовше стримувати погіршення своїх показників з метою збереження позитивного іміджу та лояльності вкладників.

Динаміку показника ризикованості кредитної діяльності найбільших банків України відображено на рис. 3.27.

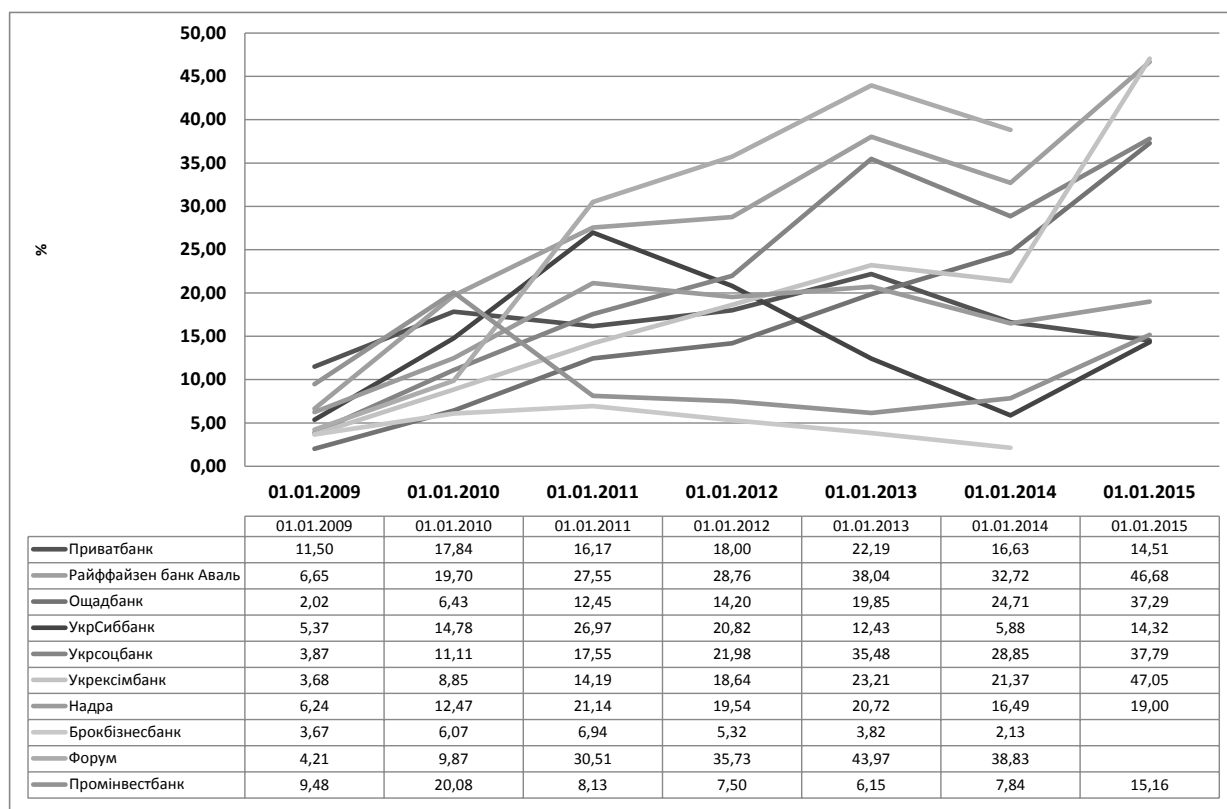

Рис. 3.27. Динаміка показників якості кредитної діяльності найбільших банків України у 2008–2014 рр.

Отже, за даними рис. 3.27 можна зробити такі непрямі висновки стосовно якості кредитів та прозорості діяльності найбільших вітчизняних банківських установ.

Показники Приватбанку не зазнали суттєвих коливань порівняно з іншими банками. Зазначене дає змогу зробити припущення стосовно ефективного управління розміром резервів за кредитами як до, так і після кризових явищ 2008 р. До кінця 2008 р. таку ситуацію можна пояснити прагненням оптимізувати розмір податку на прибуток, а після – бажанням стримати погіршення фінансових показників та не допустити збиткової діяльності.

Такі банки з іноземним капіталом, як Райффайзен Банк Аваль, певною мірою Укрсоцбанк та банк «Форум» у кризовий період більш прозоро та точно відображають якість кредитної діяльності, однак при цьому лише Укрсоцбанк є прибутковим протягом усього досліджуваного періоду. Водночас якість кредитної діяльності банку «Форум» викликає занепокоєння, що більш детально було розглянуто вище.

Укрексімбанк та Ощадбанк є державними банками. Для них характерне відносно помірне погіршення якості кредитів після негативних подій 2008 року.

Необхідно відмітити, що в даному випадку динаміка фінансових показників державних банків України повністю відповідає їх статусу: фінансовий стан у зв'язку з кризою погіршився, однак діяльність залишається стабільною, банки отримують незначний прибуток (на тлі збиткової банківської системи). Проте, урахувавши можливості банків маніпулювати розміром резервів за активами, рівень показників може бути результатом асиметрії інформації та недостатньої прозорості діяльності банківських установ.

Наступний напрям аналізу асиметрії інформації на кредитному ринку – це оцінка повноти та достовірності інформації стосовно реальної вартості кредитних послуг для клієнтів позичальників. Для досягнення поставлених у дослідженні завдань проаналізуємо динаміку процентних ставок та складових дохідності активів банків. На рис. 3.28 представлено динаміку ставок за кредитами у розрізі валют, наданими у відповідному періоді, та середні розрахункові ставки.

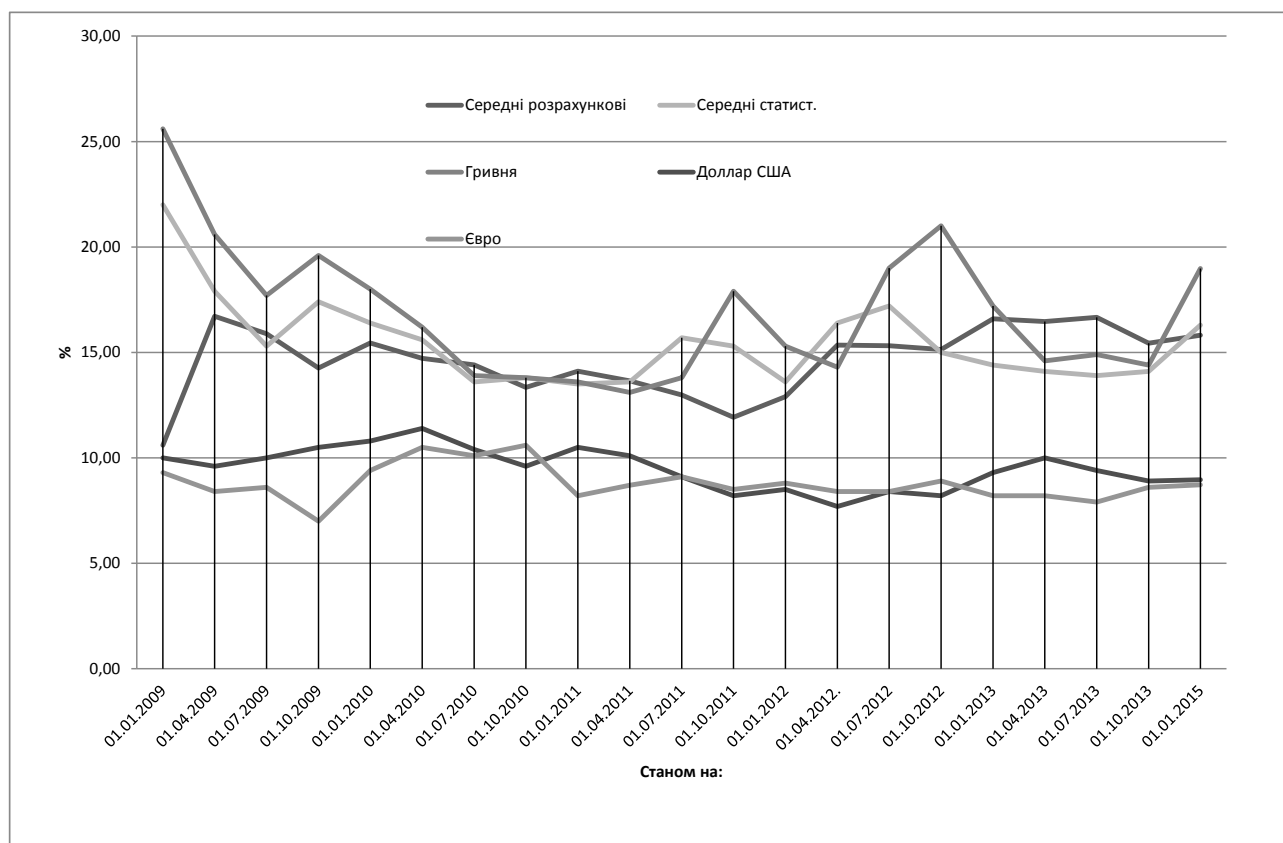

Рис. 3.28. Динаміка процентних ставок за кредитами, що надані банками України, за період 2008–2014 рр.

Необхідно зазначити, що середня розрахункова ставка – це процентна ставка за всіма діючими кредитами, яка залежить від структури кредитного портфеля банку.

Підвищення попиту на ресурси на всіх сегментах грошово-кредитного ринку

позначилося на підвищенні вартості депозитів і кредитів. Вартість депозитів збільшилася на 1,6 % – до 12,0 % річних, у національній валюті – на 2,8 %. Середньозважена процентна ставка за кредитами (без урахування овердрафту) порівняно з січнем зросла на 2,6 % – до 16,0 % річних, у національній валюті – на 5,2 %.

Скорочення депозитної бази банків і підвищення попиту на ресурси на всіх сегментах грошово-кредитного ринку позначилися на підвищенні вартості депозитів і кредитів інших депозитних корпорацій. Середньозважена процентна ставка за депозитами збільшилася за рахунок зростання процентної ставки за депозитами нефінансових корпорацій як у національній, так і в іноземній валюті.

Зростання вартості ресурсів визначило збільшення їхньої вартості як для сектора нефінансових корпорацій, так і для домашніх господарств. Підвищення попиту на ресурси в банківському секторі та зростання процентних ставок за депозитами клієнтів та на міжбанківському кредитному ринку в лютому 2014 року визначили збільшення вартості кредитів. Середньозважена процентна ставка за кредитами (без урахування овердрафту) зросла порівняно з січнем на 2,6 % – до 16,0 % річних переважно за рахунок подорожчання кредитів у національній валюті на 5,2 % – до 20,3 % річних. Через зростання вартості кредитів вищими темпами, ніж депозитів, процентна маржа банків порівняно з січнем 2014 року збільшилася на 100 базисних пунктів – до 400 базисних пунктів, що на 70 базисних пунктів вище, ніж у грудні 2013 року.

З початку кризи частка комісійних доходів у загальній сумі доходів українських банків знизилася. Так, в 2008 році цей показник становив 25 %, а за підсумками 2010 року частка комісійних доходів скоротилася до 19 %. Зазначена тенденція пояснюється, по-перше, скороченням обсягів діяльності, а, по-друге, безпосередньо скороченням споживчого кредитування, яке було основним джерелом комісійних доходів, часто – прихованих.

Однак варто зауважити, що комісійні доходи, на відміну від відсоткових, не так істотно залежать від економічної ситуації. Для успішного управління доходами варто мати стабільну клієнтську базу за розробляти конкурентоспроможні тарифи й комісійні; у цьому зв'язку конкурентні переваги мають великі банки з розгалуженою мережею відділень.

В умовах відносно високого спреду більшість банків не приділяли достатньо уваги структурі джерел доходів, оскільки кредитні операції забезпечували необхідний рівень прибутку. Однак нині банки вимушені зайнятися питаннями удосконалення продуктів та послуг, передусім тих, що є джерелом комісійних

доходів; та покращувати процеси управління ціновою політикою – збільшення діючих тарифів, запровадження додаткових комісій до діючих тарифів, використання гнучкого ціноутворення тощо.

Можливий вплив комісій на вартість ціни кредиту для клієнтів ілюструють дані рис. 3.29.

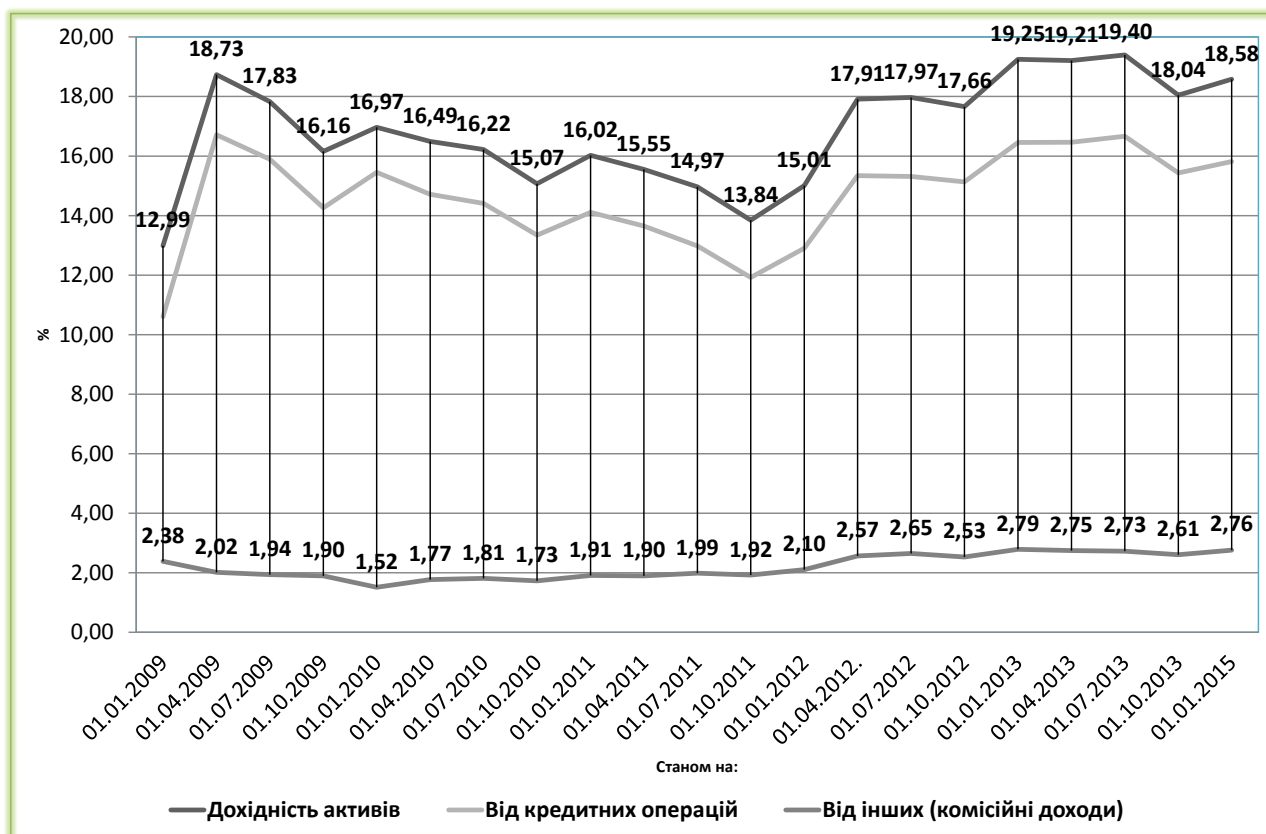

Рис. 3.29. Динаміка та структура дохідності робочих активів банків України в 2008–2014 рр.

Як свідчать дані рис. 3.29, на початку 2009 р. банки значно підвищили свої комісійні доходи для подолання негативних наслідків фінансової кризи, проте в 2010–2011 рр. у зв'язку з обмеженням кредитної діяльності дохідність від комісійних операцій також знижувалась.

З одного боку, комісійні доходи здійснюють незначний вплив на ставку дохідності, а з іншого боку, їх динаміка пов'язана з кредитною активністю банків України на сучасному етапі розвитку.

Уточнити висновки щодо впливу комісійних доходів банку на реальну вартість кредиту для позичальника дозволяють дані табл. 3.6.

Отже, за результатами аналізу умов кредитування українськими банками та інформації, що розміщена на їх офіційних сайтах, можна зробити такі висновки. Асиметрія інформації стосується наступного: більшість банків визначають

мінімальну ставку кредитування, не вказуючи при цьому діапазон її коливання, не завжди вказується порядок сплати відсотків (ануїтет чи класичний), що також може впливати на розмір ставки.

Таблиця 3.6

Ставки кредитування найбільших українських банків за підсумками першого півріччя 2015 року

Банківські установи	Середня розрахункова ставка, %	Фактична ставка за автокредитуванням, %	Ефективна ставка
ПРИВАТБАНК	15,23	21–25	31,44
ОЦАДБАНК	20,09	від 13,5	28,83
УКРЕКСІМБАНК	20,20	від 22	33,24
ДЕЛЬТА БАНК	11,12	від 24	–
РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	21,09	48–55*	–
УКРСОЦБАНК	15,68	22	33,55
ПРОМІНВЕСТБАНК	13,32	42–51*	–
СБЕРБАНК РОСІЇ	13,36	25	42,14
ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ БАНК	17,62	15	30,68
«НАДРА»	7,70	від 15*	–
АЛЬФА-БАНК	18,87	–	46,72
БАНК ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ	11,62	–	–
ВТБ БАНК	19,78	–	–
УКРСИББАНК	17,50	15,8	33,56
УКРГАЗБАНК	21,48	17,8	33,20
БРОКБІЗНЕСБАНК	6,33	16 (+0,26)	32,78
БАНК «ФОРУМ»	8,15	17	33,7

*Банки не надають позички на купівлю автомобіля, тому наведено ставки за овердрафтом за платіжними картками. Складено за даними [25-28; 33-45]

Банки дуже рідко пропонують щомісячні комісії, тому, виходячи з офіційної інформації, такі комісії не суттєво впливають на розмір позички. Банки зобов'язані надавати позичальникам інформацію щодо розміру ефективної ставки, однак така інформація не є публічною, а надається переважно тим, хто вже є клієнтом банку.

Аналізуючи дані табл. 3.6, варто зауважити щодо високого рівня процентних ставок, що може бути пов'язано зі значним ризиком кредитної діяльності банків України. Зростання частки проблемної заборгованості витікає з наявності на фінансових ринках асиметрії інформації, яка передусім пов'язана з ризиком

несприятливого відбору та є невід'ємною властивістю фінансових відносин, коли фінансові посередники або потенційні позичальники володіють більшою чи меншою інформацією порівняно з іншими учасниками цих відносин.

Варто зауважити, що в умовах кредитної експансії підвищується ризик несприятливого відбору позичальника (ненадійного позичальника).

Нездатність позичальника оплачувати свою кредитну заборгованість проявляється тоді, коли прирощення його очікуваних доходів нижче приросту відсоткової ставки за отриманими раніше кредитами, що свідчить про наявність занадто оптимістичних очікувань, сформованих в період активного росту цін на базові та фінансові активи, і розширення на цій основі кредитної пропозиції [46-55].

Ураховуючи вищевикладене, можна зробити теоретичне припущення, що в період кредитної експансії в Україні існує позитивний взаємозв'язок між процентною ставкою і якістю кредитів у кредитному портфелі банківського сектора України; у кризових умовах зв'язок буде зворотним.

Досягнення мети дослідження потребує розробки науково-методичних засад проведення операційно-вартісного аналізу дохідності розміщення банківських ресурсів. Варто зауважити, що у дослідженні [56] Д.Гладких пропонується суму доходів банку розглядати як ціну усіх його продуктів та послуг, а суму витрат – як їх собівартість. Конкретизація та розширення зазначених вище методичних підходів дозволили розробити авторське бачення процесів структуризації дохідності процентних активів (рис. 3.30).

Варто зазначити, що логічним підґрунтям проведення структурного аналізу дохідності процентних активів є наступне рівняння :

$$\text{ПД} = \text{ПВ} + \text{ВР} + \text{НВ} + \text{ВПП} + \text{ФР} , \quad (3.2)$$

де ПД – процентні доходи; ПВ – процентні витрати;

ВР – витрати на формування резервів для покриття збитків за кредитними операціями;

НВ – непроцентні витрати, що розраховуються як непроцентні витрати (у т.ч. загальні адміністративні), що не покриті непроцентними доходами.

ВПП – витрати на податок на прибуток; ФР – фінансовий результат.

Як видно з рівняння 3.2, процентний дохід повинен покривати витрати пов'язані з наданням позички – процентні та непроцентні – та забезпечувати отримання певного прибутку.

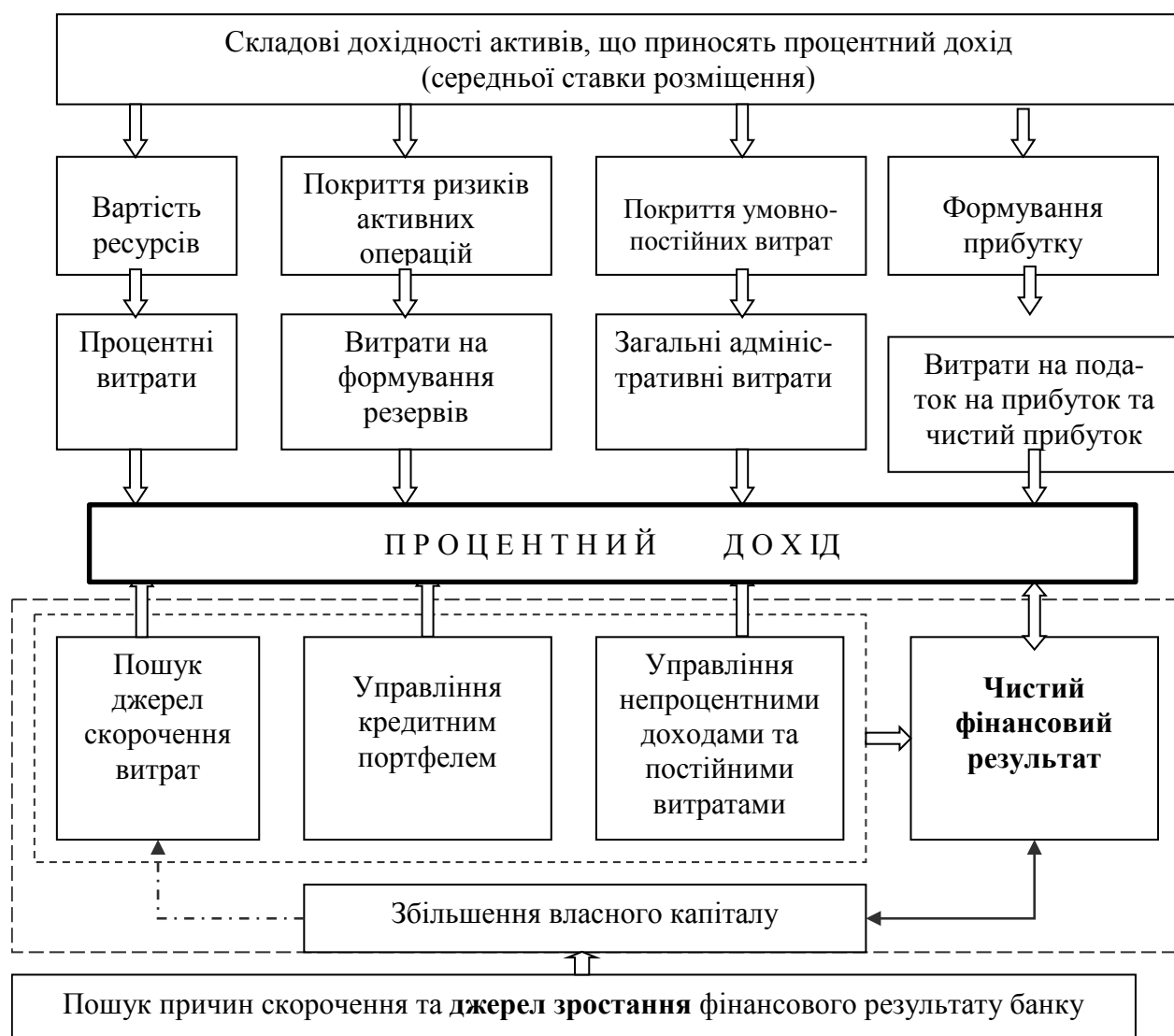

Рис.3.30. Структурно-логічна схема проведення операційно-вартісного аналізу дохідності процентних активів

На першому етапі розраховується вартість залучених ресурсів з урахуванням вкладень у високоліквідні активи:

$$V_z = \frac{ПВ}{А_d} \times 100 \quad (3.3)$$

де A_d – активи, що приносять процентний дохід (кредитний портфель та вкладення у боргові цінні папери).

На вартість залучення впливають такі чинники як: ставки залучення ресурсів у клієнтів, частка поточних рахунків у пасивах (чим більша частка, тим дешевші ресурси), частка високоліквідних активів у активах (значні резерви ліквідності спричиняють подорожчання ресурсів, які використовуються для фондування активів); та роль капіталу у фондуванні дохідних активів (значна частка капіталу в пасиві здешевлює ресурсну базу, однак може негативно впливати на показник віддачі власних коштів).

Відношення витрат на формування резервів до дохідних активів дає змогу оцінити надбавку за ризик, що повинна покриватися доходом від надання позичок:

$$V_p = \frac{BP}{Ad} \times 100 \quad (3.4)$$

Ці витрати можуть зростати, по-перше, у випадку розширення обсягів кредитування та, по-друге, при погіршенні якості кредитного портфеля. У першому випадку зростання резервів повинне „перекриватися” зростанням процентних доходів, а у другому – спричиняє скорочення прибутку, або навіть призводить до збиткової діяльності.

Варто зазначити, що надання позичок пов'язане також із непроцентними витратами, більшість з яких можна віднести до фіксованих (умовно-постійних).

$$V_{np} = \frac{NB}{Ad} \times 100 \quad (3.5)$$

Як правило, ці витрати поділяються на прямі (заробітна плата працівників та витрати на утримання кредитного відділу та ін.) та непрямі (витрати на утримання бухгалтерії та інших адміністративних підрозділів) [57-59]. Проте, враховуючи обмеженість інформаційної бази, що є у відкритому користуванні, пропонуємо розраховувати непроцентні витрати, що відносяться до вартості кредитних ресурсів, як такі, що непокриті непроцентними доходами:

$$NB = НПД - ЗАВ, \quad (3.6)$$

де НПД – непроцентні доходи (чистий результат);

ЗАВ – загальні адміністративні витрати.

Отже, значний обсяг накладних витрат у даному випадку може бути пов'язаний як з великим обсягом умовно-постійних витрат, так і з недостатнім рівнем непроцентних доходів.

На наступному етапі розраховуються такі складові як прибуток та податок на прибуток:

$$V_{пп} = \frac{ВПП}{Ad} \times 100 ; \quad V_{фр} = \frac{ФР}{Ad} \times 100 \quad (3.7)$$

Таким чином, загальний розмір середньої ціни надання позичок розраховуватиметься як сума перелічених вище складових:

$$V_p = \frac{ПД}{Ad} \times 100 ; \quad \text{або} \quad V_p = V_z + V_p + V_{np} + V_{пп} + V_{фр} \quad (3.8)$$

Ґрунтуючись на запропоновану в представленому дослідженні методику проведення операційно-вартісного аналізу проведено розрахунки та надано оцінку

динаміки структури ставок за позичками банківської системи України (рис. 3.31).

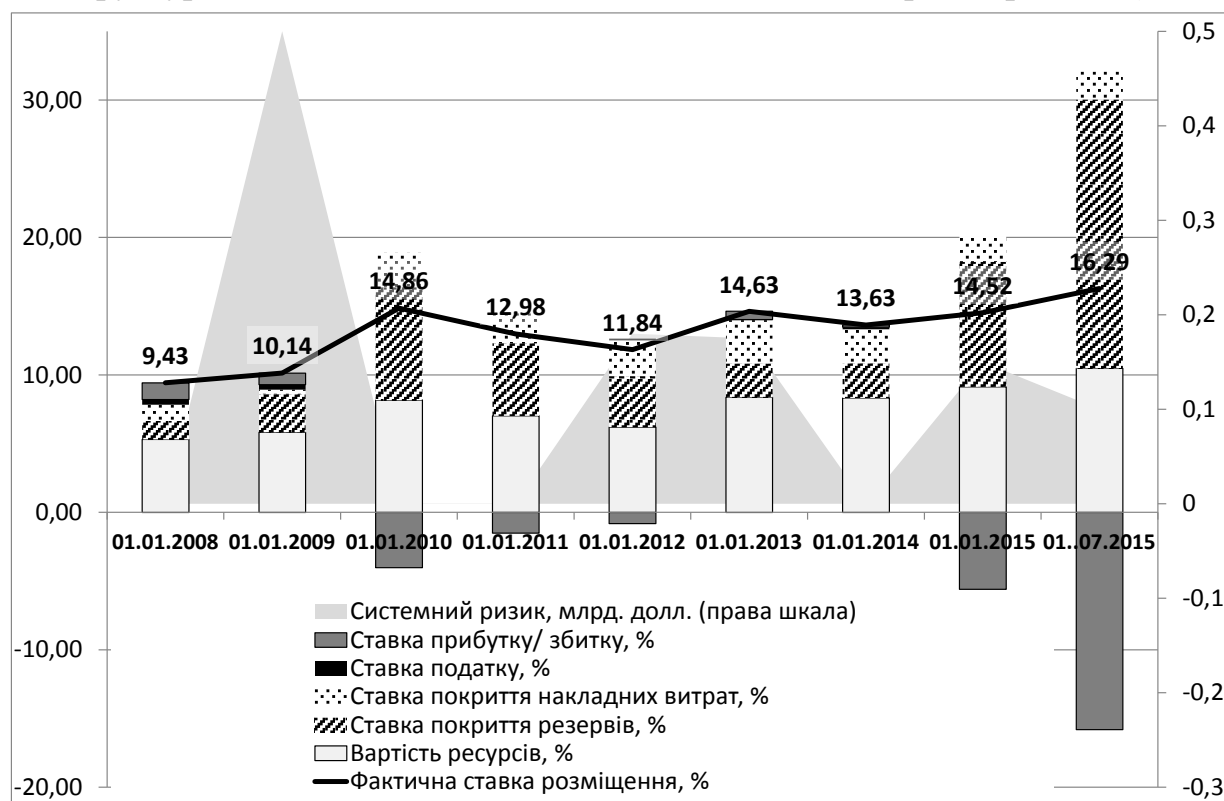

Рис. 3.31. Структура вартості кредитних продуктів найбільших банків України станом на 01.01.2012-01.07.2015 рр.

Примітка: дані станом на 01.07. 2015 р. представлені у річному перерахуванні.

Для аналізу динаміки системного ризику у дослідженні використані значення показника системного ризику (SRISK index). Варто зауважити, що значення показника системного ризику залежить від левереджу, розміру та очікування втрат банку від настання системної події [60; 61]:

$$SRISK_{i,t} = kDebt_{i,k} - (1 - k)(1 - LRMES_{i,t})Equity_{i,t}, \quad (3.9)$$

k – рівень достатності власного капіталу (8%); $LRMES$ – втрати капіталу у випадку фінансової кризи (настання системної події); $Debt_{i,k}$ – балансова вартість зобов'язань; $Equity_{i,t}$ – ринкова вартість капіталу.

Необхідно констатувати, що підхід до оцінки системного ризику передусім відбиває його ринкову складову. Водночас науковці Міжнародного валютного фонду наголошують на багатокomпонентності системного ризику, який, на їх думку складається із кредитного, ліквідності та ринкового [62].

За результатами проведених розрахунків, що відображені на рис. 3.31, можна зробити наступні висновки. Розмір кредитних ставок відображає рівень ризиків в економіці України в цілому та банківському секторі зокрема. У цьому зв'язку варто

відмітити тенденції зростання рівня ставок за процентними активами, починаючи з початку 2014 року. Таке зростання зумовлене передусім катастрофічним зростанням рівня кредитного ризику та витратами на формування резервів, та, значно меншою мірою – зростанням вартості ресурсів. Ці негативні тенденції зумовили критичне зростання збитків банківської діяльності – збитки 1-го півріччя перевищили значення попередніх років та склали -7,92 % від величини доходів банків, що, за умови збереження динаміки, складатиме -15,83% у річному обчисленні. Зростанню кредитного ризику в 2009 році передувало значне зростання системного ризику, пов'язаного із глобальною фінансовою нестабільністю. Однак нинішні кризові явища (в умовах недостатнього розвитку фондового ринку України) більшою мірою відбилися не на загальному рівні системного ризику, а на кредитному, який продовжує залишатися основним для банків України з точки зору впливу на фінансові результати.

Отже, високий рівень процентних ставок передусім відбиває значний ризик кредитної діяльності банків України. Зростання частки проблемної заборгованості є наслідком наявності на фінансових ринках асиметрії інформації, яка у контексті впливу на кредитний ризик пов'язана з ймовірністю несприятливого відбору та є невід'ємною властивістю фінансових відносин.

Варто зауважити, що в умовах кредитної експансії підвищується ризик несприятливого відбору позичальника (ненадійного позичальника). Нездатність позичальника оплачувати свою кредитну заборгованість проявляється тоді, коли прирощення його очікуваних доходів нижче приросту відсоткової ставки за отриманими раніше кредитами, що свідчить про наявність занадто оптимістичних очікувань, сформованих в період активного росту цін на базові та фінансові активи, і розширення на цій основі кредитного пропозиції [47; 48].

Ураховуючи вище викладене, можна зробити теоретичне припущення, що в період кредитної експансії в Україні існує позитивний взаємозв'язок між процентною ставкою і якістю кредитів в кредитному портфелі банківського сектора України; у кризових умовах зв'язок буде зворотнім. Для обґрунтування чи спростування висунутого припущення розглянемо, по-перше, взаємозв'язок між рівнем кредитного ризику та ставкою за кредитними операціями, та, по-друге, взаємозв'язок між номінальним та фактично отриманим рівнем ставки за кредитними операціями.

В якості незалежних змінних виступатимуть показник кредитного ризику (формула 3.10) та процентні ставки за новими кредитами, що надані резидентам [63].

$$risk = \frac{Provisions}{Loan Portfolio} \quad (3.10)$$

де *Provisions* – сума сформованих резервів за кредитами, що надані клієнтам (фізичним та юридичним особам);

Loan Portfolio – заборгованість юридичних та фізичних осіб.

Залежна змінна – це фактично отриманий рівень процентної ставки за позичками:

$$r = \frac{Intrest Income}{Loan Portfolio} \quad (3.11)$$

де *Intrest Income* – процентний дохід.

Автором побудовано моделі з урахуванням фактичних значень показників (5-та та 6-та специфікації у табл. 3.7), розрахованих як коефіцієнти, та їх динаміки (1-4-та специфікації). Варто зауважити, що для показника ставки за кредитами (*r*) розраховано темп росту/зниження порівняно з аналогічним періодом (кварталом) попереднього року, а для показника ризику (*risk*) – порівняно з попереднім періодом (кварталом). Результати проведеного моделювання відображено в табл. 3.7.

Таблиця 3.7

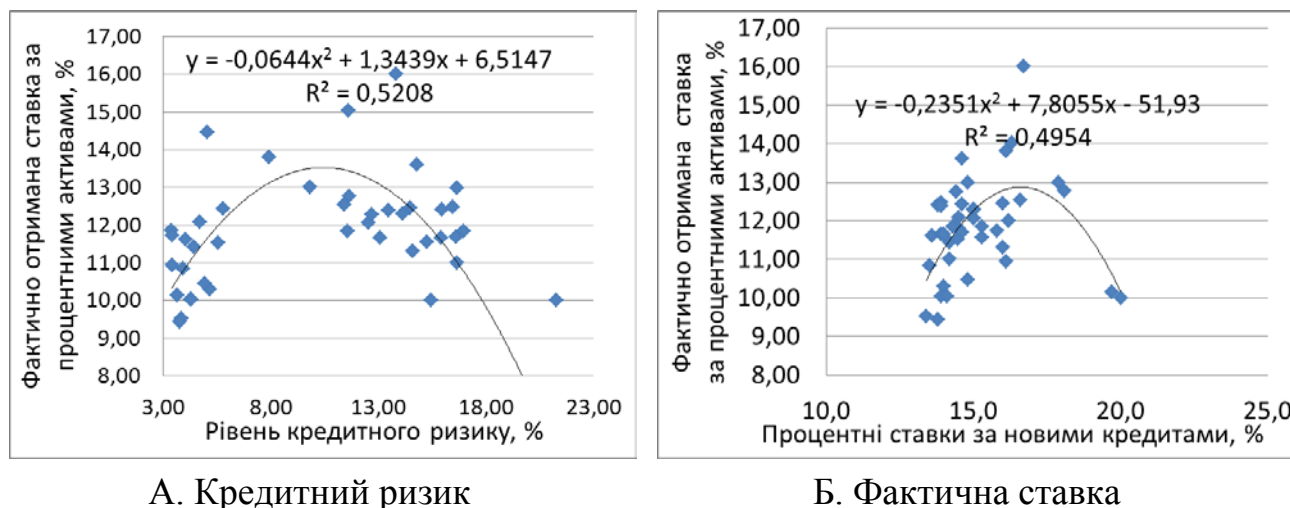
Результати моделювання залежності ставки за позичками від ризикованості кредитних вкладень (2005 р. – I півріччя 2015 р.)

Незалежна змінна (<i>risk</i>) та параметри регресії	Залежна змінна (<i>r</i>) – ставка за позичками					
	Темпи зростання				Значення показників	
	1	2 (лаг – 1 кв.)	3	4 (лаг – 1 кв.)	5	6
Константа	0,4880	0,5342	-0,1157	1,2539	0,1377	0,1007
Кредитний ризик	0,4989	0,4576	1,5638	-0,8120	0,0507	0,9399
Кредитний ризик (X^2)	–	–	-0,4586	0,5468	–	-3,9676
R-квадрат	0,5210	0,2836	0,2858	0,2481	0,0465	0,4331
Значущість F	0,0004	0,0012	0,0017	0,0046	0,1875	0,0007
Вид зв'язку	лінійний	лінійний	квазілінійний	квазілінійний	лінійний	квазілінійний

Як свідчать дані табл. 3.7, є досить тісний взаємозв'язок між рівнем кредитного ризику та ставками за кредитними операціями банків – усі специфікації моделей є досить точними та надійними. Варто зауважити, що виключення складає лише 5-та специфікація, що лише доводить висунуте припущення.

Отже, динаміка кредитного ризику досить вагомо впливає на рівень ставок за позичками, однак у випадку значних ризиків дохідність зменшуватиметься: 5-та

лінійна специфікація незначуща, у той час як найкращі показники має 6-та специфікація, що описується квазілінійною функцією з графіком параболи [163–164]. Зазначене вище повністю доводить наше теоретичне припущення: у період зростання в банківській системі України існував позитивний взаємозв'язок між процентною ставкою і якістю кредитів; у кризових умовах зв'язок зворотний. Зобразимо отримані результати графічно (рис. 3.32).

А. Кредитний ризик

Б. Фактична ставка

Рис. 3.32. Залежність фактичної дохідності процентних активів від кредитного ризику та номінальних ставок за період з 01.01.2005 по 01.07.2015 рр. Розраховано за даними: [1; 63].

Як свідчать дані рис.3.32, залежність кредитної ставки від рівня ризику описується параболою – зі зростанням ризику підвищується й рівень кредитних ставок, однак цей процес відбувається до певної межі (екстремуму функції), після чого зростання ризику призводитиме до отримання збитків/зменшення дохідності, а відтак й середнього рівня розрахункової ставки (рис. 3.32.А) Оцінити процеси раціонування кредитної діяльності дозволить порівняння фактично отриманого середнього рівня ставок зі встановленою процентною ставкою за новими кредитами. Залежність між фактичними та номінальними ставками також описується за допомогою параболи – зі зростанням номінальної ставки фактичний рівень отриманої дохідності також зростає, проте до певної межі, оскільки закладення у кредитну ставку значного ризику підвищує ймовірність неплатоспроможності позичальника та зменшує рівень отриманого доходу (рис 2.20.Б). Зазначене вище доводить наше теоретичне припущення: у період зростання в банківській системі України існував позитивний взаємозв'язок між процентною ставкою і якістю кредитів; у кризових умовах зв'язок зворотній.

Для оцінки граничних рівнів дохідності процентних активів та ризиків

необхідно розрахувати екстремуми функцій. Ураховуючи властивості параболи, розрахуємо критичні рівні дохідності та ризикованості (табл. 3.8)

Таблиця 3.8

Обґрунтування критичних рівнів дохідності та ризикованості для банків України на сучасному етапі розвитку кредитного ринку в умовах асиметрії інформації

Параметри показників	Цільові показники	
	Процентна ставка	Рівень кредитного ризику
Характеристика	Екстремум (максимум) функції	Проміжки зростання/спадання
Критичний рівень показників, %	13,53	10,43
Період(-и) перевищення критичного рівня фактично отриманої ставки	01.04.2009 – 01.07.2009; 01.01.2010	01.10.2009 – 01.07.2014
Період(-и) перевищення критичного рівня ставки за новими кредитами (граничної)	01.07.2008 – 01.07.2010; 01.10.2012; 01.01.2014; 01.07.2014	×

За даними розрахунків, можна зробити наступні висновки. Екстремуму функції (рис. 3.32.А) відповідає значення ставки 13,53%, тобто це максимальний рівень середньої ставки за кредитами, який можна вважати раціональним – підвищення ставки вище цього рівня в умовах асиметрії інформації призведе до залучення значної кількості ненадійних позичальників та потребує раціонування кредиту. Граничним рівнем ризику, що призводить до недоотримання доходу є рівень 10,43%.

Варто зауважити, що підвищення ставок на початку фінансової кризи (2008-2009 рр.) дозволило банкам підвищити рівень дохідності лише в період 01.04.2009 – 01.07.2009 рр. Банки переважно використовують раціонування кредитів, оскільки часові проміжки перевищення середньої та граничної ставок над критичним рівнем майже збігаються.

Необхідно відмітити, що існує перевищення граничною ставкою критичного рівня у більшій кількості випадків, ніж для середньої ставки, однак таке перевищення після середини 2009 року в обох випадках є незначними.

Схожі показники отримаємо за розрахунками стосовно рівня номінальних та фактично отриманих процентних ставок. Номінальна ставка, надання позичок вище якої підсилює ризику несприятливого відбору, у середньому складає 16,6%; при цьому величина фактичної ставки знаходиться на рівні 12,83%. Варто зауважити, що підвищення ставок на початку фінансової кризи (2008–2009 рр.) дозволило банкам підвищити рівень дохідності лише в період 01.04.2009 – 01.07.2009.

Банки переважно використовують раціонування кредитів, оскільки часові проміжки перевищення середньої та граничної ставок над критичним рівнем майже збігаються. Варто зауважити щодо перевищення граничної ставки критичного рівня у більшій кількості випадків, ніж для середньої ставки, однак таке перевищення після середини 2009 року в обох випадках є несуттєвим.

Значну роль у подоланні асиметрії інформації відіграють процеси раціонування кредиту, а у сучасній фінансовій теорії розглядаються два варіанти раціонування кредиту.

Перший варіант: відмова від надання позички навіть під високу процентну ставку (збільшення ставки відсотка посилює проблему несприятливого відбору, оскільки в цьому випадку підвищується ймовірність того, що кредит буде виданий позичальникові з високим кредитним ризиком).

Другий варіант: надання позичок в обсягах менших, ніж потрібно позичальникові. У той же самий час серед основних напрямів раціонування кредитів на макрорівні виділяють: зниження кредитування до обсягів відповідних до рівня розвитку економіки, зміну структури активів банківського сектора (зниження лімітів кредитування на користь інших активів); стиснення банківського сектора під впливом регулятора (рестрикції).

Таким чином, кредитне раціонування є можливим реальним інструментом підтримки фінансових відносин з платоспроможними позичальниками і згладжування економічних циклів в умовах асиметрії інформації. Водночас у кризові періоди часу зростає роль держави, яка через програми прямого фінансування, пільгового кредитування, через розширення державних гарантій і поручительств для реального сектора економіки, може знижувати кредитні ризики, і, отже, підвищувати якість інформаційного простору економічних агентів.

Отже, в умовах підсилення загальноекономічної нестабільності зростає рівень процентних ставок, що спричиняє удорожчання ресурсної бази банку та не завжди приводить до необхідного приросту дохідності робочих активів банків. Зростання рівня кредитних ставок відбувається унаслідок підвищення кредитного ризику, проте закладення таких ризиків у ціну кредитних послуг не забезпечує необхідного рівня дохідності. Це пояснюється зростанням ймовірності несприятливого відбору в умовах підсилення асиметрії інформації та системного ризику. Кредитне раціонування є можливим реальним інструментом підтримки фінансових відносин з платоспроможними позичальниками і згладжування несприятливого впливу системного ризику в умовах асиметрії інформації.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження доведено провідну роль банків на кредитному ринку. По-перше, обсяги діяльності банків значно перевищують аналогічні показники інших учасників ринку; по-друге, негативний вплив асиметрії інформації на учасників нерегульованих сегментів кредитного ринку продемонстровано на прикладі кредитних спілок, які виявилися найбільш уразливими до циклічності у розвитку економічних процесів та ломбардів, діяльність яких демонструє ознаки спекулятивної; рівень ставок кредитних спілок та ломбардів свідчить про відсутність раціонування наданих позичок. Вказане доводить необхідність більш виваженого державного регулювання кредитних спілок та ломбардів з метою захисту інтересів суб'єктів кредитного ринку. Нині лише банки можна вважати ефективними учасниками ринку з точки зору забезпечення соціальної та економічної складової розвитку держави й виконання функцій (інформаційної, делегування контролю та ін.). Для більш виваженої оцінки ролі банків на кредитному ринку в умовах асиметрії інформації додаткового дослідження потребують ринкова дисципліна та оцінка кредитного раціонування.

При проведенні дослідження автором встановлено такі основні напрями, що спричиняють існування асиметрії інформації, та, відповідно, фінансову нестабільність окремих банківських установ:

- недостатність даних стосовно бажання та можливості власників підтримувати банк, оскільки залежно саме від цього чинника діяльність банків з однаковим ризиком активних операцій характеризується різним ступенем стабільності;

- інформаційні атаки та панічні настрої здатні завдати серйозних наслідків для банківської ліквідності та в подальшому впливати на платоспроможність установи;

- непрозорість діяльності може втілюватися у приховуванні збитків, неповній інформації щодо складу акціонерів, фінансових звітів, в участі у корупційних схемах та вимиванні коштів, отриманих злочинним шляхом; тому при здійсненні інвестицій необхідно проаналізувати інформацію стосовно фінансових показників та рейтингів банку, що не завжди може здійснити пересічний вкладник.

В умовах існування асиметрії інформації на банківському ринку України пріоритетними завданнями держави є подолання фінансової неграмотності населення та забезпечення прозорості діяльності банківських установ. У період кредитної експансії в Україні існує позитивний взаємозв'язок між процентною ставкою і часткою непрацюючих кредитів у кредитному портфелі банківського

сектора України.

Зростання частки проблемної заборгованості пов'язане з наявністю на фінансових ринках асиметрії інформації, яка передусім пов'язана з ризиком несприятливого відбору та є невід'ємною властивістю фінансових відносин, коли фінансові посередники або потенційні позичальники володіють більшою чи меншою інформацією порівняно з іншими учасниками цих відносин.

Варто зауважити, що в умовах кредитної експансії підвищується ризик несприятливого відбору позичальника (ненадійного позичальника). Нездатність позичальника оплачувати свою кредитну заборгованість проявляється тоді, коли прирощення його очікуваних доходів нижче приросту відсоткової ставки за отриманими раніше кредитами, що свідчить про наявність надоптимістичних очікувань, сформованих у період активного росту цін на базові та фінансові активи, і розширення на цій основі кредитної пропозиції.

Кредитне раціонування є можливим реальним інструментом підтримки фінансових відносин з платоспроможними позичальниками і згладжування економічних циклів в умовах асиметрії інформації. Водночас у кризові періоди часу зростає роль держави, яка через програми прямого фінансування, пільгового кредитування, через розширення державних гарантій і поручительств для реального сектора економіки може знижувати кредитні ризики, і, отже, підвищувати якість інформаційного простору економічних агентів.

РОЗДІЛ 4

НАПРЯМИ НІВЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ

4.1 МЕТОДИКА ОЦІНКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПРОЗОРОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ З ОЦІНКОЮ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ

Об'єктом дослідження інформаційної прозорості діяльності банків України є група найбільших за активами банків. Для проведення дослідження було розроблено методику оцінки та аналізу інформаційної прозорості діяльності банків за шістьма компонентами інформації.

Інформаційні компоненти було деталізовано 106 питаннями. Для відповіді на них була використана загально доступна інформація, яка міститься на сайтах банків та у річній фінансовій звітності (додаток А):

компонент 1 - Структура власності та структура групи;

компонент 2 - Корпоративні процедури;

компонент 3 - Фінансова інформація;

компонент 4 - Операційна інформація;

компонент 5 - Інформація про Раду директорів та менеджмент;

компонент 6 - Винагорода менеджменту та членів Ради директорів.

Метою проведеного аналізу було оцінювання транспарентності результатів діяльності обраних банків та порівняння отриманих результатів з їх фінансовою стійкістю. У дослідженні висунуто припущення, що показники фінансової стійкості та інформаційної прозорості діяльності банку мають пряму залежність.

Проведений у монографії аналіз свідчить, що середній рівень інформаційної прозорості розглянутих банків станом на початок 2015 року досить низький та складає 37,72%. Показник транспарентності за обраними компонентами наведено на рис. 4.1.

Як свідчать дані рис. 4.1, банки надають більш повну фінансову інформацію – 58,31%. Це пов'язано з дотриманням вимог чинного законодавства та поданням звітності за міжнародними стандартами. Також банки є більш відкритими щодо інформації про структуру власності – 55,94%,

переважно надаючи інформацію про власників істотної участі – більше 10% капіталу.

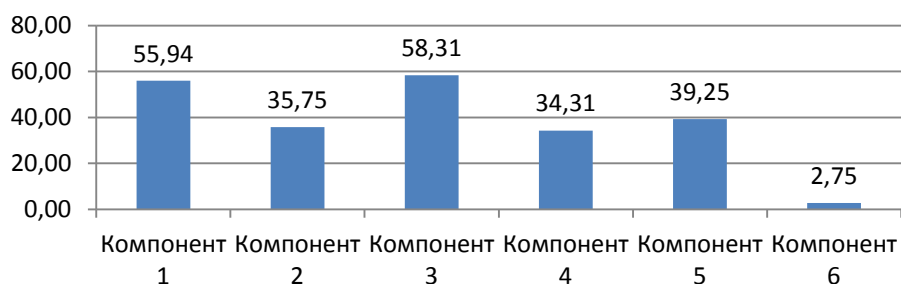

Рис. 4.1. Рівень транспарентності банків групи 1 за інформаційними компонентами станом на початок 2015 року [складено за даними додатку А]

Найбільш закритою є інформація банків про винагороду менеджменту та членів Ради директорів (Правління) – 2,75%. Цю інформацію було відстежено у деяких банків, яку опубліковано у річній фінансовій звітності, або у звітності банку як емітента (як загальна сума). Аналіз інформаційної прозорості окремих банків представлено в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Оцінка транспарентності окремих банків за інформаційними компонентами станом на початок 2015 року [складено за даними додатку А]

Назва банку	Компонент 1	Компонент 2	Компонент 3	Компонент 4	Компонент 5	Компонент 6	Загальна оцінка
Приватбанк	55	0	55	38	38	0	31,00
Укрексімбанк	60	29	52	33	38	0	35,33
Ощадбанк	60	0	67	48	44	0	36,50
Промінвестбанк	70	14	73	33	38	11	39,83
Сбербанк Росії	75	43	64	33	38	0	42,17
Укрсоцбанк	70	86	64	43	44	0	51,17
Райффайзенбанк Аваль	60	57	61	38	38	11	44,17
Альфа-Банк	75	86	61	48	56	22	58,00
ВТБ Банк	55	29	58	38	44	0	37,33
Фінанси та Кредит	30	14	61	29	19	0	25,50
ПУМБ	50	43	61	33	63	0	41,67
Укрсиббанк	55	14	61	29	31	0	31,67
ОТП Банк	30	29	61	29	50	0	33,17
Укргазбанк	55	57	64	48	56	0	46,67
Дельта Банк	55	57	43	24	0	0	29,83
Банк «Надра»	40	14	27	5	31	0	19,50

Для узагальнення результатів дослідження проведемо ранжування банків за рівнем їх інформаційної прозорості (рис. 4.2).

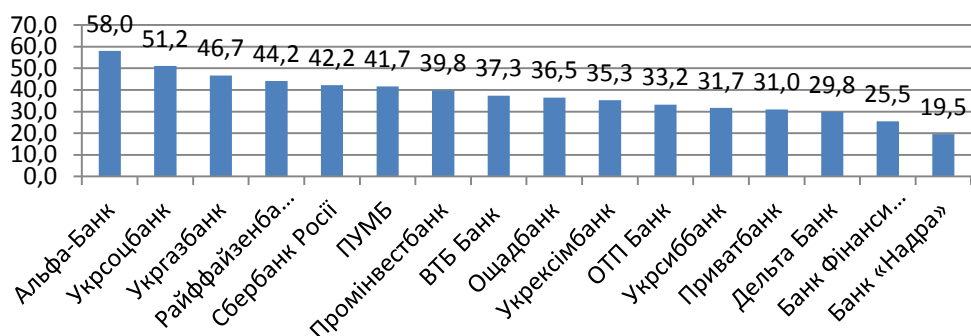

Рис. 4.2. Рейтинг найбільших банків України за інформаційною прозорістю станом на початок 2015 року

Отже, як свідчать дані рисунку 4.2, до найбільш прозорих банків слід віднести Альфа-Банк, Укрсоцбанк, Укргазбанк, Райффайзенбанк Аваль, Сбербанк Росії, ПУМБ та Промінвестбанк. Ці банки надають досить повну інформацію на своєму сайті за різними напрямками своєї діяльності.

До менш інформативних відносяться такі банки, як: Банк «Надра», Банк «Фінанси та кредит», Дельта Банк та Приватбанк. Останній банк на момент проведення аналізу не розмістив на сайті фінансову інформацію за 2014 рік, що дозволило б віднести його до неінформативних або виключити з вибірки. Однак основною метою нашого дослідження було показати можливий взаємозв'язок інформації, що надають банки з їх фінансовою стійкістю, тому оцінка фінансової інформації за цим банком та Укрексімбанком проводилась за звітністю 2013 року.

На підставі результатів проведеного дослідження рівня фінансової стійкості та інформаційної прозорості банків побудовано графік оцінки залежності цих показників (рис. 4.3).

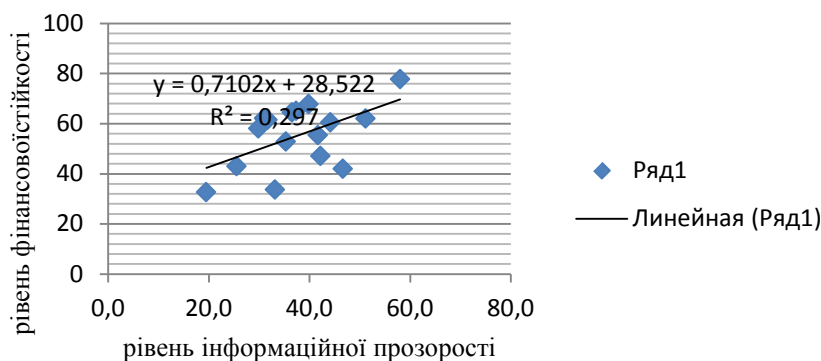

Рис. 4.3. Залежність фінансової стійкості банків від їх інформаційної прозорості

Як свідчать дані рис. 4.3, між показниками фінансової стійкості та інформаційної прозорості простежується прямий зв'язок. Слабку щільність цього зв'язку $R^2 = 0,3$ можна пояснити тим, що інформаційна асиметрія не єдиний чинник, що впливає на фінансову стійкість банків (рис. 4.4).

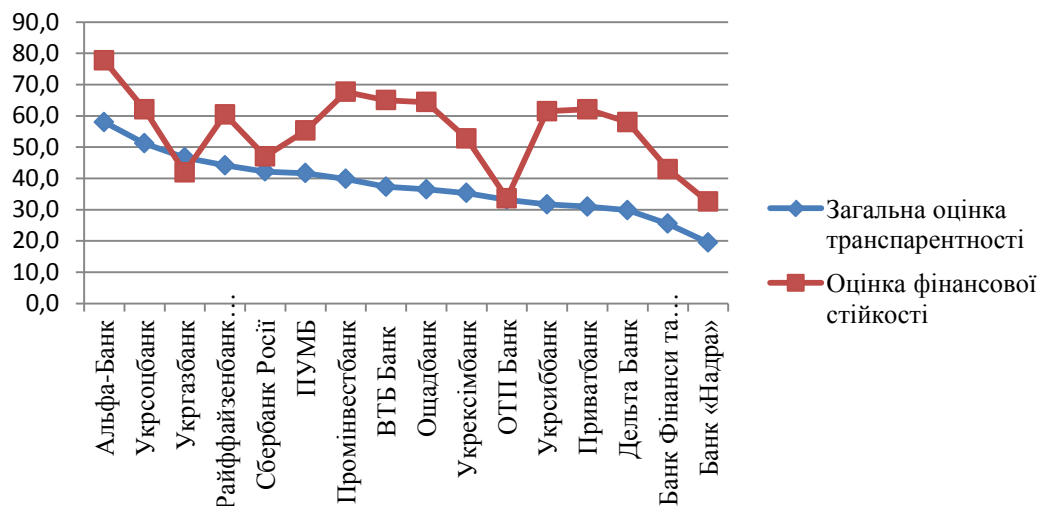

Рис. 4.4. Узагальнення оцінок фінансової стійкості та прозорості діяльності найбільших банків України станом на початок 2015 року

Наприклад, такі банки як Укргазбанк, Сбербанк Росії, ОТП Банк, незважаючи на високий рівень інформаційної прозорості їх діяльності мають низькі показники фінансової стійкості. Тому можемо зробити висновок, що доцільно поглибити факторний аналіз впливу на фінансову стійкість банків з урахуванням прозорості їх діяльності як одного з факторів.

Таким чином, рекомендований методичний підхід до оцінки рівня інформаційної прозорості (прозорості) діяльності банків може бути використано при розробці стратегічних напрямів розвитку банку як інструмент ризик-менеджменту для підвищення стандартів оцінки ефективності діяльності, а також у маркетинговій політиці банків для формування лояльного відношення клієнтів та відновлення довіри до банків та банківської системи в цілому.

4.2. МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ВПЛИВУ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ОСНОВНІ СЕГМЕНТИ КРЕДИТНОГО РИНКУ

Виходячи із загального аналізу процесів функціонування кредитного ринку, можна зробити висновок, що існують кілька основних проблем, що виникають через асиметрію інформації: проблема несприятливого відбору

(adverse selection); проблема ризику недобросовісності (moral hazard); проблема дорогої верифікації стану (costly state verification). Це означає, що для повноцінного функціонування кредитного ринку потрібна раціонально організована, доступна широкому колу клієнтів банку інформація. Доступність інформації, зменшення інформаційної асиметрії підвищує ефективність прийняття управлінських рішень кредитних менеджерів банків та їх клієнтів, робить їх більш раціональними та обґрунтованими. Актуальність цього напрямку дослідження підтверджується великою кількістю наукових праць, присвячених питанням виникнення асиметрії інформації на кредитних ринках і процесів розподілу інформації, що розглянуті в роботах вітчизняних і зарубіжних вчених В. В. Добринської, Я. Л. Шкалаберди, Дж. Акерлофа, Д. Пайла, Х. Ліланда, аналізу процесу фінансового посередництва та особливостей фінансових структур – в дослідженнях С. Росса, М. Ротшілда, Дж. Стігліца, С. Шарпа, Д. Даймонда, Р. Райана. Метою дослідження є моделювання впливу асиметрії інформації на процеси залучення та розміщення кредитних ресурсів банками України.

Загальна інформованість сама по собі створює нові умови у взаєминах учасників кредитного ринку. Взаємовідносини, що формуються на засадах інформованості, вимагають створення певної системи або правил управління інформаційними ресурсами, які є одним із видів банківських ресурсів, необхідних як для процесу прийняття кредитних рішень, так і для визначення стратегічних, тактичних і оперативних завдань, вибору методів і засобів їх досягнення. Боротьба з асиметрією може бути ефективною тільки за умови її системності.

У подоланні асиметрії інформації між суб'єктами економічних відносин на кредитному ринку велику роль відіграє держава та центральні банки, що встановлюють системи ліцензування, нормативів, обмежень та інших методів зниження негативного впливу асиметрії інформації.

За останні кілька десятиліть, у докризовий період, відбулося значне зростання кредитного ринку, який забезпечує процеси формування необхідних кредитних ресурсів, створює умови для інноваційної діяльності великих корпорацій, а пропозиції банками нових кредитних продуктів та послуг постійно ускладнюються, що призводить до розширення можливостей залучення масштабних кредитних ресурсів і використання всіх фінансових механізмів. Як вже зазначалося вище, на доступ до кредитних ресурсів і

прийняття інвестиційних рішень економічними агентами значно впливає фактор невизначеності, який починає негативно впливати у період кризи.

У попередніх розділах доведено, що асиметрія інформації на кредитному ринку – це ситуація, коли одна група власників кредитних ресурсів або позичальників володіє необхідною для здійснення кредитних відносин інформацією, а інша – ні.

Нерівномірний розподіл інформації між кредиторами і позичальниками на кредитному ринку може привести до ефекту раціонування банківського кредиту. Слід зазначити, що асиметрія інформації – це тільки один із аспектів інформаційної недосконалості, в той час як всі вони (навіть найнезначніші) можуть призвести до серйозних наслідків. У літературі, присвяченій сфері надання та отримання кредитних ресурсів, підкреслюється, що асиметрія інформації перешкоджає ефективному розподілу кредитних ресурсів і є ендогенною величиною: позикодавці/вкладники не мають можливості розглянути деякі істотні характеристики і дії потенційних позичальників/банків.

Пропонуємо розглядати напрями оцінки асиметрії інформації відповідно до двоїстої діяльності банків на кредитному ринку – з точки зору купівлі (залучення) кредитних ресурсів і з точки зору їх розміщення (рис. 4.5.).

Рис. 4.5. Напрями моделювання впливу асиметрії інформації на фінансові показники діяльності банку

Наявність ринкової дисципліни означає можливість вкладників коректно інтерпретувати інформацію про зміну фінансових показників діяльності банків. В економічній літературі виділяють три механізми ринкової дисципліни:

- кількісний означає скорочення клієнтської бази у випадку погіршення фінансового стану банку;
- ціновий припускає, що інвестори (вкладники) вимагатимуть підвищеного рівня доходності у випадку погіршення фінансової стійкості банку;
- дія структурного механізму проявляється у скороченні строку залучення ресурсів та зростанні частки поточних депозитів [1–3].

Для оцінки напрямів прояву ринкової дисципліни використано модель:

$$Y_t = C + a_i Macro_t + b IFS_t + \varepsilon_t \quad (4.1)$$

де Y_t – вартість залучення кредитних ресурсів, динаміка клієнтської бази та її структура для цінового, кількісного та структурного напрямів відповідно;

$Macro_t$ – вектор макроекономічних змінних;

IFS_t – індекс фінансової стабільності банківського сектора (адекватність капіталу, якість активів, рентабельність, ліквідність).

У дослідженнях [3–5] як змінні, що дозволяють оцінити фінансову стійкість, використовуються дані рейтингової оцінки CAMELS. Водночас в Україні ці дані не є публічними, тому виникла необхідність використання розрахункового показника.

У роботі проводилося моделювання за кожним із показників (адекватність капіталу, якість активів, рентабельність, ліквідність) окремо, однак найкращі результати отримано з використанням агрегованого показника:

$$IFS_t = \frac{C_1 \times C_2 \times A_1 \times E_1 \times E_2 \times L}{A_2} \quad (4.2)$$

де C_1 та C_2 – показники достатності власного капіталу;

A_1 та A_2 – показники ризику активів;

E_1 та E_2 – показники доходності;

L – показник ліквідності.

Для оцінки адекватності власного капіталу використано співвідношення власного капіталу та активів (C_1) та достатності капіталу для покриття очікуваних збитків, що розраховано як співвідношення власного капіталу та резервів (C_2).

Ризик активних операцій пропонується оцінювати на основі показника співвідношення високоліквідних активів та чистих активів (A_1) та співвідношення резервів за кредитними операціями та кредитного портфеля (A_2).

Прибутковість оцінюється за двома показниками – віддача активів (E_1) та чиста процентна маржа (E_2).

За даними офіційної звітності можна розрахувати лише показник миттєвої ліквідності (L) як співвідношення високоліквідних активів та поточних зобов'язань.

Поєднання вищезазначених показників в індекс фінансової стабільності зумовлене необхідністю його коректної інтерпретації. Отже, найкращим, тобто таким, що відповідає найбільш стабільним умовам, буде найбільше значення показника: усі показники, теоретичне значення яких прямує до максимуму, розміщені у чисельнику, показник ризику, який необхідно мінімізувати – у знаменнику.

У дослідженні висунуті наступні припущення:

- у випадку наявності кількісного механізму ринкового дисциплінування зв'язок між індексом фінансової стабільності буде значущий позитивний;
- за умови цінового механізму дисциплінування існуватиме негативний значущий зв'язок між індексом фінансової стабільності та ставкою залучення ресурсів;
- структурний механізм ринкового дисциплінування передбачає наявність негативного значущого впливу рівня стабільності на частку поточних ресурсів у клієнтській базі.

Регресійний аналіз проводився на основі статистичної інформації [6] та даних щоквартальної публічної фінансової звітності банківських установ України, що оприлюднюються на офіційному інтернет-порталі Національного банку України [7]; результати аналізу відображено в табл. 4.2. Варто зауважити, що в цілому моделі є точними (R-квадрат складає 0,3–0,6) та значущими (значущість F-критерію не перевищує 0,05).

За результатами економіко-математичного моделювання встановлено напрями ринкового дисциплінування у банківському секторі України. Найбільш дієвим є механізм цінового дисциплінування, про що свідчить обернений значимий вплив показника фінансової стійкості на середню ставку залучення ресурсів зі значенням коефіцієнта -0,09.

Таблиця 4.2

Результати економіко математичного моделювання ринкової дисципліни на ринку кредитних ресурсів України (2005–2015 рр.)

Залежні змінні	Незалежні змінні			
	Динаміка ВВП	Кредити/ ВВП	Індекс споживчих цін	Індекс фінансової стійкості
1. Ціновий				
Середня ставка залучення кредитних ресурсів	н/з	-0,02177	н/з	-0,0920
2. Кількісний				
Динаміка клієнтської бази (лаг – 1 квартал)	0,291985	-0,15241	-0,03807	-0,0281 (н/з)
Динаміка коштів юридичних осіб	0,470764	-0,16386	-0,04711	-0,0498 (н/з)
Динаміка коштів фізичних осіб	0,194784	-0,07884	н/з	0,03603(н/з)
Динаміка поточних коштів юридичних осіб (лаг – 1 квартал)	н/з	0,44212	н/з	1,70565
Динаміка поточних коштів фізичних осіб	–	–	–	–
3. Структурний				
Частка поточних рахунків у клієнтській базі (лаг – 1 квартал)	0,505568	н/з	-0,12226	-0,06153 (0,187)

н/з – незначуща змінна

Кількісний механізм ринкової дисципліни наявний лише на ринку депозитних ресурсів на вимогу юридичних осіб, оскільки існує значний позитивний вплив індексу фінансової стійкості на динаміку зазначеної вище складової ресурсної бази банків (1,706). Структурний механізм ринкової дисципліни є найменш дієвим, оскільки коефіцієнт впливу індексу фінансової стійкості на частку поточних рахунків складає -0,062 з рівнем значимості 0,187.

Отже, за результатами проведеного економіко-математичного моделювання встановлено існування значущого негативного впливу показника фінансової стабільності на ставку залучення: чим менш стабільним є банківський сектор, тим вищою буде ставка залучення ресурсів. Тобто вкладники приймають підвищений ризик за умови більшої дохідності.

Отже, відсутність ринкового дисциплінування банківських установ на кредитному ринку з боку клієнтів-фізичних осіб дозволяє дійти висновку щодо необхідності розроблення програми/концепції підвищення рівня фінансової грамотності населення України.

Надійність банківської системи, в свою чергу, зміцнюється розкриттям інформації про реальний стан банку. Таким чином, у таких умовах особливого значення набувають механізми самодисциплінування банку, що припускають розкриття банком докладної інформації про свій фінансовий стан. Необхідно

зазначити, що органи банківського нагляду також у високому ступені зацікавлені в підвищенні публічної прозорості банківських установ перед учасниками кредитного ринку.

До інформації, що необхідна для забезпечення оптимального рівня прозорості комерційного банку, належить:

- загальні фінансові характеристики банку (обсяг, структура активів і пасивів банку, рівень доходів і витрат);
- інформація про структуру та адекватність капіталу банку;
- інформація про ліквідність банку;
- інформація про банківські ризики (кредитний, ринковий, операційний, юридичний, ризик ліквідності тощо), а також про якість їх моніторингу та контролю;
- інформація про керівництво та акціонерів банку;
- інформація про обсяги резервів банку для відшкодування втрат від кредитних операцій та інших потенційних втрат [93].

Ефективний розподіл даної інформації сприяє підвищенню адекватності оцінки учасниками кредитного ринку якості управління активами та капіталом банку в цілому, а також кредитної діяльності окремо, оцінки управління ризиками та надійності банку.

У сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки така інформація набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє прогнозувати здатність до збереження ліквідності та платоспроможності банківських установ України під час кризових явищ та ефективного їх подолання.

Прозорість банку щодо специфічних ризиків, які присутні в його балансовій та позабалансовій діяльності, а також оцінка схильності до прийняття цих ризиків, забезпечують учасників ринку інформацією про майбутню стабільність банку при змінах у ринкових умовах.

Подоланню інформаційної асиметрії сприяють також:

- якісна реклама, яка підтверджує репутацію банку та його кредитних продуктів; ліцензії, сертифікати та реклама товарів (позичальників);
- гарантії та поруки;
- страхування ризиків, у тому числі соціальне страхування;
- ринкові сигнали (наприклад, реклама, бренди, освіта, стаж роботи, надійність та фінансова стійкість учасників ринку тощо).

Наступним напрямом є оцінка впливу рівня розкриття інформації на результати кредитної діяльності на основі використання моделі:

$$Crisk_i = C + a_i Macro_i + b_i Banking_i + c_i Transp_i + \varepsilon_i \quad (4.3)$$

де $Macro_i$ – вектор макроекономічних змінних (динаміка ВВП, інфляція, рівень державного боргу); i – індекс країни.

$Banking_i$ – вектор змінних банківської системи (достатність капіталу, ліквідність, дохідність);

$Transp_i$ – вектор показників, що характеризують прозорість інформації про позичальників (рівень охоплення позичальників кредитними бюро, індекс глибини кредитної інформації).

Варто зазначити, що для країн, які розвиваються, показники рівня охоплення позичальників кредитними бюро та індекс глибини кредитної інформації постійно зростають у зв'язку з удосконаленням економічних процесів, тому використання часової моделі є априорі неефективним. З метою нівелювання зазначеного моделювання проводитиметься у розрізі окремих країн (просторова модель).

Як залежну змінну використано показник співвідношення непрацюючих кредитів за вирахуванням резервів до капіталу (Non-performing Loans Net of Provisions to Capital), що за даними Міжнародного валютного фонду належить до показників фінансової стабільності [8]. Вважаємо обґрунтованим використання саме цього показника, оскільки він відображає, по-перше, рівень ризику кредитних операцій, а по-друге, – достатність власного капіталу для покриття можливих збитків. Однак у дослідженні також проведено моделювання із залежною змінною недіючих кредитів до суми усього портфеля (Non-performing Loans to Total Gross Loans).

Рівень розвитку країни та фаза економічного циклу визначаються на основі вектора показників макроекономічних змінних. У дослідженні використано показники динаміки ВВП, інфляція (ІСЦ), рівень державного боргу за даними Світового банку [9].

Для оцінки змінних, що характеризують особливості банківського сектора держави, використано змінні за даними Міжнародного валютного фонду:

- співвідношення регулятивного капіталу до зважених на ризик активів (Regulatory Capital to Risk-Weighted Assets);
- частка позичок в іноземній валюті до кредитного портфеля (Foreign-Currency-Denominated Loans to Total Loans);

- співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань (Liquid Assets to Short Term Liabilities);
- частка торговельного доходу в загальному (Trading Income to Total Income);
- процентний спред (Spread Between Reference Lending and Deposit Rates);
- частка процентної маржі до загальних доходів (Interest Margin to Gross Income) [8].

До показників, які відображають транспарентність позичальників як суб'єктів кредитного ринку, віднесено індекс глибини кредитної інформації та рівень охоплення позичальників даними кредитних бюро. Індекс глибини кредитної інформації вимірює показники, що впливають на обсяг, доступність і обсяг кредитної інформації в державних або приватних кредитних реєстрах. На момент дослідження індекс коливався від 0 до 6: чим вище цифра, тим більш якісною є доступна кредитна інформація, проте нині в умовах підвищення прозорості світових фінансових ринків максимальне значення складає 8 [9]. Рівень охоплення позичальників даними кредитних бюро вимірюється у відсотках (у моделі використано коефіцієнти): найбільше значення відповідає вищому рівню транспарентності. Динаміку основних змінних моделі наведено на рис. 4.6.

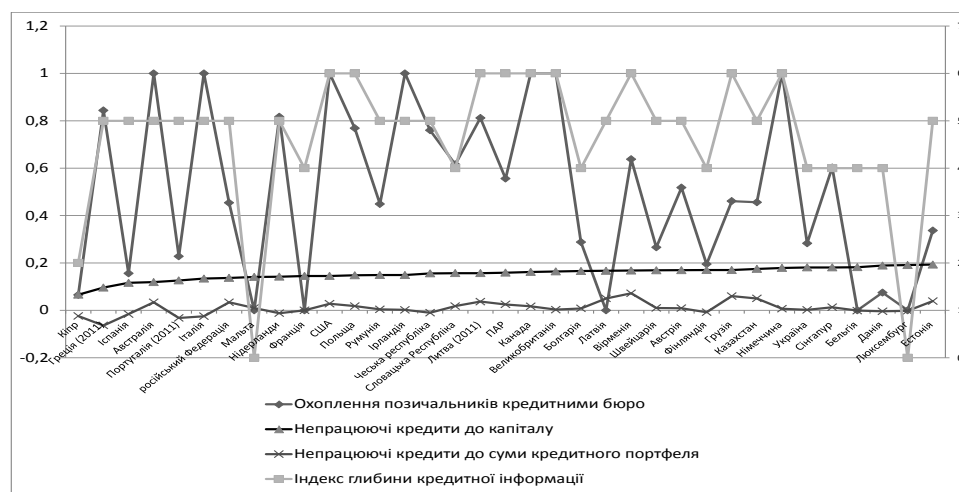

Рис. 4.6. Показники кредитного ризику та транспарентності кредитних ринків за країнами в 2014 р.

У дослідженні висувається теоретичне припущення: у випадку впливу рівня транспарентності кредитного ринку на якість кредитної діяльності банків коефіцієнти при відповідних змінних будуть від'ємними та статистично значущими.

Результати регресійної моделі за формулою (4.3) відображено в табл. 4.3.

Як свідчать дані табл. 4.3, обидві специфікації є достатньо точними, проте за рахунок меншої кількості значущих чинників точність другої специфікації є дещо меншою; крім того, рівень значущості F-критерію другої специфікації перевищує рівень 0,05, що також свідчить на користь першої специфікації.

Таблиця 4.3

Результати моделювання чинників кредитного ризику за підсумками 2014 року

Незалежні змінні	Залежні змінні			
	Недіючі кредити до капіталу		Недіючі кредити до кредитного портфеля	
	Коефіцієнт	Значущість	Коефіцієнт	Значущість
Константа	0,420	0,101	-4,233	0,264
Динаміки ВВП	-4,216	0,122	н/з	н/з
Інфляція (ІСЦ)	н/з	н/з	н/з	н/з
Рівень державного боргу	н/з	н/з	н/з	н/з
Співвідношення регулятивного капіталу до зважених на ризик активів	-6,226	0,0218	н/з	н/з
Частка позичок в іноземній валюті до кредитного портфеля	0,392	0,122	н/з	н/з
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань	н/з	н/з	н/з	н/з
Співвідношення ліквідних активів до чистих активів	-0,649	0,0973	н/з	н/з
Частка торговельного доходу в загальному	н/з	н/з	н/з	н/з
Процентний спред	5,598	0,105	0,768	0,092
Частка процентної маржі до загальних доходів	0,590	0,171	1,165	0,189
Рівень охоплення позичальників даними кредитних бюро	н/з	н/з	-0,497	0,101
Індекс глибини кредитної інформації	-0,0854	0,0901	н/з	н/з
Вид зв'язку	Лінійний		Логарифмічний	
R-квадрат	0,789		0,602	
F-значущість	0,0009		0,08	

н/з – незначуща змінна

За результатами проведеного моделювання встановлено основні чинники неякісного кредитного портфеля в 2013 році. Зростання рівня розвитку економіки сприяє скороченню проблемних позичок – зв'язок з динамікою ВВП є від'ємним. Чинники, що характеризують активність кредитної політики – частка позичок в іноземній валюті до кредитного портфеля та співвідношення ліквідних активів до чистих активів – є значущими та відповідно негативно (зі знаком «+») та позитивно (зі знаком «-») впливають на показник кредитного ризику. Чинники дохідності, процентний спред та рівень процентної маржі свідчать про рівень концентрації банківських доходів і про рівень прийнятих

ризиків, які також призводять до збільшення простроченої заборгованості. Серед показників, які дозволяють визначити рівень прозорості кредитного ринку, значущим виявився лише індекс глибини кредитної інформації. Його значущість краща порівняно з іншими показниками, однак значення коефіцієнта порівняно з іншими змінними є невисоким. Іншими словами, цей показник статистично значимо впливає на рівень проблемної заборгованості (кредитного ризику), однак не є основним фактором (наприклад, порівняно з динамікою ВВП).

Отже, за результатами проведеного моделювання визначено статистично значимий вплив індексу глибини кредитної інформації на показник співвідношення чистої проблемної заборгованості до власного капіталу (Non-performing Loans Net of Provisions to Capital). Указане в умовах асиметрії інформації на кредитному ринку потребує проведення досліджень нецінових умов кредитування, що сприяє досягненню прозорості при оцінці доступності кредитів для різних груп позичальників.

Рівень охоплення позичальників даними кредитних бюро є значущим у другій, логарифмічній, специфікації. Однак показники моделі й коефіцієнта є гіршими порівняно з першою специфікацією, де виявився значущим лише індекс глибини кредитної інформації. Однак вивчення закордонного досвіду дозволяє дійти висновку, що у деяких країнах кредитори можуть поліпшити якість бази даних про клієнтів шляхом обміну інформацією з іншими кредиторами через інформаційних брокерів (кредитні агентства) [10–18]. Інформаційні брокери збирають архів файлів і поширюють інформацію, оперуючи принципом взаємності. Ті кредитори, які відмовляються надавати інформацію, лишаються можливості доступу до файлів кредитного агентства.

Розподіл інформації є важливим з багатьох причин:

по-перше, він сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності учасників кредитних ринків;

по-друге, він сприяє збільшенню ефективності розподілу кредитних ресурсів і обсягу кредитування,

по-третє, дозволяє робити висновки та рекомендації для зміни економічної політики держави.

Висока динамічність кредитних ринків призводить до зростання конкуренції та необхідності використання технологічних інновацій, що змінюють специфіку банківських ризиків. Тому користувачам фінансової

інформації необхідно вимірювати ризики, значні протягом тривалого часового проміжку, які відображають чутливість банку до зовнішніх змін.

В умовах мінливості кредитного ринку України, на якому розкривається і розподіляється інформація щодо якості кредитних портфелів та ступеня їх захисту від ризиків, виникає необхідність у формуванні інформації щодо фінансової стійкості банку, яка повинна адекватно відображати можливості банківської установи покривати втрати за кредитними операціями або можливості пристосовуватися за змінами економічної ситуації на ринку.

Підвищення рівня довіри до банківської установи – найважливіший фактор в інформаційних війнах, що виникають між банками-конкурентами, сприяє формуванню конкурентних переваг і запобігає розповсюдженню конкурентами на кредитному ринку негативної інформації.

Базельським комітетом з банківського нагляду комерційним банкам рекомендується розкриття інформації у внутрішніх положеннях з бухгалтерського обліку. Однак актуальність даного аспекту в Україні незначна через дію жорстких і чітких бухгалтерських стандартів, встановлених нормативними актами Національного банку України, що знижує відхилення, пов'язані з відмінностями методик бухгалтерського обліку усередині комерційних банків за основними банківськими операціями, до мінімуму.

Сформована економічна ситуація в Україні зумовлює доцільність публікації інформації про банківські установи не тільки самим банком, але й органами державного нагляду, з метою збільшення ступеня впевненості учасників кредитного ринку в достовірності інформації про банки-контрагенти та банки-конкуренти.

Однак вирішення проблеми виникнення асиметрії інформації на кредитному ринку має відбуватися не лише в односторонньому порядку. Саме тому достовірність інформації щодо платоспроможності та кредитоспроможності позичальників набуває особливої актуальності в сучасних умовах.

4.3. ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ ТА ІНФОРМОВАНІСТЬ КЛІЄНТІВ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Кризові явища у світовій фінансовій системі довели, наскільки серйозними і важливими є питання прозорості банків, доступності інформації про ризики їх діяльності. Слід зазначити, що ця проблематика є актуальною не

тільки для банківських систем розвинених держав, де досить високий рівень довіри до банківської системи, вона повною мірою стосується і країн, що розвиваються, в тому числі й Україну. Інституційна та структурна слабкість неформованих до кінця фінансових систем країн з трансформаційною економікою, як правило, призводить до загострення названих проблем.

Питання інформованості клієнтів банків розглядаються сучасними науковцями здебільшого в частині, що стосується складання рейтингів надійності депозитів, рейтингів надійності та стійкості банків, методологій складання рейтингів. Але дослідження, що стосуються аналізу якості інформації, якою користуються клієнти при виборі банку, її достовірності, повноти та транспарентності, майже не проводяться. Виходячи з цього проведемо дослідження асиметричної інформованості діючих і потенційних клієнтів банків про стан розвитку банківського ринку.

На думку відомого економіста, професора Каліфорнійського університету Барі Айхенгріна, асиметрія навколишнього інформаційного середовища ставить перед інвесторами (вкладниками) непросте завдання вибору напряму інвестування своїх коштів, тому що в умовах відсутності достовірної й точної інформації досить складно визначити, коли і як інформаційна асиметрія відіб'ється на їхньому становищі. Тому Базельський комітет з банківського нагляду рекомендує, щоб банки розкривали, передусім, інформацію про ризики і ризик-менеджмент.

Під час виконання банком функції «делегованого моніторингу» факт делегування породжує суперечності, які виражаються у проблемі «принципал агент» і можуть вилитися у «витрати делегування». Принципалом у цьому випадку виступає сукупність вкладників, а агентом – банк, якому вони довірили управління своїми тимчасово вільними коштами. У принципала фактично немає стовідсоткової гарантії, що агент буде управляти його грошима сумлінно та буде переслідувати в першу чергу його інтереси, а не власні, внаслідок чого виникає «конфлікт інтересів». У результаті розміщення депозитів може або стати малоефективним, або припинитися взагалі.

Інформаційна асиметрія і, зокрема, невірна інтерпретація вкладниками сигналів, що отримуються з ринку (або ж відсутність таких сигналів) є причиною банківських панік. Для уникнення втрат банки повинні бути прозорими для вкладників і розкривати необхідну інформацію про себе, а вкладники, у свою чергу, мусять проводити ретельний відбір і моніторинг

банківських установ та їх проектів, у результаті чого на ринку залишаються тільки найбільш якісні дилери фінансових послуг.

Світова практика свідчить: безкоштовні рейтинги є менш об'єктивними і адекватними, ніж класичні платні рейтинги.

Перша причина: безкоштовні рейтинги присвоюються на дистанційній основі. Це означає, що агентство не має доступу до звітності і повної інформації про банк. Як результат – неможливість аналізу всіх ризиків, спотворення результату.

Друга: рейтингування – як і будь-який бізнес – він має на меті отримання прибутку. «Безкоштовність» рейтингів може бути пов'язаною з тим, що агентство має якесь джерело доходів, що надає спотворюючий ефект на процедури присвоєння рейтингів. Можливо, хтось з учасників ринку оплачує штучне підвищення своїх рейтингів. Рейтингова діяльність – досить складний бізнес, що вимагає інвестицій у розвиток і технології, суворого дотримання процедур і методик, наявності кваліфікованих кадрів і потужних PR-ресурсів. Безкоштовні та дистанційні рейтинги не дозволяють окупати цю діяльність, а тому, можуть стати джерелом некоректної інформації або навіть різних махінацій і зловживань. Крім того, ситуація з достовірністю та обґрунтованістю рейтингів погіршується професійним становищем самих рейтингових агентств (табл. 4.4).

Як приклад і в підтвердження сказаному в табл. 4.4 представлено порівняння результатів зведеного рейтингу ТОП 25 банків, ринку роздрібних вкладів, розраховані як середнє арифметичне балів кожного банку, отриманих шляхом переведення офіційних рейтингів у 9-бальну шкалу станом на 08.03.2015 р. ринку роздрібних вкладів у рамках нового випуску дослідження «Аналітичний огляд банків України. Депозити. 2015 March. - Bankografo.com» [19] та рейтингу стійкості банків від порталу «Мінфін», якій являє собою щоквартальну оцінку діяльності банків на підставі інформації з офіційних і відкритих джерел [20].

Рейтинги банків, що увійшли до аналітичного огляду, розраховані на основі індивідуальних рейтингів позичальників у національній шкалі, присвоєних банкам уповноваженими: національними рейтинговими агентствами (Експертрейтинг, Кредитрейтинг, ІВІ рейтинг); міжнародними рейтинговими агентствами (Fitch, S&P, Moody's).

У рейтинг від порталу «Мінфін» включені банки перших трьох груп за класифікацією НБУ, а також невеликі банки з портфелями роздрібних депозитів від 1 млрд. гривень.

Таблиця 4.4

Порівняння рейтингів стійкості найбільших банків України за різними джерелами інформації [складено за даними 19; 20]

Назва банку	Джерело інформації									
	Аналітичний огляд Bankografo.com		Портал «Мінфін»						Власна оцінка фінансової стійкості	
			Загальний рейтинг		Стресостійкість		Лояльність вкладників			
рейтинг	місце	рейтинг	місце	рейтинг	місце	рейтинг	місце	рейтинг	місце	
Альфа-Банк	8,5	2	4,45	1	3,44	8	4,80	3	78	1
Промінвестбанк	7,3	5	3,50	9	3,90	2	3,80	7	68	2
ВТБ Банк	8,0	3	3,20	13	4,07	1	3,00	8	65	3
Ощадбанк	6,3	8	3,78	7	3,44	7	4,88	2	64	4
Приватбанк	7,0	6	3,53	8	3,8	3	4,60	4	62	5
Уксоцбанк	9,0	1	4,02	5	2,78	11	4,60	4	62	6
Укрсиббанк	9,0	1	4,32	2	3,58	5	4,40	5	61	7
Райффайзен Банк Аваль	6,0	9	4,19	3	3,51	6	4,20	6	60	8
Дельта Банк	5,0	11	1,91	15	2,96	10	2,20	9	58	9
ПУМБ	5,5	10	3,80	6	3,46	8	4,80	3	55	10
Укексімбанк	8,0	3	4,14	4	3,27	9	5,0	1	53	11
Сбербанк Росії	6,5	7	3,26	11	3,65	4	4,20	6	47	12
Банк Фінанси та Кредит	4,0	12	2,70	14	2,54	13	4,20	6	43	13
Укргазбанк	7,5	4	3,48	10	2,50	14	3,80	7	42	14
ОТП Банк	6,0	9	3,22	12	2,71	12	4,40	5	34	15
Надра Банк	-	13	-	16	-	15	-	10	33	16

Банки отримують бал від 1 до 5 залежно від показників, що характеризують їх стресостійкість та лояльність вкладників: враховується якість активів, ліквідність, можливість зовнішньої підтримки, приріст вкладів, платіжна репутація і т.п. Як свідчить порівняння, представлена в них інформація відрізняється радикально. Навіть беручи до уваги той факт, що ці рейтинги склалися з використанням різних методологій, неможливо виправдати і дати логічне пояснення розриву показників по деяких банках.

Зазначимо інформацію, яка зазвичай піддається асиметрії на ринку банківських послуг: можливість та порядок зміни відсоткової ставки за вкладом/позичкою протягом терміну договору; умови пролонгації; розмір відсоткової ставки (декларується так звана «дохідність», або відсоткова ставка

річна); комісії (за здійснення розрахунково-касового обслуговування), за зняття коштів (у відділеннях банку, у власних банкоматах банку, у банкоматах інших банків), за зарахування коштів (у відділеннях банку, у власних банкоматах банку, у банкоматах інших банків).

Узагальнення результатів маркетингових досліджень проведених дослідницькою компанією InMind спільно з Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) дозволило обґрунтувати висновки щодо рівня фінансової грамотності споживачів банківських послуг. Аналіз фінансової грамотності та обізнаності клієнтів банків дозволяє оцінити можливості їх сприймати інформацію та приймати зважені фінансові рішення (Табл.4.5).

Таблиця 4.5

Фінансова грамотність та обізнаність: самооцінка населення
[складено за даними 21]

За регіональною ознакою	Рівень оцінки				
	Відмінно	Добре	Задовільно	Незадовільно	Нічого не знаю
Україна в цілому	4	18	43	24	11
Захід	8	23	44	15	10
Північ	2	21	57	18	2
Центр	4	19	53	19	5
Схід	3	15	37	31	14
Південь	3	18	30	28	21

Як свідчать дані таблиці 4.5 самооцінка власної фінансової грамотності населення є досить низькою. Більше половини респондентів практично нічого не знають про можливості використання фінансових послуг.

На нашу думку основною причиною цьому є відсутність знань щодо власних прав як споживачів (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Фінансова грамотність та обізнаність: реальні знання щодо прав споживача [складено за даними 21]

За регіональною ознакою	Рівень оцінки				
	Відмінно	Добре	Задовільно	Незадовільно	Нічого не знаю
1	2	3	4	5	6
Україна в цілому	0	2	16	38	44
Захід	1	3	22	39	35
Північ	0	3	19	42	36
Центр	0	3	15	47	35
Схід	0	1	14	35	51
Південь	0	1	14	37	48

Переважно клієнти банків звертаються до таких інформаційних джерел як поради друзів та родичів (52%), порадами штатних консультантів користується (25%), майже така ж частка респондентів користується інформаційними матеріалами фінансових компаній (23%). (рис. 4.7)

Рис. 4.7. Пріоритетні джерела інформації при виборі банку, % всіх респондентів [складено за даними 21]

Джерелом фінансових новин для українців є традиційні ЗМІ – газети, журнали, телебачення (14%); 10% респондентів використовують Інтернет. Вживаючи ці інформаційно-комунікаційні засоби, клієнти можуть за відносно короткий проміжок часу одержувати певну інформацію оперативного характеру для невідкладного її використання. За способом отримання ця інформація є первісною. Вона, як правило, повністю не розкриває усіх особливостей ринку банківських послуг. Більш того, дуже часто з цих джерел надається професійна економічна термінологія, яка є незрозумілою пересічним громадянам. Найчастіше в банках відмовляються коментувати гострі питання, посилаючись на відсутність уповноважених осіб чи їх зайнятість, а у неофіційних бесідах банкіри зізнаються, що не завжди до кінця чесні зі своїми клієнтами. Головне правило у зв'язках з громадськістю – це простота та зрозумілість висловлювання, якого, на жаль, дотримується лише невелика кількість публічних осіб.

Нерідко можна зустріти і неправильне трактування економічної інформації у ЗМІ. Тому клієнти можуть звернутися до стратегічної інформації, яка вже пройшла первинну обробку й узагальнення і є середньостроковою або довгостроковою інформацією, що відрізняється глибиною і тривалим

охопленим періодом. Однак така інформація не завжди є абсолютно безкоштовною, особливо якщо враховувати не тільки фінансові витрати. Найчастіше клієнтам доводиться витратити час, сили і засоби на пошук та інтерпретацію інформації про свій банк, щоб оцінити рівень ризикованості вкладень. У такій ситуації клієнт може відмовитися від отримання інформації та приймати рішення незалежно від змін рівня ризику його вкладень. У цьому випадку заходи щодо підвищення прозорості, пов'язані з розширенням списку вимог щодо розкриття інформації, не принесуть результатів. Неможливість адекватно оцінити наявну інформацію призводить до часткового перекидання відповідальності в момент ухвалення рішення на іншу особу, крім того, це означає істотні викривлення в процесі формування довіри, коли довіра до професіонала замінюється довірою до непрофесійного учасника відносин. Варто відмітити, що за результатами проведених досліджень банки посідають друге місце за рівнем довіри серед фінансових установ (рис. 4.8).

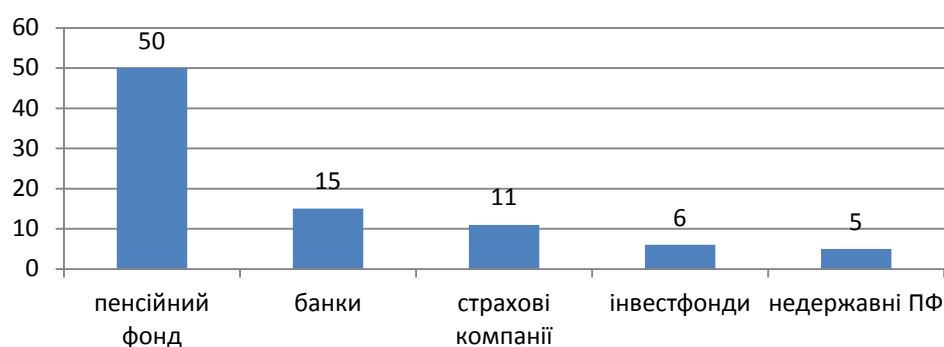

Рис. 4.8. Рівень довіри домогосподарств до фінансових установ, % всіх респондентів [складено за даними 21].

Поінформовані вкладники мають більш чітке уявлення про результати (більш точні дані про розподіл можливих результатів) проектів, в які банки інвестують отримані від них кошти, та приймають рішення про вилучення депозитів на основі цієї інформації.

Непоінформовані вкладники змушені приймати аналогічне рішення тільки лише на основі інформаційних сигналів, які полягають у поведінці інформованих агентів. Вони вибирають стратегію своєї поведінки, виходячи з власних припущень про те, що саме відомо поінформованим вкладникам. Приклад, моделі поведінки клієнтів, щодо управління своїми надлишковими коштами наведено на рис. 4.9.

Рис. 4.9. Моделі управління надлишковими коштами домогосподарств, % усіх респондентів [складено за даними 21]

Це призводить до того, що найбільш поширеними фінансовими послугами на сьогодні є оплата комунальних платежів через банк (78%), користування банківським рахунком та пластиковою картою (61%), проведення платежів через термінали платіжних систем (38%) та обмін валюти (31%) (рис. 4.10).

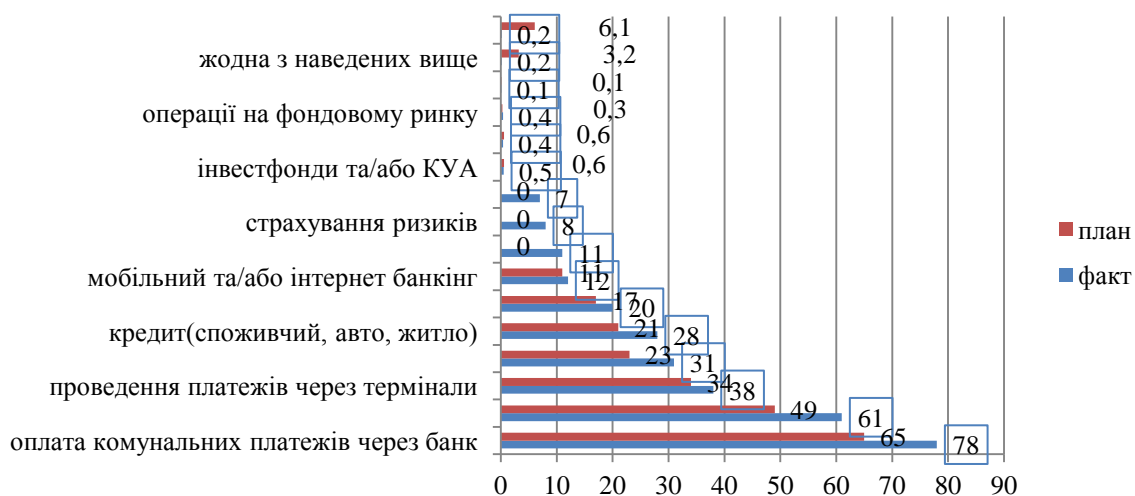

Рис. 4.10. Найбільш використовувані фінансові послуги (фактично та план на наступні 2 роки), % усіх респондентів [складено за даними 21]

Майже 30% з опитуваних мають заборгованість (взяли позичку), і близько 20% користуються послугою переказу грошей через банк. Населення майже не користується так званими інвестиційними послугами. Такими фінансовими інструментами як акції, облігації або інвестування в недержавні пенсійні чи інвестиційні фонди користується менше 2% респондентів.

Кожний четвертий споживач мав негативний досвід користування банківськими послугами, до трійки лідерів за рівнем проблемності увійшли банківський депозит, споживчий кредит та банківська кредитна картка (29%, 28% та 23% від загальної кількості негативних випадків, відповідно) (рис. 4.11).

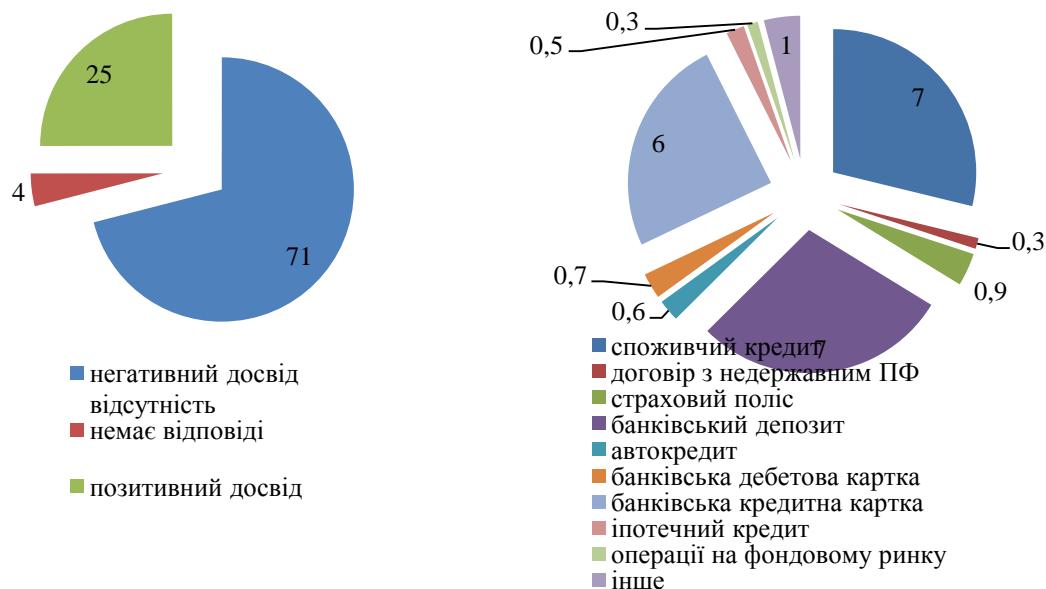

Рис. 4.11. Наявність та сутність негативного досвіду користування банківськими послугами, % усіх респондентів [складено за даними 21]

З тих респондентів, хто мав проблеми при користуванні фінансовою послугою, більшість ніяк не відреагували або припинили користуватися цією послугою до закінчення строку дії договору з фінансовою установою (закрили ощадний чи поточний рахунок, продали акції інвестиційного фонду, розірвали страховий договір тощо). Частка респондентів, яка відстоювала свої права та подала скаргу до відповідного державного органу, є мізерною. Характерно, що наймолодші споживачі (віком 20- 24 роки) є більш активними у реагуванні на проблему, виявлену при користуванні фінансовою послугою. Майже 9% цієї вікової групи подали скарги до відповідного державного органу, що найвищим показником серед всіх вікових груп опитуваних.

Майже половина респондентів (44%) вважає, що в разі виникнення конфлікту, він буде вирішений на користь банку. Менше 20% опитуваних вважають, що конфлікт буде врегульовано на паритетних засадах. І лише 17% громадян налаштовані оптимістично: вони вірять, що зможуть довести свою правоту, і конфлікт буде вирішено на їхню користь. На Заході країни люди

більш впевнені у вирішенні конфліктів на свою користь (25%), порівняно з іншими регіонами.

У відповідь на запитання, до кого вони можуть звернутися по допомогу для вирішення спору з фінансовою установою, 31% населення назвали судові органи, 24% – уповноваженого у справах захисту прав людини (хоча ця особа не наділена повноваженнями опрацьовувати такі звернення), 22% не змогли надати відповідь, а 31% назвали державного регулятора (по 11%– НБУ та Держспоживстандарт, 8%– Нацкомфінпослуг).

Варто зауважити, що збір інформації про банки, оцінка їх фінансової стійкості та прогнозів на майбутнє – справа дорога і тому є «непідйомною» для індивідуального вкладника, який у цьому випадку задовольняється інформацією, що міститься в численних ЗМІ або в безоплатних рейтингах, помилково вважаючи її за достовірну. У цьому контексті логічним і передбачуваним є те, що через недостатньо розвинені фінансові ринки українці мало цікавляться новинами фінансового сектору. Трьома «грошовими» питаннями, які відслідковує більшість населення, є: динаміка індексу інфляції (20%); зміни у рівні пенсійного забезпечення (10%); зміни цін на ринку нерухомості (10%).

Свідченням наявності інформаційної асиметрії на ринку банківських послуг може служити ситуація, яка відбулася у минулому з Промінвестбанком. Інформаційна «атака» на банк, що мала місце в 2008 р., спричинила банківську паніку серед населення. Люди масово почали розривати договори з банками і достроково повертати свої вклади. З 1 жовтня 2008 р. до 1 березня 2009 р. фізичні особи «вивели» з банківської системи 26,7 млрд грн і 3,46 млрд дол. Атаку не було вчасно зупинено, і відповідальність не була понесеною, внаслідок чого станом на 1 березня 2009 р. на банківських депозитах фізичних осіб залишилось 99,9 млрд грн і 12,2 млрд дол. Тобто, громадяни виводили кошти з банківської системи України зі «швидкістю» 5,4 млрд грн і 700 млн дол. на місяць [22].

У сучасних умовах девальвація гривні, зростання інфляції, політична нестабільність підсилюють зневіру населення до банківської системи держави. У цих умовах клієнти не в змозі відрізнити платоспроможні банки від неплатоспроможних і починають вимагати повернення депозитів у разі надходження будь-якої несприятливої інформації.

У результаті утворився феномен «масової поведінки» (*herd behavior*), що обумовлює своєрідний «ефект зараження», це призводить не тільки до

погіршення фінансового стану вкладників, а й дестабілізувало банківську систему в цілому. Отже, можна стверджувати, що інформаційна асиметрія грає одну з ключових ролей у розвитку кризи.

Таким чином, викладене вище дозволяє стверджувати, що поведінка середнього українського споживача банківських послуг є несамостійною, залежною, з опорою на традиційно вузький простір довіри, частіше нерациональною в умовах постійно відтворюваної ринкової інформаційної та операційної асиметрії. Особливо ця асиметрія посилюється у зв'язку з істотно викривленими уявленнями пересічного споживача про фінансові послуги не тільки через брак відповідної інформації, а й через надлишок рекламної інформації, що дезорієнтує під час вибору необхідної послуги та контрагента (важливо, що надлишок інформації під час надання фінансових послуг вважається таким само небажаним, як і її брак, і чітко регулюється в західній банківській практиці як один із компонентів інформаційної асиметрії). Портрет сучасного споживача банківських послуг наведено на рис. 4.12.

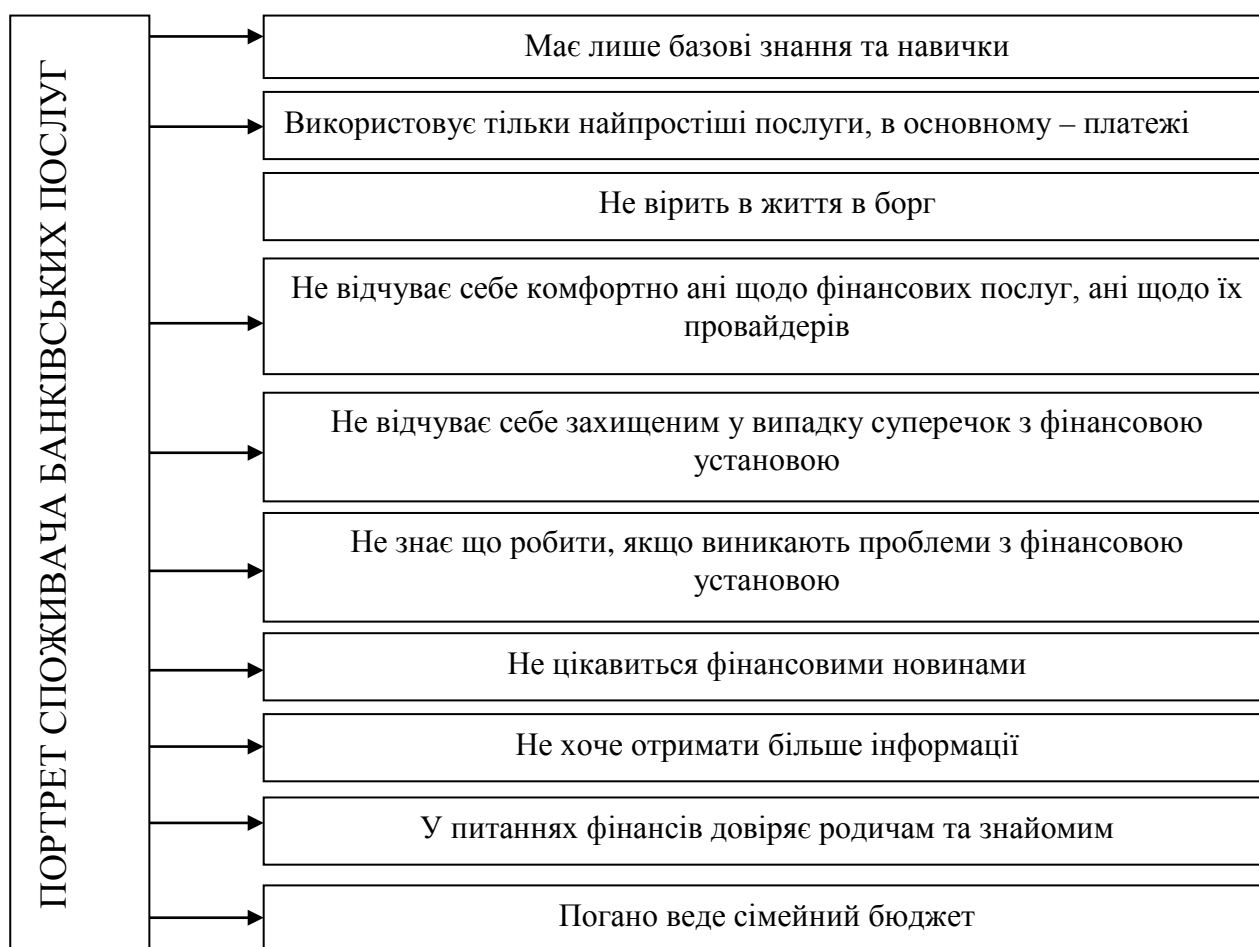

Рис. 4.12. Основні риси портрету сучасного споживача банківських послуг в Україні

Для 60% клієнтів банків інформація про зміну фінансових показників, надана безпосередньо, за відсутності необхідності прикладати зусилля щодо її пошуку, представляється потрібною, вони враховували б її, приймаючи ті чи інші рішення в межах інвестиційної стратегії або під час її формування. Але в цьому випадку актуальною стає проблема «безбілетника» (*freerider problem*), коли кожний клієнт буде прагнути заощадити ресурси на моніторингу ситуації у фінансовій сфері й перекласти відповідальність за контроль на іншого, тому жоден з інвесторів не буде займатися моніторингом.

Зрозуміло, що для вітчизняних клієнтів, рівень фінансової грамотності яких знаходиться ще на досить низькому рівні, критичний аналіз рейтингів надійності (фінансової стійкості) банків є неможливим, внаслідок чого вони приймають необґрунтовані, інтуїтивні рішення, які базуються на некоректній інформації і, як наслідок, з високим ступенем ймовірності призводять до негативного результату. Тобто неpubлічність вітчизняних банківських установ, надання ними неповної і не завжди достовірної інформації, обтяжене при цьому її некоректним трактуванням рейтинговими агентствами та оцінювачами, посилює інформаційну асиметрію на ринку банківських продуктів та послуг і практично зводить нанівець якісну обізнаність вкладників.

4.4. ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК МЕТОД НІВЕЛЮВАННЯ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ

В останні роки багатьма державами все більше уваги приділяється проблематиці підвищення фінансової грамотності населення, що обумовлено різними причинами.

У розвинених країнах потреба у підвищенні фінансової грамотності населення викликана збільшенням спектра пропонованих фінансових послуг та їх якісним ускладненням, що, в свою чергу, виявило недостатність наявних у населення фінансових знань і навичок, з одного боку, і брак фінансових радників, діяльність яких досить поширена в розвинених країнах, з іншого.

У країнах, що розвиваються, у тому числі і в Україні, низький рівень фінансової грамотності населення гальмує розвиток окремих банківських, а особливо, кредитних продуктів і сегментів національного кредитного ринку.

Відмінності в причинах, що спонукають уряди різних країн вирішувати проблему фінансової грамотності населення, зумовили неоднозначність у трактуванні цього поняття.

Європейська комісія визначає фінансову грамотність як здатність споживачів і підприємців розуміти роздрібні фінансові продукти з метою прийняття обґрунтованих фінансових рішень.

У Великобританії замість терміна «фінансова грамотність» використовуються терміни «фінансові здібності», «фінансовий потенціал» (financial capability), у Німеччині – «фінансове розуміння», «фінансова компетентність», «фінансова відповідальність» (financial understanding, financial competence, financial responsibility) [23–28].

Вітчизняні фахівці під фінансовою грамотністю звичайно розуміють результат процесу фінансової освіти або «сукупність двох елементів:

1) володіння індивідами інформацією про існуючі фінансові продукти та їх виробників, існуючі канали отримання інформації та консультаційні послуги;

2) здатність споживачів фінансових послуг використовувати наявну інформацію в процесі прийняття фінансових рішень» [24]. Зустрічається також інше визначення: «під фінансовою грамотністю розуміється компетентність у фінансових питаннях, що дозволяє здійснювати фінансове планування, контроль за особистим бюджетом, усвідомлений вибір фінансових продуктів і послуг з урахуванням наявних можливостей і ризиків, вміння у разі необхідності звертатися за допомогою і консультацією до фахівців, приймати інші ефективні заходи для поліпшення фінансового благополуччя і захисту» [25].

Експерти Національного агентства фінансових досліджень під фінансовою грамотністю розуміють «знання про фінансові інститути та пропоновані ними продукти, а також вміння їх використовувати при виникненні потреби і розуміння наслідків своїх дій. Фінансова грамотність як поняття розбивається на три взаємопов'язаних частини: установки (культура фінансової поведінки), знання та навички» [29].

З метою систематизації теоретичних і методологічних підходів до фінансової грамотності та розповсюдження кращих практик в липні 2005 р. ОЕСР опублікувала Принципи і кращі практики фінансової освіти (Principles and Good practices for financial education and awareness). У цьому документі дано поняття «фінансова освіта», викладені її цілі та принципи здійснення, а також систематизовані кращі доробки фінансової освіти за чотирма напрямками –

діяльність держави і суспільства по розповсюдженню фінансової освіти, роль фінансових інститутів у підвищенні фінансової освіти, поширення фінансової освіти в цілях пенсійного забезпечення, освітні програми з підвищення фінансової освіти [24]. За результатами вивчення зазначеного вище документа, нами запропоновано визначення сутності фінансової освіти, необхідної для потреб розвитку кредитного ринку: це процес, за допомогою якого споживачі кредитних продуктів та послуг або інвестори покращують своє розуміння кредитних продуктів, їх вартості, ідей і ризиків, розвивають свої навички, компетентність та впевненість у результаті пошуку інформації та навчання з метою підвищення своєї обізнаності про кредитні ризики та можливості здійснення усвідомленого вибору, використання інших ефективних заходів щодо поліпшення свого фінансового добробуту.

Таким чином, фінансова освіта сприяє підвищенню рівня фінансової грамотності населення. Вплив рівня фінансової грамотності населення на фінансові інститути нами пропонується розглядати через поняття «інформаційна асиметрія». Вихідними теоретичними положеннями, як уже зазначалось, є праці Дж. Акерлофа, який досліджував проблему невизначеності якості благ у контексті існування на деяких ринках значного рівня асиметрії інформації про якість блага між продавцем і покупцем. Інформаційна асиметрія між учасниками угоди породжує ряд феноменів, широко представлених на фінансовому ринку і вивчених економістами, таких як *adverse selection* («відбір гірших»), *moral hazard* («моральний» або «суб'єктивний» ризик).

Серед подальших досліджень ролі інформації в економіці та на фінансовому ринку в контексті нашої наукової проблематики важливу роль відіграють роботи К. Ерроу, який виділяє специфічні риси інформації як товару і вказує на те, що в економічній системі більша частина інформації – це інформація про інших учасників економічної системи [30] (таким чином розширюючи позицію Дж. Акерлофа, який акцентує увагу на інформації про якість блага).

Відповідно, вплив фінансової грамотності населення на фінансові інститути розкривається при взаємодії клієнта-фізичної особи з фінансовим інститутом і передбачає кілька аспектів.

По-перше, фізична особа, що володіє певним рівнем фінансової грамотності, обумовленим наявними у нього знаннями, навичками, компетенціями і установками, при вирішенні певних особистих фінансових завдань здійснює вибір того чи іншого фінансового інституту. З теоретичної

точки зору, вплив рівня фінансової грамотності на вибір населенням певних фінансових інститутів може бути описано через такий феномен інформаційної асиметрії, як «відбір гірших».

На фінансовому ринку пропонуються послуги різної якості. Покупці (населення) і продавці (фінансові інститути) однаково чиним впорядковують свої уподобання щодо послуг різної якості, але тільки фінансовим інститутам відомо якість кожної пропонованої послуги; населенню ж, у кращому разі, відомо розподіл якості раніше наданих послуг. Якщо покупці не можуть жодним способом відрізнити хороші послуги від поганих, наприклад з огляду на низький рівень фінансової грамотності або певних поведінкових установок, то поряд з доброякісними послугами їм будуть завжди надаватися і недоброякісні.

Дослідження цієї проблеми відбору найгірших, або несприятливого відбору, проведені Дж. Акерлофом і В. Вілсоном, показали, що «несприятливий відбір» може зробити негативний вплив на ефективність функціонування ринку.

Надалі ідея «відбору гірших» була розвинена в роботах Дж. Стігліца і Е. Вайсса і використана для пояснення раціонування кредиту. Вони припустили, що кожен позичальник пред'являє попит на одну і ту ж величину капіталу, і тому всі позичальники рівноцінні з точки зору банку. Враховуючи можливість неповернення кредиту, більшою інформацією про який володіють позичальники, банки опиняються в ситуації, коли видані різним позичальникам кредити приносять різний дохід. Таким чином, банки при видачі кредитів поряд із сумлінними позичальниками через неповну інформованість видають кредити і недобросовісним позичальникам. Це дозволяє нам розкрити інший аспект впливу рівня фінансової грамотності на діяльність банківських установ – проблему неповернення кредитів населенням.

Вплив рівня фінансової грамотності населення на кредитний ринок визначається значною мірою характером взаємин між клієнтом-фізичною особою і банком. Так, невисокий рівень фінансової грамотності фізичної особи, відсутність навичок читання кредитного договору, компетенцій фінансового планування, установка на економічний патерналізм можуть призвести до порушення графіка платежів по кредиту, і, як наслідок, до зростання кредитної заборгованості та частки проблемних кредитів у кредитному портфелі банку. У свою чергу, це спричиняє збільшення витрат банку на організацію роботи з

проблемними позичальниками, необхідність реалізації застав (якщо вони були передбачені кредитним договором) тощо.

Певну небезпеку при невисокому рівні фінансової грамотності населення також становить агресивна політика кредитних організацій (банків, мікрофінансових інститутів, кредитних кооперативів) щодо збільшення кредитного портфеля, яка переконує фізичних осіб в простоті отримання кредиту і не акцентує уваги на прийнятій позичальниками відповідальності.

Така ситуація посилюється різницею між суб'єктивним і об'єктивним рівнями фінансової грамотності. Суб'єктивний рівень фінансової грамотності – уявлення людей про те, наскільки фінансово грамотними вони себе вважають, на відміну від об'єктивного рівня фінансової грамотності, що відображає реальний стан справ. Як зазначає професор О. Кузіна, «розбіжність в динаміці об'єктивних і суб'єктивних показників свідчить про тенденцію зростання зайвої впевненості споживачів» [31], що вносить певний внесок в «перегрів» ринку.

У дослідженні було проведено аналіз проблем підвищення фінансової грамотності населення в Україні. Враховуючи те, що сучасна економіка України є нестабільною, підвладною кризам, недієвій грошово-кредитній політиці державних органів влади, інстинктивні дії населення – наприклад масове зняття коштів із вкладів тощо – що не мають за собою розуміння економічної ситуації та наслідків таких дій, наносять не виправданих збитків саме населенню в першу чергу.

За визначенням НБУ, фінансова грамотність – це знання, розуміння, навички та впевненість, які дають змогу людині приймати зважені рішення щодо ефективного управління власними фінансами та раціонально діяти відповідно до конкретних життєвих обставин.

У вересні 2010 року проект агентства США по міжнародному розвитку «Розвиток фінансового сектору» (USAID/FINREP) провів дослідження серед 2 тис. респондентів у віці від 20 до 60 років серед міського населення з усіх регіонів України. Було встановлено, що більш ніж 60 % респондентів вважають себе фінансово освіченими (22 % – «добре» або «відмінно», 41 % – «задовільно»). Але тільки 22 % респондентів змогли дати п'ять-шість правильних відповідей на сім доволі простих математичних питань, без яких неможливо управляти власними фінансами. 51 % змогли відповісти правильно менш ніж на 3 питання.

Дослідники також встановили, що багато з українців не знають до кого звертатися за інформацією чи допомогою у випадках спорів із фінансовими

установами: 31 % населення вказали судові органи, 24 % – до уповноваженого у справах захисту прав людини (хоча він не має таких повноважень), 22 % не змогли дати відповідь, а близько 30 % сказали, що до державного регулятора (11 % вказали НБУ, 11 % – Держпотрібстандарт, 8 % – Держфінпослуг).

Тому важливим є розвивати фінансову грамотність населення України. Зауважимо, що керівництво країни впроваджує заходи щодо підвищення фінансової грамотності населення України.

Наприклад, Національний банк України з 2012 року спільно з державними органами та установами, банківськими асоціаціями, банками, громадськими організаціями, вищими навчальними закладами, іноземними та іншими партнерами втілює щорічні плани заходів з підвищення рівня фінансової грамотності населення України відповідно до постанови Правління Національного банку України від 21.03.2012 № 104 «Про створення Національним банком України міжвідомчої робочої групи з розроблення та реалізації Програми підвищення рівня фінансової грамотності населення України» [32].

Але слід відмітити, що створення активного подолання процесу фінансової безграмотності населення було ініціативою не української влади, а саме зарубіжних інститутів – Світового банку. У березні 2012 року він запропонував Україні ряд рекомендацій для розробки стратегії фінансової грамотності та захисту прав споживачів фінансових послуг. Серед них окремий акцент робився на національній програмі фінансової освіти – проведенні спеціального навчання суддів, журналістів, вчителів, перегляді учбових матеріалів для початкових та середніх шкіл.

31 жовтня 2012 року Кабінет Міністрів України затвердив стратегію реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 рр., в якій було прописано і необхідність підвищити фінансову грамотність усіх вікових груп і соціальних прошарків населення.

В цілому, узагальнюючи думки, що існують в економічній літературі, відзначимо, що низький, або нульовий, рівень фінансової грамотності призводить до негативних наслідків для суспільства, держави, банків і споживачів банківських послуг. Схематично цей вплив відображено на рис. 4.13 [32–38].

Рис. 4.13. Негативні наслідки низького рівня фінансової грамотності для розвитку кредитного ринку

Аналізуючи дані рис. 4.14, варто зазначити, що сучасна економічна криза підтвердила фінансову необізнаність громадян України, які отримували позички, розраховуючи на майбутнє продовження зростання їх доходів; крім того, такі позички отримувалися часто в іноземній валюті зі спекулятивною метою купівлі та перепродажу житла в очікуванні зростання ринкових цін.

Отже, необхідність формування національної концепції фінансової грамотності потребує обґрунтування її складових – місії, мети, завдань, принципів, організаційних засад та інструментів реалізації (табл. 4.7).

У табл. 4.7. зазначено місію, мету та основні завдання концепції фінансової грамотності. Ефективній реалізації концепції сприятиме дотримання основних принципів та ефективне використання інструментів.

Варто зазначити, що принцип комплексності передбачає формування загальної економічної, а в багатьох випадках і юридичної освіченості громадян. Наприклад, для забезпечення участі домогосподарств у розвитку фондового ринку необхідним буде формування розуміння розподілу заощаджень між різними формами інвестицій – банківськими депозитами, цінними паперами тощо.

Таблиця 4.7

Основні складові формування концепції фінансової грамотності
населення [складено на засадах 39–41]

Місія	Забезпечення сталого економічного розвитку, підвищення рівня добробуту та соціальної захищеності населення, припинення демографічної та інтелектуальної деградації нації, а також недопущення суттєвого негативного впливу на добробут домогосподарств циклічних коливань економіки
Мета	Формування ролі домогосподарств як суб'єкта ринкових відносин шляхом підвищення рівня ефективності та відповідальності їх фінансових рішень
Завдання	Завдання полягають у формуванні таких навичок: розуміти основні ринкові закономірності, передусім циклічності економічного розвитку; складати розуміння про стан економіки в цілому та фінансового сектора зокрема; знати та вміти використовувати основні правила інвестування; здійснювати облік доходів та витрат домогосподарств; складати короткострокові та довгострокові бюджети; вміти оптимізувати співвідношення між заощадженнями та споживанням; розуміти та вміти прораховувати різні умови фінансової угоди (порядок нарахування відсотків, форма платежів тощо); приймати усвідомлені та відповідальні фінансові рішення; компетентно планувати та здійснювати фінансові накопичення
Принципи	комплексність; цільове спрямування; об'єктивність; обізнаність та усвідомленість; фінансова відповідальність
Організаційна основа та інструменти реалізації	Партнерство держави та бізнесу. Міжвідомча координація. Створення галузевих програм. Грамотна інформаційна політика. Програма економічної освіти

Принцип цільового спрямування з одного боку означає вирішення конкретних фінансових завдань (наприклад, попередження панічних настроїв), а з іншого, використання інструментів практичної реалізації концепції залежно від цільових груп, що виділяються переважно за віком та/або освітою – школярі, студенти, пенсіонери, журналісти, позичальники банку тощо.

Об'єктивність як принцип концепції фінансової грамотності означає недопущення розповсюдження неправдивої чи рекламної інформації у рамках заходів, спрямованих на підвищення економічної освіти населення. Такі зловживання теоретично можливі з боку бізнесу як одного із провайдерів забезпечення фінансової освіти домогосподарств.

Дотримання принципу обізнаності та усвідомленості означає розуміння основних правил, закономірностей ринкової поведінки. Дотримання цього принципу вимагає також необхідного рівня транспарентності від основних ринкових суб'єктів (у випадку кредитного ринку – від банків, кредитних спілок, ломбардів тощо).

Принцип фінансової відповідальності безпосередньо пов'язаний з попереднім, оскільки при дотриманні обізнаності та усвідомленості зростає розуміння можливих наслідків (відповідальності) від прийняття інвестиційних рішень. Наприклад, якщо вкладник обирає банк лише на основі оцінки ставок за депозитами, він повинен усвідомлювати можливі ризики неповернення вкладених коштів, здійснювати диверсифікацію своїх вкладень.

У могографії виділено основні інструменти реалізації концепції підвищення рівня фінансової грамотності населення, які складають її Організаційну основу: навчальні заклади України; засоби масової інформації; робота з підприємствами.

На рис. 4.14. запропоновано схему підвищення фінансової грамотності усіх прошарків населення задля зниження можливості виникнення асиметрії інформації під час взаємодії банку та його клієнта.

На рис 4.14 зображено основні напрямки, за якими має діяти створена робоча група. Тобто це співпраця із навчальними закладами України усіх рівнів, співпраця в рамках соціальних проектів із засобами масової інформації та робота «на місцях» з підприємствами.

Рис. 4.14. Схема шляхів підвищення фінансової грамотності населення України

Розглянемо більш детально кожний із шляхів.

Навчальні заклади України

1. Дитячі садки та початкові школи – у західній практиці процес навчання дітей фінансовій грамотності починається з найменшого віку. Проводиться це на базі навчальних закладів. Розуміння того, що таке податки, позички, гроші,

банки тощо повинно приходити до людини у юному віці. Має бути введений спеціальний предмет – фінансова грамотність, що на початковому етапі передбачатиме примітивне роз'яснення дітям основних економічних принципів (наприклад, різниці між потребою та необхідністю, бажанням тощо). Це може бути реалізовано за допомогою читання економічних казок, проведення ігор, спеціальних бесід із вихователем. На такому рівні, на нашу думку, не потребується спеціалістів. Вихователь чи учитель може роз'яснити дітям ці питання.

2. Середні школи, коледжі, технікуми – на більш дорослому етапі пропонується ввести спеціальний предмет, такий як фінансова освіта. Але враховуючи підлітковий вік, такі заняття не повинні носити виключно лекційний характер. Вони мають бути інтерактивними – за допомогою ділових ігор, створення різних фінансових ситуацій, створення фінансових клубів на базі навчального закладу для більш допитливих. Мають бути роз'яснені такі питання, як бюджетна система, страхування, робота банку – найпопулярніші продукти та їх приховані «капкани». Наприклад, поняття овердрафту, відсотка за депозитом та кредитом, приховані комісії тощо.

3. Університети – реалії якості української освіти такі, що навіть люди, які отримали вищу освіту, не є фінансово освіченими – навіть якщо вони мають диплом з економічних спеціальностей, тому що класичні університетські предмети не висвітлюють життєвих питань щодо власних фінансів. На першому курсі навчання рекомендується вводити предмет фінансової освіти, який теж має викладатись в інтерактивному вигляді та включати лише актуальні на сьогоднішній день питання щодо управління власними фінансами. Доцільними будуть ділові ігри, презентації студентів щодо тих чи інших питань – наприклад, про необхідність страхування чи переваги/недоліки банківського кредиту, на що слід звертати увагу при оформленні кредитного договору, виборі фінансової установи тощо.

Засоби масової інформації

Кооперація із засобами масової інформації, в рамках соціального проекту підвищення фінансової грамотності населення, є найефективнішою саме для дорослого населення. Вона має проводитись із газетами та журналами усіх напрямлень (як спеціалізованими економічними, так і журналами для господарок та пенсіонерів). Але найважливішим каналом розповсюдження корисної інформації є саме телебачення.

На рис. 4.15 визначено основні способи донесення знань до населення через взаємодію із телеканалами України.

Рис. 4.15. Основні способи донесення знань до населення через телебачення

Як видно із рис. 4.15, було визначено три основні шляхи донесення знань до населення України. Зауважимо, що така співпраця має відбуватись із центральними телеканалами, що мають високі рейтинги, інакше така акція буде неефективною.

1) соціальна реклама – на зразок стандартної для українських телеканалів соціальної реклами, необхідно транслювати ролик щодо негативного ефекту фінансової безграмотності (банківського шахрайства, наслідків недосконало вивченого кредитного договору тощо);

2) 15-хвилинні обзори – після закінчення рейтингових програм, чи як їх складової частини (наприклад, вечірніх новин) щоденно мають транслюватися навчальні обзори щодо найпоширеніших фінансових, зокрема банківських продуктів; дані щодо нових, корисних, більш дешевих послуг. Населенню швидко і зрозуміло мають розтлумачитись основні принципи дії банку, страхової компанії, бюджету держави. Особливості кредитування, депозитних вкладів, переваги та недоліки використання платіжних карток тощо. Такі стислі огляди допоможуть не тільки зменшити фінансову безграмотність людей, знизити прояви асиметрії інформації, а й розширити ринок банківських послуг. Якщо населенню буде розтлумачено переваги тієї чи іншої новітньої для українського ринку банківської послуги, ринок почне розвиватись більш стрімкими темпами, бо з'явиться попит на такого роду банківські продукти та послуги.

3) спеціалізовані передачі – на нашу думку, це найменш ефективний спосіб донесення інформації, бо загалом такого роду телепередачі дивляться зацікавленні в тематиці люди. І як правило, вони вже є фінансово освіченими.

Звісно, засоби масової інформації є найдорожчим каналом донесення знань до населення. Але до цих заходів можливо залучити самі фінансові установи – банки, фінансові компанії, кредитні союзи тощо. Вони можуть використовувати ці ролики як рекламний засіб, тим самим роблячи соціальний вклад. Це відповідає соціальній відповідальності банків перед населенням України.

Таким чином, дослідження теоретичних і прикладних аспектів фінансової грамотності дозволило нам виділити ключову сферу впливу її рівня на фінансові інститути та кредитні ринки – при здійсненні взаємодії клієнта-фізичної особи з банком (як на стадії вибору, так і в процесі обслуговування). Це дозволяє окреслити сферу застосування заходів, націлених на підвищення рівня фінансової грамотності, і таким чином підвищити їх ефективність.

4.5. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІН КРЕДИТУВАННЯ БАНКІВ В УМОВАХ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ

При моніторингу кредитного ринку традиційно використовується статистична інформація про обсяги наданих позичок, структуру кредитної заборгованості, динаміку середніх процентних ставок за кредитами.

Необхідно відмітити, що кредитний ринок сам по собі неоднорідний, кожна кредитна угода, особливо при кредитуванні юридичних осіб, укладається на індивідуальних умовах, тому з урахуванням впливу асиметрії інформація може бути неповною як з боку банку, так і з боку позичальника.

До основних умов, що впливають на зміст кредитної угоди, а в подальшому – на якість виконання зобов'язань, належать, перш за все, нецінові умови кредитування: вимоги до забезпечення виконання зобов'язань за кредитною угодою, умови оцінки кредитоспроможності (платоспроможності позичальника, різні платежі і комісії, що супроводжують процеси кредитування). Варто зазначити, що недостатня прозорість нецінових умов кредитування перешкоджає формуванню партнерських взаємовідносин між суб'єктами кредитного ринку.

Крім того, при аналізі необхідно враховувати безпосередній вплив нецінових умов кредитування на рівень процентних ставок за кредитами. Наприклад, більш жорсткі вимоги до кредитоспроможності позичальників або до забезпечення виконання зобов'язань за кредитною угодою дозволяють зменшити кредитний ризик і, відповідно, розмір відсотків за користування

кредитом. Збільшення терміну кредитування підвищує ризик ліквідності і процентний ризик, що призводить до підвищення процентних ставок.

Таким чином, в умовах асиметрії інформації на кредитному ринку виникає необхідність проведення досліджень нецінових умов кредитування, що сприяє досягненню транспарентності при оцінці доступності кредитів для різних груп позичальників.

Варто зазначити, що для оцінки умов банківського кредитування центральними банками окремих країн, наприклад таких, як США, Канади, Англії, Японії, з 2002 року Європейським центральним банком проводяться вибіркові дослідження умов банківського кредитування. Останнім часом стали використовувати такі дослідження і в країнах СНД: Казахстані, Росії, Білорусі, поступово впроваджуються такі дослідження і в Україні.

Завданням цього підрозділу є розробка та впровадження методичних підходів до проведення досліджень умов банківського кредитування для визначення впливу нецінових чинників кредитування на кредитний ринок.

Вперше таке вибіркове дослідження умов банківського кредитування почали здійснювати у США Федеральною резервною системою (ФРС) з 1964 р. Здійснюються дослідження щокварталу перед засіданням Комітету з грошово-кредитної політики на основі опитувань старших кредитних фахівців комерційних банків (Senior Loan Officer Opinion Survey on Bank Lending Practices – SLOOS).

Спочатку в дослідженні брали участь 120 американських банків. Пізніше кількість опитуваних банків США скоротилася до 60, але до них додали 24 філії іноземних банків. Участь в дослідженні є добровільною.

Анкета опитування містить приблизно 15 стандартних питань: про зміну умов кредитування; про зрушення в попиті на кредитні продукти з боку позичальників в аналізованому кварталі і прогноз на наступний період; про причини, що зумовили ці зміни; про кількість запитів про умови кредитування; про плани банку щодо розвитку певних напрямів кредитування в майбутньому.

Як відомо, у США сильно розвинений ринок нерухомості і, відповідно, ринок іпотечного кредитування, тому, окрім питань про кредити великим і середнім компаніям, а також малим підприємствам, особлива увага приділяється кредитам на придбання і будівництво комерційної нерухомості, іпотечним кредитам. Окрім цього, в анкету можуть включатися додаткові питання, пов'язані з поточними змінами кон'юнктури кредитного ринку США. Так, в 2005 р., після внесення змін до законодавства про банкрутство, в анкету

додали питання про вплив цих змін на умови банківського кредитування; у 2009 р., в період розпалу світової фінансової кризи – про умови кредитування міжнародної торгівлі; у 2010 р., коли низка країн зони євро повідомляла про свої фінансові проблеми, – про умови кредитування європейських банків.

Для відповіді на питання, що стосуються умов зміни кредитної політики банку, респондентам пропонується вибрати один з п'яти варіантів : «Істотно стали більш жорсткими», «Стали помірно жорсткими», «Залишилися колишніми», «Помірно пом'якшали», «Істотно пом'якшали».

Окрім загальнодержавного анкетування на тему зміни умов банківського кредитування окремі федеральні резервні банки (ФРБ) США проводять подібні дослідження і на регіональному рівні. Проте структура і порядок проведення цих опитувань значно розрізняються. Анкети регіональних досліджень містять від чотирьох до шести питань і несуть яскраво виражену галузеву спрямованість. Наприклад, в дослідженні ФРБ Далласа, відповідального за південно-західні регіони США з розвиненим сільським господарством, окремо виділяються кредити фермерам-рослинникам, скотарям і сироварам, а серед чинників, що впливають на УБК, в коментарях респондентів згадуються врожайність зернових культур і стан пасовищ, а також кліматичні умови, що впливають на них.

Через 35 років, у 1999 р. Банк Канади приступив до проведення подібних вибіркового дослідження умов банківського кредитування, проте аж до жовтня 2008 р. результати цього дослідження використовувалися лише підрозділами банку і не розміщувалися у відкритому доступі. Основне питання анкети : «Як змінилися вимоги до позичальників (апетит до ризику) і умови кредитування у вашому банку за останні три місяці?» Далі йдуть питання про окремі умови банківського кредитування.

Істотною відмінністю в проведенні подібного дослідження на території Канади є те, що набір питань для банків з різних провінцій розрізняється, відбиваючи специфіку регіональної економіки. Кожне питання анкети задається стосовно трьох категорій позичальників: великі корпоративні клієнти, середні компанії і позичальники малого бізнесу.

Розділення за типами позичальників, пропоноване Банком Канади, ґрунтується на розмірі кредиту, що надається цьому клієнтові: великим корпоративним клієнтам – більше 50 млн дол. США; середнім компаніям – від 2 до 50 млн дол., представникам малого бізнесу – менше 2 млн дол. США. Проте цей критерій – швидше рекомендація, ніж правило. Банкам-

респондентам дозволяється використати їх внутрішні визначення категорій позичальників, які можуть відрізнятися від запропонованих. У дослідження також включаються додаткові питання, що відбивають думку комерційних організацій про поточну економічну кон'юнктуру і фінансові умови, що впливають на банківське кредитування. Результати цього анкетування доповнюються підсумками вибіркового дослідження – Business Outlook Survey (опитування думки позичальників про зміну умов банківського кредитування).

Звідні показники опитування позичальників визначають виключно підсумкові зміни умов банківського кредитування і не характеризують причин цієї зміни. У своїх аналітичних матеріалах Банк Канади наводить приклад, що зростання кредитування малого бізнесу може бути результатом як збільшення попиту на кредити з боку цього типу позичальників, так і зміни кредитної політики з боку банків на користь активізації кредитування малого бізнесу (пом'якшення умов кредитування).

З огляду на відмінності сприйняття кон'юнктури кредитного ринку кредиторами і позичальниками існує систематична розбіжність між звідними результатами двох анкетувань, саме тому результати обох, що доповнюють один одного дослідження, публікуються одночасно в Звіті про монетарну політику Банку Канади.

У квітні 2000 р. практику проведення опитування співробітників банків про умови кредитування перейняв Банк Японії. Нині у вибірку респондентів входять близько 50 банків, на які припадає біля 75 % кредитного ринку Японії. Більша частина питань анкети належить до останніх минулих трьох місяців, але є також декілька питань про очікування змін в наступному кварталі.

У практиці проведення вибіркового дослідження існує одна важлива відмінність у техніці заповнення анкети: Банк Японії просить респондентів брати до уваги вплив сезонних чинників на зміну кредитної політики банку. Це дозволяє оптимізувати аналіз звідних показників, оскільки отримана інформація за визначенням очищена від сезонності.

До стандартних питань, аналогічних питань анкет ФРС США і Банку Канади (зміни УБК в цілому і окремих умов кредитування, попиту з боку позичальників і т. д.), Банком Японії додані питання про зміну і очікувану зміну кредитних спредів.

Види досліджуваних кредитних продуктів в анкеті представлені значно ширше, ніж в перерахованих країнах (за винятком кредитування населення, в якому виділяються тільки іпотечні і споживчі кредити). Оскільки в Японії

значно розвинена система муніципальних органів, окремо виділяється інформація про умови запозичень для цієї категорії позичальників.

Враховуючи величезну кількість різноманітних промислових компаній-позичальників на території Японії, їх розділяють на підвибірки згідно з трьома критеріями: галузь (виробничі, будівельні, фінансові та інші підприємства); обороти (великі, середні, малі компанії) і кредитна якість (позичальники з високим, середнім і низьким рейтингом). У кожному питанні анкети уточнюється конкретний список категорій позичальників, стосовно яких ця інформація становить інтерес.

Наприклад, питання про зміну попиту на кредити (один з основних в анкеті) задається 18 категоріям позичальників (окремо малі, середні і великі підприємства кожної з галузей, а також декілька груп галузей).

У листопаді 2002 р. до центральних банків, що проводять дослідження УБК, приєднався Європейський центральний банк (ЄЦБ). Він опитує більше 100 банків, що функціонують на території країн зони євро. У дослідження включені питання про критерії задоволення заявок на кредити, терміни і умови видачі кредитів, а також про попит на кредити і чинники, що його визначають. Окремо виділяються кредити малим і великим підприємствам, іпотечні і споживчі кредити.

Як і в анкеті Банку Японії, питання дослідження ЄЦБ стосуються як минулого кварталу, так і очікувань відносно того, що йде за ним. Використовуючи інформацію, отриману ЄЦБ при проведенні дослідження, деякі держави (наприклад, Італія, Кіпр, Франція і т. д.) розраховують індекси УБК на рівні країни.

Аналогічні вибіркові дослідження проводить Банк Англії з II кварталу 2007 р. Оскільки Великобританія є одним зі світових фінансових центрів, особлива увага в дослідженні приділяється питанням про зміну умов кредитування фінансових організацій (пенсійні фонди, дилерські компанії, хедж-фонди, спеціальні фінансові організації). Цікавою особливістю дослідження також є те, що замість одного запитальника використовуються чотири різні анкети. Одна торкається кредитування населення за наявності забезпечення; інша – кредитування населення без забезпечення; третя – корпоративного кредитування; четверта – кредитування малого бізнесу (нині вона є додатком до анкети корпоративного кредитування, а раніше включалася в анкети про кредитування населення).

Для кожного виду дослідження використовується своя вибірка респондентів, для формування якої проводиться аналіз частки ринку, що належить тій або іншій групі банків.

Аналогічно практиці Банку Японії респонденти повинні брати до уваги вплив сезонних чинників. До стандартних питань додані специфічні: зміна параметрів оцінки кредитоспроможності кредитоотримувача; зміна умов сек'юритизації кредитів; втрати від невиконання зобов'язань. У кінці анкети можуть бути додаткові питання, пов'язані з поточним станом економіки.

В останні роки, після світової економічної кризи, анкетування банків про умови кредитування здійснюється також в країнах, що розвиваються: Албанії, Угорщині, Індонезії, Румунії, Таїланді та інших.

У країнах СНД першим здійснив аналогічне дослідження та відкрито опублікував його результати Національний банк Республіки Казахстан.

Призначена для моніторингу якісних параметрів умов банківського кредитування в Казахстані анкета (обсяг більше 20 сторінок) стала важливим джерелом інформації для розширення аналізу чинників, що визначають попит і пропозицію кредитних ресурсів, ризиків, що враховуються банками при розгляді кредитних заявок, очікувань розвитку кредитного ринку, політики ціноутворення і нецінових параметрів, що враховуються при видачі позичок, формуванні політик управління ризиками.

Основна мета такого дослідження – на основі аналізу якісних параметрів дати оцінку тенденціям у зміні попиту і пропозиції кредитних ресурсів, системам управління ризиками, адекватності заходів державного регулювання кредитною діяльністю банківського сектора. Отримані дані застосовуються для проведення стрес-тестування і оцінки індикаторів фінансової стійкості.

Анкета складається з двох розділів – «Ринок банківського кредитування» і «Карта оцінки ризиків». Питання розділу «Ринок банківського кредитування» розбиті на підрозділи «Корпоративний сектор» і «Фізичні особи».

Окрім цього, питання згруповані в окремі секції: попит на кредитні ресурси, пропозиція кредитних ресурсів і чинники, що впливають на них, очікування учасників дослідження, у тому числі відносно якості кредитного портфеля, оцінка кредитного ризику відносно окремих галузей економіки (сільське господарство, промисловість, торгівля і т. д.).

З 2009 р. в Росії почали використовувати вибіркоче дослідження умов банківського кредитування. Необхідність такого дослідження була викликана

тим, що в умовах кризи одним із чинників погіршення економічної ситуації в економіці стало зниження доступності кредитування реального сектора.

Аналіз співвідношення індексів, що характеризують вплив ситуації в російському нефінансовому секторі на умови банківського кредитування, з окремими макроекономічними характеристиками російської економіки свідчить про те, що оцінки ситуації, що даються банками, в нефінансовому секторі Росії в цілому відповідають фактичному розвитку подій. Макроекономічна статистика, як правило, з'являється пізніше за отримання цих досліджень УБК.

Тому відповідність індексів УБК динаміці показників макроекономічної статистики відбиває здатність російських банків оцінювати ситуацію в нефінансовому секторі за рахунок аналізу фінансового положення діючих і потенційних позичальників. Це дозволяє використати індекси УБК як випереджаючі індикатори, що відбивають перспективи розвитку ситуації в нефінансовому секторі економіки цієї держави.

У жовтні 2011 р. Національним банком Республіки Білорусь було прийнято рішення організувати пілотне дослідження умов банківського кредитування. Вибіркове дослідження умов банківського кредитування у Білорусі дозволило оцінити зміну умов кредитування не лише за групами позичальників (наприклад, виділяти малий і середній бізнес) і напрямами кредитування (автокредитування, іпотечне кредитування), але і за групами банків (наприклад, зіставляти тенденції в зміні кредитної політики державних банків і банків з іноземним капіталом).

Методичні підходи. Для агрегації результатів анкетування центральні банки розраховують показник загальної зміни умов кредитування, що визначається як співвідношення кількості банків, що посирили такі умови, і кількості банків, що пом'якшили умови кредитування.

При визначенні цього показника застосовуються різні методологічні підходи. Показник *net percentage (net balance)*, використовуваний ФРС США і Банком Канади, простіше в розрахунку, але не відбиває відмінностей в ступені зміни умов кредитування окремими банками, даючи досить грубу оцінку зміни умов кредитування. Банк Англії і деякі інші центральні банки для визначення загальної зміни умов кредитування застосовують показник *diffusion index*.

При його розрахунку відповідь «істотно стали жорсткими» або «істотно пом'якшали» робить сильніший вплив на кінцеве значення індексу, чим відповідь «стали помірно жорсткими» або «помірно пом'якшили». Завдяки

цьому в результатах дослідження відбиваються градації зміни умов банківського кредитування. Проте подібний підхід більше уразливий до помилок в початковій інформації, оскільки обидва показники мають свої переваги і недоліки, ЄЦБ і центральні банки низки інших країн (у тому числі Казахстану і Росії) розраховують як індекс *net balance*, так і *diffusion index*.

Існує ще одна важлива відмінність у використовуваних звідних показниках: метод усереднювання отриманої від банків інформації. Більшість центральних банків включають в розрахунок індексу результати відповідей усіх опитаних банків з однаковою вагою.

Банк Англії вводить додаткові вагові коефіцієнти, що відповідають ринковій частці банків-респондентів. У обох методів є як переваги, так і недоліки. З одного боку, зважений показник при коректному заповненні анкети дозволяє адекватніше відбивати кон'юнктуру ринку, але з іншого – він підвищує вимоги до правильності заповнення анкети як мінімум великими кредитними організаціями.

Звідні індикатори зміни умов банківського кредитування в Росії, розраховані за двома описаними методиками, порівнянні для періоду відносної фінансової стабільності (2010–2011 рр.). Проте в 2009 р., у період глобальної фінансової нестабільності, результати істотно відрізняються один від одного. Подібні відмінності викликані тим, що найбільші російські банки мали можливість залучати кошти у Банку Росії і частково зберігали довіру населення (тобто могли формувати пасиви за рахунок депозитів населення).

Ці банки зазнавали менші труднощі з фондуванням і тому проводили більш м'яку кредитну політику. У такій ситуації індекси УБК, розраховані за методикою Банку Англії (зважування показників), коректніше характеризують ринкову ситуацію. В умовах же порівняльної стабільності недоліки цієї методики (трудомісткість, уразливість до помилок окремих великих банків) навряд чи виправдовуються потенційно більш високою точністю розрахунку. Крім того, слід враховувати, що за ситуації, коли великі банки проводять політику, що значно відрізняється від інших кредитних організацій, використання вагових коефіцієнтів непридатне для аналізу функціонування банківської системи в цілому. Серед банків розвинених держав цю методику застосовує лише Банк Англії, що приступив до організації досліджень саме в період глобальної фінансової кризи.

Використання результатів дослідження. Маючи можливість аналізувати історичні дані за тривалий період часу, американські дослідники виявили

стійкий зв'язок між індексами, що розраховувалися, і динамікою ВВП США: в періоди, коли УБК стають більш жорсткими, спостерігається уповільнення економічного зростання, в періоди пом'якшення – прискорення.

Зв'язок індикаторів УБК і показника ВВП звернув увагу фахівців, що займаються макроекономічним моделюванням. Для поліпшення моделей глобальної економіки співробітники Міжнародного валютного фонду (МВФ) розробили фінансову змінну BLT (Bank Lending Tightness), що розраховується як середнє арифметичне індексів більш жорстких умов кредитування в США за чотирма основними напрямками кредитування (кредити великим і малим фірмам, кредити на будівництво і купівлю комерційної нерухомості, іпотечні кредити). Нині змінна BLT використовується Департаментом досліджень МВФ як фінансовий індикатор для розширення глобальних прогнозних моделей (GPM) макроекономічними взаємозв'язками.

Окрім цього, результати аналізу УБК знайшли застосування і в аналізі фінансової стабільності. МВФ використовує інформацію про умови банківського кредитування найбільших економік світу (США, країни єврозони, Японія) при побудові карти глобальної фінансової стабільності для розрахунку звідного показника, що характеризує монетарні і фінансові умови економіки.

Карта фінансової стабільності – інструмент графічного представлення зміни основних ризиків і умов фінансової стабільності: макроекономічні ризики, ризики на ринках, що розвиваються, кредитні ризики, ринкові і ризики ліквідності, монетарні і фінансові умови, апетит до ризику. Кожен звідний показник вимірюється від 0 (мінімальні ризики і погіршення умов) до 10 (максимальні ризики і пом'якшення умов) і відзначається на відповідній осі.

Нині слідом за ФРС США і МВФ результати вибіркового дослідження все частіше використовуються в макроекономічному аналізі і прогнозуванні в інших країнах. Враховуючи поступальний вплив грошового передатного механізму (трансмісійного механізму), можна виділити наступні його стадії.

Перша: зміни ринкових процентних ставок, валютного курсу, цін на активи і умов кредитування – як наслідок реалізації інструментів Національного банку (облікова ставка, операції на відкритому ринку).

Друга: зміни в номінальних витратах населення, малого і середнього бізнесу, великого бізнесу – як наслідок змін на першій стадії (у фінансовій кон'юнктурі).

Третя: зміни в темпах економічного зростання – як наслідок змін на другій стадії (у сукупному попиті).

Для кількісної оцінки зміни умов кредитування (розрахунку індексів) нами було проведено експертне опитування (анкетування) керівників банків про зміну умов банківського кредитування в II півріччі 2013 р. в Одеській області і очікування змін на I півріччя 2014 року. На території Одеської області діють 59 банківських установ, у тому числі 9 банків-юридичних осіб і 50 філій. В опитуванні взяли участь 53 банківські установи. Мета дослідження – виявлення змін в умовах кредитування і чинників, що зумовили ці зміни, за основними категоріями позичальників: населенням, малим і середнім бізнесом, великим бізнесом (анкета наведена в додатку Г).

Як показники зміни умов кредитування використовувалися:

а) дифузні індекси (diffusion index). Дифузні індекси розраховуються за формулою: відсоток банків, що повідомили про істотне посилення умов кредитування + $0,5 \cdot$ (відсоток банків, що повідомили про помірне посилення умов кредитування) – $0,5 \cdot$ (відсоток банків, що повідомили про помірне пом'якшення умов кредитування) – відсоток банків, що повідомили про істотне пом'якшення умов кредитування. Розрахунок наведено у додатку Г;

б) індекси «net percentage» (чисті процентні). Індекси «net percentage» розраховуються за формулою: відсоток банків, що повідомили про посилення умов кредитування – відсоток банків, що повідомили про пом'якшення умов кредитування. Розрахунок наведений в додатку В;

в) зведені індекси посилення умов кредитування усіх категорій позичальників, що розраховуються як середнє арифметичне індексів зміни умов банківського кредитування в національній валюті населення, великого, середнього та малого бізнесу; в іноземній валюті – великого, середнього і малого бізнесу. Розрахунок наведено у додатку Г.

Значення індексів знаходяться в діапазоні від -100 (максимальне пом'якшення умов кредитування банками) до 100 (максимальне погіршення умов кредитування банками).

За результатами дослідження банків виявлено наступне.

1. Згідно з показниками індексу «net percentage» доступність позичок усіх категорій позичальників в II півріччі 2013 р., за інформацією банків Одеської області, була високої для позичок в гривні і майже недоступною – в іноземній валюті. У I кварталі 2014 р. банки очікують збільшення доступності позичок як в національній, так і в іноземній валюті (рис. 4.16).

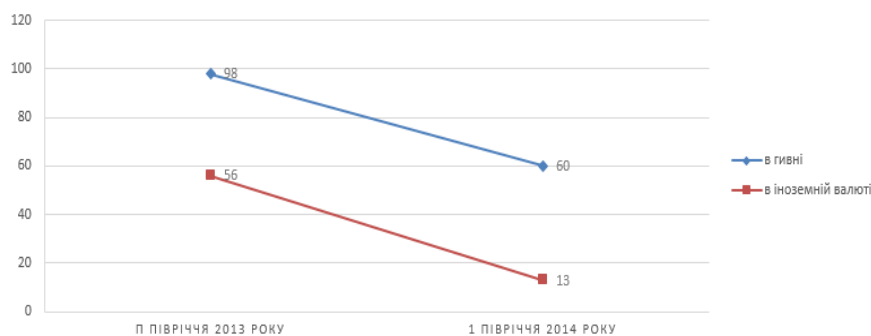

Рис. 4.16. Індекс «net percentage» зміни умов кредитування для усіх категорій позичальників, %*

*Примітка. Позитивне значення – жорсткі умови кредитування, від’ємне значення – пом’якшення умов

Приблизно 62 % банків, що було обстежено, відмітили у II півріччі 2013 р. погіршення умов іпотечного кредитування фізичних осіб у національній валюті, при цьому в I півріччі 2014 року банки очікували, що умови кредитування будуть менш жорсткими порівняно з II півріччям 2013 р. (рис. 4.17).

Якщо аналізувати малий, середній і великий бізнес, то погіршення умов кредитування у II півріччі 2013 р. як у гривні, так і в іноземній валюті чекало приблизно більше половини опитаних банків по великому бізнесу і більше 80 % – по малому і середньому, але на I півріччя 2014 року очікувалося зниження жорсткості (рис. 4.18, рис. 4.19).

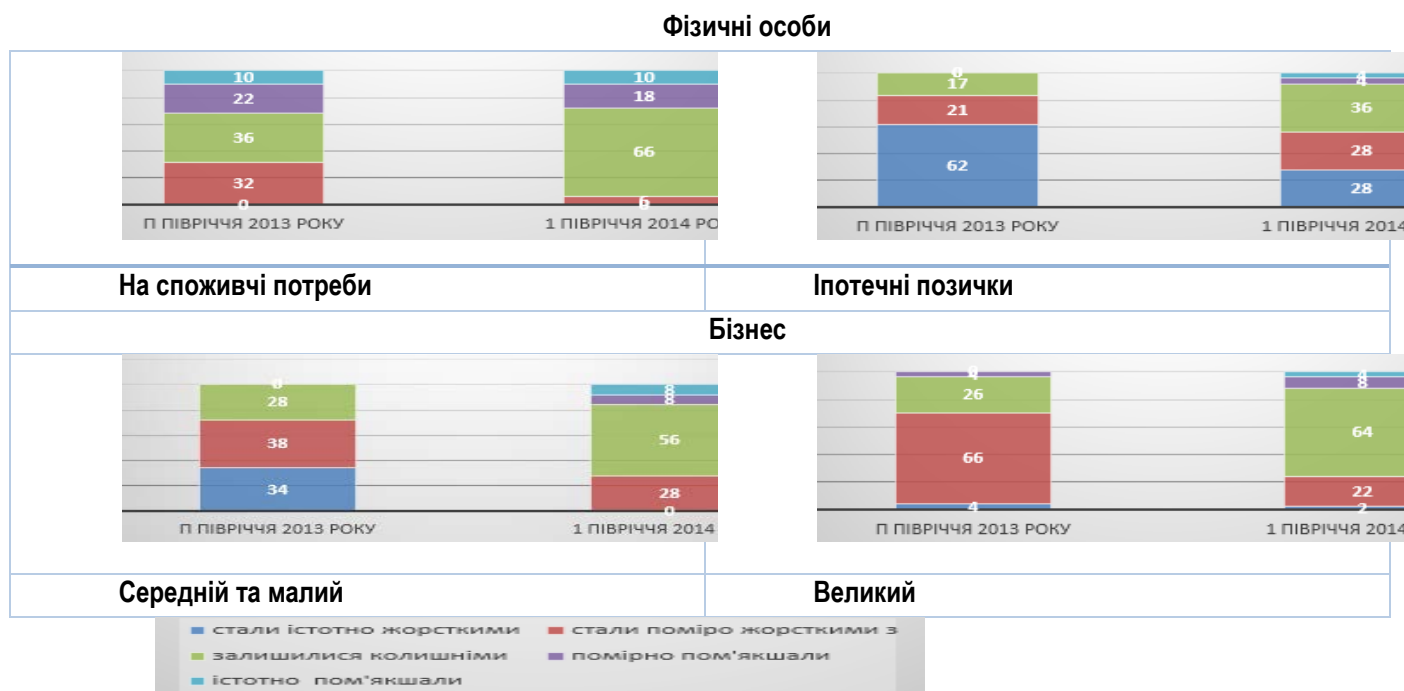

Рис. 4.17. Відповіді банків на питання про зміну умов кредитування в національній валюті, %*

*Необхідно відмітити, що ці прогнози не враховували сучасні проблеми політичного характеру: проблеми суверенності держави, воєнні дії тощо.

Примітка. Позитивне значення – жорсткі умови кредитування, від'ємне значення – пом'якшення умов.

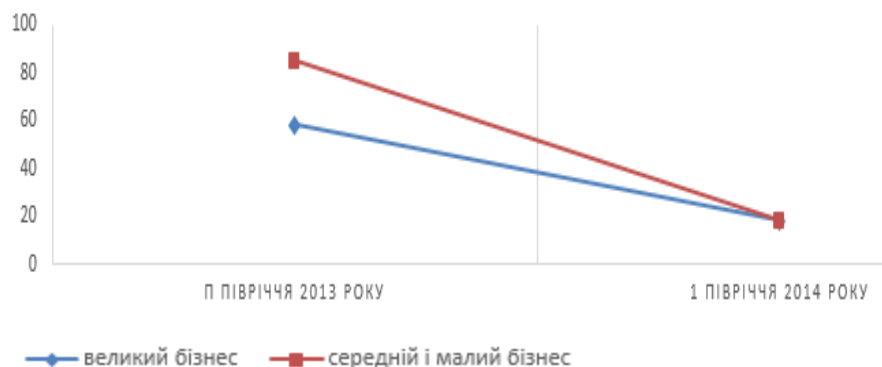

Рис. 4.18. Індекс «diffusion index» зміни умов кредитування бізнес-позичальників в іноземній валюті, %*

*Примітка. Позитивне значення – жорсткі умови кредитування, від'ємне значення – пом'якшення умов.

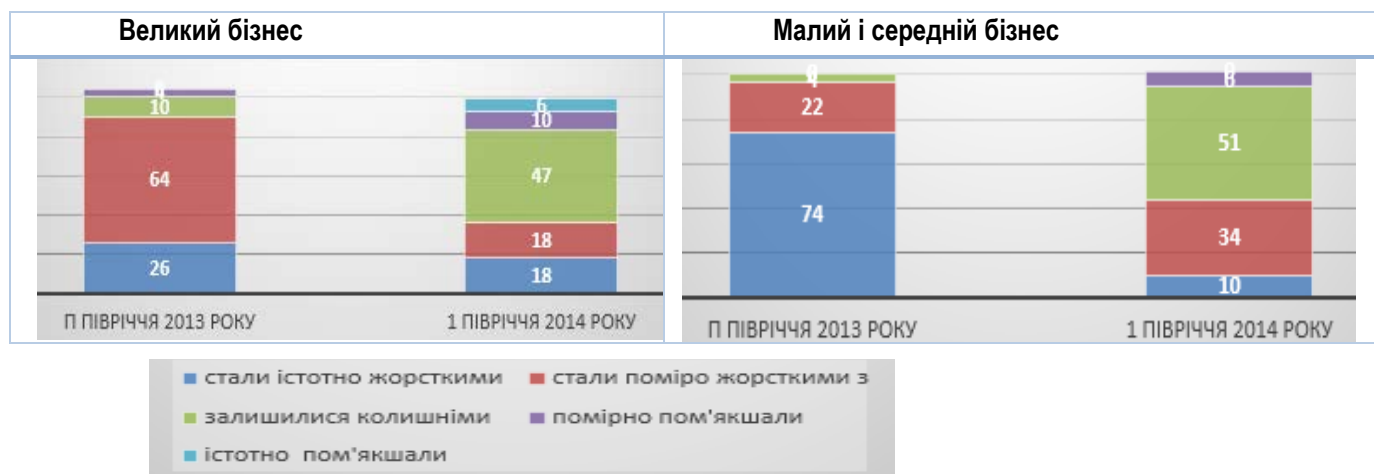

Рис. 4.19. Відповіді банків на питання про зміну умов кредитування в національній валюті, %

2. Зміна максимальних розмірів і строків надання позички в національній валюті пом'якшила умови їх надання, але високий рівень процентної ставки робить ці умови досить жорсткими (рис. 4.20).

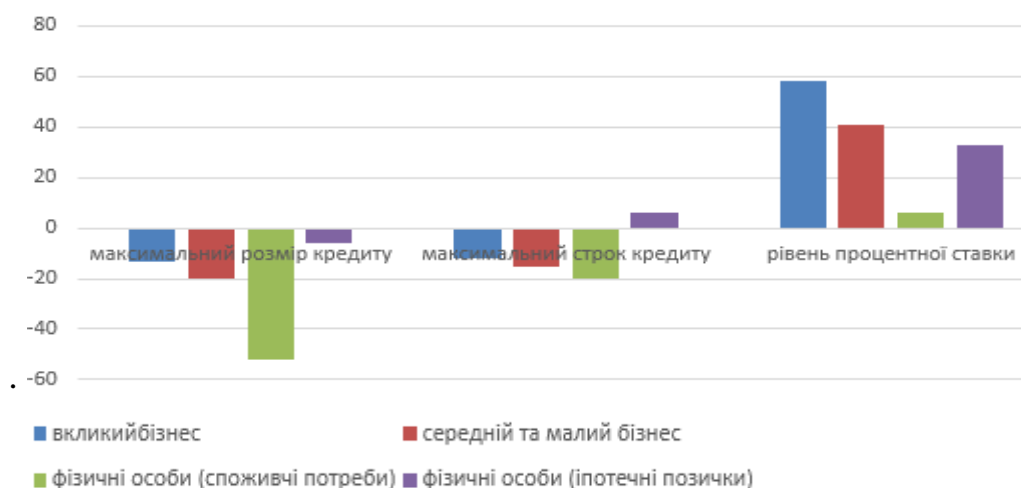

Рис. 4.20. Індекс «diffusion index» зміни окремих умов надання позички окремим категоріям позичальників в національній валюті, %*

*Примітка. Позитивне значення – жорсткі умови кредитування, від'ємне значення – пом'якшення умов.

Відзначимо також посилення даних умов кредитування усіх видів бізнесу в іноземній валюті (рис. 4.21).

Рис. 4.21. Індекс «diffusion index» зміни окремих умов надання позички окремим категоріям позичальників в іноземній валюті, %*

*Примітка. Позитивне значення – жорсткі умови кредитування, від'ємне значення – пом'якшення умов.

3. Посилення окремих умов кредитування для бізнесу пов'язане передусім зі зміною кредитної політики банків. У банків підвищені вимоги до фінансового положення (кредитоспроможності) позичальників, якості забезпечення кредитів, але вони знизили додаткові збори та комісії за надання та обслуговування позички для даної категорії позичальників і розширили спектр категорій позичальників і напрямів кредитування.

Для позичальників – фізичних осіб з позичок на поточні потреби жорсткими є додаткові збори та комісії за надання та обслуговування позички. Умови кредитування іпотечних позичок стали дуже жорсткими (рис. 4.22).

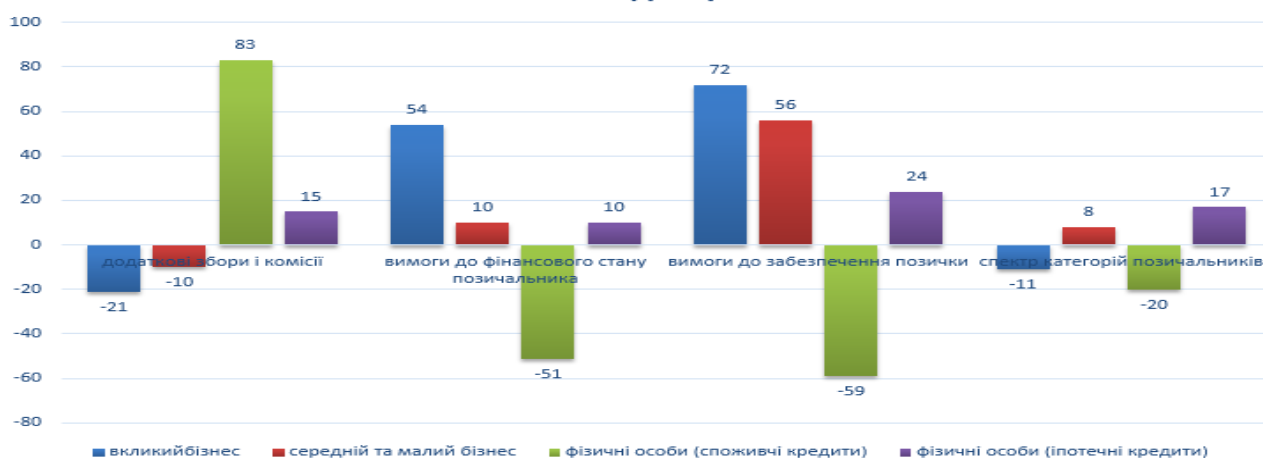

Рис. 4.22. Індекс «diffusion index» зміни окремих умов надання позички окремим категоріям позичальників в національній валюті, %*

*Примітка. Позитивне значення – жорсткі умови кредитування, від'ємне значення – пом'якшення умов.

Банки відмітили істотне збільшення процентних ставок за кредитами у гривні усім категоріям позичальників, і переважно в сегменті малого і середнього бізнесу.

4. Вплив зміни попиту окремих позичальників наведений на рис. 4.23.

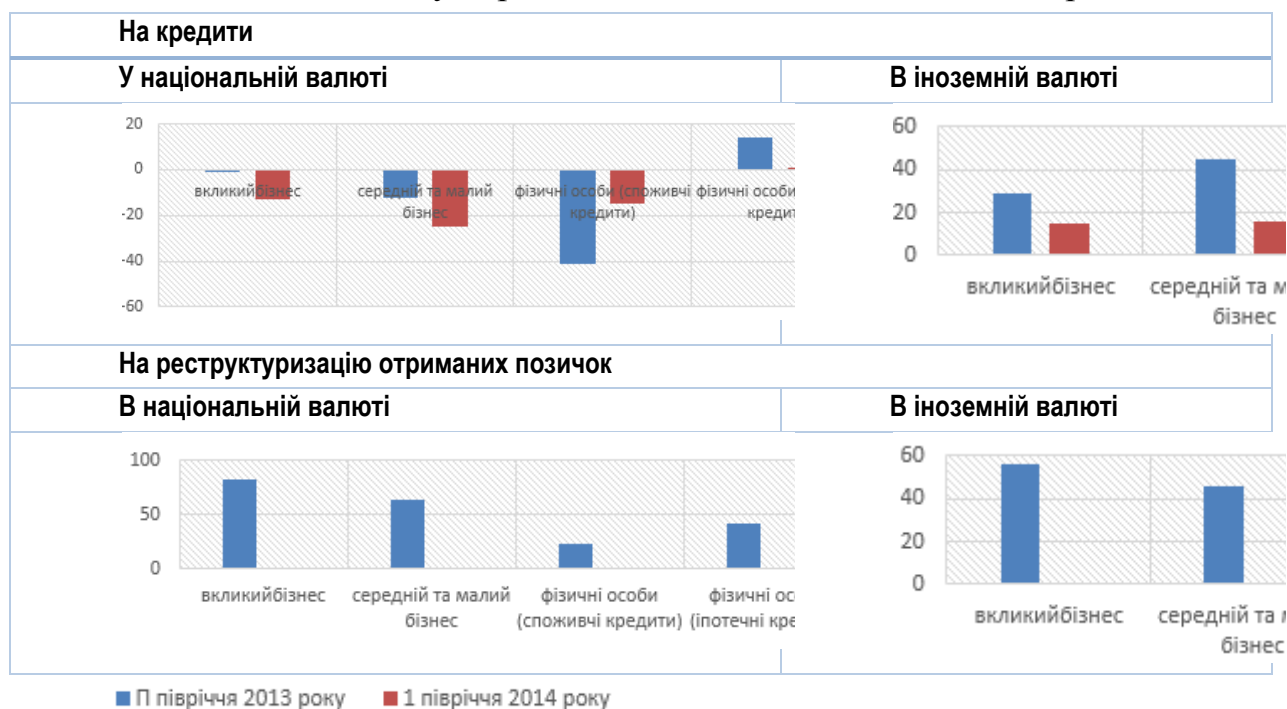

Рис. 4.23. Індекс «diffusion index» зміни попиту на кредит у окремих категоріях позичальників, %*

**Примітка. Позитивне значення – жорсткі умови кредитування, від'ємне значення – пом'якшення умов.*

Приблизно 40 % банків відмічають зниження сукупного попиту на кредити як у гривні, так і в іноземній валюті. При цьому зниження попиту на кредити в національній валюті банки пов'язують, окрім іншого, зі значним зростанням рівня процентної ставки.

Крім того, у зв'язку зі зниженням кредитоспроможності позичальників приблизно 50 % банків відмічають збільшення попиту різних категорій позичальників на реструктуризацію позичок.

Серед інших чинників, що обумовлюють зниження доступності кредитів деякими банками, названі: збільшення ставки рефінансування; послаблення курсу національної валюти по відношенню до іноземних валют; обмеження доступу до іноземної валюти (рис. 4.24).

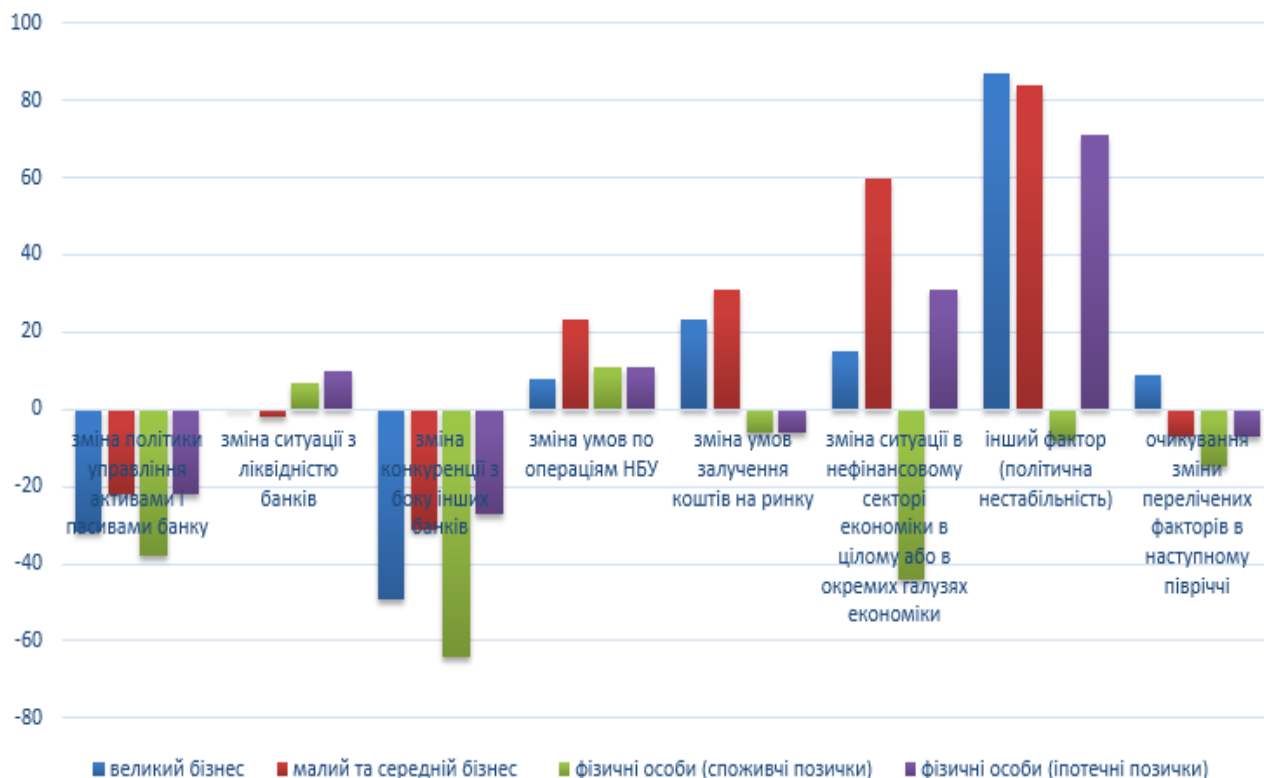

Рис. 4.24. Вплив окремих факторів на зміни умов кредитування за категоріями позичальників у національній валюті, %*

**Примітка. Позитивне значення – жорсткі умови кредитування, від'ємне значення – пом'якшення умов.*

5. Із факторів, наведених на рис. 4.24, деякому пом'якшенню умов кредитування сприяло посилення конкуренції між банками на кредитному ринку і відповідна даному чиннику зміна політики управління пасивами і активами банків. Практично усі інші чинники, що впливають на банківський

сектор, за II півріччя 2013 р. сприяли посиленню умов кредитування. Найбільшою мірою на умови кредитування в II півріччя 2013 р. впливало погіршення умов залучення банками коштів на ринку, посилення умов за операціями Національного банку, погіршення ситуації у нефінансовому секторі економіки. Впливовим чинником стала політична нестабільність у державі.

За результатами проведеного дослідження необхідно відмітити такі особливості та запропонувати рекомендації.

За II півріччя 2013 р. для всіх категорій позичальників банків Одеської області доступність кредитів як в гривнях, так і в іноземній валюті була суттєво обмежена. Найбільше це вплинуло на активність фізичних осіб та представників малого і середнього бізнесу за іпотечними позичками на кредитному ринку. Менше – на фізичних осіб за кредитами на споживчі потреби (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Зведені індекси зміни умов кредитування

Категорія позичальників	Індекс зміни умов кредитування			
	I півріччя 2013 р.		I півріччя 2014 р. (очікування)	
	Угоди в гривні	Угоди в іноземній валюті	Угоди в гривні	Угоди в іноземній валюті
Великий бізнес	50,0	35,7	53,6	39,3
Малий і середній бізнес	60,7	46,4	60,7	46,4
Фізичні особи (на споживчі потреби)	64,3	–	46,4	–
Фізичні особи (на фінансування нерухомості)	25,0	–	7,1	–
Усі категорії	50,0	41,1	42,0	42,9

Вказані зміни проявилися в тому, що банки:

- підвищили вимоги до фінансового стану позичальників, якості забезпечення, а також звужили спектр категорій позичальників і напрямів кредитування;
- посилили цінові умови кредитів (ставки і додаткові комісії);
- посилили нецінові умови кредитів (максимальні об'єми і терміни кредитів).

Дослідження показало, що зміну умов кредитування визначали наступні чинники:

несприятливі умови залучення банками коштів на ринку;
посилення умов за операціями Національного банку;
нестійка ситуація в нефінансовому секторі економіки, що виразилася в уповільненні зростання фізичного обсягу виробництва (продажів, робіт, послуг);
нестійка політична ситуація в країні;
перехід банків до більш прагматичної політики управління активами і пасивами.

В той же час ряд банків чекає подальшого посилення умов кредитування унаслідок зміни наступних чинників: збільшення ставки рефінансування; послаблення курсу національної валюти по відношенню до іноземних валют; обмеження доступу до іноземної валюти.

Деякому пом'якшенню умов кредитування, за винятком іпотечних позичок фізичних осіб сприяло посилення конкуренції між банками на кредитному ринку.

Аналіз досвіду проведення досліджень умов банківського кредитування в різних країнах, пропозицій і очікувань обстежуваних банків дозволяє визначити основні напрями розвитку досліджень умов банківського кредитування в Україні. З метою спрощення і уніфікації процедур збору інформації, оперативності надання даних доцільно удосконалювати методологію збору інформації за умовами банківського кредитування.

Надалі в цілях підвищення ефективності аналізу функціонування банківського сектора, зокрема кредитних операцій, необхідно проводити дослідження умов здійснення банками депозитних операцій.

РОЗДІЛ 5

ІННОВАЦІЙНІ БАНКІВСЬКІ ПРОДУКТИ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ

5.1. КРЕДИТНІ ДЕРИВАТИВИ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ БАНКІВСЬКИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ВІД РИЗИКІВ

Глобальна нестабільність світової економіки змушує банки постійно шукати інноваційні методи та ефективні інструменти зниження ризиків. Розвиток інтеграційних процесів в умовах глобалізаційних світових економічних дисбалансів призвів до виникнення фінансових інновацій, що створили умови для об'єднання різних по своїй структурі кредитних ринків. Одними з таких інновацій є позабіржові кредитні похідні інструменти, які розробили іноземні висококваліфіковані працівники банків.

Вирішення сучасних завдань зростання ролі кредитного ринку в економіці України, зменшення обсягів проблемних позичок та резервів за ними, обумовлюють необхідність впровадження інновацій для формування оптимальної стратегії управління кредитними ризиками як важливого засобу впливу банківської системи на реальний сектор. Відмічене визначає актуальність дослідження особливостей кредитних деривативів як інноваційних банківських інструментів захисту від кредитних ризиків. А відтак забезпечення результативності використання нових для вітчизняних банків фінансових інструментів потребує розроблення певної законодавчої бази і норм регулювання та є необхідною умовою для підтримки банківськими кредитами динамічного й збалансованого зростання економіки.

Інноваційній діяльності банків присвячені наукові праці вітчизняних й зарубіжних вчених. Зокрема, О.Мошенець [1, с.8] досліджував інноваційні продукти і технології на ринку банківських продуктів, С.Єгоричева [2, с.56] запропонувала методику впровадження інноваційних продуктів у банках, Л.Примостка визначає, що поява ринку кредитних деривативів пов'язана з виокремленням кредитного ризику як самостійного предмета строкової угоди [3, с.204], О.Дзюблюк пропонує визначення сутності деривативів [4, с.9].

Однак системне дослідження процесу впровадження та проблем використання банками кредитних деривативів поки що відсутнє. З урахуванням активізації процесів їх використання українськими банками виникає необхідність аналізу особливостей функціонування таких фінансових

інструментів на кредитному ринку та визначення окремих шляхів удосконалення норм їх регулювання у інноваційній банківській діяльності.

В останнє десятиліття одним з рушійних чинників подальшої інтеграції фінансових ринків, що розвивається в умовах глобалізаційних світових економічних дисбалансів, стали фінансові інновації, які створили умови для об'єднання різних по своїй структурі кредитних ринків. Це призвело до створення нових фінансових інструментів, нині відомих як позабіржові кредитні похідні інструменти, розробка яких велась вузьким колом висококваліфікованих співробітників банків. Однак світова фінансова криза висвітлила недоліки й нестійкість моделі позабіржового ринку деривативів в умовах фінансової інженерії, що в сучасних умовах стрімко розвивається.

Створені нові фінансові інструменти, а саме, кредитні деривативи покликані були сприяти розподілу кредитного ризику по всьому фінансовому ринку, а в результаті призвели до надмірних спекуляцій, закономірним підсумком яких стали величезні втрати та навіть банкрутство окремих учасників ринку, у тому числі банків.

Ринок похідних фінансових інструментів (деривативів), що є інструментом диверсифікації кредитних ризиків, тільки починає зароджуватися в ринковій економіці України. В умовах інтеграції України в міжнародне банківське співтовариство адекватне використання ринкових відносин, що забезпечують перерозподіл фінансових потоків за допомогою купівлі-продажу кредитних ризиків, стає як найближчою перспективою, так і об'єктивною неминучістю й необхідністю у банківській діяльності.

Виникненню кредитних деривативів сприяла необхідність вирішення проблем банківського ризик-менеджменту іноземних банків, яка визначилася у 70 - ті роки ХХ століття. Спад економічної кон'юнктури у цей період викликав ланцюжок банківських банкрутств і став основною причиною формування кредитних резервів і масового продажу невдалих боргових зобов'язань на фінансовому. Банки, які в таких умовах повинні були приступити до повномасштабного розпродажу кредитів і боргових зобов'язань, за допомогою деривативів знайшли механізм диверсифікації кредитних ризиків серед великої кількості інвесторів економічного співтовариства. Дані екстрені заходи стали причиною надлишкової пропозиції ресурсів і зробили неефективним будь-який новий випуск боргових зобов'язань. У таких умовах учасники ринку були змушені шукати інші способи страхування й «розсіювання» кредитного ризику.

Фінансові фахівці найбільших інвестиційних банків у першій половині

1990-х рр. активно працювали над винаходом такого деривативу, що дозволяв би перевести кредитні ризики на третіх осіб, збільшити обсяги кредитування клієнтів, що вже досягли лімітів по кредитній заборгованості, а також торгувати кредитним ризиком.

Як стверджує А. Серебряков, уперше кредитний дефолтний своп був використаний американським банком Banker Trust у 1992 р. при розробці стратегії управління кредитними ризиками. [5, с.38].

Варто зазначити, що в умовах впливу інформаційної економіки на діяльність банку все більшого використання набувають похідні фінансові інструменти. На кредитному ринку використовуються кредитні деривативи, їх сучасні науковці виділяють окремим сегментом кредитного ринку. Таким чином, новим сегментом кредитного ринку стає ринок кредитних деривативів.

Розрізняють деривативи першого й другого рівнів. Під деривативами першого рівня розуміються похідні фінансові інструменти, тобто контракти на купівлю-продаж активу, що продається на цьому ринку (опціони, ф'ючерси, свопи). Під деривативами другого рівня розуміються похідні фінансові інструменти, в основу яких покладені інші похідні фінансові інструменти (опціон на ф'ючерс).

Кредитні деривативи використовуються з метою мінімізації кредитних ризиків. Під кредитним ризиком розуміється ризик неповернення позичальником основної частини боргу й/або невиконання відсотків за користування позиковими коштами. Відомо, що з фінансових ризиків кредитні є одними з найбільш складними щодо управління.

Варто зауважити, що основними й найбільш потужними учасниками ринку кредитних деривативів є банки. Це закономірно, так як є результатом їх кредитної діяльності в ринковій економіці. Ринок кредитних деривативів у значній мірі обслуговує потреби банків по управлінню кредитним ризиком. Більшість угод по деривативам були спрямовані на зниження ризику на одного позичальника при наданні великих кредитів.

Хоча, звичайно, повний перелік цілей здійснення банками операцій з кредитними деривативами набагато ширше: інвестування, хеджування, структурування кредитних продуктів, управління ризикованістю вкладень з метою виконання регулюючих норм щодо достатності капіталу, оптимізація структури портфеля активів, диверсифікованість вкладень тощо.

Як відомо, основним ризиком у діяльності банків залишається кредитний, а більша частина активів банківських установ формується на внутрішньому

кредитному ринку, тому залежить від стану національних економік. При неплатоспроможності позичальника банки могли поступитися правами кредитора колекторним агентствам або іншим учасникам, тим самим звільняючи себе від кредитного ризику, але при цьому, як правило, втрачаючи сам актив.

Проблема віокремлення кредитного ризику від самого активу стала викликом для світового інноваційного фінансового співтовариства. У результаті після ретельних розробок банкам був запропонований продукт, що згодом перевернув розуміння учасників про можливість використання кредитного ризику у своїх же цілях, спекулятивних або хеджування, якому дали назву «кредитно-дефолтний своп» (credit default swap, CDS).

Відомо, що об'єктом обігу на біржового ринку є похідні фінансові інструменти, стандартизовані за видами базисних активів, сумами, строками обігу тощо. Такі стандартизовані ПФІ не завжди відповідають вимогам учасників фінансових і товарних ринків щодо задоволення їх унікальних потреб, особливо у хеджуванні ризиків, пов'язаних з поточною діяльністю. Інструментарій фінансового інжинірингу постійно поповнюється новими видами інноваційних фінансових інструментів, які, у наслідок своїх нестандартних параметрів, є об'єктами обігу саме позабіржового ринку. Зазначені обставини зумовлюють виникнення ефекту «запізнення» процесів регулювання позабіржового ринку ПФІ. Тобто виникає ситуація, коли регулятор реагує на вже наявні проблеми ринку, що зумовлює необхідність постійного моніторингу та аналізу тенденцій з метою використання превентивних заходів регулювання.

Сучасний світовий ринок похідних інструментів складається з біржового (організованого) та позабіржового (неорганізованого) ринків, які виникли майже одночасно та активно розвиваються. Перебіг подій, які передували початку останньої світової фінансової кризи, свідчить, що головну дестабілізуючу роль на ринку ПФІ відігравали саме неконтрольовані операції на позабіржовому ринку ПФІ, особливо на ринку кредитних дериватів [6, с.85].

У своїх дослідженнях Банк міжнародних розрахунків, на який покладено функції збору та обробки статистичної інформації стосовно обсягів та тенденцій розвитку глобального ринку похідних фінансових інструментів, класифікує похідні фінансові інструменти за досить великою кількістю ознак, а саме за місцем проведення торгівлі, за видами базисного активу, за типом

учасників ринку, за географічною приналежністю учасників ринку, строковими характеристиками контрактів, за валютою, в якій номіновані деривативи тощо(5.1).

Таблиця 5.1

Обсяги світового ринку похідних фінансових інструментів за місцем проведення торгів та інструментами, трлн. дол. США

Ринок / інструменти	Номінальна вартість відкритих угод, на кінець року							
	2011 р		2012 р		2013 р		2014 р	
	обсяги	питома вага, %	Обсяги	питома вага, %	Обсяги	питома вага, %	обсяги	питома вага, %
Біржовий ринок, в т.ч. за видами похідних	58,3	8,3%	54,1	7,8%	64,6	8,3%	64,8	9,3%
- процентні	53,3	7,5%	48,5	7,0%	57,0	7,3%	57,2	8,2%
- валютні	0,3	0,0%	0,3	0,0%	0,4	0,0%	0,3	0,0%
- фондові	4,7	0,7%	5,3	0,8%	7,2	0,9%	7,3	1,1%
Позабіржовий ринок, в т.ч. за видами похідних	647,8	91,7%	635,7	92,2%	710,7	91,7%	629,2	90,7%
- процентні	504,1	71,4%	492,6	71,4%	584,8	75,4%	505,5	72,8%
- валютні	63,4	9,0%	67,4	9,8%	70,6	9,1%	75,9	10,9%
- кредитні	28,6	4,1%	25,1	3,6%	21,0	2,7%	16,4	2,4%
- інші	51,7	6,0%	50,7	7,3%	34,3	4,4%	31,5	4,5%
Усього	706,2	100%	689,9	100%	775,3	100,0%	694,0	100%

Джерело: складено за даними БМР [7]

Наведені у табл. 5.1 дані свідчать, що протягом останніх трьох років структура операцій на глобальному ринку ПФІ суттєво не змінилися, хоча й спостерігається тенденція до незначного скорочення обсягів операцій з ними.

У структурі загального ринку ПФІ превалює позабіржовий сегмент, питома вага якого складає 90% та залишається майже незмінною протягом останніх років. Суттєві зміни спостерігаються на ринку кредитних деривативів, питома вага яких у загальному обсязі глобального ринку ПФІ скоротилася з 4,1% у 2011р до 2,4% у 2014р.

У комерційних банків при кредитуванні реального сектору економіки завжди існують загрози виникнення кредитного ризику та збитків від них внаслідок можливої нездатності позичальників повернути позички у визначений строк та у повному обсязі. При функціонуванні банків на ринку

деривативів вони теж повинні враховувати ймовірність дефолту своїх контрагентів, слідством чого також можуть бути збитки як результат нездатності контрагента виконати свої зобов'язання за деривативами.

Необхідно зауважити, що кредитним деривативам притаманні свої специфічні ризики, які банкам необхідно в обов'язковому порядку враховувати при їх використанні. У сучасній теорії ризик-менеджменту розглядаються, як правило, чотири види ризиків, які притаманні кредитним деривативам: кредитний ризик, ринковий ризик, ризик ліквідності та правовий ризик.

Кредитні деривативи, незважаючи на своє призначення передавати кредитний ризик певного (базисного) активу іншому контрагентові, тобто продавцеві кредитного захисту, самі є об'єктом схильності до кредитному ризику безпосередньо з боку продавця захисту. Тобто, покупець захисту повинен брати до уваги той факт, що продавець кредитного захисту теж може бути неплатоспроможним.

Сутність ринкового ризику визначається тим, що на вартість кредитних похідних інструментів впливає рівень кредитоспроможності емітента базового активу. Таким чином, якщо існує низька ймовірність дефолту цього емітента, то й вартість кредитного захисту буде незначною. Відповідно, ситуація буде протилежною, якщо емітент має більш високу ймовірність дефолту.

Ризик ліквідності рекомендується враховувати внаслідок того, що самі торги та угоди по кредитних деривативах здійснюються на позабіржовому ринку. При цьому, у сучасних умовах обсяги торгів по кредитних деривативах є все ж таки не настільки значними у порівнянні з іншими, традиційними деривативами. Беручи до уваги даний факт, стає зрозумілим, що при можливому зниженні попиту на кредитні похідні інструменти, їхня ліквідність буде дуже низкою.

При організації діяльності банків з кредитними деривативами необхідно окремо аналізувати правовий або юридичний ризик, що виникає внаслідок того, що угоди з подібними інструментами відбуваються на позабіржовому ринку та у окремих випадках визначення репутації контрагента стає важкою справою.

Також іншими факторами виникнення правового ризику можуть бути нечіткі (або некоректні) визначення умов, які викликають кредитні події, а також невраховані умови реструктуризації боргу продавця кредитного захисту перед покупцем у випадку настання кредитної події.

Аналіз використання кредитних деривативів банками, а також проблеми організації дієвого управління ризиками, що їм притаманні, приводить до висновку, що відсутність адекватних норм регулювання та нагляду за такими інструментами

призводить до ослаблення ролі банків на кредитному ринку, що проявляється у послабленні вимог в процесі відбору надійних позичальників і нагляді за ними, а тим самим – до посилення асиметрії в потоках інформації між кредиторами та позичальниками.

Потенційні проблеми, що пов'язані з посиленням асиметрії інформації в умовах розширення ринку кредитних деривативів, представлені в таблиці 5.2.

Таблиця 5.2

Асиметрія інформації на ринку кредитних деривативів

Ризики	Потенційні проблеми	Учасники операції	Можливе вирішення проблем
Неякісний відбір позичальників	Банк виявляє меншу схильність до ретельного відбору позичальників	Позичальник – кредитор; Кредитор – продавець забезпечення	Подорожання позичок; страхування частини ризику кредитором
	Банк використовує забезпечення активів низької якості, що підвищує вартість забезпечення активів високої якості	Кредитор – продавець забезпечення	Незалежна оцінка (рейтинговими агентствами); захист лише короткострокових ризиків
	Керуючий активами відбирає активи низького якості	Кредитор – продавець забезпечення	Незалежність управління; жорсткі критерії відбору активів; захист частини ризику кредитором
Моральний ризик	Банк може послаблювати нагляд за використанням позик	Позичальник – кредитор; кредитор – продавець забезпечення	Подорожання позичок; захист частини ризику кредитором; контроль за документами
	Банк може передчасно оголошувати дефолт	Позичальник – кредитор; кредитор – продавець забезпечення	Більш чітке визначення негативної кредитної події
	Продавець забезпечення відмовляється повністю або частково здійснювати платежі	Кредитор – продавець забезпечення	Об'єктивне та чітке визначення дефолту; використання CRT, які передбачають передачу початкових коштів
	Позичальник позбавляється банківської сертифікації через використання непрозорих інструментів CRT	Позичальник – кредитор	Посилення прозорості ринку кредитних деривативів

Кредитні деривати дозволяють торгувати кредитними ризиками, відокремлюючи їх від інших типів ризику (наприклад, від процентних або валютних), та визначати вартість забезпечення на випадок кредитного дефолту як

різницю між прибутковістю кредиту і витратами фінансування на його отримання. На прозорому ринку такі дані отримати можливо, тоді як в іншому випадку доводиться використовувати більш складні способи моделювання.

Особливої актуальності ці питання набули під час світової фінансово-економічної кризи, однією з основних причин якої називають асиметричність інформації.

Не втратили актуальності проблеми асиметричності інформації на кредитному ринку і в сучасний, посткризовий період розвитку економіки. Більшість банківських установ приховують реальні обсяги проблемних позичок, процеси реструктуризації кредитної заборгованості позичальників проводяться у три, чотири хвили, але не призводять до зниження неякісних позичок, страхові резерви під можливі збитки за кредитними операціями теж не відповідають реальним збиткам від кредитної діяльності.

Зазначене зменшує роль, яку мають відігравати кредитні ринки у будь-якій країні, а саме забезпечувати умови для акумулювання кредитних ресурсів, необхідних для сталого розвитку економіки.

Для підвищення провідної ролі банків на кредитному ринку в умовах асиметрії інформації необхідно:

- для мінімізації негативного впливу асиметрії інформації на ринку кредитних деривативів удосконалити облік таких операцій банків, впровадити дієві норми їх регулювання та нагляду, створити методичне забезпечення організації операцій банків з деривативами;
- розробити нормативну і методичну базу організації регулювання кредитної діяльності банків, а також моніторингу та контролю за виконанням рекомендованих норм;
- формувати інститут взаємної довіри між суб'єктами кредитного ринку; передбачати в кредитних угодах санкції, що запобігатимуть порушенню взаємних зобов'язань;
- створення інформаційної інфраструктури кредитного ринку (професійні оцінювачі заставного забезпечення банківських позичок, кредитні агенції тощо);
- формування інформаційної системи на державному рівні для обміну кредитною інформацією для зниження проблеми негативного відбору та сприяння конкуренції у банківській системі.

Умови угоди по кредитному деривативу виконуються при настанні певної

кредитної події, що обмовляється заздалегідь, при оформленні подібних контрактів. Міжнародна асоціація по свопах і деривативах (ISDA) визначає наступні основні кредитні події, при настанні яких здійснюється виконання умов кредитних похідних інструментів:

- банкрутство: визначення банкрутства як кредитної події здійснюється при повній неплатоспроможності контрагента по всіх своїх зобов'язаннях;
- нездатність контрагента (позичальника) здійснювати платежі за своїми зобов'язаннями у вигляді процентної винагороди й/або по основній сумі боргу;
- мораторій по платежах та фінансових зобов'язаннях;
- реструктуризація боргів юридичної особи внаслідок погіршення його кредитоспроможності;
- дефолт по одному із зобов'язань певної юридичної особи.

Отже, одним з видів кредитного ризику, роль якого в сучасних кредитних відносинах за останній час істотно зросла, є контрагентний ризик. Новим підходом до управління кредитним і контрагентними ризиками є використання для цих цілей кредитних деривативів.

Ключовими етапами розвитку системи управління кредитними ризиками банків на засадах кредитних деривативів, включаючи контрагентні, є наступні:

- перший етап (початок 1970-х - середина 1990-х років) - пошук нових інструментів для більш ефективного управління ризиками банків;
- другий етап (середина 1990-х років - початок 2000-х років) - поява перших кредитних деривативів, що обертаються на позабіржовому ринку;
- третій етап (початок 2000-х років - світова фінансова криза 2008 року) – активний розвиток деривативів – середньорічний темп зростання відкритих позицій за кредитними деривативами становив понад 40% на рік (в основному на позабіржовому ринку);
- четвертий етап (посткризовий – з середини 2009 по наступний час) відбувається посилення контролю за використанням похідних деривативів багатьма світовими державами та їх повсюдний перехід з позабіржового на біржовий сектор ринку похідних. І хоча точні перспективи розвитку ринку невідомі, ймовірність того, що роль кредитних деривативів в управлінні кредитними ризиками в комерційних банках буде тільки зростати, дуже висока.

Зазначимо, що в умовах сучасних глобальних економічних дисбалансів при значній схильності щодо кредитних ризиків банкам проблематично нарощувати свою кредитну активність та підтримувати зростання активів. Саме рівень

схильності щодо кредитних ризиків варто віднести до тих обмежень, які не дозволяють банкам повноцінно перерозподіляти свої накопичені кредитні ресурси в різні галузі економіки.

Кредитні похідні інструменти є відносно новим інструментом у сучасній практиці управління кредитними ризиками. Сутність кредитного деривативу проявляється в його здатності передати частину або весь кредитний ризик певного фінансового активу третій особі за винагороду, при цьому «ціною виконання» умов подібного деривативу буде заздалегідь застережена кредитна подія (наприклад, дефолт контрагента, зниження кредитних рейтингів тощо).

Таким чином, кредитні деривативи можна визначити як позабалансові інструменти позабіржового ринку, що дозволяють відокремити кредитний ризик від інших ризиків, властивих певному фінансовому активу, і передати даний ризик від його продавця до покупця. При цьому суб'єкт угоди, що продає кредитний ризик, називається покупцем кредитного захисту, а суб'єкт, що придбає кредитний ризик виступає як продавець кредитного захисту. Слід окремо зазначити, що продавець кредитного захисту, здобуваючи кредитний ризик, пов'язаний з певним фінансовим активом, не отримує права власності на цей актив, яке залишається в покупця кредитного захисту.

Отже кредитні похідні інструменти є відносно новим фінансовим інструментом у сучасній банківській справі та практиці управління ризиками. Використання подібних інструментів дозволяє банку більш ефективно управляти кредитними ризиками та здійснювати різні стратегії щодо їхнього зниження, наприклад, при формуванні синтетичної сек'юритизації, яка не має на увазі продаж пулу однорідних активів спеціально створеній юридичній особі. Але, в той же час, вона дозволяє покупцеві кредитного захисту переуступити продавцеві захисту кредитні ризики, пов'язані із цими активами, за допомогою використання різних видів кредитних деривативів.

Перед тим, як банкам включати в систему управління ризиками кредитні похідні інструменти, необхідно, насамперед, враховувати, що їхній ринок не є ліквідним належною мірою. Проте, у результаті використання кредитних деривативів, можна досягти значного рівня диверсифікованості ризиків по різних ринках, галузях, географічних регіонах. Результатом такого підходу буде низький рівень концентрації виданих позичок і схильності до кредитного ризику однорідних контрагентів. Істотною перевагою кредитних деривативів є їхня здатність передавати кредитний ризик певного активу без передачі прав власності на цей самий актив.

Одною з важливих особливостей кредитних деривативів є те, що вони є насамперед розрахунковими інструментами, тобто інструментами негайного здійснення розрахунків між покупцем кредитного захисту і його продавцем при настанні застереженої кредитної події та у заздалегідь установленому розмірі. У той же час сам позичальник або контрагент може і взагалі не знати про продаж властивих їм кредитних ризиків. Відділення права власності та управління кредитним ризиком від інших кількісних і якісних аспектів володіння фінансовими активами дозволяють учасникам ринку здійснювати торги активами й властивими їм кредитними ризиками окремо.

Таким чином, можна резюмувати, що кредитні деривативи є відносно інноваційним і в певному рівні ефективним інструментом для управління кредитними ризиками в банківській справі. Однак необхідно враховувати й інші види ризику, які притаманні діяльності банків при роботі з подібними похідними. Природа цих ризиків, а також їхній вплив, вимагають окремого розгляду з боку банків, що використовують у своїй практиці кредитні деривативи. Проте, такі інструменти являють собою досить ефективні засоби для управління кредитними ризиками. Використання банками в сучасній практиці ризик-менеджменту кредитних деривативів дозволяє досягти більш високого рівня ефективності загальної системи управління ризиками поряд з іншими методами та інструментами.

5.2.СУТНІСТЬ ТА ВИДИ КРЕДИТНИХ ДЕРИВАТИВІВ

Подальший розвиток банківської діяльності на ринку деривативів зумовлює необхідність формування теоретичних положень та використання єдиних методологічних підходів щодо побудови ефективної системи регулювання процесів захисту банків від кредитного ризику.

Важливим етапом при вирішенні зазначених вище завдань, на наш погляд, є визначення сутності поняття «кредитний дериватив». Ми згодні з думкою авторів монографії «Стійкий розвитку ринку ПФІ України» за редакцією Ф.Журавка, які відмічають, що в науковій літературі виокремилось два базових підходи щодо формулювання підходів до визначення сутності дефініції «похідні фінансові інструменти», а саме: формальний, який передбачає надання узагальненого або вузького визначення терміну з перерахуванням існуючих видів похідних, та змістовний, з виокремленням

суттєвих рис похідних фінансових інструментів, таких як часова, вартісна, рольова, структурна тощо [8, с.13].

Аналіз наявних наукових джерел щодо визначення дефініції «кредитний дериватив» дозволяє дійти висновку, що сучасні науковці дотримуються здебільшого формального підходу до визначення сутності кредитних деривативів як інструментів трансферу кредитних ризиків з перерахуванням існуючих прикладів. Так, Ф.Фабоцці визначає кредитні деривативи як фінансові інструменти, призначені для трансферу кредитного ризику базового активу або активів до інших учасників угоди [9, с.1].

Автори монографії «Ризик-менеджмент у комерційному банку» за редакцією І.Ларіонової визначають кредитні деривативи як похідні інструменти, призначені для управління кредитними ризиками, виплати за якими залежать від виникнення певних кредитних подій, виокремлюючи їх у самостійну групу похідних фінансових інструментів, та визначають їх значну роль у банківській практиці [10, с.316].

О.Кавкін визначає кредитні деривативи як структуровані фінансові інструменти, які відділяють кредитний ризик від активу для його подальшого передачі іншій стороні» [11, с.14].

Серед наукових досліджень вітчизняних вчених науковців також переважають зазначені підходи щодо визначення сутності кредитних деривативів. Так, О.Хаб'юк визначає кредитні деривати як структуровані фінансові позабіржові деривативи, що відокремлюють кредитний ризик від активу для наступної його передачі контрагенту [12, с.85-89].

Найбільш вдалим та всебічним, на нашу думку, є визначення, що надане О.Дзюблюком, який визначає кредитні деривативи як двосторонній фінансовий контракт між продавцем кредитного захисту і покупцем, в якому вони домовляються обмінювати передбачуваний або математично розрахований грошовий потік при настанні кредитної події в майбутньому періоді за певну плату та який дозволяє одній стороні (бенефіціару) перенести кредитний ризик за активом на іншу сторону (гаранта), не здійснюючи фізичного продажу активу, наголошуючи, що «головна відмінна ознака кредитних деривативів полягає в тому, що вони відокремлюють володіння й управління кредитним ризиком від інших кількісних і якісних аспектів володіння фінансовими активами» [4, с.9-10].

Визначаючи сутність кредитних деривативів, зауважимо, що їх поява, як було відмічено вище, є результатом еволюційного розвитку класичної

сек'юритизації активів, економічний зміст якої полягає у трансформуванні боргових зобов'язань банку у ліквідні інструменти ринку капіталів шляхом випуску боргових цінних паперів, забезпечених пулом однорідних активів, які генерують грошові потоки. При такому трансформуванні фінансові активи списуються з балансу банку, відділяються від інших активів та передаються спеціально створеному фінансовому посереднику – установі особливого призначення (Special Purpose Vehicle - SPV)» [13, с.399]. Отже, сутнісна ознака, яка розмежовує процеси сек'юритизації активів та кредитні деривативи, полягає у тому, що останні відділяють володіння та управління кредитним ризиком від інших кількісних та якісних аспектів володіння фінансовими активами» [11, с.14].

Класифікацію кредитних деривативів ускладнено кількістю параметрів, якими характеризуються окремі види кредитних деривативів. Базовим активом кредитного деривативу є кредитний ризик, який виникає, або «прив'язується» до певних боргових зобов'язань.

Таким чином, сутнісними ознаками, які визначають вид кредитного деривативу, є характеристика боргового зобов'язання та обставини, внаслідок яких змінюються параметри кредитного ризику зазначеного боргового зобов'язання. Обставини, які призводять до зміни рівня кредитного ризику, отримали назву «кредитна подія» та є визначальними для виконання умов кредитних деривативів.

За структурою кредитних похідних фінансових інструментів існує найпростіший розподіл, запропонований у ряді закордонних джерел. Деривативи, розподіляються на прості (single-name) та складні (multi-name). Крім того, існують структуровані продукти (structured products) з використанням кредитних деривативів, які частіше виділяють окремою групою.

Отже необхідно відмітити, що єдиної класифікації кредитних деривативів не існує. Крім того, деякі види угод, наприклад, забезпечені іпотечними заставними CDO, які по своїй структурі можна віднести до структурованих продуктів, більшість іноземних вчених відносять до складних (multi-name) кредитних деривативів.

Таким чином, у сучасній практиці ризик-менеджменту існують наступні основні види кредитних деривативів, які використовуються банками(рис. 5.1).

Рис. 5.1. Класифікація основних видів кредитних деривативів

З наведеного рисунку видно, що класифікувати види деривативів, які отримали найбільшого поширення у банків на ринку деривативів можливо у такий спосіб:

1. У залежності від виду інструмента та структури фінансового продукту:

1.1. Прості інструменти (single-name) — кредитний дефолтний своп (Credit Default Swap – CDS), кредитний свопціон (Credit default swaption), своп на загальну сумарну прибутковість (total return swap – TRS), кредитний дефолтний своп доходу на акції (equity default swap – EDS); тобто це двосторонній фінансовий контракт, за яким одна сторона (покупець кредитного захисту) проводить періодичні виплати іншій стороні (продавцеві кредитного захисту) в обмін на платіж, обумовлений настанням кредитної події за вказаним активом (reference asset).

1.2. Складні (портфельні) інструменти (multi-name) – кошиковий кредитний дефолтний своп (Credit Default Basket Swap – CDBS), CDS-Індекси. Це багатойменні або багатотитульні (multi-name) кредитні деривативи, прив'язані до боргових зобов'язань багатьох емітентів. До багатотитульних відносяться індексні кредитні деривативи, «прив'язані» до індексу на кошик цінних паперів;

1.3. Структуровані кредитні продукти — кредитна зв'язана нота (Credit linked note – CLN), кредитний дефолтний своп з постійним строком погашення

(Constant maturity credit default swap – CMCDS), забезпечене боргове зобов'язання (Collateralized Debt Obligation – CDO), забезпечене іпотечними заставними CDO – (Mortgage-Backed Securities CDO – MBS CDO);

2. У залежності від особливостей та кількості базового активу кредитного дериватива:

2.1. На одне зобов'язання;

2.2. На кошик зобов'язань;

2.3. На індекс облігацій;

3. У залежності від виду премії, що сплачується суб'єктам угоди по кредитному деривативу:

3.1. Кредитні деривативи з фіксованою премією;

3.2. Кредитні деривативи із плаваючою премією.

4. У залежності від типу емітентів, які приймають участь в організації угоди по кредитному деривативу:

4.1. Деривативи, що прив'язані до суверенних боргів (derivatives based on sovereign credits);

4.2. Деривативи, що прив'язані до корпоративних кредитів (derivatives based on corporate credits);

4.3. Деривативи, що прив'язані до банківських кредитів (derivatives based on bank loans).

Розглянемо структурні особливості окремих, найбільш популярних, кредитних похідних фінансових інструментів, представлених на сучасному світовому фінансовому ринку.

Кредитні свопи дефолта (Credit default swaps, CDS) – це угода, по вимогам якої продавець кредитного захисту приймає на себе кредитний ризик по певному фінансовому активу, що належить покупцеві кредитного захисту. В обмін на це, покупець кредитного захисту виплачує заздалегідь визначену фіксовану премію продавцеві кредитного захисту.

У випадку настання встановленої кредитної події, продавець кредитного захисту провадить застережені виплати, які в загальному значенні повинні відображати різницю між номінальною вартістю фінансового активу та його ринковою вартістю на момент оголошення дефолту.

Своп на повну прибутковість (Total return swap), по якому відбувається обмін платежами в розмірі загальної прибутковості по зазначеному активу. Даний інструмент дозволяє враховувати не тільки кредитний, але й ринковий ризик у вигляді зміни ринкової вартості базового активу. При цьому, якщо

відбувається збільшення вартості базового активу, продавець кредитного захисту одержує виплати від покупця кредитного захисту, якщо ж вартість активу падає, то платежі здійснюються продавцем кредитного захисту на користь покупця.

Кредитна нота (credit-linked note, CLN), випускається банком-емітентом та є гібридом стандартного процентного цінного папера й умови, що визначається (визначальний кредитний ризик), тобто це кредитна подія певної юридичної особи.

Опціон на кредитний спред (credit spread option) надає його покупцеві право, але не наділяє його обов'язком купити або продати контрагентів зростання кредитного спреда в обмін на одержання премії.

Ціна виконання може бути встановлена у формі спреда до ставки LIBOR; ймовірність виплат по опціону залежить від того, наскільки поточний ринковий спред буде вище або нижче страйкового спреда по базовому активу.

Індексний своп (index swap) являє собою комбінацію облігації й опціону на кредитний спред, при цьому виплата по купонах облігації, а також її основна сума боргу перераховуються щораз, ґрунтуючись на встановлених умовах опціону.

Таким чином, на ринку кредитних деривативів функціонує велика кількість їх різних видів, що підтверджують дані табл.5.3.

З наведеної таблиці 5.3 видно, що з 2007 по 2014 рр. обсяги кредитних свопів зменшились більш ніж у три рази – з 58,2 до 16,4 трлн. дол. США.

Таблиця 5.3

Структура світового ринку кредитних деривативів, трлн. дол. США

Інструменти	Номинальна вартість відкритих угод, на кінець року									
	2007		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
	обсяги	питома вага, %	обсяги	обсяги	обсяги	обсяги	обсяги	обсяги	обсяги	питома вага, %
Кредитні дефолтні свопи, в т.ч.:	58,2	100	41,9	32,7	29,9	28,6	25,1	21	16,4	100
за інструментами:										
прості (single-name)	32,5	55,8	25,7	21,9	18,1	16,9	14,3	11,3	9	55
складні (multi-name) в т.ч.:	25,8	44,3	16,1	10,8	11,8	11,8	10,8	9,7	7,4	45
<i>індексні</i>	-	-	-	-	7,5	10,5	9,7	8,7	6,7	-

Продовження табл. 5.3

за контрагентами:										
підзвітні дилери	32,3	55,5	25	17,7	15,1	16,6	14,1	11,1	7,7	47
інші фінансові інститути, в т.ч.:	25,2	43,3	16,4	13,4	14,5	11,8	10,7	9,8	8,5	52
центральні контрагенти	-	-	-	-	4,4	5,5	4,9	5,5	4,8	56,5
банки та security firms	14	55,6	11,3	10	7,3	3,5	3	1,7	1,3	15,3
страхові компанії	0,5	2,0	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	2,4
SPVs, SPCs, or SPEs	0,1	0,4	0,2	0,2	0,4	0,4	0,6	0,4	0,2	2,4
хедж-фонди	0,4	1,6	0,2	0,1	0,7	0,8	1	1	0,8	9,4
інші	10,3	40,9	4,2	2,9	1,5	1,3	1,1	0,9	1,1	12,9
нефінансові учасники	0,7	1,2	0,5	1,6	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	1
за строками погашення:										
до 1 року	3,4	5,8	3	3,4	3,2	5,4	5,1	3,7	3	18,3
до 5 років	36	61,9	26,7	21,3	21,5	19,5	18,1	16,2	12,4	75,6
понад 5 років	18,8	32,3	12,2	8	5,2	3,7	1,9	1,2	1	6,1

Джерело: складено за даними BIS [7]

Варто зазначити, що структура кредитних свопів за інструментами залишилась незмінною: питома вага простих та складних свопів склала 55 % 45% відповідно.

В розрізі основних категорій контрагентів відбулися такі зміни: доля фінансових інститутів збільшилась на 9 п. п. – з 43 до 52 відсотків. Таким чином більше половини загального обсягу світових кредитних деривативів контролюються фінансовими інститутами.

Більш суттєві зміни відбулися всередині групи за ознакою «фінансові інститути» (рис. 5.2).

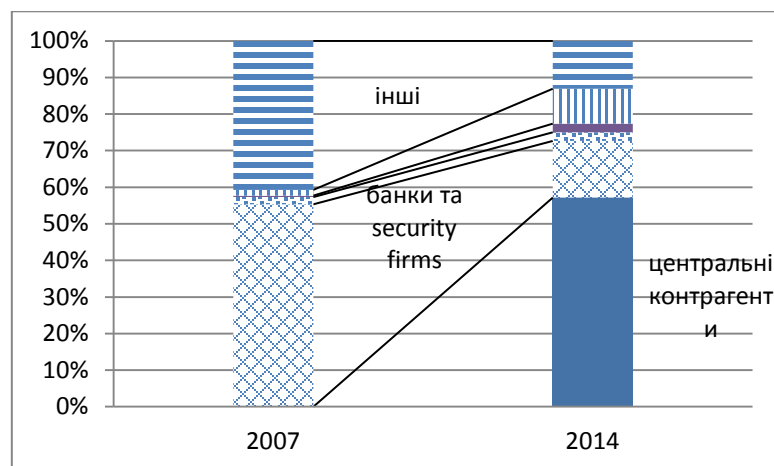

Рис. 5.2 Інституціональна структура світового ринку кредитних деривативів

Так, у 2007 році майже 97% кредитних свопів належало банківським установам та іншим контрагентам (55 та 41 %% відповідно).

Протягом сьомі років доля цих інститутів скоротилася майже втричі, а у 2014 році їх загальна питома вага склала 28,2 процента (15 та 13%% відповідно). Необхідно зауважити що найбільша питома вага з 2010 року, основний обсяг кредитних деривативів (56,5 відсотків у 2014 році) контролюються центральними власниками.

Також суттєвих змін зазнали строки угод на кредитні деривативи. Так, у 2007 році на долю короткострокових інструментів, із строком погашення до 1-го року, припадало 5,8%, а майже третина (32,3%) припадала на деривативи із строком погашення більше 5-ти років.

У 2014 році доля довгострокових (більше 5-ти років) скоротилася в 5 разів та склала лише 6,1% у загальному обсягу. Проте доля короткострокових інструментів (із строком погашення до 1-го року) збільшилась майже втричі та склала 18,3%. Доля фінансових інструментів із строком погашення до 5 років збільшилась на 13,8 % та склала 75,6% (рис. 5.3)

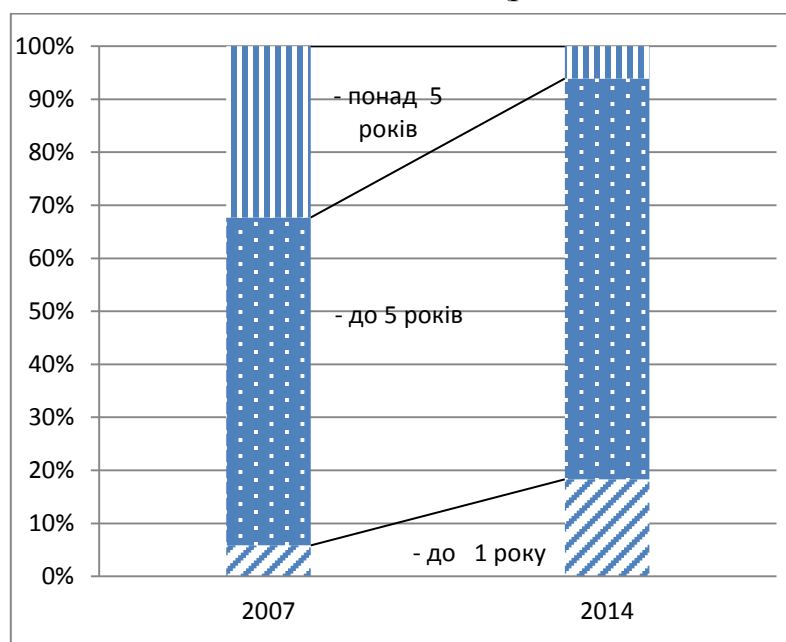

Рис. 5.3 Структура світового ринку кредитних деривативів за строками погашення

Таким чином, кредитні деривативи являють собою досить специфічні похідні інструменти, за допомогою яких можливе управління не тільки безпосереднє самим кредитним ризиком певних активів, але й створення високоефективних стратегій у загальній інтегрованій системі ризик-менеджменту банку.

5.3. РОЛЬ ДЕРИВАТИВІВ НА КРЕДИТНОМУ РИНКУ В УМОВАХ АСИМЕТРІЇ ІНФОРМАЦІЇ

Оцінка ролі деривативів на кредитному ринку при активному розвитку процесів фінансової глобалізації далеко не однозначна. З одного боку, вони дозволяють перерозподіляти ризик та сприяють інтеграції різних сегментів фінансових ринків, знижуючи витрати фінансового посередництва. З іншого боку, фінансові похідні інструменти несуть значні погрози.

Невеликий обсяг вкладеного капіталу за рахунок великого «важеля» (leverage) може принести як значні прибутки, так і значні збитки, та якщо не брати до уваги використання обмежень по можливих збитках, то інвестори фактично приймають на себе великі ризики. Крім того, необхідно відмітити, що сукупний ризик нікуди не зникає, він просто переноситься з однієї групи інвесторів до інших.

Проблема ризику на фінансовому ринку має свою специфіку: через взаємозалежність учасників банкрутство одного з них може викликати «ефект доміно» і тим самим загрожувати стабільності системи в цілому. Необхідно зауважити, що, як відмічалось вище, розвиток фінансового інструментарію, так званих фінансових інновацій, не завжди приводить до позитивних змін у механізмі взаємовідносин учасників. Іноді вони призводять до збільшення ризиків, що пов'язано з неправильними припущеннями, взятими за основу конкретного нового фінансового інструмента. З огляду на зростаючу інтеграцію національних ринків, це може позначитися потрясіннями на багатьох сегментах світового фінансового ринку.

Як приклад руйнівної дії деривативів при сполученні з безконтрольним поведінням трейдерів можна привести банкрутство одного з найстарших банків у Європі - Barings Bank, який зазнав збитків у розмірі 1,4 млрд дол. по угодах з похідними інструментами.

При цьому ситуація протягом наступних 15 років на ринку банківських послуг істотно не змінилася: про свої колосальні збитки від проведення торговельних операцій з деривативами, що досягли в сукупності 9 млрд дол., повідомили такі відомі по усьому світі банки, як Societe Generale і UBS.

Зазначимо, що використання деривативів на кредитному ринку пройшло у своєму розвитку три стадії та перебуває на четвертій.

Перша стадія розвитку кредитних деривативів характеризувалася тим, що дилери використовували ініційований фінансовий інструмент в окремих угодах з метою управління зростаючим портфелем неліквідних кредитів.

Друга стадія характеризувалася тим, що до використання цього інструмента підключилися інвестори, які проводять операції на нових утворених ринках (ринки країн колишньої соціалістичної співдружності), зокрема з борговими зобов'язаннями, які представлені державними, корпоративними цінними паперами і синдикованими банківськими кредитами. Дилери на цій стадії перейшли до обліку базисного активу на своїх балансах, а свої ризики в комерційній формі передавали (продавали) інвесторам або через свої загальної суми доходів, або через структуровані векселя.

На третій стадії розвитку дилери почали «складувати» трейдингові операції й здійснювати ними крос-хеджування, управляючи портфельними ризиками так само, як вони управляли ризиками через процентні деривативи.

Певна кількість компаній на ринку кредитних деривативів придбає статус маркетмейкерів, і в гру вступають брокери. Зазначеному сприяли розробка та впровадження Міжнародною асоціацією свопів та деривативів (ISDA) документів по стандартизації кредитних деривативів і операцій з ними.

Державні регулювальні органи західних країн вивчають можливі наслідки широкого використання цього нового інструмента на своїх ринках і його впливу на проведену ними грошово-кредитну політику. Стрімке зростання обсягів та кількості операцій на ринку кредитних деривативів значно посилює кризові явища на світових фінансових ринках та прискорило виникнення світової економічної кризи 2007-2009рр.(рис.5.4).

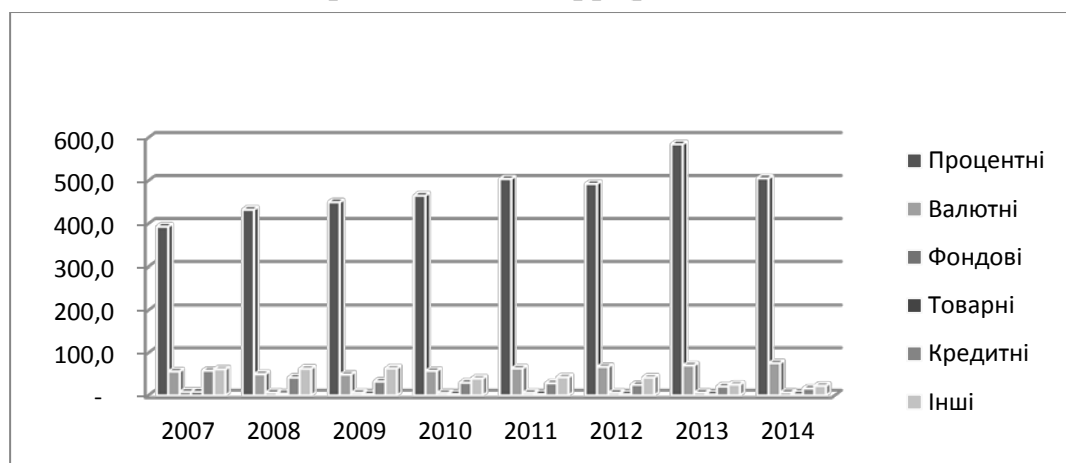

Рис. 5.4. Динаміка глобального ринку ПФІ за видами інструментів, трлн. дол. США [7]

Зараз ринок кредитних деривативів перебуває на четвертій стадії розвитку. На початку цього етапу значно знижуються обсяги угод за кредитними деривативами, аналізуються негативні наслідки та причини впливу ринку кредитних деривативів на глибину кризових явищ у світовій економіці, активно обговорюються та розробляються нові підходи до регулюючих законів та норм, що повинні сприяти належному їх виконанню суб'єктами ринку деривативів.

Одною з важливих причин зазначених вище проблем третьої стадії, та вирішується на четвертій, є асиметрія інформації на позабіржовому ринку похідних фінансових інструментів у порівнянні з організованим ринком. На позабіржовому ринку деривативів непрозорість проявляється у відсутності інформації щодо учасників угоди, об'єкта угоди та структури виплат. Саме такі умови функціонування ринку кредитних деривативів, як непрозорість і асиметрія інформації, різко підвищують ризик шахрайства в цьому сегменті фінансового ринку. Тому однією з основних проблем, яким присвячена велика кількість наукових дискусій і праць, засідань та рішень різних міжнародних інституцій є проблема регулювання процесів використання похідних фінансових інструментів на фінансовому ринку.

Для багатьох учасників ринку – від фінансових компаній і транснаціональних банків до регулюючих та інших державних органів – не викликає сумніву той факт, що без ефективного регулювання неможливо досягти довгострокового стабільного зростання.

Регулювання повинне стати певним механізмом, здатним скоротити ті зайві коливання фінансових ринків, які безпосередньо впливають на розвиток реального сектору економіки. При цьому коливання стосуються зовсім не динаміки ринкових цін, а стабільності функціонування самого ринку, його стійкості, прозорості та фінансової стабільності учасників.

Крім цього, регулювання повинне стосуватися саме всієї фінансової системи держави, а не тільки сегмента позабіржових похідних інструментів, тому що останні є лише надбудовою над базовим активом або, якщо аналізувати їх вплив на реальний сектор, то слід припустити, що вони є фінансовою надбудовою над функціонуванням всієї економіки. У цьому зв'язку жорсткість правил поведінки учасників позабіржового ринку похідних інструментів буде сприяти стабілізації надбудови.

Для розробки раціональних та дієвих норм регулювання ринку кредитних деривативів необхідно провести аналіз світового досвіду проведення операцій з

ними та виявити ключові фактори розвитку цих інструментів, до основних з яких слід віднести:

- стан ринку похідних фінансових інструментів у цілому;
- розвиток ринків базисних банківських активів;
- усвідомлення банками потреби й необхідності перерозподілу кредитних ризиків за допомогою кредитних деривативів;
- законодавче регулювання цивільно-правового статусу кредитних деривативів, вживання заходів по запобіганню негативного впливу на діяльність банків шляхом захисту від кредитних ризиків.

Таким чином, ефективне вирішення проблем як на рівні взаємовідносин учасників ринку, так і на рівні самих позабіржових деривативів, у сукупності будуть сприяти процесам формування такого синергетичного ефекту, який призведе до позитивної зміни структури як національних, так і світового фінансових ринків.

У сучасних умовах глобальних економічних диспропорцій у значній кількості регулюючих інституцій залишаються невирішеними багато питань, зокрема визначення дієвих механізмів досягнення бажаних характеристик світового фінансового ринку, хоча на макrorівні необхідність впровадження обмежень є визначеною. Перш за все необхідність реформування системи регулювання полягає в недопущенні появи нової глобальної фінансової кризи.

Велика кількість змін у регулюванні, що пропонуються сучасними науковцями та практиками стосується підвищення прозорості й стабільності фінансової системи, шляхом надання даних про угоди і їх схем, а також підвищення вимог до капіталу фінансових компаній та банків. Впровадження зазначених змін необхідно проводити у два етапи:

- на першому етапі виконання завдань зазначених вище напрямків вдосконалення є найбільш пріоритетними, тому що стосуються реформування загальної системи, а не окремих її сегментів або інструментарію;
- на другому етапі впровадження нових загальних методів регулювання повинно здійснюватися на засадах їх корегування, доповнення в залежності від особливостей кожного з сегментів світового фінансового ринку, одним із яких є сегмент позабіржових похідних фінансових інструментів.

Необхідно зауважити, що тимчасові погодження щодо прийняття всіма країнами правил та норм регулювання та їх гармонізація з національним законодавством з метою формування нових умов поведінки учасників ринку

повинні здійснюватися у короткі строки, з урахуванням нерівномірності можливостей швидкого відновлення економік багатьох країн.

Основні чинники й проблеми, що перешкоджають впровадженню банками кредитних деривативів в Україні, пов'язані із закритістю та непрозорістю позичальників; фокусуванням уваги банків на окремих позичках замість управління кредитним портфельним ризиком; низьким ступенем розвитку інфраструктури фінансового ринку (бюро кредитних історій, рейтингових агентств); не врегулюванням цивільно-правового статусу похідних фінансових інструментів, включаючи кредитні деривативи тощо.

Що стосується процесів розвитку ринку похідних фінансових інструментів, то в сучасних умовах України варто аналізувати три важливі складові: державні цінні папери, корпоративні облігації й векселі. Серед перерахованих сегментів фінансового ринку найбільш привабливими з погляду формування ринку кредитних деривативів є векселі й корпоративні облігації. Ці інструменти випускаються, як правило, компаніями з позитивним іміджем та репутацією, що може сприяти пошвавленню процесів формування й розвитку ринку кредитних деривативів. Негативними факторами є низькі обсяги більшості емісій облігацій, обмежене коло емітентів, невисокі обсяги та ліквідність ринку в цілому.

З погляду можливості розвитку операцій із кредитними деривативами в українських банках важливі наступні аспекти: оподаткування цих операцій; врахування кредитних деривативів при розрахунку банківських ризиків та нормативів.

Таким чином, незважаючи на певну ефективність кредитних деривативів, підтвержену світовою банківською практикою, в Україні поки відсутні необхідні умови для повномасштабного їхнього використання. Данні обставини ні в якому разі не повинні стати причиною їх теоретичного й практичного забуття. Глобальні тенденції світового розвитку неминуче приведуть банківську систему України до ретельного дослідження й законодавчого врегулювання проблеми використання кредитних деривативів у діяльності банків.

Необхідна розробка як спеціального закону про похідні фінансові інструменти, у тому числі й кредитних деривативах, так і внесення змін у Цивільний кодекс України, закон «Про цінні папери та фондовий ринок».

При цьому основними цілями законодавства повинні стати:

- створення правової визначеності для операцій із кредитними деривативами й правовим захистом їхніх учасників;

- забезпечення умов для формування й розвитку ринку похідних фінансових інструментів і впровадження правових механізмів, необхідних для використання й обігу кредитних деривативів;

- забезпечення діяльності ринку похідних фінансових інструментів, створення основ регулювання й закріплення компетенції регулювального органа, що дозволить йому здійснювати нагляд за даним ринком та вживати заходи по запобіганню негативного впливу на його роботу шляхом захисту від кредитних ризиків.

У підсумку в якості практичних рішень у відповідь на виклики, поставлені фінансовою кризою 2007-2008 рр., щоб уникнути ризиків, обумовлених непрозорістю позабіржового ринку похідних, а також з метою загального зниження кредитних ризиків у фінансовій системі в рамках минулого у вересні 2009р. Пітсбурзького саміту Групи 20-ти (G20), було запропоновано до кінця 2012р забезпечити такі першочергові заходи:

- укладання найбільш стандартизованих позабіржових деривативів виключно через біржі чи інші електронні торгові платформи;

- проведення клірингу операцій з найбільш стандартизованими позабіржовими деривативами через центрального контрагента;

- надання обов'язкової звітності по операціях з усіма позабіржовими деривативами в спеціальні інфраструктурні організації - торгові репозитарії;

- застосування підвищених вимог для учасників ринку до резервування капіталу за позабіржовими деривативами, за якими централізований кліринг не провадиться.

У відповідь на прийняті рішення G20 іноземні регулятори здійснили активні дії по налаштуванню процесів регулювання позабіржових ринків. У 2010 р був підписаний закон Додда-Франка (Dodd-Frank Act) для американського ринку деривативів, який повністю набрав чинності з 2012р..

У європейському законодавстві в 2011р. з'явилися нові закони EMIR (European Market Infrastructure Regulation) та MIFID (Markets in Financial Instruments Directive).

Отже, незважаючи на деякі незначні відмінності в підходах до регулювання, в США і Європі встановлюються загальні принципи розвитку інфраструктури та укладення позабіржових угод з похідними інструментами. Основні загальні риси, які визначаються зазначеними законодавчими актами,

можна звести до наступного: формування засад централізованого клірингу позабіржових продуктів; формування засад більшої стандартизації умов використання деривативів; посилення вимог до двостороннього клірингу позабіржових деривативів; вимога торгівлі стандартизованими деривативами на електронних майданчиках, переважно біржах; збільшення прозорості та вимог щодо звітності по операціях з усіма позабіржовими інструментами.

По суті, всі чотири основні рекомендації G20 були закріплені в зарубіжному законодавстві. При цьому зміни торкнулися не тільки регулювання, а й самої інфраструктури позабіржового ринку похідних інструментів.

Так, торговим репозитарієм на ринку кредитних деривативів стала Депозитарно-трастова і клірингова компанія (Depository Trust & Clearing Corporation, DTCC), яка планує відкрити підрозділ і для європейського ринку CDS, а також аносувала проекти репозитарія для валютних, фондових і товарних деривативів. На ринку процентних деривативів відкрили операції два торгові репозитарія: у США їм стала компанія TriOptima, а в Європі - дочірня структура BME і Clearstream, що отримала назву REGISTR. Крім того, є інформація про процеси створення торгових репозитаріїв в Канаді, Бразилії та деяких країнах Південно-Східної Азії.

Зазначимо, що основні підходи до організації централізованого клірингу позабіржових деривативів було розроблено Лондонською кліринговою палатою (London Clearing House, LCH; нині - LCH.Clearnet) та впроваджено ще в 1999р. (проект клірингу через центрального контрагента для процентних свопів – SwapClear). У сучасних умовах ця установа є лідером у здійсненні клірингу процентних позабіржових деривативів, проводячи кліринг по близько 50% всіх укладених угод з відсотковими свопами в світі (відкриті позиції по процентних свопах, внесеним до клірингу, становлять близько 300 трлн дол.). У свою чергу, лідером в здійсненні централізованого клірингу CDS в даний час є біржова група ICE (InterContinental Exchange).

Отже, позабіржові похідні інструменти останніх років багато в чому стали підґрунтям для розвитку майбутніх можливих інноваційних фінансових інструментів, тому аналіз наслідків саме останньої фінансової кризи та прийняття прозорих рішень для всіх учасників фінансового ринку є необхідними для подальшого розвитку цього інноваційного процесу у фінансовому секторі. У іншому сенсі без глибокого аналізу причин та наслідків кризи світове співтовариство очікують перманентні фінансові кризи, які в

умовах глобалізації неодмінно призведуть до нестійкого й уповільненого розвитку світової економіки.

5.4. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ БАНКУ НА ЗАСАДАХ КЛЮЧОВИХ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ

Впровадження інноваційних банківських продуктів буде сприяти ефективному економічному розвитку банку у тому випадку, якщо буде побудоване на основі використання інструментів мотивації. Для повноцінного функціонування банку потрібні: сталий розвиток економіки, раціональні законодавчі акти, що регулюють банківську діяльність, наявність необхідних обсягів фінансових ресурсів, задоволення споживачів якістю інноваційних банківських продуктів та послуг тощо.

Варто відмітити, що для ефективного вирішення зазначених завдань важливим є раціональні дії та зацікавленість у розвитку банку його персоналу. Відтак виникає необхідність активізації впливу мотивації персоналу на результати виконання завдань інноваційного розвитку банку.

На практиці керівництву важливо мати дієвий інструментарій визначення того, як маніпулювання окремими мотиваційними характеристиками праці (автономність, соціальні взаємовідносини, навантаження тощо) впливатиме на мотивацію співробітників щодо реалізації завдань впровадження інноваційних продуктів з метою підвищення своєї ефективності [14,15].

Для виконання зазначеної вище мети з урахуванням напрацьовань вітчизняних та зарубіжних науковців [16-20] у дослідженні висунуто теоретичне припущення щодо напрямів впливу основних складових мотивації на ефективність персоналу організації (рис. 5.5).

Варто зауважити, що у цьому випадку валентність розуміємо як сприйману цінність отриманих результатів (задоволеність мотивацією); а оцінка ефективності зусиль – сприйняття ймовірності, що витрачені зусилля приводять до бажаного результату.

Організаційна структура визначається автономністю, розвитком навичок, складністю й визначеністю завдань та зворотнім зв'язком із керівництвом.

Для перевірки висунутого припущення запропоновано модель, яка складається з п'яти рівнянь регресії для визначення прогнозованих значень

Результати анкетування відображено на рис. 5.6

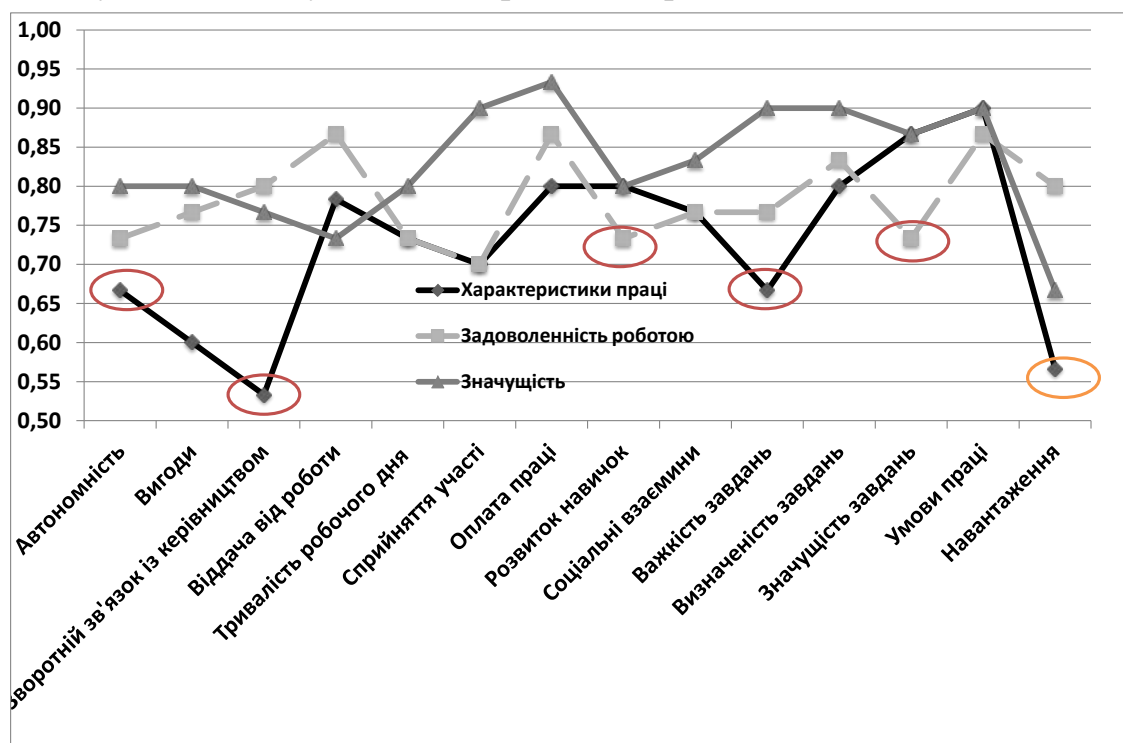

Рис. 5.6. Оцінки характеристик, значущості та задоволеності працівників банку ПАТ «ФІНБАНК» окремими складовими праці

Основні «вузькі місця» у системі мотивації персоналу банку ПАТ «ФІНБАНК» позначено на рис. 5.4. еліпсами.

Так, працівники отримують недостатній зворотній зв'язок із керівництвом порівняно з бажаним рівнем, хоча значущість цього показника є чи не найнижчою. Також працівники прагнуть до більшої автономності у своїй діяльності. Автономність також можливо пов'язати із одноманітністю виконуваних працівниками завдань, які не забезпечують бажаного рівня розвитку навичок, складності та важливості роботи.

Окремі внутрішні і зовнішні винагороди визначають у свідомості працівника рівень задоволеності кожного з них. При цьому бажання отримати кожен з винагород, як правило, відрізняється, що й визначає її значущість.

Саме тому внутрішнє (5.1) та зовнішнє задоволення (5.2) від винагороди визначатиметься так:

$$IS = \frac{\sum_{i=1}^n a_i \times w_i^I}{\sum_{i=1}^n w_i^I} \quad (5.1)$$

$$ES = \frac{\sum_{i=1}^m b_j \times w_j^E}{\sum_{i=1}^m w_j^E} \quad (5.2)$$

де a_i – задоволеність і-ою внутрішньою характеристикою праці;

w_i^I – важливість і-ої характеристики;

b_j – задоволеність і-ою зовнішньою характеристикою;

w_j^E – важливість і-ої характеристики.

З метою розрахунку рівня задоволеності показники внутрішнього та зовнішнього задоволень винагородою зважуються за рівнями важливості внутрішніх і зовнішніх винагород (5.3). Варто зауважити, що у цьому випадку ваговими показниками важливості виступають сумарні показники важливості (5.4).

$$SDR = \frac{IS \times W^I + ES \times W^E}{W^I + W^E} \quad (5.3)$$

$$W^I = \sum_{i=1}^n w_i^I; \quad W^E = \sum_{i=1}^m w_j^E \quad (5.4)$$

Для кількісної оцінки рівнів внутрішніх і зовнішніх мотивів внутрішні та зовнішні показники задоволеності винагородою множаться на рівні їх важливості (5.5):

$$IM = IS \times W^I; \quad EM = ES \times W^E \quad (5.5)$$

Зважування внутрішньої та зовнішньої мотивації на рівні значущості дозволяє отримати показник загальної мотивації (5.6):

$$M = \frac{IM \times W^I + EM \times W^E}{W^I + W^E} \quad (5.6)$$

Результати економіко-математичного моделювання параметрів системи мотивації персоналу банку ПАТ «ФІНБАНК» наведено у табл. 5.4.

Як свідчать дані табл. 5.5., усі моделі є достатньо точними та адекватними як в цілому, так і за окремими коефіцієнтами. Зазначене вище свідчить про придатність розроблених моделей для прогнозування впливу окремих складових мотивації на інтенсивність зусиль працівників та їх ефективність.

Таблиця 5.4

Результати економіко-математичного моделювання параметрів системи мотивації персоналу банку ПАТ «ФІНБАНК»

Залежна змінна	Незалежні змінні	Статистичні параметри змінної		Статистичні параметри моделі	
		Коефіцієнт	P-значущість	R-квадрат	F-значущість
Внутрішнє задоволення	Константа	0,071	0,0001	0,757	0,0005
	Зважене задоволення винагородами	0,786	0,005		
Зовнішнє задоволення	Константа	-0,211	0,110	0,821	0,001
	Зважене задоволення винагородами	1,151	0,010		
Внутрішня мотивація	Константа	0,391	0,045	0,854	0,0001
	Соціальні взаємини	0,271	0,054		
	Внутрішнє задоволення винагородою* Значущість*Зростання потреб	0,362	0,0001		
Зусилля	Константа	-0,0571	0,004	0,884	0,000001
	Загальна мотивація + Задоволення винагородами	0,511	0,006		
Ефективність	Константа	0,015	0,070	0,815	0,0005
	Зусилля	1,011	0,002		

У дослідженні зроблено припущення щодо зростання характеристик, які описують «вузькі місця» у роботі банку – автономність, зворотній зв'язок із керівництвом, розвиток навичок та значущість завдань – та їх впливу на приріст зусиль та ефективність працівників (рис. 5.7.).

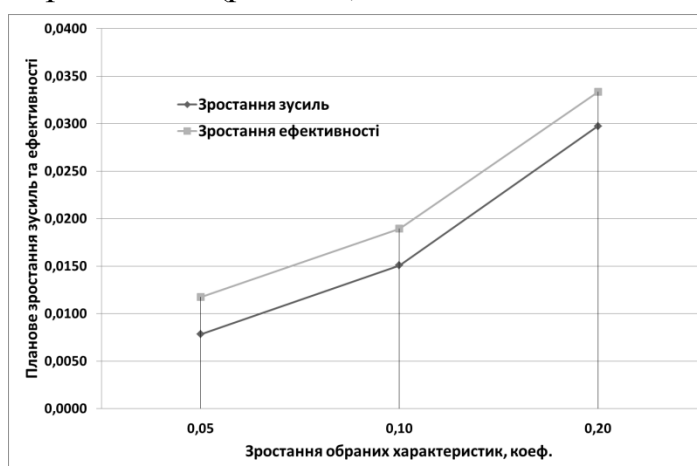

Рис. 5.7. Вплив зростання визначених характеристик праці на збільшення зусиль та мотивації працівників банку ПАТ «ФІНБАНК»

Як свідчать дані рис.5.5., зростання задоволеності працівника за визначеними характеристиками праці дещо призводить до збільшення зусиль та мотивації. Це може пояснюватися незначною важливістю окремих характеристик для працівників. Найбільш важливими характеристиками є оплата праці та навантаження, однак роботодавець не розглядав можливості їх змін.

Використання запропонованих методичних підходів дозволяє оцінити дієвість окремих інструментів управління мотивацією персоналу банку, що дає змогу користувачеві контролювати рівень задоволеності характеристик роботи, а потім за допомогою рівнянь регресії визначити їх вплив на мотивацію та ефективність. Запропонована модель сприятиме визначенню таких управлінських завдань:

- визначити, яке зростання показників сприйняття окремих характеристик праці ймовірно приведе до необхідного зростання рівня задоволеності.
- оцінити зростання ефективності роботи персоналу у випадку зростання задоволення окремими характеристиками.

Отже, користувач може експериментувати зі змінами рівнів певних характеристик роботи і модель розраховуватиме вплив цих змін на ключові вихідні змінні – мотивацію та продуктивність. Використання цього інструменту дозволить керівництву банку визначити ті елементи праці, які вимагають уваги, і підвищити впевненість у тому, що зміна певних характеристик праці та впровадження інноваційних продуктів сприятиме досягненню бажаних результатів.

Варто зазначити, що використання методів та інструментів мотивації у сучасних кризових умовах розвитку економіки України не відповідає інтересам персоналу банків, відсутні науково обґрунтовані системи мотивації, побудовані на новітніх досягненнях теорії та практики. В умовах обмеженості фінансових ресурсів вітчизняних банків, подальшого розгортання кризових явищ у банківському секторі, збільшення обсягів проблемних позичок та резервів за ними особливо актуальним є поєднання зусиль науковців та практиків для вирішення завдань впровадження новітніх технологій з урахуванням можливостей якісного мотивування персоналу до ефективної праці.

Керівники банків при побудові системи реалізації завдань інноваційної стратегії розвитку банку повинні використовувати такі інструменти мотивації персоналу, що забезпечують посилення мотиваційних чинників на підвищення продуктивності праці та ефективність фінансової діяльності банку. Зазначимо, що саме таким критеріям, на наш погляд, відповідає система мотивації, побудована на засадах показників ефективності праці персоналу.

Технологія мотивації, що базується на системі ключових показників ефективності банків, достатньо поширена у банківських системах Західної Європи і США та є відносно новою для національної банківської системи.

Зазначимо, що збалансована система ключових показників ефективності – це система управління, що дозволяє керівникам банків їх стратегічні цілі формувати у плани оперативної діяльності підрозділів. В Україні такі методи управління тільки почали використовуватися.

Збалансована система показників (*balanced scorecard*, далі – BSC) є інструментом стратегічного та оперативного управління, яке дозволяє поєднати стратегічні цілі банку з бізнес-процесами та щоденними діями працівників на кожному рівні управління, а також здійснювати поточний контроль за реалізацією обраної стратегії [21].

Ключові показники ефективності (*key performance indication*, далі – KPI) – це система оцінки діяльності персоналу банку, що сприяє виконанню стратегічних та оперативних цілей його розвитку. Ці показники дозволяють здійснювати постійний контроль професійної та ділової активності персоналу, тобто це інструмент виміру, перегляду та контролю за якісним виконанням завдань фінансового управління у банку. Визначаються вони, як правило, у відсотках або коефіцієнтах, що відрізняє їх від кількісних абсолютних показників.

Зауважимо, що ключові показники ефективності повинні будуватися на засадах збалансованої системи показників, оскільки при впровадженні методів ефективного управління розвитком банків спочатку треба створити систему ключових показників діяльності банку у цілому, для чого необхідно побудувати дерево цілей його фінансового розвитку. Потім необхідно виділити та класифікувати ключові позиції працівників для формування системи мотивації, тому на цьому етапі виникає необхідність враховувати показники BSC.

До основних причин використання збалансованої системи показників та ключових показників ефективності (KPI) при формуванні засад стратегічного фінансового управління банків належать: необхідність упровадження інноваційних продуктів і технологій для підвищення ефективності діяльності та збереження і формування нових конкурентних переваг на ринку банківських послуг; зростаючі потреби у якісній та своєчасній інформації для прийняття раціональних управлінських рішень з метою випередження та зменшення можливого негативного впливу на фінансові результати діяльності банків; необхідність отримання комплексних оцінок результатів діяльності різних

підрозділів банку для аналізу виконання завдань якісного управління процесами формування та використання фінансових ресурсів; необхідність удосконалення системи трудової мотивації для впровадження системи управління ризиками мотивації персоналу.

1. Метою розробки та впровадження системи ключових показників є забезпечення вимірності та прозорості банківської діяльності, вироблення оптимальних управлінських рішень на основі ієрархічно впорядкованих показників та інноваційний розвиток банку в цілому, а також досягнення ефективної діяльності його підрозділів [22 с.69].

Для успішної реалізації персоналом банку інноваційної стратегії необхідно виконання таких умов: трансформування завдань та методів стратегічного фінансового управління в оперативне; формування оперативних завдань для всіх підрозділів банку відповідно до стратегії; реалізація завдань стратегії розвитку повинна бути постійним завданням для персоналу; зміни в умовах діяльності банку повинні своєчасно корегуватися раціональними управлінськими рішеннями топ-менеджменту при їх узгоджені з власниками.

Отже, основними функціями системи показників ефективної діяльності персоналу банку є: конкретизація фінансової стратегії розвитку банку; контроль за реалізацією завдань інноваційної стратегії, взаємозв'язок стратегії з операційним фінансовим управлінням; трудова мотивація персоналу до ефективного виконання завдань. Ураховуючи зазначене, першим етапом впровадження системи мотивації на засадах ключових показників ефективності є побудова стратегічної карти розвитку банку (рис. 5.8).

З наведеного рисунка видно, що запропонована автором стратегічна карта банку побудована з урахуванням рекомендацій Р. Каплана та Д. Нортона до архітектури системи збалансованих показників розвитку банку, яка розкриває причинно-наслідкові зв'язки між чотирма складовими: фінансовою, клієнтською, внутрішніх бізнес-процесів та навчання і зростання [23].

Наступним етапом є конкретизація завдань стратегії розвитку на засадах формування системи збалансованих показників для банку.

Як відображено на рис. 5.8. збалансована система показників пропонує розглядати діяльність банку у чотирьох напрямках: фінанси; відносини з клієнтами; внутрішні бізнес-процеси; навчання персоналу та зростання. Зазначені напрямки збалансованої системи показників є стратегічно важливими для розвитку банку, а можливості та результати досягнення цілей визначаються на засадах системи КРІ.

Рис. 5.8. Стратегічна карта банку, який упроваджує систему збалансованих показників інноваційного розвитку на засадах мотивації персоналу.

Сам процес упровадження системи мотивації на засадах ключових показників ефективності повинен послідовно враховувати такі особливості: показники, що впроваджуються, повинні визначатися конкретними значеннями; формування оплати праці здійснюється на засадах двох складових, а саме –

зарплати, яка розраховується за існуючими інструкціями і положенням, та винагороди – за результати досягнення завдань ключових показників.

Для кожного напрямку діяльності банку формується свій склад показників КРІ. Він може бути різним та змінюватись, але інформація, що надається такими показниками, повинна бути достовірною, всебічною та об'єктивною.

Необхідно відмітити, що фінансова стратегія, її цілі та завдання виконуються насамперед керівниками (топ-менеджментом) банку, тому зазначені вище показники дозволяють визначити взаємозв'язок між якістю розробки та формування завдань стратегії по горизонталі та контролю за виконанням цих завдань по вертикалі управління. Отже, таке поєднання сприятиме формуванню умов для ефективного стратегічного фінансового управління на засадах обраних цілей розвитку банку та показників.

Використання банками системи КРІ ефективно тоді, коли раціонально визначені завдання перших двох етапів (визначені цілі стратегії та види збалансованих показників). Як правило, система таких показників будується мінімум на рік. Кожне зі стратегічних завдань розвитку банку поділяється на стратегічні завдання організаційних структур (філій, відділень, підрозділів), які, в свою чергу, поділяються на довгострокові та короткострокові завдання кожного працівника.

Для побудови ефективної системи мотивації діяльності працівників банку на засадах КРІ, на наш погляд, необхідно визначити основні принципи її організації. Ми погоджуємося з пропозицією Д. Парментера, який у своїй праці «Ключові показники ефективності» пропонує використовувати чотири основні принципи розробки та впровадження системи КРІ. У дослідження ці принципи адаптовано до специфічних умов діяльності банків [24].

Перший принцип – принцип партнерства. Успішне вирішення завдань підвищення прибутковості вимагає встановлення ефективного партнерства між власниками банку та його керівництвом, топ-менеджментом, працівниками різних підрозділів, інвесторами й кредиторами (вкладниками) і основними споживачами банківських продуктів та послуг. Це передбачає:

- визнання усіма зацікавленими сторонами того факту, що значні організаційні зміни у діяльності банку вимагають взаєморозуміння й ухвалення як самих перетворень, так і засобу їх здійснення;

- спільну розробку фінансової стратегії та впровадження раціональних і справедливих ключових показників ефективності;

- розширення принципу партнерства за рахунок залучення до участі ключових клієнтів банку.

Другим принципом є принцип перенесення зусиль усього колективу банку за необхідності на головний інноваційний або проблемний напрямок банківської діяльності. Збереження фінансової стійкості банку вимагає розширення повноважень співробітників банку, особливо тих, хто працює безпосередньо на впровадженні інновацій та проблемних напрямках діяльності банків. Перенесення зусиль на головний напрямок означає:

- організацію ефективної дії вертикальної комунікації (зверху вниз та знизу вгору), включаючи розширений доступ до стратегічної інформації;

- передачу додаткових повноважень співробітникам у тих випадках, коли виникає необхідність оперативно вживати заходів для виправлення ситуацій, які негативно впливають на виконання ключових показників ефективності (КРІ);

- передачу керівникам підрозділів відповідальності за вибір та розробку ключових показників ефективності для своїх підлеглих; забезпечення проведення тренінгів щодо розширення повноважень та методів удосконалення бізнес-процесів;

- додаткову допомогу співробітникам, які потребують підвищення освітнього рівня, розвитку фінансового мислення тощо.

Наступним, третім, є принцип інтеграції процесів оцінки показників, звітності та підвищення ефективності. Важливим є створення топ-менеджерами банку такої інтегрованої схеми оцінки показників та звітності, яка б стимулювала конкретні дії працівників при виконанні завдань. У банках потрібно регулярно (щодня / щотижня / щомісяця) проводити звітні наради залежно від значення обговорюваної проблеми. При цьому необхідно, щоб ці звіти охоплювали і критичні чинники успіху.

Використання цього принципу формування системи КРІ – принципу інтеграції процесів оцінки показників, звітності та підвищення ефективності діяльності банку – призведе до того, що:

- процеси розробки стратегій підвищення прибутковості та оцінки фінансових показників стають постійно повторюваними процесами, тобто напрямок і зміст змін у впровадженні інновацій у банку поступово змінюються на основі інформаційних потоків, що надходять залежно від того, як розширюються повноваження керівників відділень та підрозділів, де створюються інноваційні рішення та ідеї;

- виникає необхідність удосконалення існуючої системи управлінської звітності, її модернізації для того, щоб вона стала компактною, ефективною, оперативною та спрямованою на прийняття раціональних рішень.

Останній, четвертий принцип – принцип узгодження показників результатів діяльності банку зі стратегією. Показники результатів діяльності окремих підрозділів банку не принесуть жаданого успіху поки вони залишаються не узгодженими з поточними чинниками успіху, складовими BSC та стратегічними цілями розвитку банку.

Банк буде працювати більш ефективно, якщо його керівництво не пошкодує зусиль на розробку і формулювання для клієнтів та персоналу бачення розвитку, місії та цінностей. Вони повинні бути визначені таким чином, щоб і персонал і топ-менеджмент відчували їх на інтуїтивному рівні і пам'ятали про них щодня.

Крім зазначених специфічних принципів, на нашу думку, необхідно при побудові системи показників КРІ враховувати такі загальні принципи управління, як:

- принцип об'єктивності (розмір оплати праці повинен визначатись на основі її об'єктивної оцінки);
- принцип керованості (передбаченості) – працівник банку повинен знати, яку винагороду він отримає залежно від результатів своєї праці;
- принцип адекватності – винагорода повинна відповідати трудовому внеску кожного працівника у результат діяльності всього колективу, його досвіду та рівню кваліфікації;
- принцип своєчасності та значущості – винагорода повинна бути надана відразу після отримання результату та бути значущою;
- принцип справедливості та прозорості – повинні бути розроблені зрозумілі та справедливі правила визначення винагород.

Отже, урахування необхідних вимог основних принципів організації системи мотивації діяльності працівників банку на засадах КРІ дозволяє перейти до формування таких показників. Тому наступним етапом упровадження системи мотивації є формування самих показників.

Основними критеріями ефективності праці, які повинні бути враховані при розробці КРІ для кожного працівника банку, необхідно вважати:

- терміни виконання завдань;
- рівень самостійності при виконанні завдань;

- спроможність розробки та впровадження необхідних управлінських рішень;
- набування необхідних компетенцій, кар'єрне зростання;
- спроможність до самонавчання на перспективу;
- зовнішня та внутрішня комунікація;
- виконання загальних вимог трудової дисципліни у банку.

При визначенні складу показників необхідно враховувати, що система мотивації на основі КРІ повинна:

- забезпечити контроль за виконанням поточних і довгострокових показників діяльності банку;
- оцінити особисту ефективність кожного співробітника, підрозділу, філіалу та банку у цілому;
- орієнтувати банківський персонал на досягнення необхідних фінансових результатів;
- ефективно управляти бюджетом фонду оплати праці та скоротити час на його розрахунок;
- забезпечити колективну та індивідуальну відповідальність за результати використання фінансових ресурсів банку.

Варто зазначити, важливим завданням формування системи мотивації є визначення кількості ключових показників. Більшість дослідників та практиків рекомендує таку кількість ключових показників ефективності для різних категорій працівників:

- від 7 до 12 – на рівні керівництва компанії (банку), філій та відділень (для кожного керівника);
- від 5 до 7 – для керівництва відділів;
- від 3 до 5 – для кожного співробітника, одним із яких, як правило, є «Відсоток виконання плану» та «Виконання стандартів банку».

Для того, щоб визначити результат впливу впровадження інноваційного продукту на величину премії, яку співробітник отримає, необхідно детально розглянути типову формулу преміювання за результати досягнення ключових показників ефективності :

$$\text{Сукупний дохід} = \text{Оклад} + 30\% \times \text{Оклад} (K1 \times \text{Вага } K1 + K2 \times \text{Вага } K2 + \dots), \quad (5.7)$$

де $(K1 \times \text{Вага } K1 + K2 \times \text{Вага } K2 + \dots + Kn \times \text{Вага } Kn)$

Ця формула є інтегральним вираженням, і її підсумкове значення інформує про відсоток, або коефіцієнт виконання цілей через КРІ.

K_1 – корегуючий коефіцієнт, що залежить від ступеня виконання співробітником КРІ і розраховується на основі шкали преміювання.

Вага K_1 – це вага, що залежить від ступеня важливості показника в загальній кількості показників одного відповідального. Сума ваги КРІ у формулі розрахунку становить 100%. Оклад – базова заробітна плата згідно зі штатним розкладом; 30% x Оклад – це база для розрахунку максимальної премії.

Для різних груп співробітників значення бази варіюється від 25% до 100% від окладу (для даного прикладу взято 30-відсотковий розмір премії, який множиться на базовий оклад співробітника банку).

Таблиця 5.5

Приклад шкали для оцінки виконання КРІ по бізнес-процесах банку

Бізнес-процеси	Елемент сукупного доходу	
	Оклад	Змінна частина (за результатами КРІ)
Основні бізнес-процеси	30%	70%
Підтримуючі бізнес-процеси	50%	50%
Управлінські бізнес-процеси	70%	30%
Топ-менеджмент банку	70-90%	30-10%

Для визначення цільових значень, за яких буде виплачуватися премія за виконання кожного з ключових показників ефективності, використовують шкалу преміювання. Вона встановлює, при якому відсотку або коефіцієнті виконання КРІ отримує значення корегуючий коефіцієнт $K_1, K_2 \dots K_n$ для типової формули преміювання.

Шкала преміювання дає можливість уникнути необхідності виплачувати частину премії за виконання ключового показника ефективності у тому разі, якщо його значення неприпустимі, і водночас дозволяє підвищувати значення, якщо план перевиконано.

Система ключових показників ефективності призначена для вирішення таких основних завдань[25]:

1. Оцінки стану об'єктів (банку в цілому і його підрозділів, портфелів банківських продуктів, окремих бізнес-процесів) та використання цих оцінок для обґрунтування прийнятих рішень.

2. Моніторингу діяльності підрозділів банку і процесів, що забезпечують ефективне поточне управління виконанням планів й бюджетів.

3. Нагромадження статистичних даних та проведення їхніх узагальнень, що дозволяють проаналізувати діяльність банку у минулому та генерувати пропозиції щодо подальшого вдосконалювання діяльності та стратегічного розвитку.

4. Використання системи ключових показників ефективності у системі трудової мотивації персоналу.

Ураховуючи те, що кредитна діяльність банків є пріоритетною майже для всіх банків та заснована на використанні запозичених фінансових ресурсів, виникає необхідність створювати умови для їх своєчасного повернення кредиторам (вкладникам).

Аналіз результатів кредитної діяльності банків України свідчить про великі обсяги накопичених кредитних ризиків, що обумовлює необхідність впровадження дієвих заходів щодо їх мінімізації.

Тобто кредитні операції банків, з одного боку, є найбільш ризикованими, а з іншого, – найбільш прибутковими, тому потребують якісних та раціональних рішень персоналу кредитних підрозділів. Зазначене вплинуло на вибір напрямку апробації запропонованої системи – це персонал кредитного департаменту [26,27].

Складові системи, що побудована та впроваджена у банку, формувались з урахуванням специфіки кредитних операцій банків.

Насамперед сформована необхідна інформаційна база щодо видів кредитних продуктів, процедур та форм забезпечення гарантії своєчасного повернення позичок, а також клієнтська база наявних та потенційних позичальників.

Потім розроблялись КРІ для кожного кредитного менеджера з урахуванням завдань стратегічних рішень щодо управління трудовою мотивацією з метою забезпечення необхідної якості кредитного портфеля, фінансової і соціальної стійкості банківської установи в довгостроковій перспективі.

Основний критерій правильного встановлення ключових показників ефективності діяльності кредитних менеджерів – відповідність повноважень і відповідальності кожного працівника кредитного підрозділу.

Ключові показники ефективності діяльності кредитних менеджерів зручніше розподіляти по функціональних відділах кредитного департаменту. Перед співробітниками ставляться персональні завдання і визначається термін їх виконання.

У так званій «бонусній карті» кредитного менеджера чітко прописується – яким чином відхилення від плану в ту або іншу сторону впливає на розмір змінної частини зарплати в процентному співвідношенні. Повинна бути проста і зрозуміла система: якщо працівник виконує свої функції якісно і вчасно, він отримує бонус.

У наведеній нижче таблиці надано перелік ключових показників ефективності результатів кредитної діяльності банку, які було впроваджено в практичну діяльність банку «Фінбанк» м. Одеси (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Приклад використання ключових показників ефективності результатів кредитної діяльності банку

Показник	Одиниці виміру	Вага, %
Забезпечення ліквідності банку (кількість затримок платежів за позичками та процентами)		20
Розмір фінансових втрат від безнадійних позичок	грн./USD	15
Співвідношення резервів за кредитними операціями до кредитного портфеля	%	10
Співвідношення резервів за кредитними операціями до проблемних позичок	%	15
Вартість, якість та ліквідність прийнятого забезпечення під надану позичку		10
Питома вага проблемних позичок у обсязі всіх позичок, які надані конкретним працівником кредитного підрозділу;	%	20
Допущення кредитним менеджером операційних помилок(ризиків)	од.	5
Кількість і суть зауважень за якістю звітності за кредитними операціями, що висловлені керівниками підрозділів, аудиторами і аналітиками	од.	5

Отже, для цього департаменту банку обґрунтована необхідність переходу до якісно нової системи трудової мотивації; сформульовані її основні принципи та на цій методологічній основі розроблена стратегічно орієнтована система мотивації і стимулювання праці.

Основними ознаками системи трудової мотивації кредитних менеджерів на засадах ключових показників ефективності є:

- по-перше, узгодженість і взаємозв'язок інтересів та цілей власників банку, топ-менеджерів та працівників кредитних підрозділів;
- по-друге, пріоритет довгострокових цілей розвитку кредитної діяльності

банку над поточними; по-третє, введення в оціночні моделі стратегічних індикаторів, що впливають на обсяги процентних доходів та комісій від кредитної діяльності.

Перевагами системи на засадах КРІ в порівнянні з тими, що існують сьогодні є наступні: система дозволяє оперативну і гнучку реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища, які впливають на якість кредитного портфеля; запропонована система забезпечує зацікавленість в інноваційних кредитних продуктах та послугах, отже, її можна розглядати як один з чинників інноваційного розвитку банку; система забезпечує вирішення проблеми моніторингу мотиваційних процесів при організації кредитної діяльності, що здійснюються у процесі трудової діяльності працівників банку; як інструмент вирішення протиріччя між працею і капіталом, сприяє зниженню соціальних проблем.

Отже, особливістю пропонованої системи мотивації на засадах КРІ є її орієнтованість на досягнення довгострокових цілей та зв'язку з фінансовим управлінням та результатами діяльності банку

Отже, нові підходи до формування інструментів трудової мотивації, основою яких є ключові показники ефективності результатів діяльності персоналу банку, сприяють виконанню завдань стратегічно орієнтованої на впровадження інновацій системи мотивації і стимулювання праці банківських менеджерів, забезпечують більш повну реалізацію мотиваційного потенціалу як окремого працівника банку, так і банківської установи у цілому. Це, в свою чергу, сприяє збільшенню вартості банку та підвищенню якості процесів організації інноваційного розвитку, що підсилює його конкурентні переваги на ринку банківських послуг.

5.5 НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДІВ ПЛАНУВАННЯ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКІВ НА ЗАСАДАХ ТРУДОВОЇ МОТИВАЦІЇ

Процеси планування діяльності банківських установ є реалізацією найважливішої функції управління, що впливає на ефективність банківської діяльності та сприяє формуванню та впровадженню інноваційної стратегії розвитку банку. Актуальність планування впровадження процесів інноваційного розвитку банківського сектору та формування для виконання зазначених завдань якісних управлінських дій персоналу потребує нових методологічних підходів до процесів

формування кадрової політики у банках. Тобто, необхідність у плануванні основних напрямків розвитку банків зростає в сучасних умовах, які характеризуються змінами, що відбуваються в економіці України та її банківському секторі. Ці зміни обумовлені зовнішніми та внутрішніми чинниками, насамперед інтеграцією, глобалізацією, необхідністю забезпечення конкурентоспроможності країни та поліпшення рівня якості життя населення на засадах забезпечення процесів сталого розвитку економіки.

Як відомо, 2015 рік характеризувався складними умовами для діяльності вітчизняних банків, а саме, поєднання політичної та фінансово-економічної криз призвели до банківської кризи, поглибила негативні тенденції криза на валютному ринку, що призвело наприкінці року до неплатоспроможності майже 40 банків. В результаті виникла велика кількість вкладників, гроші яких будуть поступово повертатись Фондом гарантування вкладів населення, та позичальників, які не в спроможі своєчасно повернути банкам позички. Ускладнення процесів функціонування банків у кризових умовах впливає на умови діяльності банківського персоналу – зменшується рівень заробітної плати, скорочується кількість працюючих, майже відсутні соціальні пакети. Все це посилює відповідальність банківської системи за рішення сучасних соціально-економічних завдань як у суспільстві в цілому, так і у банківському секторі економіки окремо.

Зазначимо, що рушійною силою перетворень у банківській системі є персонал – основний інтелектуальний ресурс. Саме від ефективної діяльності персоналу банку залежить можливість подолання негативного впливу кризових явищ та збереження його конкурентних переваг в умовах жорсткої конкуренції на фінансовому ринку. Тому професійний рівень персоналу, його компетентність та вмотивованість є визначальними при оцінці перспектив розвитку банку та формуванні завдань стратегій.

Вказане підтверджує необхідність розробки та впровадження нових методологічних підходів до процесів формування кадрової політики у банках, як інструменту підвищення ефективності управління трудовим потенціалом. Побудова ефективної кадрової політики передбачає проведення комплексу підготовчих заходів, одним з яких є планування кадрового забезпечення діяльності банку.

Дослідженню проблем кадрового забезпечення банків та мотивування діяльності працівників банку присвячено праці провідних учених, таких, як: О.Васюренко, М.Гончаренко, О.Кириченко, М.Мельник, В.Міщенко, Т.Турченко. Так, О. Васюренко визначає, що ефективне мотивування залежить від предмета, цілей, обліку особливостей і знання персоналу, мотивування найбільш яскраво

виявляється у механізмі управління, але можливості ефективного мотивування повинні бути закладені й у методології, і в організації стимулювання [25,с. 127].

В.Міщенко запропонував напрями та завдання мотивації: досягнення; система участі; навчання; відданість; корпоративна культура; винагорода; мотивація організацією та управлінням; визнання (полягає в тому, щоб розпізнавати й помічати успіхи в діяльності працівників та цінувати їхній внесок у збільшення добробуту банку)[26,с.438]. М.Гончарова та Т.Турченко аналізують механізми регулювання ефективності мотивації працівників банків та формулювання психологічної поведінки персоналу[27,с.65].

Отже, аналіз наукових праць дозволив дійти висновку, що вченими досліджуються в основному загальні тенденції розвитку теоретичних засад та методичних підходів щодо ефективності кадрового забезпечення, процесів формування концепції трудової мотивації персоналу банків, проблем формування мотиваційних механізмів.

Наукові напрацювання стосовно банківського персоналу хоч і досить значні, проте проблеми планування кадрового забезпечення персоналу з урахуванням завдань інноваційного розвитку банків та мотивації залишаються недостатньо розробленими як у теоретичному, так і в методично-практичному аспектах.

Кадрове забезпечення банків - це сукупність всіх працівників, які здійснюють покладені на них обов'язки, що закріплені посадовими інструкціями та іншими нормативними положеннями та забезпечують виконання функцій банку в межах своїх повноважень і компетенцій. Планування кадрового забезпечення, будучи однією з найважливіших функцій менеджменту банку, створює умови для розвитку управлінського процесу, визначає його мету, перспективи, методи оцінки ефективності інвестицій у персонал, методичні підходи до проведення економічного аналізу кадрового забезпечення з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень завдань кадрової політики.

Загальною метою планування кадрового забезпечення банків є визначення конкретних поточних і перспективних потреб розвитку банку в цілому та нових методологічних підходів до процесів формування кадрової політики у банках, нових методологічних підходів до процесів формування кадрової політики у банках, його структурних підрозділах у трудових ресурсах для вирішення стратегічних завдань інноваційного розвитку.

Визначення місії, встановлення цілей і вибір стратегії являють собою управлінські рішення, що приймаються вищим керівництвом банків для вибору основних напрямів їх розвитку. Як будь-яке управлінське рішення, вони містять не

тільки вказівки, в якому напрямку повинен рухатися банк, а й конкретні завдання із зазначенням довго- і короткострокових цілей, витрат і результатів, необхідних ресурсів, що знаходить своє відображення в стратегічному плані інноваційного розвитку.

Стратегічний план - це документ, що містить мету діяльності банку, напрями його розвитку, довгострокові і короткострокові завдання. По мірі руху від місії до плану зростає конкретизація, детальність, кількісна визначеність і швидкість зміни (перегляду) цільових рішень.

При організації процесів планування персоналу банку необхідно використовувати інформацію, яка формується у такі блоки:

- інформація з боку вищого керівництва щодо стратегії розвитку банку, які можуть вплинути на зміну потреб у трудових ресурсах внаслідок розширення або скорочення ділової активності;

- інформація поточного характеру з боку керівництва структурних підрозділів банку про наявність у них вакантних робочих місць, що підлягають негайному заміщенню.

Основним завданням кадрової політики є побудова ефективної системи управління персоналом банку, що забезпечує досягнення стратегічних та поточних завдань розвитку банку.

Стратегічний та тактичний рівні кадрової політики тісно взаємопов'язані: правильний вибір інноваційної стратегії утворює сприятливі можливості для рішення тактичних завдань, це пояснюється тим, що тактика охоплює низку конкретних практичних заходів, способів та прийомів реалізації обраної стратегії управління персоналом; підпорядковує стратегію і в той же час корегує окремі напрями використання та формування людських ресурсів банку у рамках коротких проміжків часу; забезпечує реалізацію стратегічних цілей інноваційного розвитку банку з найменшими витратами часу та людських ресурсів в поточному періоді.

Схематично процес планування банківських кадрових ресурсів відображено на рис 5.9, дані якого свідчать про те, що процес планування починається та закінчується переглядом стратегічних корпоративних цілей банку.

Система планування кадрового забезпечення в умовах глобалізації і розвитку банківських комунікацій та інноваційних технологій повинна враховувати особливості сучасного етапу розвитку національної банківської системи.

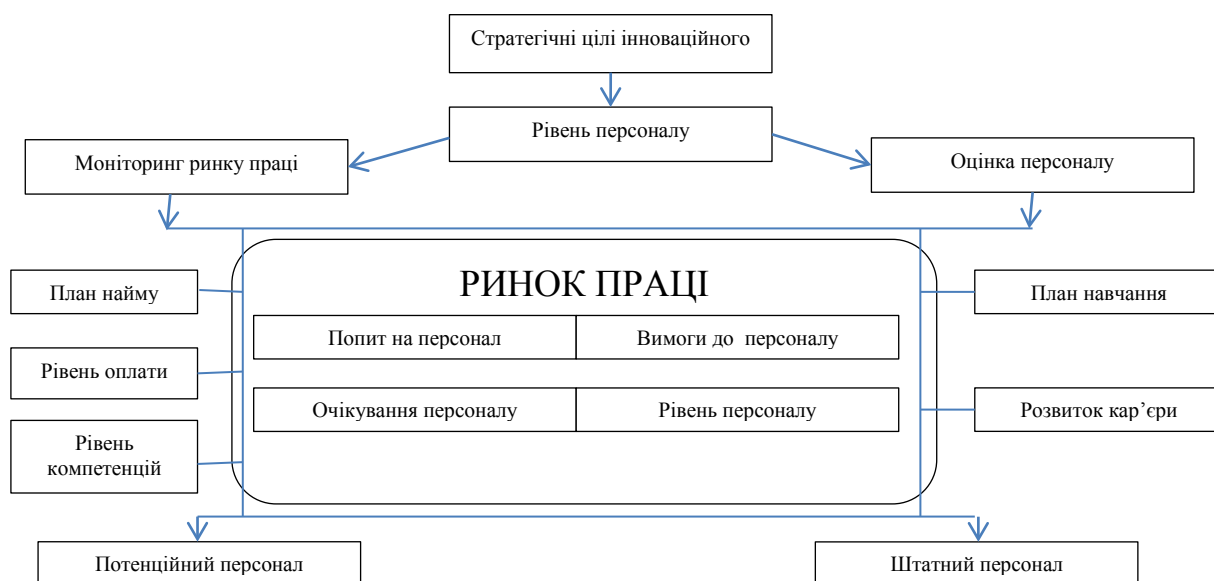

Рис.5.9. Процес планування трудових ресурсів у банках

Формування такої системи повинно базуватись на наступних концептуальних положеннях:

- по-перше, система планування кадрового забезпечення повинна включати методи оцінки стану зовнішнього середовища та поточного стану банку; використання таких методів дозволить оцінити потенційні можливості банку для подальшого розвитку бізнес-процесів банку та можливості його кадрового потенціалу виконувати завдання стратегій розвитку;
- по-друге, важливою складовою системи планування повинна бути оцінка визначення готовності персоналу банку до ефективного виконання нових завдань, що сформульовані керівництвом і забезпечення успішної роботи банку в цілому;
- по-третє, готовність персоналу до здійснення поставлених стратегічних завдань інноваційного розвитку повинно полягати у виконанні банком наступних вимог: персонал має необхідну кваліфікацію; у банку створюються необхідні умови для ефективною роботи та професійного кар'єрного зростання співробітників; існує чіткий розподіл функцій між підрозділами і працівниками банку; забезпечується необхідна координація дій між структурними підрозділами;
- по-четверте, у банку необхідно створити та впровадити ефективну систему трудової мотивації, яка сприятиме формуванню готовності персоналу до вирішення складних завдань, що виконуються декількома структурними підрозділами одночасно.

- За умови виконання даних вимог забезпечується максимально ефективно виконання персоналом банку завдань, пов'язаних з плануванням припустимих темпів зростання, що визначені стратегіями розвитку.

Планування банківського персоналу – це елемент стратегії підбору, використання, удосконалення та збереження кадрових ресурсів банку. Визначення точної кількості персоналу, що раціонально використовує необхідні компетенції у своїй діяльності – це підґрунтя для ефективного виконання завдань стратегії розвитку банку.

Планування персоналу в банках є видом стратегічної діяльності, маючи на увазі, що це забезпечення необхідними трудовими ресурсами в довгостроковому періоді. Це раціональний, спланований захід, що забезпечує: наявність відповідного персоналу в необхідній кількості; утримання його у банку; оптимальне використання кадрового потенціалу; збільшення продуктивності праці персоналу; скорочення працівників якщо виникне потреба.

Планування персоналу банку обумовлюється такими чинниками, як: рівнем попиту на банківські продукти та послуги; пропозицією на ринку праці; рівнями планування(стратегічним, тактичним і оперативним), тобто часовими(строковими) характеристиками плану.

Відзначимо, що при організації процесів планування у банку необхідно виокремити чотири категорії персоналу: нові співробітники; діючий персонал; потенційні співробітники; персонал, що залишає банк. Для кожної з цих категорій розробляються кадровою службою певні дії та процедури(табл.5.7).

Таблиця 5.7

Процедури планування персоналу банку

Категорія співробітників	Управлінські дії/рішення
Нові співробітники	Умови контракту
	Призначення на посаду
	Навчання
Діючий персонал	Оцінка продуктивності
	Навчання
	Просування по службі
Потенційні співробітники	Методи найму
	Рівень окладу
	Бонуси для персоналу
Персонал, що залишає банк	Звільнення через низьку продуктивність
	Вихід на пенсію
	Процедура скорочення

Необхідно зазначити, що для ефективного вирішення завдань інноваційного розвитку банку важливою категорією є нові співробітники з креативним мисленням та знанням методів та інструментів створення інноваційних банківських продуктів. Таким чином, планування персоналу охоплює всі напрямки процесів управління трудовими ресурсами у банку: найм, навчання, оплату праці, оцінку продуктивності, припинення трудової діяльності тощо.

Безпосередня роль кадрової служби банку в процесі організації умов для виконання завдань стратегічного управління працівниками полягає у наступному:

- переконанні керівництва в необхідності розробки й використання правил та програм планування кадрового потенціалу для забезпечення ефективного виконання цілей стратегій інноваційного розвитку банку;
- сприянні організації своєчасних дій по навчанню та перепідготовці персоналу з метою задоволення його організаційних і індивідуальних потреб;
- праця в тісному взаємозв'язку з керівниками різних підрозділів банку та консультування в питаннях розвитку та використання сучасних інноваційних технологій у плануванні кадрового складу.

Система управління персоналом дозволяє розглядати процеси формування кадрової політики банку як систему комплексного дослідження структури управління персоналом банку в цілому, так і найважливіших її складових окремо. Такий підхід визначає багаторівневе формування кадрової політики банку.

Під багаторівневим ми розуміємо той факт, що процес формування кадрової політики банку може проводитись потоком «зверху-вниз», а також і потоком «знизу-вгору» (рис. 5.10)

Напрямок формування кадрової політики «зверху-вниз» здійснює «перший» рівень управління персоналом банку, представлений блоком керівництва банку. Цей напрямок визначає загальну політику інноваційного розвитку банку, що згодом розбивається на стратегії, цілі, плани для конкретного підрозділу банку.

За рахунок участі вищого керівництва банку забезпечується висока якість оцінки зовнішнього середовища та визначення тенденцій динаміки результатів оцінки, зв'язок із загальною стратегією розвитку банку, визначення пріоритетів на ринку банківських послуг.

Плани управління персоналом банку, що розроблені керівництвом, визначають основні напрямки кадрової політики, цілі та плани для наступного рівня керівництва.

У цьому варіанті топ-менеджери банку формулюють завдання і визначають планові значення фінансових показників, які доводяться до підрозділів.

Керівники підрозділів розробляють конкретні заходи досягнення планових показників, які потім подаються на розгляд топ-менеджерів банку й узгоджуються.

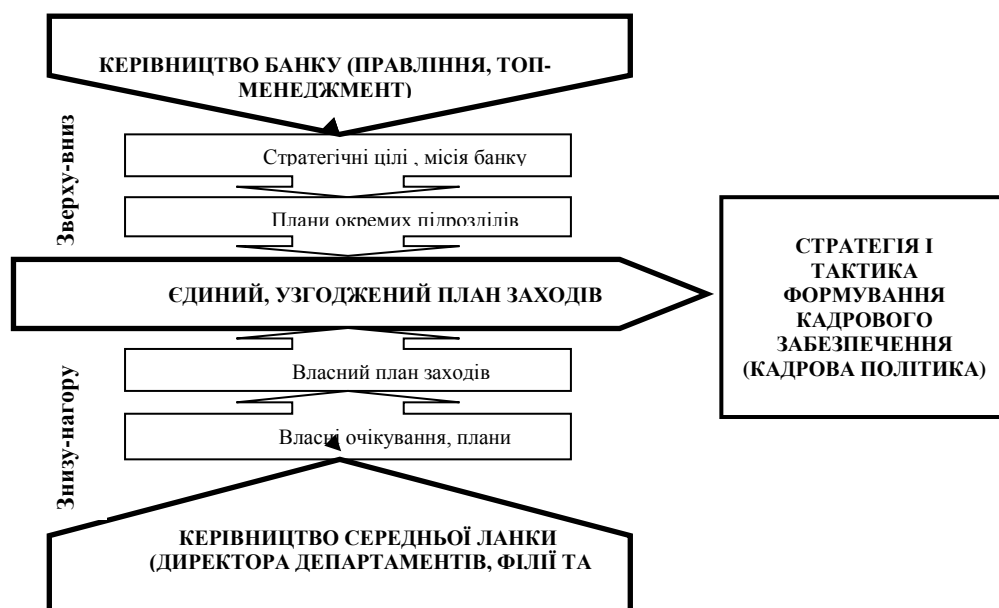

Рис. 5.10. Підходи щодо формування кадрової політики

Такий підхід, на нашу думку, ефективний тоді, коли потрібно швидко реагувати на зміну зовнішніх умов на ринку банківських послуг та на жорстку конкуренцію. Недолік цього варіанту – керівники банку можуть не врахувати особливості діяльності підрозділів, тому доводити такі планові показники, які неможливо виконати.

Інший напрямок, «знизу - вгору» формується керівниками та працівниками підрозділів банків. Тобто кожний підрозділ розробляє власну стратегію, політику та плани інноваційного розвитку й досягнення загальних цілей

У другому варіанті – при плануванні кадрової політики «знизу вгору» – кожний підрозділ самостійно розробляє план, виходячи із власних можливостей і потреб. Остаточний варіант плану визначається в ході обговорення між топ-менеджерами банку та керівниками підрозділів.

Недоліком цього варіанту є вірогідність формулювання «знизу» необґрунтованих рішень або недостатньо аргументованих змін у кадровому складі персоналу банку. Причиною цих недоліків може бути відсутність поняття корпоративних цілей, зв'язку планів розвитку підрозділів з фінансовим забезпеченням процесів підвищення якості персоналу банку в цілому.

Необхідно зазначити, що планування персоналу представляє собою безперервний процес визначення кількісних та якісних параметрів розвитку

кадрового напрямку діяльності банку.

Основними цілями планування процесів забезпечення банків якісним персоналом для вирішення завдань інноваційного розвитку банку є визначення змін у кадровій політиці у таких напрямках:

- загальної чисельності працівників банку (тобто завдань щодо збільшення або скорочення персоналу);
- вимог до професійних та особистих якостей працівників, що посідають конкретні посади;
- інших елементів системи управління персоналом у рамках конкретних операційних підсистем банку.

Як було зазначено вище, важливою складовою планів досягнення стратегічних цілей інноваційного розвитку банків є трудова мотивація. Використання мотивації персоналу як складової планів кадрового забезпечення вимагає планування різних компенсацій і соціальних пільг, основними з яких є:

- розробка та впровадження ефективної структури оплати праці;
- дослідження ринку праці: рівня компенсацій і заробітних плат інших банків;
- визначення раціонального рівня зарплати працівникам банку по посадах;
- умови перегляду/зміни заробітної плати;
- механізм розрахунку та виплати заробітної плати і квартальних бонусів;
- розробка та реалізація соціальних форм мотивації (харчування, обов'язкове та додаткове медичне страхування, а також страхування життя та виїзду за кордон, оплата лікарняних тощо).

Сучасні умови діяльності банків постійно ускладнюються під впливом циклічності економіки, процесів глобалізації, розвитку інформаційних технологій, що висуває нові вимоги до компетенції персоналу банків. Для злагодженої роботи стійкого та надійного банку необхідно, щоб його місія, стратегії розвитку, цінності, точні орієнтири для руху вперед були зрозумілі й доступні кожному співробітнику.

Одним з напрямків орієнтації працівників на підтримку системи стратегічного інноваційного розвитку банку є підвищення їхньої кваліфікації через такі форми, як:

- дистанційне навчання;
- тренінги, що організують служби самого банку;
- зовнішні спеціалізовані тренінги;
- навчання іноземним мовам;
- індивідуальні програми по розвитку керівників в іноземних банках.

Тобто, одним із завдань планування процесів розвитку трудової мотивації

персоналу банку є планування кар'єри співробітника, яка, на наш погляд, повинна починатися з першого дня його появи в банку. Для кожного працівника повинен складатися план по призначенню на посаду та проводитися бесіда, що визначає умови та завдання проходження випробного терміну.

Для оцінки якості роботи співробітника, його досягнень, потенціалу й можливостей розвитку, визначення цілей і визначення тем необхідних тренінгів повинні бути розроблені та використані різні по змісту та завданням заходи: підсумкова бесіда керівника підрозділу банку з підлеглим та підсумкова бесіда співробітника банку з інспектором кадрів.

Спочатку підсумкова бесіда проводиться між підлеглим і безпосереднім керівником підрозділу банку. Завданням керівника є підсумування результатів праці співробітника за рік, оцінювання його компетентності, а також планування необхідних заходів щодо підвищення його кваліфікації.

Перед розмовою безпосередній керівник проводить власну попередню оцінку результатів діяльності співробітника й виставляє бали по 5-бальній шкалі, де «1» – гірша оцінка, а «5» – краща. Під час цієї розмови безпосередній керівник обговорює оцінки співробітника та пояснює, чому виставлена та або інша оцінка. Тривалість кожної бесіди звичайно не перевищує однієї години, але може коливатися залежно від ситуації як у більший, так і в менший бік. Оцінки виставляються по кожному з напрямів діяльності працівника окремо.

Для виставляння оцінок використовується спеціальний бланк, що є стандартним для кожної категорії працівників та містить однакові критерії оцінки:

- бізнес-компетентність;
- управлінська компетентність;
- соціальна компетентність;
- професійна компетентність

Оцінка «1» означає, що співробітник не відповідає вимогам займаної посади, не має достатніх особистісних якостей тощо. У такому випадку рекомендується підібрати співробітникові більше низьку за рівнем посаду.

Оцінка «5» означає, що займана співробітником посада теж не відповідає рівню співробітника, у цьому випадку співробітникові рекомендується підібрати підходящу за рівнем посаду, тобто підвищення.

Проміжок оцінками від «2» до «4» балів є задовільним результатом, що означає відповідність посади та рівню співробітника.

Крім виставляння оцінок наявних компетенцій працівника, аналізуються результати участі в тренінгах, у яких приймав участь співробітник протягом року та

визначаються тренінги, які співробітник хотів би пройти цього року, або йому рекомендується керівництвом. Звичайна кількість таких тренінгів повинна не перевищувати двох.

Результати оцінки співробітника банку з використанням такої бесіди допомагають топ-менеджерам визначити ступінь відповідності співробітників посаді, яку вони займають, їхній рівень компетенції та планування подальшого розвитку кар'єри, розвитку їхніх професійних якостей.

Оцінка результатів такого спілкування здійснюється відповідно до аналізу результатів індивідуальних цілей за минулий рік. При проведенні щорічної бесіди здійснюється постановка стратегічних цілей та завдань на наступний рік для кожного співробітника. Результати співбесіди повинні оформлятися відповідною анкетною для оцінки співробітника, що підписується обома учасниками та передається у відділ по роботі з персоналом.

Як вже зазначалось вище, одним з дієвих елементів впливу трудової мотивації на виконання завдань стратегічного інноваційного розвитку банку є премії. Розмір річних та квартальних премій (бонусів) співробітника банку залежить від результатів виконання визначених для нього цілей.

Бесіду про виконання цілей кожний керівник підрозділу банку зобов'язаний проводити щокварталу, після чого направляти заповнені форми у відділ по роботі з персоналом. Фахівець із розрахунку заробітної плати нараховує співробітникові квартальну премію на підставі представленого документа про виконання поставлених завдань.

На підставі результатів таких співбесід відбувається планування заходів щодо підвищення кваліфікації співробітників. У таблиці 5.8. наведені критерії для щорічної оцінки співробітника банку.

Безпосередня роль кадрової служби банку в процесі організації умов для виконання завдань стратегічного управління працівниками полягає у наступному:

- переконанні керівництва в необхідності розробки й використання правил і програм планування кадрового потенціалу для забезпечення ефективного виконання цілей стратегій розвитку банку;
- сприянні організації своєчасних дій по навчанню та перепідготовці персоналу з метою задоволення його організаційних і індивідуальних потреб;
- праця в тісному взаємозв'язку з керівниками різних підрозділів банку та консультування в питаннях розвитку та використання сучасних технологій у плануванні кадрового складу.

Необхідно відзначити, що при постановці керівником підрозділу банку

стратегічних цілей перед співробітником необхідно враховувати правило SMART, що висуває вимоги до їхнього змісту та послідовності:

- S - Simple: конкретні, чітко сформульовані;
- M - Measurable - вимірні;
- A - Achievable - досяжні, реальні;
- R - Relevant - актуальні, пов'язані з безпосередньою діяльністю;
- T - Time-bound - визначені в часі [10].

Таблиця 5.8.

Критерії для оцінки компетенції співробітника банку в процесі щорічної бесіди з його керівником

Напрямки компетентності	Компетенції працівника	Критерії, індикатори оцінки
Бізнес-компетентність	Орієнтованість на результат	Орієнтація на мету/прибуток, відповідальність за витрати, логічність, послідовність, ефективне виконання обов'язків, управління банківськими ресурсами, управління процесами
	Орієнтованість на майбутнє	Стратегічне мислення та діяльність, клієнтоорієнтованість, іноваційність, ініціативність, готовність ризикувати, управління змінами
Управлінська компетентність	Лідерські якості	Готовність до управління, сила переконання, сила характеру, готовність приймати рішення, вміння мотивувати та активізувати інших, енергійність, сміливість, оптимізм, стабільність, «харизма», інтегрованість
	Застосування інструментів управління	Розподіл цілей, делегування, оцінка результатів. «зворотний зв'язок», розвиток персоналу, виявлення й підтримка талантів, наставництво/коучінг
Соціальна компетентність	Співробітництво	Співробітництво, побудова та використання взаємозв'язків/контактів, відкритість, довіра, надійність, бажання ділитися знаннями та інформацією, вміння працювати у команді
	Комунікація	Усна/письмова комунікація, презентаційні навички, навички модерації, комунікабельність, вміння вести переговори, міжкультурна комунікація, управління конфліктами, знання іноземних мов
Професійна компетентність	Широта досвіду	Загальне подання, функціональність, міжнародний досвід, міждисциплінарне мислення, гнучкість, управління проектами
	Глибина знань	Аналітичне/інтелектуальне мислення, спеціальні знання, креативність, безперервне навчання

Поставлені цілі повинні бути ясні й зрозумілі співробітнику, а також обов'язково погоджені з ним.

Таким чином, планування персоналу охоплює всі напрямки процесів управління людськими ресурсами у банку: найм, навчання, оплату праці, оцінку продуктивності, припинення трудової діяльності тощо.

Наступним етапом оцінки та планування кар'єри співробітника банку є його щорічна бесіда із представниками відділу кадрів. Ця щорічна бесіда проводиться між безпосереднім керівником і співробітником відділу кадрів для обговорення потенціалу до розвитку кожного співробітника банку, просування його по службі, а також перегляду його заробітної плати. У результаті обговорення кожному працівнику привласнюється певний кваліфікаційний рівень, що відображає співвідношення його знань і досвіду та вимог для посади, яку він посідає.

Одним з результатів оцінки співробітників по двох бесідах може бути перехід співробітника на нову посаду. Працівнику може бути запропонована більше висока посада у випадку відкриття вакансій або в іншому підрозділі банку. Результати таких співбесід спрощують працівникам відділів кадрів пошук відповідних кандидатів серед співробітників банку, готових для виконання завдань інноваційного розвитку.

Проведення таких бесід дозволяє ефективно проаналізувати кожного співробітника окремо, виявити його слабкі та сильні якості, визначити рівень його мотивації, цілеспрямованості, орієнтованості на успіх тощо. Крім усього іншого, вони дозволяють намітити вектор подальшого розвитку співробітника, як у професійному плані, так і в особистому.

Слід зазначити, що дані інструменти оцінки наявного потенціалу співробітника та можливостей його подальшого розвитку необхідно використовувати у певному порядку, що є обов'язковою умовою для їхньої результативності. Саме заданий порядок проведення бесід забезпечує високу точність результатів. На основі результатів бесід співробітник кадрової служби разом з керівниками банку і його підрозділів визначають потенціал працівника й, у випадку високих оцінок і досить позитивних особистісних якостей, переглядається заробітна плата співробітника та/або його кар'єрне зростання.

Перегляд заробітної плати відбувається за результатами проведення щорічної бесіди зі співробітником. Нова заробітна плата складається на основі урахування досягнутих результатів працівника, його прагненню й потенціалу до розвитку й стану ринку праці.

На сучасному етапі необхідності інноваційного розвитку банківської

діяльності, з метою вдосконалювання системи планування процесів управління персоналом і його мотивацією, необхідне рішення двох основних завдань для топ-менеджерів банку.

Перше - це впровадження та чітка інтеграція системи планування в стратегію розвитку банку. Досягти ефективного рішення цього завдання можна шляхом:

а) планування ключових позицій (на кожен посаду мають призначатися конкретні працівники та встановлюватися строки їхніх переходів);

б) визначення засад залучення фахівців (призначення із числа співробітників кадрового резерву, зовнішнього найму, внутрішніх переміщень; в) щорічного обговорення й уточнення плану розвитку кар'єри ключових співробітників;

Другим завданням має бути виявлення ключових фахівців на основі наступних етапів:

1) щорічних інтерв'ю топ-менеджерів із співробітниками і їхніх безпосередніх керівників,

2) щорічної оцінки потенціалу співробітників (співвідношення результатів роботи й потенціалу);

3) перевірки відповідності фахівця критеріям високого потенціалу подальшого кар'єрного зростання.

Проведений аналіз існуючих законодавчих і нормативних джерел, сучасних теорій управління та планування персоналу вказує на необхідність використання методичних принципів для створення ефективної кадрової політики, адекватної сучасному періоду розвитку банківської діяльності.

Досліджуючи принципи планування кадрового забезпечення банківської діяльності, на нашу думку, потрібно виходити із загальнотеоретичних положень. Термін «принцип» походить від латинського «*principium*», яке означає: 1) центральне положення, особливість, що є основою створення або здійснення чогось-небудь; 2) внутрішнє переконання, погляд на речі, які зумовлюють норми поведінки; 3) основа якого-небудь пристрою, прикладу[31,с.78].

Саме дотримання принципів є підґрунтям створення наукових підходів до методологічних засад планування кадрового забезпечення банківської діяльності. Принципи повинні доповнювати дію економічних законів і закономірностей, розкривати притаманні їм сутність, риси та зв'язки, що постійно повторюються між елементами системи планування кадрового потенціалу.

Отже, основними методичними принципами організації планування процесів формування кадрової політики є наступні:

- пріоритет завдань корпоративного рівня (тобто банку в цілому, а не його

окремих підрозділів або напрямків діяльності);•

- комплексний характер планування в частині окремих напрямків персонального менеджменту; раціональне визначення «ієрархії цілей», у тому числі між цілями перспективного й поточного характеру розвитку компетенцій персоналу банку;

- забезпечення безумовної об'єктивності визначення внеску кожного працівника банку у результати діяльності банку(у тому числі – на засадах постійного контролю над виконанням планів);

- постійне співвіднесення планових завдань та реальних можливостей їх виконання персоналом банку.

Важливим елементом системи планування кадрового забезпечення банківської діяльності є об'єкти процесу управління, до основних з них слід віднести: формування стратегії управління; планування вимог до робочих місць (посадам); планування процесу додаткового навчання, підвищення кваліфікації й перепідготовки персоналу; планування процесу періодичного контролю діяльності персоналу (наприклад, шляхом формування щорічного графіка атестацій); планування резерву на висування; планування витрат на управління персоналом; планування процесів соціальної й психологічної підтримки персоналу.

Процеси планування кадрового забезпечення банківської діяльності необхідно, на наш погляд, здійснювати у такій послідовності.

На першому етапі – здійснюється планування професійних (кваліфікаційних) і особистісних якостей персоналу, диференційованих на чотири групи: необхідні якості (наприклад, професійне утворення), відсутність яких виключає можливість заміщення посади; бажані якості (наприклад, наявність знань у суміжних напрямках діяльності фінансових посередників), з тимчасовою відсутністю яких у претендента можна примиритися, забезпечивши їхню появу в процесі його додаткової підготовки; терпимі якості (переважно особистого характеру), з тимчасовою наявністю яких у претендента можна примиритися, забезпечивши їхню ліквідацію в процесі його додаткової підготовки; неприпустимі якості (наприклад, об'єктивні протипоказання по здоров'ю), наявність яких виключає можливість заміщення претендентом відповідної посади.

На другому етапі планування кадрового забезпечення формуються спеціальні внутрішні документи, у яких фіксуються зазначені вище якості банківського персоналу.

Основні результати планування кадрової політики можуть бути використані: у підсистемі регулювання кадрового складу банку – зіставленням фактично

виявлених якостей кандидата на зарахування в штат банку із установленими вимогами; у підсистемі розвитку персоналу – при визначенні конкретних програм додаткової підготовки з метою приведення фактичних якостей співробітника банку в повну відповідність із пропонованими вимогами; у підсистемі мотивації й соціально-економічної підтримки персоналу – при встановленні розмірів посадового окладу найманому співробітникові (максимальний розмір лише при повній відповідності встановленим вимогам). Нарешті, найбільшою мірою результати даного напрямку планування використовуються при розробці індивідуальних посадових інструкцій як одного з найважливіших прикладних інструментів системи персонального менеджменту.

Підводячи підсумки, можна відзначити, що при використанні даних підходів до планування кадрового забезпечення банківської діяльності, досягаються необхідні темпи зростання банківських операцій за умови збереження фінансової стійкості та надійності банківських установ та створюються умови для ефективного виконання завдань інноваційного розвитку банку.

Отже, для можливості прийняття своєчасних раціональних і ефективних управлінських рішень працівників необхідне формування стратегії управління банківським персоналом, виходячи з того, що вона є частиною загальної стратегії інноваційного розвитку банку. При цьому треба врахувати, що однією з важливих складових стратегій управління персоналом є мотивація.

Управлінню персоналом у сучасних умовах притаманні такі особливості: зростаюча роль працівника, знання його мотиваційних установок, вміння їх формувати та використовувати з урахування завдань як поточного так і стратегічного розвитку банку. Головним завданням стратегії управління персоналом є раціональна організація праці персоналу та цілеспрямованість в його використанні. Якісне управління персоналом на засадах мотивації до праці у сучасних умовах розвитку банківської діяльності є основним чинником, що сприяє ефективному виконанню інноваційних стратегій та підвищенню конкурентоспроможності банку.

ЛІТЕРАТУРА

Розділ 1

1. Мочерний С. В. Світове господарство в умовах глобалізації: монографія / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, С. В. Фомішин]. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 200с.
2. Кузнєцова Л. В. Особливості розвитку банківської системи України в умовах інтеграції та глобалізації / Л.В.Кузнєцова: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. [Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки]. (Тернопіль, 16–17 жовт. 2008 р.) / Тернопільський націон. екон. ун-т. – Т.: ТНЕУ, 2008. – С. 206–208.
3. Алексеєнко Л. М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник) [уклад. Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич]. – К.: Видавничий будинок «Максимум»; Т.: Економічна думка, 2000. – 592 с.
4. Мовсесян А. Современные тенденции развития мировой финансовой системы / А. Мовсесян // Банковское дело в Москве. – 2000. – № 10. – С. 29–33.
5. Кузнєцова Л. В. Вплив фінансової глобалізації, інтернаціоналізації та інтеграції на розвиток банківської системи України / Л.В. Кузнєцова // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: зб. наук. праць / Національний університет «Львівська політехніка». – Л. 2007. – Вип. 606. – С. 294–300.
6. Банковские системы в реформирующихся экономиках. Россия в контексте зарубежного опыта. – С.-Петербург, ДБ, 2001. – 747с.
7. Кузнєцова Л. В. Вплив процесів глобалізації на результати діяльності банків України / Л.В.Кузнєцова // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. Економічні науки: зб. наук. праць / Буковинська держ. фін. акад. – Чернівці; БДФА, 2009. – Вип. 1. (14). – С. 15–23.
8. Pisani-Ferry J. Reshaping the Global Economy / J. Pisani-Ferry, I. Santos // Finance & Development. – March 2009, P. 8-12.
9. Beck T. Bank competition and financial stability: Friends or foes // Policy Research Working Paper. – The World Bank. – June 2008. – P.32
10. Одягайло Б. М. Системне зростання ознак глобалізації у фінансово-банківській сфері / Б. М. Одягайло // Банківська справа. – 2006. – № 5-6. – С. 15–22.

11. Кузнєцова Л. В. Вплив фінансової глобалізації на діяльність вітчизняної банківської системи / Л.В.Кузнєцова: тези допов. Всеукр. наук.-практ. конф. [Управління у сфері фінансів, страхування та кредиту]. (Львів, 8–10 лист. 2007 р.) / Національний ун-т «Львівська політехніка». – Л.: НУ «Львівська політехніка», 2007. – С. 152–154.
12. Філіпенко А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Антон Сергійович Філіпенко. – 3-є вид., перероб. і допов. – К.: Знання України, 2006. – 316 с.
13. Луняков О. Ендогенна природа циклічності кредитного ринку // Вісник Національного банку України – 2012. - № 11 – С. 43-47.
14. Маргелов М. В. “Глобалізація” – превратности терміна / М.В. Маргелов // США – Канада. – 2003. – № 9. – С. 47 – 59.
15. Кузнєцова Л. В. Теоретико-методологічні засади фінансової діяльності банку: монографія / Л.В.Кузнєцова / Одеський держ. екон. ун-т. – О.: Видавництво «Атлант», 2009. – 324 с.
16. Муршудли Фахри Фуад Оглы Современные тренды развития глобальных банков в контексте финансовой глобализации// [Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка](#) - № 154 / 2014 р.
17. Герасимович А.М. Аналіз банківської діяльності / А.М, Герасимович, Н.Д. Алексеєнко, І.М. Парасій-Вергуненко. – К.: КНЕУ, 2003. – 599с.
18. Примостка Л.О. Фінансовий менеджмент у банку: підручник/ Л.О. Примостка. – [3-те вид., доп. і перероб.]. – К.: КНЕУ, 2012. – 338 с.
19. Основні показники діяльності банків / Національний банк України. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
20. Стратегія розвитку України «Україна 2020: стратегія національної модернізації»//[Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
21. Комплексна програма розвитку фінансового ринку України на 2015-2020 роки [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://reforms.in.ua/Content/download/Reforms/Financial%20sector/Complex%20program%20fmance%2015.pdf>.
22. Алексеєнко Л. М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник) [уклад. Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич]. – К.: Видавничий будинок «Максимум»; Т.: Економічна думка, 2000. – 592 с.

23. Видяпина В.И. Бакалавр экономики (Хрестоматия) Т. 2. – М.: Эл.учебник. – 2004. (lib.vvsu.ru/books)
24. Радченко Н.Г. Структурна організація механізму кредитування [Електронний ресурс] / Н.Г. Радченко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит». – 2001. – №2. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/chem_biol/Vsnau/2011_2/69Radchenro.pdf
25. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2007. - №2 – С. 3-10.
26. Кузнєцова Л.В. Кредитний менеджмент: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.В.Кузнєцова. – О.: ОРІДУ НАДУ, 2007. – 332с.
27. Калінеску Т.В. Соціальне інвестування та відповідальність підприємств: монографія / Т.В. Калінеску, О.О. Зеленко, М.О. Наталенко. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2013. – 292 с.
28. Инфографика: страсти по депозитам. Режим доступа <http://forbes.ua/business/1385214-infografika-strasti-po-depozitam>.
29. Рейтинг проблемности кредитных портфелей-2014. Режим доступа <http://forbes.ua/business/1\379442-rejting-problemnosti-kreditnyh-portfelej-2014>

Розділ 2

1. Robert S. Pindyck. Microeconomics / Robert S. Pindyck, Daniel L. Rubinfeld. 7-th ed. Prentice Hall, 2008. – P. 27.
2. Маршалл А. Основы экономической науки / пер. с англ. В. И. Бомкина, В. Т. Рысына, Р. И. Столпера. – М. : Эксмо, 2007. — 832 с.
3. Долан Э. Дж. Макроэкономика / Э. Дж. Долан, Д. Линдсей / пер. с англ. под общ. ред. Б. Лисовика и др. – СПб. : Изд-во АО «Санкт-Петербург оркестр», 2004. – 448 с.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. Профессиональное издание / Ф. Котлер, Г. Армстронг. – М. : Изд-во «Вильямс», 2009. – 1072 с.
5. Макконнелл К. Р. Экономикс. В 2 т. Т.2. Economics: Principles, Problems, and Policies / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – М. : Изд-во ИНФРА-М, 2008. – 544 с.
6. Зверьяков М. І. Сучасна економіка як об'єкт економічної теорії: монографія / М. І. Зверьяков. – Одеса : Пальміра. – 2008. – 173 с.
7. Симановский А. Ю. Кредитный рынок: состояние, перспективы / А. Ю. Симановский, С. Ф. Кандалова. – Деньги и кредит. 1991. – № 4. – С. 14–20.
8. Воробьев Е. М. Экономическая теория : учебное пособие. 2-е изд, испр. и доп / Е. М. Воробьев. – М.: Эксмо, 2009. – 272 с.
9. Енциклопедія для банкіра: у 2 т. Том 1 (теоретична та історична частини) / авт. кол.: за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. Смовженко, канд. екон. наук, доц. Г. Стеблій, д-ра філос. наук, проф. З. Скринник. – К. : УБС НБУ, 2012. – 483 с.
10. Кузнєцова Л. В. Кредитний менеджмент: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. В. Кузнєцова. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2007. – 332 с.
11. Фінанси : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
12. Вовчак О. Д. Кредит і банківська справа : підручник / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин, Т. Я. Андрейків. – К. : Знання, 2008. – 564 с.

13. Колодизев О. М. Гроші і кредит : підручник / О. М. Колодизев, В. Ф. Колесніченко. – К. : Знання, 2010. – 615 с.
14. Слав'юк Р. А. Фінанси підприємств : навчальний посібник / Р. А. Слав'юк. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2004. – 460 с.
15. Банківські операції : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янської. – К. : Знання, 2006. – 727 с.
16. Рябинина Л. Н. Деньги и кредит : учебник / Л. Н. Рябинина. – К. : ЦУЛ, 2014. – 608 с.
17. Фінансовий облік та фінансова звітність у банках : навчальний посібник / Національний банк України ; за заг. ред. Г. П. Табачук, О. М. Сарахман. – К. : УБС НБУ, 2007. – 430 с.
18. Дзюблюк О. В. Банки і підприємства: кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки : монографія / О. В. Дзюблюк, О. Л. Малахова. – Тернопіль : Вектор, 2008. – 324 с.
19. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу : [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1985. – Т. 1. – 1985. – 512 с.
20. Goldsmith, Raymond W. Premodern financial: A history comparative study / Raymond W. Goldsmith. Cambridge etc: University press, 1987.
21. Gurley J. G. Financial Intermediaries and the Saving-Investment Process / J. G. Gurley, E. S. Shaw // Journal of Finance. – 1956. – Vol. 11. – P. 257–276.
22. Smith Roy C. The Global Bankers. – New York : Truman Talley Books / Plume, 1990. – 405 p.
23. Ricardo D. The Principles of Political Economy and Taxation. – L., 1973.
24. Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии / М. И. Туган-Барановский. – М., 1995. – 251 с.
25. Schumpeter J. The Theory of Economic Development. – Oxford : Oxford University Press, 1961.
26. Gershencron A. Agrarian Policies and Industrialization: Russia 1861–1917 // The Cambridge Economic History of Europe. – L.: N.Y., 1965. V. 6. Pt. 2.

27. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избр. // В кн. : «Антология экономической мысли» / Дж. М. Кейнс. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
28. Akerlof G. A. The Market for «Lemons»: Quality Uncertainty and the Market Mechanism // The Quarterly Journal of Economics. – 1970. – № 84 (3). – P. 488–500.
29. Spence M. A. Job Market Signaling // Quarterly Journal of Economics. – 1973. – Vol. 87. – P. 355–379.
30. Stiglitz J. E. Information and Economic Analysis // Current Economic Problems / Ed. By Parkin M., Nobay A. Cambridge, 1975.
31. Diamond D. W. Financial Intermediation as a Delegated Monitoring: A Simple Example // Economic Quarterly. Federal Reserve Bank of Richmond. – 1996. – Vol. 82. – Issue 3. – P. 65.
32. Boyd J. H. Financial Intermediary-Coalitions / J. H. Boyd, E. C. Prescott // Federal Reserve Bank of Minneapolis. Research Department Staff Report 87. July 1985.
33. Diamond D. Bank runs, deposit insurance, and liquidity / D. Diamond, P. Dybvig // J. of Political Economy. – 1983. – Vol. 91. – № 3. – P. 401–419.
34. Андреева Я. С. Процеси глобалізації в банківському секторі України / Я. С. Андреева // Збірник наукових праць. – 2008. – № 19. – С. 79–83.
35. Metastatics and Macroeconomics. By W.S.VICKREY. (New York: Harcourt, Brace and World, Inc., 1964.
36. Arrow K. J. Social Choice and Individual Values / third edition 3rd ed. / K. J. Arrow. – NY: Yale University Press, 2012.
37. Stiglitz J. Credit Rationing in Markets with Imperfect Information / J. Stiglitz, A. Weiss // The American Economic Review. – 1981. – № 71. – P. 393–410.
38. Padilla A. J. Endogenous Communication Among Lenders and Entrepreneurial Incentives / A. J. Padilla, M. Pagano // The Review of Financial Studies. – Vol. 10 – № 1. – 1997. – P. 205–236.

39. Антимонопольное регулирование вертикальных ограничивающих контрактов: российская практика в контексте мирового опыта / под общ. ред. Т. А. Алимова. – М. : ТЕИС, 2004. – 305 с.
40. Розвиток банківської системи України / за ред. д-ра екон.наук О. І. Барановського. – К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2008. – 584 с.
41. Івасів І. Б. Транспарентність банківської діяльності / І. Б. Івасів // Фінанси, облік та аудит : наук. зб. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. 6. – С. 55–66.
42. Луцишин З. О. Світовий фінансовий ринок: кон'юнктурні тенденції та стратегії розвитку в умовах глобальної фінансової нестабільності / З. О. Луцишин // Міжнародна науково-практична конференція «Світова економічна кон'юнктура та міжнародна мобільність факторів виробництва». – 16 вересня 2010 р. – Тернопіль, ТНЕУ. – С. 26–29.
43. Национальная экономика : учебник / под общ. ред. Р. М. Нуреева. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 350 с.
44. Пластун О. Л. Роль біржової інформації в оцінці рівня інформаційної асиметрії / О. Л. Пластун // Вісник Університету банківської справи Національного банку України : збірник наукових праць. – № 2 (17). – 2013. – С. 102–107.
45. Пластун О. Л. Роль і місце моральних ризиків та несприятливого відбору у фінансовій безпеці / О. Л. Пластун, Г. В. Кравчук // Економічний форум. – № 1. – 2013. – С. 322–328.
46. Шульга Н. П. Вплив інформаційної прозорості діяльності банків на їх ринкову дисципліну // Н. П. Шульга, К. А. Бусько // Ринок цінних паперів України. – 2014. – № 8. – С. 3–10.
47. Андреева Я. С. Циклічність розвитку економіки та банківські кризи / Я. С. Андреева // Науковий вісник ОНЕУ. – 2013. – № 27(206). – С. 70–77.
48. Jappelli T. Information Sharing in Credit Market / T. Jappelli, M. Pagano. – The Journal of Finance. – Vol. 48. № 5. – 1993. – P. 1693–1718.
49. Padilla A. J. Endogenous Communication Among Lenders and Entrepreneurial Incentives / A. J. Padilla, M. Pagano. – The Review of Financial Studies. – Vol. 10. – № 1. – 1997. – P. 205–236.

50. Padilla A. J. Sharing Default Information as a Borrower Discipline Device / A. J. Padilla, M. Pagano. – CSEF Working Paper. – № 21. – 1999.

51. Алексеєнко Л. М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-англійсько-російський тлумачний словник) [уклад. Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко, А. І. Юркевич]. – К. : Видавничий будинок «Максимум»; Т.: Економічна думка, 2000. – 592 с.

52. Lucas, Robert E., Jr. (1976) "Econometric Policy Evaluation: A Critique" in Karl Brunner and Allan H. Meltzer (eds) The Phillips Curve and Labor Markets, vol. 1 of Carnegie – Rochester Conference Series on Public Policy, Amsterdam: North Holland, 19-46, reprinted in Lucas (1981): 104-30.

53. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. – К. : Знання, 2010. – 532 с.

54. Школьник І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан і стратегія розвитку : монографія / І. О. Школьник. – Суми : Мрія, УАБС НБУ, 2008. – 348 с.

55. Банківські операції : практикум : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл., які навчаються за освіт.-проф. програмою бакалавра зі спец. "Банківська справа" і "Фінанси" / О. П. Павлишин, В. І. Ричаківська; Національний банк України, Львівський банківський ін-т. – Л. : ЛБІ НБУ, 2004. – 159 с. – Бібліогр.: с. 76–80.

56. Банківські операції і послуги : навч. посіб. / Л. П. Снігурська; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – К., 2006. – 456 с.

57. Основи фінансово-статистичного аналізу економічних процесів : підруч. для студ. / М. Л. Лапішко. – Львів : Світ, 1995. – 328 с.

58. Болгар Т. М. Проблеми процесу прозорості саморозкриття банківської інформації / Т. М. Болгар // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2011. – Випуск 33. – С. 15–21.

59. Довгань Ж. Вплив транспарентності на фінансову стійкість банківської системи України / Ж. Довгань // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2011. – Випуск 16. – С. 66–72.

60. Мігус І. П. Транспарентність банку як складова механізму забезпечення його економічної безпеки / І. П. Мігус, Н. В. Дудченко // Науковий журнал «БІЗНЕС ІНФОРМ». – 2013. – № 10. – С. 322–328.

61. Мельник К. М. Банківські операції : навч. посіб. / К. М. Мельник, О. О. Непочатенко // Вінниця, ПП «ТД «Едельвейс і К», 2013. – 320 с.

62. Чуб О.О. Транспарентність діяльності центральних і ділових банків / О. О. Чуб // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / Одеський нац. екон. ун-т. – О., 2012. – Вип. 2 (45). – С. 304–310.

63. Шульга Н. П. Транспарентність інформації про ризики діяльності банків // Н. П. Шульга, К. А. Бусько / «Економічний вісник університету», м. Переяслав-Хмельницький. – 2014. – 22/2.

64. Андрєєва Я. С. Проблеми забезпечення достовірності інформації на основі впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності / Я. С. Андрєєва // Кримський економічний вісник. – 2014. – № 2(09). – С. 13–16.

65. Івасів І. Вплив іноземних банків на банківську систему України / І. Івасів, Р. Корнелюк // Вісник НБУ. – 2011. – № 10. – С. 84–91.

66. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.

67. Андрєєва Я. С. Транспарентність кредитної діяльності банків: необхідність, сутність, властивості / Я. С. Андрєєва // Науковий вісник Хмельницького технологічного університету. – 2014. – № 7. – С. 47–53.

68. Науменкова С. В. Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури // С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. – К. : УБС, ЦНДНБУ, 2009. – 384 с.

69. Андрєєва Я. С. Особливості діяльності банків в умовах асиметрії інформації на ринку банківських послуг / Я. С. Андрєєва // Проблеми забезпечення стабільного розвитку національних банківських послуг: теорії, практика та світовий досвід: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., 13–14 січня 2012 р. – Львів, 2012. – С. 27–28.

70. Андрєєва Я. С. Визначення впливу асиметрії інформації на розвиток банківської діяльності в умовах глобалізації / Я. С. Андрєєва // Глобальні

процеси: економічний, соціальний та екологічний виміри : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 5–8 грудня 2012 р. – Сімферополь-Ялта, 2012. – С. 23–25.

71. Банковская сфера: механизм информационно-финансовой интермедиации : монография / под науч. ред. проф. Ю. В. Рожкова. – Хабаровск : РИЦ ХГАЭП, 2013. – 320 с.

72. Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки країни : наказ державного комітету статистики України № 96 від 18 квітня 2005 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.nau.ua>.

73. Про першочергові заходи щодо запобігання наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України : закон України від 17 березня 2009 року № 639–17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

74. Андреева Я. С. Теорія асиметрії інформації у банківській діяльності / Я. С. Андреева // Соціально-економічні аспекти реструктуризації регіональної економіки : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 6–7 грудня 2012 р. – Вінниця, 2012. – С. 10–12.

Розділ 3

1. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807 &cat_id=36798](http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798).
2. Дані фінансової звітності фінансових установ. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nssmc.gov.ua>.
3. Про банки і банківську діяльність : закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 5–6, ст. 30. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
4. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 1, ст. 1. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
5. Про кредитні спілки: закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 15, ст. 101. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2908-14>.
6. Про фінансовий лізинг: закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 16. – ст. 68. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/723/97-вр>.
7. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Правління НБУ від 28 серпня 2001 р. № 368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Audit/regulation %2009092003_389.pdf](http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Audit/regulation%2009092003_389.pdf).
8. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» : постанова Правління Національного банку України від 15 березня 2004 р. № 104 зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://bank.gov.ua/Bank_Supervision /Risks/ 104.pdf](http://bank.gov.ua/Bank_Supervision/Risks/104.pdf).
9. Про окремі питання щодо діяльності банків в період фінансово-економічної кризи: постанова Правління Національного банку України від 22 липня 2009 року № 421 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://capitaltimes.com.ua/news/8241.html>.
10. Про затвердження Положення про фінансові нормативи діяльності та критерії якості системи управління кредитних спілок та об'єднаних кредитних спілок, затверджене розпорядженням Національної комісії, що здійснює

державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг № 7 від 16.01.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0148-04?test=Up9Mf3o6frtC2p32Zi5fMe8ONI476s80msh8Ie6>.

11. Методика формування та списання небанківськими фінансовими установами резерву для відшкодування можливих втрат за всіма видами кредитних операцій (за винятком позабалансових, крім гарантій), придбаними цінними паперами (у тому числі іпотечними сертифікатами з фіксованою дохідністю), іншими активними операціями згідно із законодавством, включаючи нараховані за всіма цими операціями проценти та комісії, затверджена розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 1 березня 2011 року № 111 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ovu.com.ua/articles/22024-pro-zatverdzhennya-zmin-do-metodiki-formuvannya-ta>.

12. Положення про порядок надання фінансових послуг ломбардами, затверджене розпорядженням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг № 3981 від 26.04.2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0565-05>.

13. Положення про здійснення фінансового моніторингу фінансових установ, затверджене розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 5 серпня 2003 року № 25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0715-03>.

14. Концептуальні засади функціонування загальнодоступної бази даних Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку: Рішення НКЦПФР від 04.08.2006 № 677 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1007.5060.0>.

15. Концептуальні засади функціонування загальнодоступної інформаційної бази даних Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку про ринок цінних паперів [Електронний ресурс] : Рішення НКЦПФР від 25.12.2012 № 1857. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua/druk.php?name=423053-25122012-0.htm>.

16. Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів : рішення НКЦПФР від 19.12.2006 № 1591 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0097-07>.

17. Global systemically important banks: Assessment methodology and the additional loss absorbency requirement [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bis.org.

18. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: a Revised Framework. – Basel. – November, 2005.

19. Devine M. The Basel Accord. The Second Pillar-Supervisory Review. – City and Financial Publishing. – Edited by Tattersall J. and Smith R. – 2005. 6. Jorion Philippe.

20. Про затвердження Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України : постанова Національного банку України № 373 від 24.10.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1288-11>.

21. Офіційний сайт рейтингового агентства «Кредит Рейтинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.credit-rating.ua/ua>.

22. Грошово-кредитна та фінансова статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65833&cat_id=44578.

23. Жердецька Л. В. Обґрунтування методичних засад оцінки достатності власного капіталу для покриття ризиків банківської діяльності / Л. В. Жердецька // Наука й економіка. Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. – Випуск 1 (33). – 2014 – С. 19–29.

24. Жердецька Л. В. Оцінка кількісного впливу кредитного ризику на достатність власного капіталу банку / Л. В. Жердецька // Економічний форум. ЛНТУ. – № 3. – 2014. – С. 247–254.

25. Офіційний сайт банку «Надра» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nadrabank.ua.

26. Офіційний сайт Промінвестбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pib.com.ua.

27. Офіційний сайт банку «Форум» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.forum.ua.

28. Офіційний сайт Брокбизнесбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bankbb.com.ua.

29. Новини фінансового сектора [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://antikor.com.ua/articles/4303-rossijane_i_lagun_hotjat_spasti_brokbiznesbank_kurchenko.

30. Прозорість банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://polityka.in.ua/info/228.htm>.

31. Про введення тимчасової адміністрації до окремих банків : постанова Нацбанку України № 47–112/2557 від 10 лютого 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/society/530626-nbu-viviv-timchasovu-administratsiyu-z-banku-nadra.html>.

32. Статистичний сайт Міжнародного Валютного Фонду. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elibrary–data.imf.org/FindDataReports.aspx?d=33061&e=169393>.

33. Офіційний сайт ПАТ КБ «ПриватБанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.privatbank.ua>.

34. Офіційний сайт ПАТ «Укрсоцбанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unicredit.com.ua>.

35. Офіційний сайт ПАТ «Промінвестбанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pib.com.ua>.

36. Офіційний сайт ПАО «ВТБ Банк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vtb.com.ua>.

37. Офіційний сайт ПАТ «ПУМБ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pumb.ua>.

38. Офіційний сайт ПАТ «УкрСиббанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrsibbank.com>.

39. Офіційний сайт ПАТ «Альфа–Банк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.alfabank.com.ua>.

40. Офіційний сайт ПАТ «Дельта Банк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.deltabank.com.ua>.

41. Офіційний сайт ПАТ «ОТП Банк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.otpbank.com.ua>.

42. Офіційний сайт ПАО «ВТБ Банк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vtb.com.ua>.

43. Офіційний сайт ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.aval.ua.

44. Офіційний сайт АБ «Південний» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.com.ua>.

45. Офіційний сайт АБ «Укргазбанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrgasbank.com>.

46. Н. А. Лунякова. Теоретичні основи кредитного раціонування.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11189/2/lunyakova.pdf>.

47. Joseph E. Stiglitz. Credit Rationing in Markets with Imperfect Information [Електронний ресурс] / Joseph E. Stiglitz, Andrew Weiss // The American economic review, Volume 71, Issue 3 (June, 1981) – P. 393–410. – Режим доступу : <http://socsci2.ucsd.edu/~aronatas/project/academic/Stiglitz%20credit.pdf>

48. M. Freimer and M. J. Gordon. “Why Bankers Ration Credit”. *Quart J. Econ.*, Aug. 1965, 79. – P. 397–416.

49. Chapter 6. Credit Rationing. H. Keiding : Economics of Banking (Prel. version: January 2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.econ.ku.dk/keiding/textbooks/economicsofbanking/Bchapter6.pdf>.

50. Agur I., Credit rationing when banks are funding constrained, *North American Journal of Economics and Finance* 23. – 2012. – P. 220–227.

51. Arnold L.G. and J. G. Riley (2009), On the possibility of credit rationing in the Stiglitz-Weiss model, *American Economic Review* 99. – P. 2012–2021.

52. Besanko D. and A. V. Thakor, Equilibrium and rationing: Sorting equilibria in monopolistic and competitive credit markets, *International Economic Review* 28. – 1987. – P. 671–689.

53. Bester H. Screening vs. rationing in credit markets with imperfect information, *American Economic Review* 75. – 1985. – P. 850–855.

54. De Meza D. and D. C. Webb, Too much investment: a problem of asymmetric information, *The Quarterly Journal of Economics*. – 1987. – P. 281–292.

55. Williamson S.D. Costly monitoring, financial intermediation, and equilibrium credit rationing, *Journal of Monetary Economics* 18. – 1986. – P. 159–179.

56. Гладких Д. Цінова структура банківських послуг та кредитних ресурсів в Україні / Дмитро Гладких // Вісник НБУ. – 1999. – № 3. – С. 50 - 51.

57. Друри К. Управленческий учёт для бизнес-решений: учебник. [пер. с англ. В. Н. Егорова] / Друри К.– М: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 655 с. – (Серия «Зарубежный учебник»)

58. Хорнгрен Ч. Управленческий учёт / Хорнгрен Ч, Фостер Дж., Датар Ш.; пер. с англ. О. А. Пинус, М. М. Каверин и др. [10-е изд]. – Спб.: Питер, 2007. – 1008 с.: ил. – (Серия «Бизнес-класс»).

59. Кузнєцова Л.В., Жердецька Л.В., Няньчук Н.Ю. та ін. Процеси ціноутворення у фінансовій діяльності банку / Л. Кузнєцова, Л. Жердецька, Н.

Няньчук та ін., за ред. Кузнецової Л.В. – Одеса: Атлант, 2008. – 372 с.

60. Global Systemic Risk by Country [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vlab.stern.nyu.edu/welcome/risk/>

61. Acharya V., Pedersen, L., Philippon, T., Richardson, M., 2010. Measuring systemic risk. NYU Working Paper. Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=1573171>.

62. Baldacci, E., McHugh, J. and Petrova, I., 2011, —Measuring Fiscal Vulnerabilities and Fiscal Stress: A Proposed Set of Indicators // IMF Working Paper 11/94, (Washington: International Monetary Fund). [Електронний ресурс]. Режим доступу:

63. Бюлетень Національного банку України. – Вересень 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897

Розділ 4

1. Demirgüç–Kunt A., Huizinga H. Market Discipline and Financial Safety Net Design // CEPR Discussion Paper. – 1999. – № 2311.
2. Hosono K. Market Discipline in Bank Regulation and Governance. Seminar on Corporate Governance of Banks in Asia. 2004. June 10–11.
3. Семенова М. В. Асимметрия информации на рынке банковских вкладов физических лиц: набеги вкладчиков, транспарентность и система страхования вкладов : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук: 08.00.01 / М. В. Семенова; [Гос. ун-т – Высш. шк. экономики]. – Москва, 2010. – 24 с.
4. Андрущак Г. В. Финансовая грамотность населения / Г. В. Андрущак, М. В. Семенова, М. М. Юдкевич // Рынок розничных услуг. – № 1. – 2008.
5. Semenova M. Market discipline and banking system transparency: Do we need more information? / M. Semenova // Journal of Banking Regulation. – 2012. – Vol. 13. – № 3. – P. 241–248.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
7. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.
8. Статистичний сайт Міжнародного Валютного Фонду. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elibrary–data.imf.org/FindDataReports.aspx?d=33061&e=169393>.
9. Сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org>.
10. Камінський А. Б. Становлення та перспективи розвитку бюро кредитних історій в Україні / А. Б. Камінський // Вісник Східноєвропейського університету економіки та менеджменту. – Випуск 1 (16). – 2014. – С. 118–127.
11. Вплив глобалізації на розвиток банківської системи України : монографія / за ред. Л. В. Кузнєцової. – Одеса : Видавництво «Атлант», 2011. – 516 с.
12. Андрєєва Я. С. Напрямки стратегічного антикризового реформування банківської діяльності України в умовах асиметрії інформації / Я. С. Андрєєва // Науковий вісник ОНЕУ. – 2012. – № 26(178). – С. 44–52.

13. Камінський А. Генезис та структура бюро кредитних історій в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/articles/2013/151/011.pdf>.
14. Про організацію формування та обігу кредитних історій : закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2005. – № 32, ст. 421. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-15.
15. Ишина И. В. Проблемы формирования и развития бюро кредитных историй / И. В. Ишина // Аудит и финансовый анализ. – №2. – 2008. – С. 5–15.
16. Роберт Кірхнер, Рікардо Джуччі, Віталій Кравчук. Вдосконалення системи функціонування бюро кредитних історій: Основні рекомендації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2012/0000017292-PP_04_2012_ukr.pdf.
17. Brown M. Information Sharing and Credit: Firm-Level Evidence from Transition Countries / M. Brown, T. Jappelli, M. Pagano. – Working Paper. – № 178. Centre for Studies in Economics and Finance (CSEF). – 2007.
18. IFC. Credit Bureau Knowledge Guide. International Finance Corporation, Washington D.C. – 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifc.org>.
19. Аналітичний огляд банків України. Депозити. 2015 March. - Bankografo.com.
20. Рейтинг стійкості банків за 1 квартал 2015 року. Режим доступу: <http://minfin.com.ua/banks/rating/>.
21. Презентація результатів дослідження «Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки» проекту USAID «Розвиток фінансового сектора», 2010 р. Режим електронного доступу: [/http://www.kreditprombank.com/upload/content/385/материалы%20исследования.pdf](http://www.kreditprombank.com/upload/content/385/материалы%20исследования.pdf)).
22. Дослідження ринків фінансових послуг: за даними компанії GfK Ukraine, 12/04/ 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gfk.ua>.
23. Developing skills for learning, life and work – Financial education. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.educationscotland.gov.uk/resources/f/financialeducation/introduction.asp>.
24. Financial Literacy Framework. PISA 2012 ASSESSMENT AND ANALYTICAL FRAMEWORK – OECD 2013 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : <http://www.oecd.org/finance/financial-education/PISA2012FrameworkLiteracy.pdf>.

25. Atkinson A., and F. Messy, «Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education(INFE) Pilot Study» OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, № 15, OECD Publishing. – 2012.

26. Meaning of Financial Competency [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.wlife.org/In-Your-Workplace/Toolkit/Meaning-of-Financial-Competency>.

27. The Basics Of Financial Responsibility [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.investopedia.com/articles/pf/09/financial-responsibility.asp>.

28. Understanding Financial Consumers in the Digital Era [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cgi.com/sites/default/files/pdf/br_fs_consumersurveyreport_final_july_2014.pdf.

29. Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://finrep.kiev.ua/download/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf.

30. Stiglitz J. E. Information and Economic Analysis // Current Economic Problems / Ed. By Parkin M., Nobay A. Cambridge, 1975.

31. Кузина О. Е. Финансовая грамотность молодёжи / О. Е. Кузина // Мониторинг общественного мнения. – № 4 (92). – 2009. – С. 157–177.

32. Ковтун О. А. Підвищення рівня фінансової грамотності як фактор активізації фінансової діяльності домогосподарств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Prom/2012_1/Kovtun.pdf.

33. Кізима Т. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vtneu/2012_2/2_2012/06Kiz.pdf.

34. Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://finrep.kiev.ua/download/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf.

35. Панасенко Г. О. Інформованість вкладників на ринку депозитних продуктів України / Г. О. Панасенко // БІЗНЕСІНФОРМ. – № 8. – 2013. – С. 37–40.

36. Корнівська В. О. Формування фінансової культури українського населення у контексті мінімізації ринкової асиметрії [Електронний ресурс]. –

Режим доступу :
http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2011_4/10_Korn.pdf.

37. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки, 06.12.2010, Київ, Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.uaib.com.ua/files/articles/1369/84/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf.

38. Фінансова грамотність [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=3115908.

39. Офіційний сайт банку Англії [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
www.bankofengland.co.uk.

40. Офіційний сайт банку Канади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.banqueducanada.ca>.

41 Офіційний сайт Центрального банку Японії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.boj.or.jp/en.

Розділ 5

1. Мошенець О. Інноваційні продукти і технології на ринку банківських послуг / О.Мошенець // Фінансовий ринок України. – 2011. – № 12. – С. 7-8.
2. Єгоричева С. Методичні засади організації інноваційного процесу в комерційних банках / С. Єгоричева // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 1. – С. 53–57.
3. Банківська система України: інституційні зміни та інновації: кол. моногр. / [Л.О. Примостка, М.І. Диба, І.В.Краснова та ін.]; за ред.Л.О. Примостки. – К. : КНЕУ, 2015. –.434с.
4. Дзюблюк О. Управління кредитним процесом комерційних банків у контексті мінімізації кредитного ризику із використанням новітніх фінансових інструментів» / О.Дзюблюк // Світ фінансів. — 2009. — 2(19) — С.7-17.
5. Кредитные деривативы как инструмент управления рисками /А.Серебряков // Банковское дело в Москве. —2005. — № 5(125) — С.38—40
6. Вайн С., Глобальный финансовый кризис: Механизм развития и стратегии выживания / Саймон Вайн. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2009. — 302с.
7. Офіційний сайт Банку Міжнародних Розрахунків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bis.org
8. Журавка Ф.О., Забезпечення сталого розвитку ринку похідних фінансових інструментів України: монографія / Ф.О.Журавка, І.М.Бурденко, І.О.Макаренко. — Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2012. — 166с.
9. Fabozzi, Frank J. Credit Derivatives Instruments, Applications, and Pricing. — Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2004
10. Риск-менеджмент в коммерческом банке: монографія / коллектив авторов; под ред. И.В.Ларионовой. — М.: КНОРУС, 2014. — 456с.
11. Кавкин А.В. Рынок кредитных деривативов / А.В. Кавкин. — М.:Экзамен, 2001. — 288 с.
12. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму ре-

комендацій Базельського комітету: Монографія / О.Хаб'юк; — Івано-Франківськ: ОПППО; Снятин: ПрутПринт, 2008. — 260с.

13. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. — К.: Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. — 504 с. — (Інституційні засади розвитку банківської системи України)

14. Циганюк, Д. Л. Місцеві банки на регіональному ринку інвестування в інновації [Текст] / Д. Л. Циганюк, І. М. Кобушко // Соціально-економічна мотивація інноваційного розвитку регіону : монографія / за заг. ред. О. В. Прокопенко. — Суми : Сумський державний університет, 2012. — С. 315-321

15. Hackman, J., Oldham, G. (1980) *Work redesign*, Mass.: Addison-Wesley

16. Hackman, R., Oldham, G., (1976) 'Motivation through the Design of Work: Test of a Theory', *Organisational Behaviour and Human Performance*, Vol. 16. — pp. 250–279.

17. Hassen, A. (1996) 'Opel Eisenach GMBH – Creating a High-Productivity Workplace', *Organisational Dynamics*, Spring 1996. — pp. 80–85.

18. Vancouver, J., (1996) 'For Organisations Behaviour: Understanding Humans, Organisations, and Social Processes', *Behavioural Science*, Vol. 41. — pp. 165–203.

19. Romei, L., (1995) 'Secrets of Productivity: I'll Tell Everybody I Know', *Managing Office Technology*, April 1995. — p.13.

20. Каплан Р. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей / Р. Каплан, Д. Нортон. — М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004 . — 318 с.

21. Клочков А.К. КРІ и мотивация персонала. Полный сборник практических инструментов / А.К. Клочков – М: Эксмо, 2010. – 107 с.,

22. Прайснер А. Сбалансированная система показателей в маркетинге и сбыте / А. Прайснер. – М. 2009. – 303 с.

23. , Пармендер Д. Ключевые показатели эффективности / Д. Пармендер. – М.: «Олимп-Бизнес», 2008 . – 288 с.

24. Кузнєцов А.М. Оцінка впливу трудової мотивації персоналу банку на фінансові результати їх діяльності / А.М. Кузнєцов //

Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна візія та виклики глобалізації: Міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 березня 2015 р. – Тернопіль, 2015. – С. 48.

25. Кузнєцов А.М. Роль ключових показників ефективності діяльності персоналу банку у реалізації стратегії його розвитку/ А.М. Кузнєцов // Соціально-економічні та правові основи сучасної держави в контексті глобалізації. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 20-21 лютого 2015 р., – м. Київ, 2015. – С. 124–127.

26. Кузнєцов А.М. Методологічні засади формування концепції мотивації персоналу банку / Кузнєцов А.М. // Вісник соціально-економічних досліджень ОНЕУ. – 2012. – №1(44). – С. 319–326.

27. M. Grinblatt, S. Titman, *Financial Markets and Corporate Strategy*, Irwin McGraw–Hill, 1998. – P. 624.

28. Васюренко О.В. Персонал банку в умовах конкурентного середовища: мотивація та стимулювання /О.В.Васюренко// Вісник Університету банківської справи Національного банку України: зб. наук. праць / Університет банківської справи НБУ. – К., 2008. – Вип. 1. – С. 127–132.
29. Банківський менеджмент: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]/за ред.О.А.Кириченка, В.І.Міщенко. – К.: Знання, 2005. – 831 с.
30. Гончарова М.Л., Турченко Т.В., Використання мотиваційних механізмів у банку // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції: зб. наук. праць / Нац. акад. природоохоронного та курортного будівництва. – Сімферополь, 2011 – Вип. 3. – С. 63–66.
31. Енциклопедія банківської справи України / В. С. Стельмах та ін. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.